POLIITILINE ÖKONOOMIA

PARTEIHARIDUSSÜSTEEMILE

A-30937 IV
SPÕ

POLIITILINE ÖKONOOMIA

ÕPIK MARKSISMI-LENINISMI ALUSTE KOOLIDELE

Teine trükk

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» · TALLINN 1970

33
P 66

Originaali tiitel:

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ

Учебник для школ основ марксизма-ленинизма
Издание второе (доп.)
(Руковод. авт. колл. А. Н. Малафеев и Ю. В. Яковец).
М., Политиздат, 1970 (Для системы парт. учебы).

Tõlkinud M. Lumi ja P. Freidin

Kujundanud E. Tali

Õpiku kirjutas autorite kollektiiv järgmises koosseisus: O. N. Agapova, N. A. Arhipov, T. N. Belova, A. M. Falkov, J. V. Jakovets, V. I. Kotelkin, A. N. Malafejev, V. A. Medvedev, V. G. Onuškin, V. A. Pešehhonov, N. G. Pospelova ja J. V. Semjonov.

Autorite kollektiivi juhatasid majandusteaduse doktorid J. V. Jakovets ja A. N. Malafejev.

Käesolev õpik on mõeldud parteiharidussüsteemi marksismi-leninismi aluste koolide kuulajatele. Lugeja, kes alustab marksismi-leninismi teooria õppimist, tutvub selles kapitalismi ja sotsialismi poliitilise ökonoomia seaduste ja kategooriate sisuga.

Teises trükis on tehtud mõningaid täiendusi ja uuendatud faktilist materjali.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
77802

I PEATÜKK

MIDA UURIB POLIITILINE ÖKONOOMIA

Inimühiskonna arenemise küsimus on juba ammu inimeste tähelepanu köitnud. See on ka arusaadav: ühiskondlikud probleemid puudutavad lähedalt iga inimest, tema põhilisi ainelisi ja vaimseid huve. Mispärast valitseb paljudes maailma maades veel kapitalistlik kord, samal ajal kui kolmandik inimkonnast on heitnud kapitalismi ikke ja ehitab uut ühiskonda? Mispärast ei jaotata sotsialistlikes maades materiaalseid hüvesid võrdsustavalt, vaid vastavalt töö hulgale ja kvaliteedile? Kuidas muuta tootmine efektiivsemaks, s. o. tulemusrikkamaks? Niisuguseid küsimusi on suur hulk. Neile annavad vastuse ühiskonnateadused, mille hulka kuulub ka poliitiline ökonoomia.

Ühiskonnateadustel — ajaloolisel materialismil, poliitilisel ökonoomial, ajalool, filosoofial ja teistel — on igaühel oma aine, mis neid teistest eraldab.

Mida siis uurib poliitiline ökonoomia? Õige vastuse sellele küsimusele annab marksism-leninism. Et selle vastuse mõtet täiesti selgeks teha, tuleb eelnevalt tutvuda mõnede majandusteaduse põhimõistete, nagu näiteks töö, tootmise, tootlike jõudude, tootmissuhete, majandusseaduste jne. sisuga.

1. MIS ON ÜHISKONDLIK TOOTMINE

Töö osatähtsus inimese elus

Töö on inimese sihipärane tegevus, tänu millele ta kohandab loodusesemeid oma vajaduste rahuldamiseks. Igasuguses tööprotsessis kulutatakse inimese närvijõudu, füüsilist ja vaimset energiat. Töö tulemuseks on kasulike produktide loomine. «Ilma tööta,» nagu ütleb vene vanasõna, «ei saa kalagi tiigist kätte.»

Ent töö osatähtsus inimese elus ei piirdu sugugi sellega, et ta on inimühiskonna olemasolu ja arenemise vältimatu

tingimus, tema rikkuse kasvu allikas. Mõjutades oma tööga loodust, muudab inimene ühtlasi ka iseennast, arendab oma kehalisi ja vaimseid võimeid. F. Engelsi ütluse kohaselt on ainult töö andnud inimkäele selle kõrge täituslikkuse astme, mis võimaldas tal nagu imeväel ellu kutsuda Raffaeli maalid, Thorvaldseni kujud ja Paganini muusika.

Inimeste ühine töö kutsus neil esile vajaduse üksteisele midagi öelda. Nii tekkis ja hakkas arenema artikuleeritud kõne. Tööprotsessis ja sellega tihedalt seotud inimeste suhtlemise protsessis täiustus inimese mõtlemisvõime. Tänapäeval on see saavutanud sellise tõepoolest fantastilise taseme, kus inimene loob elektronarvutusmasinaid, aatomireaktoreid, kosmoselaevu — ühesõnaga, viib ellu kõige julgemaid unistusi.

Pealiskaudsel võrdlemisel näib, et inimeste töö sarnaneb mõnede loomade, näiteks sipelgate, mesilaste, kobraste ja lindude «tööga». Tegelikult aga erineb inimtöö põhjalikult loomade «tööst». Inimese töö on alati läbimõeldud, sihipärane tegevus, loomad aga juhinduvad instinktist. K. Marx kirjutas, et kõige halvem ehitusmeister erineb parimast mesilasest selle poolest, et enne kärje ehitamist vahast on ta selle oma peas juba valmis ehitanud.

Inimese töö teine iseärasus seisab selles, et ta kasutab saaduste tootmiseks omavalmistatud tööriistu. Üksikud loomaliigid kasutavad loodusesemeid, näiteks ahv tõrjub oma vaenlasi kaika ja kiviga. Ent ükski loom ei valmista tööriistu. Tänu tööle allutab inimene loodusjõude, paneb nad oma eesmärke teenima, samal ajal kui loomad ainult kohanduvad nendega ega ole suutelised neid teadlikult mõjutama või neid valitsema. Ja see on inimese kõige olulisem erinevus loomast, mille eest ta võlgneb tänu tööle.

Tootlikud jõud ja tootmissuhted

Kõike seda, mille abil inimene mõjutab loodust ja kohandab loodusesemeid isiklikuks tarbimiseks, nimetatakse t ö ö v a h e n d e i k s. Töövahendite hulgas kuulub eriline koht nende aktiivsele osale — t o o t m i s r i i s t a d e l e: tööriistadele, masinatele, aparaatidele. Tootmisriistu võib nimetada tootmise kondi- ja lihasesüsteemiks. Selle iseärasused on iga ajaloojärgu tähtsaim iseloomus-

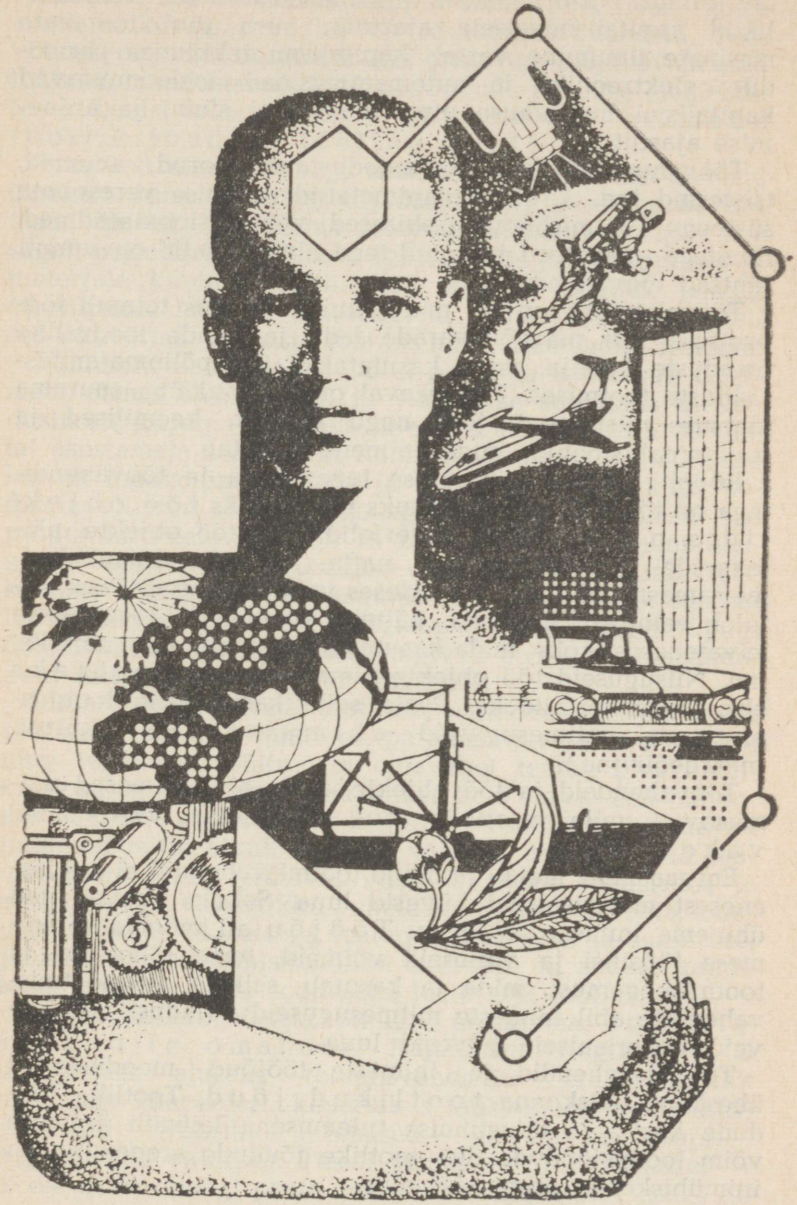

tav tunnus. Nii on käsitsitöö ja lihtsad masinad iseloomulikud kapitalismieelsele ajastule; auru jõul töötavate masinate ilmumine vastab kapitalismi tekkimise perioodile; elektroonika ja automaatmasinad iseloomustavad kapitalismi hukkumise ning sotsialismi sünni ja arenemise ajastut.

Töövahendite teise osa moodustavad torud, anumad, tsisternid jne., s. o. nõndanimetatud tootmise veresoonte süsteem. Tootmishooned, ehitused, ventilatsiooniseadmed, raudteed, maanteed ja muud teed ning kanalid on samuti tähtsad töövahendid.

Töövahendiks on ka maa kui koht, kus toimub tööprotsess, kui maapõuevarade ladu ja nende looduslike omaduste kandja, mida kasutatakse ära põllumajandussaaduste tootmises. Tänapäeval omandavad üha suurema tähtsuse niisugused jõud nagu elekter, keemilised ja tuumareaktsioonid, mida inimene kasutab.

Rööbiti inimese sihipärase tegevusega ja töövahenditega on tööprotsessi vajalikuks elemendiks töö objektid, s. o. töödeldavad materjalid. Osa töö objekte, näiteks söe- ja maagilademed, nafta- ja teemandileiukohad, metsamassiivid jne., on looduses vahetult antud. Teist osa tuleb eelnevalt töödelda, näiteks jahu, mida kasutatakse leivatehases, koks, mida kasutatakse metalli sulatamiseks, jne. Niisuguseid töö objekte nimetatakse toorainekss ehk toormaterjalideks. Peale selle kasutatakse tootmisprotsessis mitmesuguseid abimaterjale (kütust, määrdeõli jne.).

Töövahendeid ja töö objekte, mille abil inimesed valmistavad neile vajalikke asju, nimetatakse tootmisvahendeiks.

Ent masinad, metall ja muud tootmisvahendid ei saa iseenesest materiaalseid hüvesid luua. Selleks peavad nad ühinema inimese tööjõuga. Tööjõu all mõeldakse inimese füüsilisi ja vaimseid võimeid, tema tööoskust ja tootmiskogemusi, mida ta kasutab selleks, et tootmisvahendite abil inimeste mitmesuguseid vajadusi rahuldavaid materiaalseid hüvesid luua.

Tootmisvahendid ja inimeste tööjõud moodustavad üheskoos ühiskonna tootlikud jõud. Tootlike jõudude kasvu ja täiustumise tulemusena laieneb inimese võim loodusjõudude üle, tootlike jõudude arenemine on inimühiskonna arenemise alus.

Määrav osa tootmises kuulub inimestele. Nad mitte ainult ei kasuta, vaid ka loovad tootmisvahendeid. Töövõimet omavad inimesed, kes panevad tootmisvahendid liikuma, moodustavad tootlike jõudude peamise elemendi. V. I. Lenin ütles: «Kogu inimkonna esimene tootlik jõud on tööline, töötaja.»

Inimesed ei ole kunagi tootnud materiaalseid hüvesid üksikult. Juba ürginimesed pidasid jahti üheskoos, harisid maad ühiselt. Tänapäeva ettevõtetes ulatub tööliste arv sageli paljude tuhandeteni. Iga ettevõte saab toorainet ja materjale kümnetelt, tihtipeale koguni sadadelt teistelt ettevõtetelt. Näiteks autotehaseid teenindavad sajad teised ettevõtted. Inimeste tööl on alati ühiskondlik iseloom.

Mõnikord öeldakse, et töö ei pea oma iseloomult tingimata olema ühiskondlik, ja viidatakse seejuures kirjanduslikule kujule — Robinsonile, kes elas peaaegu 30 aastat asustamata saarel. Ent Robinson kasutas ju hukkunud laevalt toodud instrumente ja tööriistu, oma taskuist leidis ta viljateri. Need kõik aga olid teiste inimeste töö produktid. Peale selle oli D. Defoe tuntud romaani kangelane omandanud tööoskuse siis, kui ta elas inimühiskonnas. Muide, täielik üksindus ei kestnud kaua: saarele ilmus Reede. Järelikult ei lükka Robinsoni lugu sugugi ümber väidet, et inimesed hangivad endale elatusvahendeid mitte üksikult, vaid üheskoos.

Materiaalsete hüvede tootmise, vahetamise ja jaotamise protsessis astuvad inimesed paratamatult ja oma tahtest ning teadvusest sõltumata omavahel teatud ühiskondlikesse suhetesse, mida nimetatakse tootmis- ehk majandussuheteks. K. Marx kirjutas: «Tootmises mõjutavad inimesed mitte ainult loodust, vaid ka üksteist. Nad saavad toota ainult teataval viisil üheskoos tegutsedes ja oma tegevust vastastikku vahetades. Selleks et toota, astuvad inimesed üksteisega teatud sidemetesse ja suhetesse, ja ainult nende ühiskondlike sidemete ja suhete kaudu toimub nende mõju loodusele, leiab aset tootmine.»

Tootmissuhete aluseks on igas ühiskonnas tootmisvahendite omandus. Kapitalismi tingimustes on niisuguseks aluseks tootmisvahendite erakapitalistlik omandus. Tõepoolest, kodanlikus ühiskonnas on tootmisvahendid — vabrikud ja tehased — ühe inimeste grupi — kapitalistide valduses. Teisel grupil — proletaarlastel — ei ole mitte midagi peale oma tööjõu. Eksisteerimiseks on

proletaarlased sunnitud kapitalistide teenistusse astuma. Niiviisi tekivad kapitalistliku ekspluateerimise suhted, mille puhul kapitalistid omastavad tasuta suure osa tööliste töö tulemustest. Sellepärast ongi kodanlastel, nagu juba A. I. Herzen tähendas, üks usk — eraomandus, mille nad on pühaks ja puutumatuks kuulutanud. Sotsialismi tingimustes ei valitse tootmisvahendite eraomandus, vaid ühiskondlik omandus. Sellepärast ei ole siin ekspluateerijaid ega ekspluateeritavaid ning inimestevahelised tootmissuhted rajanevad vastastikuse abistamise ja seltsimehelikkuse põhimõttel.

Tootmisvahendite omanduse iseloomust sõltub ka töö produktide jaotamine. Kapitalismi tingimustes jaotatakse need eeskätt kapitalistide huvides, sotsialismi tingimustes aga kogu rahva huvides.

Kuivõrd inimeste tööl on ühiskondlik iseloom, vahetavad nad oma töö produkte. Vahetuse iseloom, kes ja mida vahetab — ka see kõik sõltub omanduse vormist, töö tulemuste omastamise iseloomust. Toodetud töö produktid lähevad jaotuse ja vahetuse tulemusena tarbimissfääri.

Seega kuuluvad tootmissuhete koosseisu inimeste suhted materiaalsete hüvede tootmise, jaotamise, vahetuse ja tarbimise protsessis. Nende suhete aluseks on tootmisvahendite omandus.

Poliitiline ökonoomia just uuribki tootmise ühiskondlikku korda, tema majandussuhteid, tootmissuhteid.

Tootmissuhted on lahutamatult seotud tootlike jõududega, moodustades üheskoos materiaalsete hüvede tootmise viisi.

Tootlike jõudude arenemise, eeskätt aga tööriistade täiustumise paratamatuks tulemuseks on vanade tootmissuhete asendumine uutega. Tootmissuhted avaldavad omakorda mõju tootlikele jõududele: kui need suhted jäävad oma arengus maha, pidurdavad nad tootmise kasvu ja täiustamist; kui nad on progressiivsed, siis viivad tootmist edasi, kiirendavad tema arenemist.

Tootmissuhete kogusumma, nende süsteem kujutab endast tootmise ühiskondlikku korda, ühiskonna majanduslikku baasi. Sellel baasil kerkivad ja arenevad mitmesugused ühiskondlikud suhted, ideed ja asutused. Ühiskondlikud ideed (poliitilised, õiguslikud, teaduslikud, religioossed jne.) ning neile vastavad organisatsioonid ja

ÜHISKONNA ORGANISMI ANATOOMIA

(tinglik skeem)

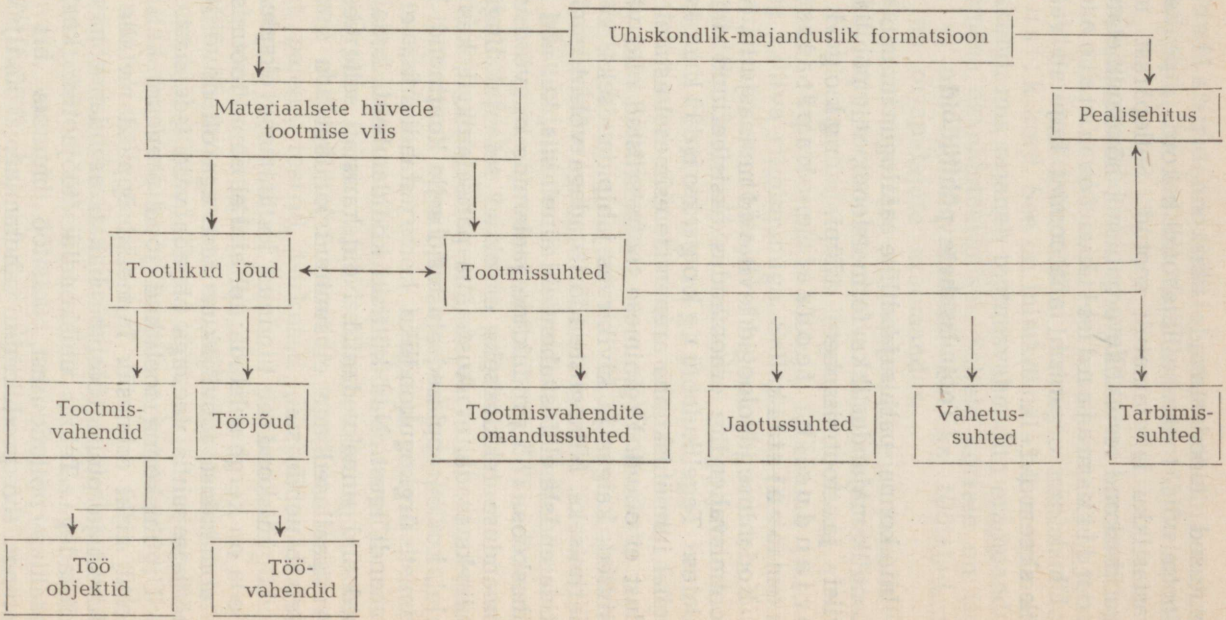

asutused moodustavad ühiskonna pealisehituse. Tootmisviis, tootmise ühiskondlik kord ja pealisehitus on vastastikku lahutamatult seotud. Sellepärast moodustab iga ühiskond tervikliku organismi, nõndanimetatud ühiskondlik-majandusliku formatsiooni.

Ühiskonna organismi anatoomiat kujutab vastav tinglik skeem (vt. lk. 9).

Tootmissuhete põhitüübid

Inimkonna paljusajandiline ajalugu tunneb viit ühiskondlik-majanduslikku formatsiooni, viit põhilist tootmisviisi ja tootmissuhete tüüpi: ürgkogukondlik, orjanduslik, feodaalne, kapitalistlik ja kommunistlik.

Kodanluse ideoloogid levitavad muinasjuttu, nagu oleks tootmisvahendite eraomandus eksisteerinud iidsest ajast alates. Tegelikult ürgkogukondliku korra ajal, sellel inimühiskonna arenemise esimesel astmel, eraomandust ei olnud. Ürginimese tootmisriistad olid väga primitiivsed: kaigas ja kivikirves jahipidamiseks, kõblas maaharimiseks. Niisuguste tööriistadega võisid inimesed hankida endale elatusvahendeid ainult siis, kui nad tegutsesid üheskoos. Töö produktide jaotamine oli võrdsustav. Eraomanduse tekkimiseks ei olnud sel ajal tingimusi. On näiteks teada, et Austraalia päriselanikud, kes elasid sel ajal, kui eurooplased alustasid selle kontinendi koloniseerimist, ürgkogukondliku korra staadiumis, ei tundnud omandiõigust. Nad küttisid kodulambaid, keda eurooplased olid sinna vedanud. Neid karistati selle eest karmilt. Austraallased aga ei suutnud kuidagi aru saada, milles seisab nende süü.

Ürgühiskond ei tundnud ka inimese ekspluateerimist. Seda on kerge seletada: tol ajal ei olnud tootmisvahendite eraomandust, tööviljakuse tase aga oli niivõrd madal, et töötaja suutis vaevaga elatada vaid iseennast.

Ürgühiskonna tootlikud jõud arenesid küll aeglaselt, kuid siiski arenesid. Inimesed õppisid metalle sulatama. Kivist ja puust tööriistu hakati asendama metallist tööriistadega. Tekkis ühiskondlik tööjaotus: karjakasvatus eraldus põllundusest, käsitöö muutus eri tööliigiks, arenes töö produktide vahetamine. Tööviljakus tõusis

uuele astmele. Nüüd oli töötaja juba suuteline tootma rohkem saadusi, kui see oli vajalik tema tööjõu taastamiseks.

Kujunesid tingimused tootmisvahendite eraomanduse tekkimiseks, mis võimaldab ühtedel tasuta omastada teiste töö produkte. Ürgkogukondliku korra asemele tuleb orjanduslik kord. See on inimkonna ajaloos esimene klassiühiskond, mis rajaneb tootmisvahendite eraomandusel ja inimese ekspluateerimisel. Sellele korrale on iseloomulik, et nii tootmisvahendid kui ka töötajad — orjad — on orjapidajate eraomandus.

Tootmise arenemise tase võimaldas sel ajal juba luua lisaprodukti, mis toodetakse lisaks orja minimaalsetele tarvetele. Kuid samal ajal võis lisaprodukti saada ainult sel tingimusel, kui tootmises töötaja tarbimine piirdus näljasurma vältiva miinimumiga. Sellepärast jätsidki ekspluataatorid tootmises töötajad ilma inimõigustest, muutsid nad orjadeks, kelle suhtes rakendati kõige julmemaid sunnivahendeid. Ekspluataatorid ei pidanud orje inimesteks, nimetasid neid «kõnelevateks tööriistadeks», erinevalt «ammuvaist tööriistadest», s. o. tööloomadest.

Orjandusliku korra ajal astusid ühiskonna tootlikud jõud märkimisväärse sammu edasi. Süvenes ühiskondlik tööjaotus põllumajanduse ja linnakäsitöö vahel, samuti käsitöö mitmesuguste harude vahel. Näiteks Vana-Roomas hõlmas käsitööonduslik tootmine paljusid erinevaid erialasid. Olid kangrud, villaketrajad, värvalid, vanutajad, kingsepad, puusepad, sepad, kullassepad jne. Põllumajanduses kujunesid uued harud — köögi- ja puuviljakasvatus. Laiaulatuslikult kasutati orjade tööd ehituses ja mäetööstuses. Orjade tööga rajati sellised tolle aja kohta grandioossed ehitised nagu kanalid, veevärk, Egiptuse püramiidid, paleed, teatrid, tsirkused ja võiduväravad. Sõjalistel eesmärkidel ehitati laevu ja piiramisvahendeid. Tootmise kasvades täiustusid ka tööriistad.

Ent tootlike jõudude arenemise võimalused olid orjandusliku korra ajal piiratud. Orjad töötasid järelevaatajate piitsavihina saatel. Veskites töötavaile orjadele pandi ike kaela, et nad ei saaks peotäit teri või jahu suhu pista. Orjad, kes tuliselt vihkasid orjapidajaid ja jälestasid oma sunniviisilist tööd, ei mõelnud sellest, kuidas tööriistu täiustada, vaid, vastupidi, lõhkusid neid. Orjapidajad ise pidasid tööd häbiasjaks, vabale inimesele ebaväärilisek

tegevuseks. Orjandusliku korra tootmissuhted hakkasid tootlike jõudude arenemist pidurdama.

Seoses sellega teravnes klassivõitlus. Orjad ja vaba rahvastiku kõige vaesem osa tõusid üles valitsevate klasside vastu. Orjanduslik kord varises kokku rõhutud klasside ja naabermaade barbarite hõimude ühiste löökide all.

Orjapidamise asemele tuli feodalism. Mõiste «feodalism» tuleneb ladinakeelsest sõnast «feood». Nõnda nimetati maid, mis kuningad jagasid oma lähikondlastele sõjaväeteenistuskohustuse kandmise eest. Feodaalid olid maa ja muude tootmisvahendite omanikud ning nende maad harivate pärisoriste talupoegade mittetäielikud omanikud. Pärisori erines orjast sellega, et tal oli oma maatükk, oma isiklik majapidamine. Selle majapidamise saadused läksid pärast seda, kui talupoeg oli täitnud terve rea kohustusi, täielikult tema käsutusse. Feodalismi peamine eelis orjandusliku korraga võrreldes selles seisiski, et vahetu tootja — talupoeg — oli siis, kui ta töötas temale kuuluval maatükil, oma töö tulemustest materiaalselt huvitatud. Pärisorja teatav majanduslik iseseisvus nõudis ka isandast juriidilise sõltuvuse nõrgendamist: erinevalt orjapidajast ei võinud feodaal enam talle kuuluvat töötajat karistamatult tappa, kuigi tal oli õigus teda müüa, kinkida ja karistada.

Feodaalsed tootmissuhted avasid tootlike jõudude arenemiseks uued võimalused. Põllunduses töötatakse välja kolmepõllusüsteem, täiustatakse metalli töötlemist, laevaehitust, leiutatakse kompass, raamatutrükkimine, mehaaniline kell. Inimese ja loomade lihasejõudu täiendatakse ikka laiemalt tuule- ja langeva vee jõu kasutamisega.

Ent põllumajanduse ja käsitööndusliku tootmise arenedes, kaubanduse laienedes hakkas üha enam ilmnema tootlike jõudude arenemist pidurdavate feodaalse ekspluateerimise suhete piiratus. Tööviljakuse tõstmise peamine stiimul — materiaalne huvi — avaldas mõju üksnes talupoja isiklikus majapidamises. Suurema osa ajast aga töötas pärisori ju feodaali maal, mille eest ta ei saanud mingisugust tasu.

Järk-järgult hakkasid feodalismi rüpes tekkima ettevõtted, kus rakendati palgatööd, hakkasid kujunema kapitalistlikud tootmissuhted. Need avasid tootmise arendamiseks uusi võimalusi.

Klassivõitlus muutus feodaalühiskonnas veel teravamaks kui orjanduslikus ühiskonnas. Feodaalriike vapustasid pärisorjade ülestõusud. Feodaalkorra likvideerimisest oli kõige rohkem huvitatud kodanlus, s. o. palgatööl rajanevate ettevõtete omanikud. Ta koondas ühte kõik klassid ja kihid, kes ei olnud rahul feodaalkorraga. Saabus kodanlike revolutsioonide ajastu. Need asendasid feodaalkorra kapitalistlikuga.

Kapitalismi iseloomustab kapitalistide eraomandiõigus tootmisvahendeile ja tootmisvahendite puudumine vahetuil tootjail — palgatöölistel. Erinevalt orjast ja pärisorjast on palgatööline — proletaarlane — isiklikult vaba. Ta müüb oma töövõimet — tööjõudu — kapitalistile ja saab selle eest palka. Palgatöölise vabadus tähendab seda, et ta võib minna ühe kapitalisti ettevõttest teise, aga ei suuda kuidagi kogu kapitalistide klassi ekspluateerimisikkest välja rabelda.

Kapitalismi tootmissuhted avasid tootlike jõudude kiireks kasvuks suuremad võimalused kui kõik eelnenud tootmisviisid. Kapitalismi tingimustes tekkis ja arenes masinaline suurtootmine. Inimene suurendas järjest oma võimu looduse üle. Tööjaotus saavutas kõrge astme. Tekkisid spetsialiseeritud suurettevõtted. Laialt arenes rahvusvaheline kaubandus. Kujunes välja maailmaturg ja kapitalistliku maailmamajanduse süsteem.

Kapitalism suutis suhteliselt lühikese ajaga luua niisugused võimsad tootlikud jõud, millele vanad tootmissuhete raamid muutusid kitsaks. Kodanlik ühiskond meenutab nõida, kes ei suuda enam valitseda tema poolt esilemanatud maa-aluseid jõude. Tõepoolest, tootmisel on kapitalismi tingimustes ühiskondlik iseloom: ühiskondlik tööjaotus seob omavahel tihedalt kõik ettevõtted üheks tervikuks, iga kaup on arvukate mitmesugustel kauba valmistamise staadiumidel tegutsevate töötajate töö tulemus. Tootmisvahendeid ja töö tulemusi aga ei omasta ühiskond, vaid eraisikud — kapitalistid. Tulemuseks on tootmisressursside pillav, ebaratsionaalne kasutamine, materiaalsete ja vaimsete hüvede ebaefektiivne jaotamine.

Seega esineb kapitalismi tingimustes vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja erakapitalistliku omastamisvormi vahel.

Nagu eespool oli näidatud, on ühe tootmisviisi teisega

asendumise lõpp-põhjuseks tootlike jõudude kasv. See asendumine aga ei toimu automaatselt, vaid klassivõitluse, sotsiaalsete revolutsioonide tulemusena. Iga ühiskond, mille majandus rajaneb tootmisvahendite eraomandusel, koosneb vastandlike huvidega klassidest — ekspluateerijaist ja ekspluateeritavaist. Orjanduslikus ühiskonnas on põhiklassideks orjapidajad ja orjad, feodaalühiskonnas — feodaalid ja pärisorjad, kapitalistlikus ühiskonnas — kodanlased ja proletaarlased.

Ekspluataatorlikud klassid on tootmisvahendite omanikud ja omastavad tasuta ekspluateeritavate lisatöö tulemused. Nende huvid on lepitamatud. Sellepärast läbib klassivõitlus kogu ekspluataatorliku ühiskonna ajalugu. See võitlus on ajaloo peamine liikumapanev jõud. Kõige ägedamaks muutub ta revolutsioonide perioodil, kui üks ühiskonnakord asendub teisega, progressiivsemaga. Revolutsioonide ajal ilmneb eriti jõuliselt rahvahulkade loov energia.

Proletariaadi ja kogu tema juhtimisel tegutseva töörahva klassivõitluse paratamatuks tulemuseks on kapitalismi revolutsiooniline asendamine sotsialismiga. Sotsialismi aluseks on tootmisvahendite ühiskondlik omandus. Siin ei ole inimese ekspluateerimist. Ühiskond koosneb kahest sõbralikust klassist: töölisklassist ja talurahvast — ja rahva hulgast võrsunud haritlaskonnast. Sotsialistlik kord on kapitalistlikust korrast võrreldamatult efektiivsem. See on seletatav sellega, et sotsialismi tingimustes areneb majandus plaanipäraselt, ühiskondliku töö produkte aga ei jaotata ega kasutata mitte ekspluateerijate huvides, vaid kogu ühiskonna ja iga tema liikme huvides. Sotsialismi tingimustes on töörahvas oluliselt huvitatud ühiskondliku töö viljakuse tõstmisest, sest ta ei tööta mitte ekspluateerijate heaks, vaid iseenda ja oma ühiskonna heaks. Sotsialistlik kord avab piiramatud võimalused tootlike jõudude arenemiseks, progressiks kõigis ühiskonna elu sfäärides.

2. ÜHISKONNA ARENEMISE MAJANDUSSEADUSED

Eespool oli öeldud, et poliitiline ökonoomia uurib inimeste tootmissuhteid, ühiskonna majanduslikku korda. See definitsioon on küll õige, kuid mitte täielik. Iga tea-

duse eesmärgiks on looduses või ühiskonnas toimivate seaduste tunnetamine, avastamine, nende kasutamine inimeste huvides. Poliitiline ökonoomia seab endale eesmärgiks majandusseaduste avastamise, nende toime mehhanismi uurimise ja nende kasutamise praktilises tegevuses.

Mis on majandusseadused

Majandusseadused väljendavad püsivat, alatasa korduvat majanduslike nähtuste paratamatut seost ja vastastikust sõltuvust, s. o. majanduselu protsesside olemust, nad väljendavad tootmissuhete arenemist. Sellest järeldub, et poliitiline ökonoomia kui teadus, mis uurib inimeste tootmissuhteid, peab uurima ka majandusseadusi.

Ei tohi segi ajada seadusi, mis määravad ära näiteks elava ja elutu looduse arenemise, ja seadusi, mis valitsevad tootmisprotsessis inimeste vahel kujunevaid suhteid. Esimesi uurivad mitmesugused loodusteadused: bioloogia, füüsika, keemia, agronoomia, mehaanika jne. Teised on poliitilise ökonoomia uurimisobjektiks.

Inimeste tootmissuhted ühiskonna arenemise mitmesugustel etappidel erinevad üksteisest oluliselt. Sellepärast toimib enamik majandusseadusi üksnes ühe või teise tootmisviisi piirides. Niisuguseid seadusi nimetatakse spetsiifilisteks. Mitme tootmisviisi tingimustes toimivaid seadusi nimetatakse üldisteks.

Üheks üldiseks majandusseaduseks on näiteks seadus, mille järgi tootmissuhted peavad vastama tootlike jõudude iseloomule. See seisab selles, et tootlike jõudude arenedes asenduvad vanad tootmissuhted paratamatult uute, progressiivsetega. Selle seaduse osatähtsust ühelt ühiskonnakorralt teisele ülemineku protsessis selgitati üldjoontes eespool.

Majandusseaduste objektiivne iseloom

Loodusseadused, näiteks taevakehade liikumise seadused, toimivad inimeste tahtest ja teadvusest sõltumata, s. o. objektiivselt.

Esimesel pilgul võib näida, et majandusseaduste toime,

erinevalt loodusseadustest, sõltub inimeste tahtest ja teadvusest. Kui ei oleks inimesi ja suhteid nende vahel, siis puuduksid ju ka majandusseadused, mis on nende suhete peegelduseks. Kui aga selle küsimuse üle sügavamalt mõelda, võib veenduda, et ka majandusseadustel on objektiivne iseloom.

Muidugi, majandusseadused ei toimi automaatselt, iseenesest, nagu välk või torm looduses. Majandusseadused on inimeste majandusliku tegevuse seadused. Nad väljendavad selle tegevuse olemust, põhisisu, määravad üldsuuna. Väljaspool inimeste subjektiivset tegevust majandusseadusi ei ole ega saagi olla.

Ent hoolimata sellest, et majandusseadused avalduvad inimeste subjektiivse tegevuse kaudu, on nende toime objektiivsetest asjaoludest tingitud. Inimesed ei saa tegutseda meelevaldselt, arvestamata neid ümbritsevaid tingimusi. Inimeste tahte ja teadvuse dikteerivad nende materiaalsed elutingimused. Inimesed saavad edukalt lahendada üksnes niisuguseid tootmisülesandeid, mille realiseerimiseks on olemas vajalikud objektiivsed tingimused. Vastasel korral tabab nende jõupingutusi ebaõnn. Näiteks Hiinas ei olnud «suure hüppe» ja «rahvakommuuni» poliitikal edu sellepärast, et see oli katse rajada kommunistlikku ühiskonda sotsialistlikku arenemisstaadiumi vahele jättes, ühiskonna arenemise objektiivseid seaduspärasusi ignoreerides.

Ja vastupidi, neil juhtudel, kui inimesed õpivad tundma ja võtavad oma praktikas arvesse materiaalseid tingimusi, objektiivsete majandusseaduste nõudeid, annavad nende jõupingutused vajalikku efekti. Nõukogude Liidus ja mitmetes teistes sotsialistlikes maades läbiviidavate majandusreformide edu pandiks on reaalsete tootmistingimuste, sotsialismi ajal toimivate objektiivsete majandusseaduste kaine arvestamine.

Ühiskond ei saa meelevaldselt majandusseadusi kaotada, ei saa edu saavutada, kui ta seab endale niisuguseid ülesandeid, mille lahendamiseks ei ole materiaalseid tingimusi. Ei saa näiteks meelevaldselt määrata rahvamajanduse põhiharude arendamise proportsioone; üksnes objektiivsete proportsioonide ja nende muutumise tendentside tundmine võimaldab neid õigesti planeerida. Proportsioonide õige planeerimine aga on üks tootmise arenemistempo kiirendamise ja tootmise intensiivistamise tähtis

tegur. Sedasama võib öelda ka kõigi teiste sotsialismi majandusseaduste kasutamise suhtes.

Marksismi kodanlikud kriitikud ei saa aru või teevad näo, nagu ei saaks nad aru sellest, et objektiivsed majandusseadused määravad ajaloo käigu üksnes miljonite inimeste sihikindla tegevuse ja organiseeritud võitluse kaudu. Nad arutlevad umbes nõnda: teie, marksistid, arvate, et majandusseaduste ja muude sotsiaalsete seaduste toime viib paratamatult kapitalistliku korra asendumisele sotsialistlikuga. Oletame, et see on nii. Aga milleks te siis asutate poliitilisi parteisid sotsialismi eest võitlemiseks? Ei tule ju kellelegi pähe luua parteid päikesevarjutuse eest võitlemiseks, kui on teada, et see niikuinii tuleb.

Nende mitte kuigi kavalate arutluste paikapidamatus on silmanähtav. Päikesevarjutus toimub ju ilma igasuguse inimeste osavõtuta, üleminek kapitalismilt sotsialismile aga on ühiskondlik protsess, mis ei saa üldse aset leida ilma inimeste osavõtuta, iseenesest.

Kui marksistid väidavad, et majandusseadused on objektiivsed, et nad murravad niikuinii endale tee, ületavad takistused ühiskonna majandusliku arenemise teel, siis peetakse silmas ainult seda, et varem või hiljem leiduvad ühiskondlikud jõud, kes saavutavad võitlusega seaduste nõuete täitmise.

Majandusseaduste objektiivse iseloomu õigeks mõistmiseks on väga tähtis selgeks teha, et kõik nad kujutavad endast justkui mitmesuguste klasside, klassigruppide ning erinevate materiaalsete ja vaimsete huvidega inimeste jõupingutuste resultanti. Teiste sõnadega, majandusseadused toimivad antud tootmissuhete arenemise üldsuunda määravate tendentside kujul, kusjuures on olemas vastutoimivad tegurid.

Poliitilise ökonoomia aine ja meetod

Nüüd, kus marksistlik-leninliku poliitilise ökonoomia mitmed tähtsad mõisted on selgeks tehtud, võib anda tema aine täielikuma definitsiooni.

Poliitiline ökonoomia on teadus, mis uurib inimeste tootmissuhteid nende vastastikuses seoses tootlike jõududega. Ta

selgitab välja seadused, mis valitsevad materiaalsete hüvede tootmist, jaotamist, vahetust ja tarbimist inimühiskonna mitmesugustel arenemisastmetel, samuti teed nende kasutamiseks praktilises tegevuses.

Kuidas õnnestub poliitilisel ökonoomial tunnetada majandusseadusi, mida kattena varjavad klassideks ja sotsiaalseteks gruppideks jagunevate miljonite erinevate materiaalsete ja vaimsete huvidega inimeste keerulised vastastikused suhted? Poliitiline ökonoomia juhindub oma uurimistöös majandusnähtuste ja ühiskonna arenemise protsesside tundmaõppimise meetodist, mille on välja töötanud marksismi-leninismi teooria.

Marksistlik-leninliku poliitilise ökonoomia aluseks on faktid. Ent fakte, millega majandusteadus kokku puutub, on väga palju — miljoneid ja miljardeid. Kodanlikud majandusteadlased puhuvad sageli suureks ühtede faktide tähtsuse ja vaikivad maha teised faktid. Selliste ebaausate võtetega võltsivad nad tõde, et kapitalismi puhtaks pesta ja sotsialistlikku majandust vales valguses näidata.

Marksistlik majandusteadus võtab arvesse kõiki vähegi tähtsaid ühte või teise majanduslikku protsessi puutuvaid fakte. Suurel määral aitab neid fakte koguda, süstematiseerida ja nende osatähtsust rahvamajanduse arenemises välja selgitada majandusstatistika. Poliitökonoomiline analüüs koos statistika andmete kasutamisega võimaldab kindlaks määrata, missugused on ühe või teise tootmisviisi kõige iseloomulikumad jooned ja vastuolud.

Uurimise edu tagamiseks jätab teadus kõrvale teisejärgulised, vähese tähtsusega faktid ja nähtused, mis raskendavad peamise uurimist, ehk, nagu öeldakse, abstraheerub neist. Sellist võtet kasutab ka poliitiline ökonoomia väga laialt, kuivõrd spetsiaalsete eksperimentide võimalused on siin, erinevalt loodusteadustest, üsna piiratud. Nii näiteks eeldas K. Marx kapitalismi uurimisel esialgu tinglikult, et ühiskonnas on olemas vaid kaks klassi: kodanlased ja proletaarlased. See on ka arusaadav: kapitalistide ja tööliste vastastikused suhted kujutavad ju endast kapitalismi tootmissuhete põhisisu. Seega jättis K. Marx teiste klasside ja klassigruppide olemasolu kapitalistlikus ühiskonnas mõneks ajas kõrvale, mis hõlbustas tal kapitalismi majandusseaduste toime uurimist.

Abstraheerimismeetodit, majanduse arenemise lihtsate mudelite konstrueerimist kasutavad majandusteadlased ka sotsialistliku majanduse uurimiseks.

Seaduste uurimist võib pidada kaasaja teaduslikule tasemele vastavaks alles siis, kui nende toime saab kindla kvantitatiivse väljenduse. Sellepärast kasutabki poliitiline ökonoomia oma uurimustes teiste teaduste eeskujul üha laiemalt kaasaegse matemaatika ja arvutustehnika vahendeid.

3. MISPÄRAST ON VAJA ÕPPIDA POLIITILIST ÖKONOOMIAT?

Poliitiline ökonoomia on revolutsioonilise marksismi-leninismi õpetuse koostisosa. Marksism-leninism lähtub sellest, et ühiskonna elu aluseks on materiaalsete hüvede tootmine. Elamiseks peab inimesel olema toitu, riideid, korter ja muid eluhüvesid. Enne kui tegelda teadustega, poliitikaga, kirjutada värsse ja mängida malet, peavad inimesed rahuldama oma materiaalsed vajadused. Iga ühiskond hukkub, kui ta katkestab tootmise enam-vähem pikemaks ajaks.

Poliitiline ökonoomia just uuribki ja avastab seadusi, mis valitsevad ühiskondliku tootmise arenemist. Seetõttu annab ta võtme kogu ühiskonna arenemise protsessi varjatud ajendite teaduslikuks mõistmiseks. Sellepärast kujutab poliitiline ökonoomia endast marksismi-leninismi põhisisu.

Marx, Engels ja Lenin — tõeliselt teadusliku poliitilise ökonoomia loojad

Poliitiline ökonoomia tekkis väga ammu, juba orjanduse ajastul. Teadusliku iseloomu sai ta kodanliku majandusteaduse klassikute — W. Petty, A. Smithi ja D. Ricardo töödes. Aga juba XIX sajandi algusest peale astus see majandusteadus proletariaadi kodanlusevastaste revolutsiooniliste väljaastumiste mõjul kapitalismi eelarvamusliku kaitsmise ja tema teravate vastuolude lipitseva kinnimätsimise teele. Omakasupüüdmatu tõe teenimine ei huvitanud teda enam, ta kaotas oma teadusliku iseloomu. Kodanlik poliitiline ökonoomia peab kapitalismi kõige paremaks, igaveseks ja muutumatuks ühiskonna-

korraks, mis vastavat inimese loomusele. Niisugune hinnang, mis on iseloomulik kaasaegsele kodanlikule majandusteadusele, ei eita, et mõnede tema esindajate uurimused majanduse arendamise üksikküsimustes võivad pakkuda mõningast teaduslikku huvi.

Tõeliselt teaduslik iseloom on proletaarsel poliitilisel ökonoomial, mille rajasid K. Marx ja F. Engels. Nad tõestasid, et kapitalismi lepitamatute vastuolude arenemine viib proletaarse revolutsiooni tulemusena paratamatult selle ekspluataatorliku korra hukkumisele ja tema asendumisele sotsialismiga. Seda proletariaadi suurte õpetajate teaduslikku prognoosi on kogu ajaloo käik hiilgavalt kinnitanud.

Kodanlikud ideoloogid süüdistavad marksismi selles, et töölisklassi huvisid kaitstes loobuvat ta teaduslikkusest. Tõepoolest, marksistlik poliitiline ökonoomia kaitseb järjekindlalt töölisklassi huve. Ja selles mõttes on ta klassiline ja järelikult parteiline teadus. Ent just see asjaolu määrabki ära tema tõeliselt teadusliku iseloomu.

Asi seisab selles, et töölisklassi — kaasaja kõige eesrindlikuma klassi huvid langevad ühte ühiskonna progressiivse arenemise huvidega. Kaasaja tulipunktiks on rahvusvaheline töölisklass ja tema peamine saavutus — sotsialismi maailmasüsteem. Töölisklass on ühiskonna arenemise seaduste sügavast tunnetamisest eluliselt huvitatud. Marksismis on kõrge teaduslikkus ja revolutsiooniline kirglikkus võitluses ekspluateerimise vastu, kõige õiglasema ühiskonnakorralduse — kommunismi kehtestamise eest lahutamatult kokku liidetud.

V. I. Lenini töödes on marksistlik poliitiline ökonoomia tõstetud uuele, kõrgemale astmele. Majandusstatistika andmete ja määratu suure hulga kirjanduslike allikate sügava analüüsi alusel, — ühesõnaga, ühiskonna majanduselu uute nähtuste teadusliku uurimise alusel arendas V. I. Lenin kapitalismi üldist teooriat ja lõi õpetuse tema kõrgeimast ja viimsest staadiumist — imperialismist. V. I. Lenini teostes põhjendatakse majanduslikult proletaarse revolutsiooni arenemise seaduspärasusi imperialismi tingimustes. Peamine ühiskondlike nähtuste ja protsesside leninlikus käsituses on teadusliku objektiivsuse ja neile töölisklassi positsioonidelt põhimõttelise hinnangu andmise orgaaniline ühtsus.

K. Marx ja F. Engels ei elanud sotsialismi võiduni.

Sellest hoolimata on nende mõtteavaldustel sotsialistliku ja kommunistliku ühiskonna põhijoonte kohta sotsialismi ja kommunismi ehitamise teooriale ja praktikale erakordselt suur tähtsus.

Arendades Marxi majandusõpetust meie maa sotsialistliku ülesehitustöö esimeste aastate kogemuste üldistamise alusel, töötas V. I. Lenin läbi kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi teooria tähtsamad küsimused ja rajas sotsialismi poliitilise ökonoomia alused.

Poliitilise ökonoomia arendamine NLKP ning vennalike kommunistlike ja töölisparteide dokumentides

V. I. Lenini surmast on möödunud peaaegu pool sajandit. Nende aastate jooksul on maailma majanduses ja poliitikas, kogu ühiskonna elus aset leidnud tohutud muutused. Rööbiti kapitalismi maailmasüsteemiga eksisteerib nüüd sotsialistlik maailmasüsteem. NSV Liidus on sotsialistlik ühiskond üles ehitatud ja toimub tema järkjärguline ümberkasvamine kommunismiks. Mitmetes teistes maades hakkab sotsialismi ehitamine lõpule jõudma. Imperialismi koloniaalsüsteem on kokku varisenud ning likvideeritakse tema viimaseid jäänuseid. Kapitalismi majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtlus on kasvanud, tema vastuolud teravnevad. Hämmastavaid edusamme on teinud teadus ja tehnika. Inimesed on jõudnud uue teaduslik-tehnilise revolutsiooni ajajärku, mis kujundab põhjalikult ümber tootmise tehnilise aluse.

Nagu marksism-leninism tervikuna, nii ei ole ka marksistlik-leninlik poliitiline ökonoomia tardunud vormelite kollektsioon, kolletunud tsitaatide herbaarium, vaid igavesti elav õpetus, mis pidevalt rikastub revolutsioonilise võitluse kogemuste ja kommunistliku ülesehitustöö praktikaga. Sellepärast peegelduvad ühiskonna elus, majanduses asetleidnud muutused marksistlikus poliitilises ökonoomias.

Marksistlik-leninlikku majandusteooriat arendatakse Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ning teiste maade kommunistlike ja töölisparteide otsustes, majandusteadlaste töödes. Marksistlik-leninlikud parteid on teinud järeldused sotsialistliku maailmamajanduse süsteemi arenemise üldiste seaduspärasuste suhtes, konkretiseerinud

uutes ajaloolistes tingimustes koloniaalikke heitnud maade mittekapitalistliku arenemistee vorme ja meetodeid. Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei on palju andnud sotsialismi ja kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise ning sotsialistlike tootmissuhete täiustamise probleemi läbitöötamisel. Marksistlik-leninliku poliitilise ökonoomia looval arendamisel on eriti suure tähtsusega NLKP programm, NLKP kongresside ning kommunistlike ja töölisparteide esindajate nõupidamiste otsused.

Marksistlik poliitiline ökonoomia areneb võitluses kodanlike majandusteooriatega, revisionistlike ja dogmaatiliste kujutlustega. Kodanlikud majandusteadlased kujutavad kapitalismi roosades värvides, sotsialismi aga süngetes toonides. Teooria loova arendamise lipu all kuulutavad revisionistid vananenuks teooria niisugused seisukohad, mis tegelikkuses säilitavad oma jõu. Dogmaatikud reklaamivad kõigist valjemini oma ustavust marksismile, kuid tegelikult on nad andunud üksnes kirjatähele, mitte aga marksismi õpetuse loovale vaimule.

Marksismi loovas arendamises nägi Lenin revolutsioonilise õpetuse efektiivsuse tingimust, töölisklassi küpseksaanud ülesannete teoreetilise ja praktilise lahendamise võtit, tähtsat parempoolse ja «pahempoolse» oportunismi, dogmatismi ning iga liiki revisionismi vastu võitlemise vahendit.

Mida annab poliitilise ökonoomia õppimine

Poliitilisel ökonoomial on kapitalistliku maailma proletariaadi klassivõitluses ja sotsialistlike maade majanduslikus ülesehitustöös määratu suur tähtsus.

Ta paljastab kapitalistliku korra ekspluataatorliku olemuse, näitab, et kapitalistide klass eksisteerib tööliste töö tulemuste omastamise arvel. Kapitalismi lepitamatuid vastuolusid paljastades põhjendab poliitiline ökonoomia selle korra hukkumise ning sotsialismiga asendumise paratamatust.

Poliitiline ökonoomia õpetab, et kapitalistlike maade proletariaadi klassivõitlus elatustaseme tõstmise eest, demokraatlike õiguste eest liidab töölisklassi ühte ja valmistab teda ette otsustavateks klassilahinguteks kapitalistliku korra kukutamise eest.

Ta annab vastuse ka kolonialismiikke heitnud noorte rahvusriikide arenemisteede küsimusele. Nende riikide progressiivse arenemise tagamiseks tuleb likvideerida kapitalistlike monopolide mõju nende majandusele ja poliitikale ning kõvendada sõprussidemeid sotsialistliku süsteemi maadega.

Ka sotsialistlike maade töötajaile ei ole poliitilise ökonoomia õppimine sugugi vähem tähtis. Sotsialistlik majandus rajaneb tootmisvahendite ühiskondlikul omandusel ja sellepärast on tema arenemine plaanipärane. Kapitalismi tingimustes toimivad majandusseadused stiihiliselt, nad valitsevad inimeste üle. Inimesed võivad neid seadusi tunnetada ja tunnetavadki, kuid nad ei suuda neid endale allutada, neid valitseda. Seda takistab tootmisvahendite eraomandus ja töö ekspluateerimine kapitali poolt. Sellepärast areneb ühiskondlik tootmine ägedas konkurentsivõitluses, tootmist reguleerib turustiihia.

Sotsialismi ajal ei kaota majandusseadused oma objektiivset iseloomu, kuigi nende toime ei ole siin enam stiihiline, vaid plaanipärane. Inimesed tunnetavad neid seadusi ja tänu tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele kasutavad neid majanduse juhtimiseks kogu riigi ulatuses ja kogu ühiskonna huvides.

Poliitilise ökonoomia tähtsus seisab selles, et ta võimaldab sotsialistlike maade töötajail objektiivseid majandusseadusi tundma ja kasutama õppida. Seaduste tundmine aga on oskusliku, efektiivse majandamise, kõige väiksemate kulutustega kõige suuremate tulemuste saavutamise vältimatu tingimus.

Sotsialistliku ülesehitustöö teooria ja praktika kõige aktuaalsemaks küsimuseks on praegu majandusreformide läbiviimine, mis peavad looma tingimused ühiskondliku tootmise efektiivsuse tunduvaks suurendamiseks. Sel eesmärgil kantakse rahvamajanduse juhtimises raskuspunkt majandusliku stimuleerimise meetodeile, mis on rajatud sotsialismi objektiivsete majandusseaduste toime arvessevõtmisele ja nende täielikule ärakasutamisele.

Selle tulemusena tõuseb tsentraliseeritud planeerimise teaduslik tase, kasvab kaubalis-rahaliste suhete tähtsus, tugevneb isemajandamine, suureneb juhtivate ja planeerivate organisatsioonide, ettevõtete ja iga töötaja materiaalne huvi ja vastutus võitluses tööviljakuse kasvu ja tootmise rentaabluse eest.

Uutes majandamistingimustes on meie kaadril ülalt kuni alla tähtis hästi omandada mitte ainult tehnilisi teadmisi, vaid ka tootmise ökonoomikat. Plaanialatöötajail, inseneridel ja tehnikutel, töölistel ja kolhoosnikutel on vaja osata teha majanduslikku analüüsi, majanduslikke kalkulatsioone, võtta majanduse alal vastu põhjendatud otsuseid. Selles võivad neile suureks abiks olla poliitiline ökonoomia ja teised majandusteadused.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Missugune on tootmise ja töö osatähtsus ühiskonna elus?
2. Mida mõistetakse tootlike jõudude ja tootmissuhete all?
3. Milles on erinevate tootmisviiside iseloomulikud jooned?
4. Missugune iseloom on majandusseadustel?
5. Mis on poliitilise ökonoomia uurimisobjektiks?
6. Milleks on vaja tunda poliitilist ökonoomiat?

II PEATÜKK

KAUBATOOTMINE KAPITALISMI TINGIMUSTES

1. MIS ON KAUBATOOTMINE

Et saada pilti kapitalistliku tootmisviisi olemusest ja temale omastest majandusseadustest, tuleb kodanliku majanduse kõige tüüpilisemaid ja laialt levinud nähtusi teaduslikult analüüsida. Nende hulka kuulub eeskätt see, millega inimesed elus alatasa kokku puutuvad, — kaubavahetus, kaupade ost ja müük. Teisiti öeldes, tuleb vaadelda kaubamajandust ja temale omaseid majanduslikke kategooriaid ja majandusseadusi.

Kaubatootmise tekkimise tingimused

Kaubatootmine kujutab endast niisugust majandamisvormi, kus saadusi ei valmistata isiklikuks tarbimiseks, vaid turu jaoks, müügiks. Majanduslikud suhted inimeste vahel kujunevad siin kaubavahetuse, turu kaudu. Kaubatootmise vastandiks on naturaalmajandus, s. o. saaduste valmistamine tarbimiseks, ilma et neid turul müüdaks.

Majandamisvormi ei saa inimesed valida meelevaldselt — see sõltub objektiivselt kujunevatest tingimustest. Nii on kaubatootmise tekkimiseks ja olemasoluks nõutav, et ühineksid kaks tingimust: esiteks, ühiskondlik tööjaotus, mille puhul tootjad spetsialiseeruvad teatud toodete valmistamisele, ja teiseks, tootjate majanduslik eraldumine üksteisest. Nende tingimuste puudumisel ei saa kaubatootmist tekkida.

Näiteks patriarhaalses taluperes toodeti kõik tema olemasoluks vajalik: nii toiduained kui ka riided ja kõige lihtsamad käsitöötooted. Elamiseks ei tarvitsenud sellel perel pöörduda turu poole, vahetada oma töö produkte teiste töö produktide vastu. Ostu ja müügi vajadust ei tekkinud ka ürgaegse kogukonna tingimustes, kus oli juba olemas tööjaotus, kuid ei olnud tootmisvahendite ja too-

dangu üksteisest eraldunud omanikke. Nii põlluharija kui ka jahimees ja pottsepp andsid oma produktid ühiseks tarbimiseks tasuta. Niisamuti tasuta said nad kogukonnalt kõik oma olemasoluks vajaliku.

Kaubatootmine algelisel kujul tekkis juba ürgkogukondliku korra rüpes. Algul vahetati produkte hõimude ja sugukondlike kogukondade vahel. Hiljem, sedamööda kuidas ürgkogukondlik kord lagunes ja tekkis eraomand, hakkas vahetus toimuma üksikisikute vahel. Kaubalis-rahaliste suhete edasiarenemine on seotud ühiskondliku tööjaotuse süvenemise ning tootmisvahendite eraomanduse arenemisega.

Ent kuni kapitalismi ajastuni oli majandusel põhiliselt naturaalne iseloom. Turule, vahetuseks läks vaid väike osa toodangust. See on seletatav tootlike jõudude arenematusega orjanduslikus ja feodaalses ühiskonnas. Alles kapitalismi ajal muutub kaubatootmine üldiseks majandusvormiks. Siin on kõik määratud turu jaoks, kõike ostetakse ja müüakse: mitte ainult materiaalseid hüvesid, vaid ka vaimseid väärtusi. Ostu ja müügi objektiks kujuneb ka inimese tööjõud.

Erilisel, spetsiifilisel kujul eksisteerib kaubatootmine kommunistliku ühiskonna esimesel staadiumil — sotsialismi ajal (vt. XI peatükk). Siit on näha, et kaubatootmine võib ühtede või teiste iseärasustega eksisteerida kõige erinevamate tootmisviiside tingimustes.

Lihtne (väike-)kaubatootmine ja kapitalism

Kapitalistlik kaubatootmine rajaneb eraomandusel ja palgatööliste ekspluateerimisel. Tema liikumapanevaks stiimuliks on kasu tagaajamine. Kapitalismieelsetes ühiskondades ja kapitalismi ajal, samuti kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi tingimustes kuulub majanduses märkimisväärne koht nõndanimetatud lihtsale kaubamajandusele (väikekaubatootmisele). Seda esindavad töötavate talupoegade ja käsitööliste majapidamised, kus ei ekspluateerita võõrast tööjõudu ja toodetakse produkte (täielikult või osaliselt) turu jaoks.

Oma majanduslikult loomuselt on väikekaubatootmine kahepalgeline. Ühelt poolt on see *eraomanduslik* majandus. Eraomandus lähendab väikekaubatootmist ja

kapitalismi, teeb need ühetüübilisteks majandusvormideks. Väikekaubatootmine kodanlikes maades läheb stiihiliselt kapitalistlikku arenemisteed ja on toitepinnaks kapitalismile. Iga kaubatootja — talupoeg, farmer, käsitööline — püüab kõigest väest «rikaste kilda trügida»: oma majapidamist suurendada ja parandada, seisundit turul kindlustada. Ent see läheb korda vaid vähestel. Väiketootjate põhimassile aga määrab kapitalism osaks pikaajalise ja piinarikka laostumis- ja proletariseerumisprotsessi.

Teiselt poolt rajaneb lihtne kaubamajandus kaubatootjate isiklikul tööl. Selle poolest erineb ta põhjalikult kapitalistlikust tootmisest, mis rajaneb palgatöö ekspluateerimisel. Talupoja ja käsitöölise omand kujutab endast, erinevalt kapitalisti omandist, isikliku töö tulemust, s. o. tööga saadud omandit. Veel enam, suutmata otsa otsaga kokku saada, langevad töötavate talupoegade ja käsitööliste hulgad järjest rohkem kapitalistlikku orjusesse. See asjaolu teeb töötavad talupojad ja käsitöölised proletariaadi loomulikeks liitlasteks ning võimaldab pärast seda, kui töölisklass on poliitilise võimu kätte võitnud, üle viia väikekaubatootjate massi kapitalistlikult arenemisteelt sotsialistlikule arenemisteele.

2. KAUP JA SELLE OMADUSED

Mis on kaup? Kauba tarbimisväärtus ja väärtus

Igapäevases elus võib sageli esineda ettekujutus, et kaup ja produkt on üks ja seesama. Teaduslikust seisukohast, poliitilise ökonoomia seisukohast aga on niisugune ettekujutus väär. Iga produkt ei ole kaup. Produkt, mis on ette nähtud tootja isiklikuks tarbimiseks (näiteks talumajandis toodetav ja tarbitav vili, kartulid ja liha), ei ole kaup. Produkt muutub kaubaks ainult sel juhul, kui teda ei toodeta endale, vaid müügiks. Järelikult, kaup on produkt, mis on valmistatud müügiks, vahetuseks turu kaudu.

Kaubal on kaks külge: tarbimisväärtus ja väärtus. Tarbimisväärtus on asi ise, materiaalne hüve, mis suudab oma mehaaniliste, füüsikaliste, keemiliste ja

muude omaduste tõttu rahuldada inimeste ühtesid või teisi vajadusi. Mitte kellelegi vajalik, tarbetu ese ei saa muidugi olla kaup: seda keegi ei osta.

Sõltuvalt kasutamise iseloomust jagunevad tarbimisväärtused kahte suurde gruppi: isikliku tarbimise esemed ja tootmisvahendid. Esimesed rahuldavad inimeste isiklikke vajadusi, teisi aga kasutatakse tootmise vajadusteks. Tarbeesemed omakorda rahuldavad inimeste ainelisi vajadusi (toit, riided, jalatsid, korter jne.) ja inimese vaimseid nõudeid (raamat, ajaleht, televiisor jne.). Sedamööda kuidas laieneb inimese võim looduse üle, avastatakse järjest uusi esemete kasulikke omadusi, loodusesemete ümberkujundamise ja inimesele kasutamiskõlblikuks muutmise viise. Seoses sellega muutuvad tarbimisväärtused ikka mitmekesisemaks.

Tarbimisväärtused etendavad inimühiskonna elus tähtsat osa. Nad moodustavad igas ühiskonnas rikkuse esemelise sisu. Ent tarbimisväärtus on iseenesest vaid kauba materiaal-esemeline külg, millele inimeste, sotsiaalsete gruppide ja klasside vahelised majandussuhted pole olulised. Tõepoolest, näiteks nisu maitse järgi ei ole võimalik kindlaks teha, missuguste ühiskondlike suhete puhul ta on toodetud: kas orja, pärisorja, palgatöölise sunniviisilise tööga või ekspluateerimisest vaba töötaja tööga. Automaattööpink, laev ja nailonkiud ei ole iseenesest ei «kapitalistlikud» ega «sotsialistlikud». Neid võib toota ja kasutada nii kapitalistlikes kui ka sotsialistlikes maades.

Kaubatootmise tingimustes on tarbimisväärtus kauba teise omaduse — tema *väärtuse* esemeline kandja. Turul, kaubavahetuse protsessis ilmneb, et kõikidel kaupadel on peale erineva tarbimisväärtuse mingi ühine omadus, mis võimaldab neid üksteisega võrrutada ja teatud proportsioonides vahetada.

Mõned kodanlikud majandusteadlased püüavad tõestada, et vahekorrad kaubavahetuses on seletatavad nõudmise ja pakkumisega. Nõudmise ja pakkumise kõikumised avaldavad vahetuse proportsioonidele tõepoolest olulist mõju. Mida suurem on nõudmine mingisuguse kauba järele, seda soodsamalt saab seda turul müüa. Ent nõudmise ja pakkumise kõikumised võivad seletada vaid nende proportsioonide kõrvalekaldumist mingisugusest keskmisest, normaalsest tasemest ega suuda seletada seda

taset ennast. See teooria ei anna vastust küsimusele, mis on vahetuse aluseks, kui nõudmine ja pakkumine vastastikku tasakaalustuvad.

Vastavalt teisele kodanlikule teooriale seletatakse proportsioone kaupade vahetamisel nende kasulikkuse astmega. Kasulikkuse võrdlemine aga on võimalik üksnes ühelaadiliste või üksteist vastastikku asendavate produktide suhtes. Teistel juhtudel kaotab see igasuguse mõtte. Kas saab võrrelda näiteks hüdroturbiini ja külmutuskapi kasulikkust? Muidugi mitte, sest nad on mõeldud täiesti erinevateks otstarveteks.

Ilmselt on kaupadel ainult üks ühine omadus: nad on kõik inimeste töö produktid. Kauba valmistamiseks peavad inimesed kulutama teatud hulga tööd. Loomulikult orienteeruvad nad kaupade vahetamisel sellele. Kauba tootmiseks kulutatud töö loobki kauba väärtuse. Järelikult on kauba väärtus temas asjastatud kaubatootjate ühiskondlik töö.

Igasuguses tootmises kulutatakse peale inimeste elava töö tootmisvahendeid (masinaid, tööriistu, toorainet, materjale, kütust). Tootmisvahendite valmistamiseks aga kulutati omal ajal samuti tööd. Ka see arvatakse kauba väärtusse. Näiteks ülikonna väärtus kehastab endas mitte ainult ülikonna õmblemiseks, vaid ka kanga, kiu jne. valmistamiseks kulutatud tööd. Väärtuse loob kauba valmistamise kõikides staadiumides kulutatud töö.

Tarbimisväärtustena on kõik kaubad erinevad, väärtustena aga on nad kõik täiesti ühesugused, mis võimaldabki kaupu vahetusprotsessis üksteisega võrrutada. Erinevalt tarbimisväärtusest ei kuulu kauba väärtusesse ühtki aatomit loodusainet. See on kauba puhtühiskondlik, sotsiaalmajanduslik omadus. Marx rõhutas korduvalt, et väärtus on inimeste majandusliku vahekorra väljendus, mis on ainult kaetud asjalise kestaga. Tõepoolest, iga turul vahetatava kauba taga peitub elav isik. Kaubavahetus esineb vaid väliselt asjadevahelise suhtena. Kui kaubavahetust tähelepanelikult silmitseda, ilmneb, et asjadevahelise suhte taga peitub inimeste — kaubaomanike suhe. Seega tuleb välja, et kaupade väärtus on kaubatootjate ühiskondlik suhe, mis avaldub turu kaudu.

Kauba väärtuse suurus ja tööviljakus. Individuaalne ja ühiskondlikult vajalik töö

Me teame juba, et kauba väärtus kujutab endast selles kaubas asjastatud tööd. Järelikult määrab ka väärtuse suuruse kauba valmistamiseks kulutatud töö hulk. Töö hulka omakorda mõõdetakse tööajaga. Seda sõltuvust kinnitavad massilised, tüüpilised faktid. Mida rohkem on vaja kulutada tööd kauba valmistamiseks, seda kõrgem on ka kauba väärtus, ja vastupidi, mida väiksema töökuluga toodetakse kaup, seda odavam ta on. Kilogramm kulda maksab mitu korda rohkem kui kilogramm vaske. Ja asi ei seisa iseenesest kulla harulduses, vaid selles, et kulla leiukohtade otsimiseks, nende kasutuselevõtmiseks, kulla hankimiseks peavad inimesed kulutama võrratult rohkem tööd kui vasesulatamiseks. Tonn vaske maksab omakorda selsamal põhjusel märksa rohkem kui tonn malmi. Leib — inimesele kõige tarvilikum produkt — on palju odavam kui näiteks samasugune kogus liha või õunu. Kogu asi seisab jällegi töökulus. Materiaalsetel hüvedel, mida loodus inimesele annab ja mis ei sisalda endas töökulutusi (õhk jne.), ei ole mingisugust väärtust.

Kauba väärtuse suurusele ei avalda mõju mitte üksnes töö hulk, vaid ka töö kvaliteet. Seoses sellega tehakse vahet lihtsa ja komplitseeritud töö vahel. Lihtne töö ei nõua suurt eelnevat ettevalmistust. Komplitseeritud, kvalifitseeritud töö aga ei ole võimalik ilma töötaja enam või vähem pikaajalise väljaõpetamiseta. Komplitseeritud töö produktil on tööaja võrdse kulu korral kõrgem väärtus kui lihtsa töö produktil. Järelikult loob komplitseeritud töö ajaühikus suurema väärtuse kui lihtne töö.

Kauba väärtuse suurus ei jää muutumatuks. Ta muutub sõltuvalt tööviljakusest. Tööviljakust mõõdetakse ühesuuruse töökuluga valmistatava toodangu hulgaga. Tööviljakus sõltub kasutatavate tootmisvahendite täiuslikkusest, töötaja vilumusest, tema kvalifikatsioonist, töö organiseerimisest ja mõnedest muudest teguritest. Ühiskonna tootlike jõudude arenemine väljendub tööviljakuse kasvus, s. o. ühesuuruse töökuluga valmistatava toodangu hulga suurenemises. Toodanguühikule kulutatakse järjest vähem elavat tööd. Ühtlasi vähenevad ka toodanguühikule langevad varem tehtud töö kulutused.. Elava töö ja

asjastatud töö kulu osatähtsuse vähenemine kutsub esile kaubaühiku väärtuse seaduspärase langemise. Seda seaduspärasust selgitades tähendas Marx, et kui õnnestuks vähese töökuluga muuta kivisütt teemandiks, siis võiks teemandi väärtus langeda telliskivi väärtusest madalamale. Nõukogude teadlased ja insenerid töötasid välja grafiidist sünteetilise teemandi saamise viisi ja organiseerisid selle tööstusliku tootmise. Juba praegu ei jää sünteetilised teemandid oma kvaliteedilt mitte millegi poolest maha naturaalsetest, nende väärtus aga on märksa väiksem kui looduslikel ning langeb kiiresti. Kunagi oli alumiinium hõbedast kallim, nüüd aga on ta sellest mitu korda odavam, kuigi ka hõbeda väärtus on palju langenud.

Seega on kauba väärtuse suurus võrdeline selle kauba tootmiseks kulutatud töö hulgaga ja pöördvõrdeline tööviljakusega.

Väärtuse suuruse määramise teeb keeruliseks see, et iga toodanguliiki valmistab tavaliselt suur hulk kaubatootjaid. Üksikud majandid erinevad üksteisest kaupade tootmise tingimuste poolest ja sellepärast ei ole nendes tööviljakus ühesugune: antud liiki toodangu ühiku valmistamiseks kulutatakse väga erinev hulk tööd. Antud kauba kõigi eksemplaride väärtus aga on ühesugune. Missugused töökulutused on siis väärtuse aluseks?

Siin ilmneb taas kauba väärtuse ühiskondlik iseloom. Väärtuse suurust ei määra üksikute tootjate individuaalsed kulutused, vaid keskmised töökulutused antud liiki kauba ühikule. Niisuguseid töökulutusi nimetatakse ühiskondlikult vajalikeks. Need vastavad töökulutustele antud tootmisharu keskmiste, ühiskondlikult normaalsete tootmistingimuste puhul ja lähenevad antud tootmisharu toodangu põhimassi tootmiseks tehtud individuaalsetele kulutustele.

Kauba väärtuse suurus kujuneb justnagu üksiku kaubatootja seljataga, tema tahtest sõltumata. Ühiskond tunnustab kaupade väärtuse ja vahetuse kaudu töökulutusi vaid ühiskondlikult vajalikul määral.

Konkreetne ja abstraktne töö

Kauba kahele küljele — tarbimisväärtusele ja väärtusele — vastavad ka kaubatootjate töö kaks külge: konkreetne ja abstraktne töö.

Konkreetne töö on teatud kindlal kujul kulutatud töö, teatud erialane — kaevuri, terasesulataja, tisleri jne. töö. Ta loob tarbimisväärtuse. Igas produktis on kehastatud üht või teist liiki konkreetne töö. Näiteks ülikond sisaldab endas rätsepa, kangru, ketraja, loomakasvataja, puuvillakasvataja või keemiku jne. konkreetset tööd. Kaasaegsed keerulised tooted luuakse sadu liike konkreetse tööga. Kõik need tööliigid erinevad oma eesmärgi, operatsioonide iseloomu, töövahendite ja tulemuse poolest.

Konkreetne töö ei ole tarbimisväärtuse ainus allikas. Selle teiseks allikaks on üks või teine loodusaine. Iga tarbimisväärtus kujutab endast loodusaine ja konkreetse töö ühendust. Oma konkreetse tööga inimene ainult muudab ja kujundab ümber loodusesemeid, kohandades neid oma tarviduste rahuldamiseks. Nii hangib inimene maapõuest naftat ja gaasi ning saab nende keemilise, termilise ja mehaanilise töötlemise tulemusena mitmesuguseid tootmiseks ettenähtud tooteid ja isikliku tarbimise esemeid.

Konkreetne töö, niisamuti nagu tarbimisväärtuski, eksisteerib sõltumata sellest, kas toodetakse kaupu või mitte. Ilma konkreetse tööta on võimatu ühiskondlik tootmine ja järelikult ka inimeste olemasolu. Kaubamajanduse tingimustes aga ei ole tootjate töö üksnes konkreetne, vaid ka abstraktne.

Tarbimisväärtustena, s. o. konkreetse töö produktidena ei ole erinevad kaubad võrreldavad. Kaubavahetus näitab, et töö konkreetsete liikide taga peitub mingisugune ühine, kõikide kaupade puhul ühesugune alus — inimese tööjõu kulu, inimese füüsilise ja vaimse energia kulu.

Abstraktne töö on töö üldse, kaubatootjate homogeenne ühiskondlik töö, sõltumata selle konkreetsest vormist.

Teatavasti võib üks ja seesama inimene praktikas vaheldumisi teha väga erinevaid töid, minevikus aga oli selline «elukutsete ühitamine» üldreegel. Näiteks vanas, patriarhaalses majapidamises ei piirdunud talupoeg ja tema perekond üksnes viljakasvatamise ja kariloomade talitamisega, vaid tehti endale ka saapad ja rõivad, töö-

deldi kangast, varuti küttepuid jne. Need kõik on erinevad konkreetsed tööliigid, kuid samal ajal ühe ja sellesama tööjõu kulutamine. Niisamuti moodustavad kõik kaubatootjad kogu ühiskonna ulatuses sisuliselt ühtse ühiskondliku tööjõu, mida kulutatakse mitmesuguste produktide tootmiseks teatud kindlates proportsioonides. Tööjõud on tõepoolest ühtne, sest üksikud kaubatootjad ei tooda produkte mitte isiklikuks tarbimiseks, vaid turu jaoks, vastastikuseks vahetuseks.

Kaubatootja töö kui kogu ühtse ühiskondliku töö koostisosa ongi abstraktne töö. Abstraktne töö loob kaupade väärtuse. Seejuures on ta väärtuse ainus allikas. Väärtuse aluseks olev abstraktne töö väljendab kaubatootjate majandussuhteid.

Lihtsa kaubatootmise vastuolu

Töö ja tööga loodud kauba kahesugune iseloom on tingitud eraomandusel rajaneva kaubatootmise sisemisest vastuolust. See on vastuolu eratöö ja ühiskondliku töö vahel. See avaldub selgesti juba lihtsas kaubamajanduses. Milles see vastuolu siis seisab?

Nagu juba märgitud, eeldab kaubatootmine ühiskondlikku tööjaotust. See annabki tööle ühiskondliku iseloomu. Kaubatootja töö on vajalik mitte ainult temale endale, vaid ka teistele, sest ta toodab produkte, mis rahuldavad ühiskonna teatud vajadust. Seda ei saa öelda töö kohta naturaalmajanduses. Kui mingisuguses isoleeritud majandis, mis ei võta osa ühiskondlikust tööjaotusest, lõpetatakse näiteks jalatsite tootmine, siis ei puuduta see mitte kedagi peale antud majandi töötajate. Kui see aga leiab aset kaubamajanduses, ühiskondliku tööjaotuse olemasolu korral, tekitatakse kahju kogu ühiskonnale. Mida sügavam on ühiskondlik tööjaotus, seda suurem on tootjate vastastikune sõltuvus ning seda täielikum ja sügavam on nende töö ühiskondlik iseloom.

Ent eraomanduse valitsemise tingimustes on kaubatootjate töö ühiskondlik iseloom varjatud, pole nähtav. Eraomandus on siin tootjad üksteisest lahutanud, igaüks neist toodab kaupu omal riisikol, ette teadmata ühiskonna vajadusi. Järelikult esineb töö siin otseselt eratööna ja kaudselt ühiskondliku tööna. Selle ühiskondlik tähtsus

selgub alles turul, kaudsel teel, alles pärast seda, kui töö on juba kulutatud, kaup toodetud ja turule viidud. Kauba realiseerimine (müük) tähendabki töö ühiskondliku iseloomu tunnistamist. See näitab, kas antud tootja töö kujutab endast ühiskondliku kogutöö vajalikku osa, kas tema kaubal on väärtust, ja kui on, siis missugune.

Kauba realiseerimine lahendab vastuolu eratöö ja ühiskondliku töö vahel. Tulemusena luuakse materiaalsed tingimused uute kaupade tootmiseks. Seega taastoodetakse iga kord vastuolu eratöö ja ühiskondliku töö vahel.

3. RAHA

Raha tekkimine ja olemus

Kauba väärtus luuakse tootmises, kuid tuleb ilmsiks alles turul antud kauba võrrutamisel teise kaubaga. Selline kauba väärtuse väljendamine ja mõõtmine meenutab asjade kaalumist. Mingisuguse asja kaalu mõõtmiseks kõrvutatakse ta teise asja kaaluga kaaluvihi abil. Mingisuguse asja teatud kindel hulk võetakse mõõduühikuks, mida kasutades me mõõdame kõigi teiste esemete kaalu. Niisamasuguse teise, väärtuse mõõduühikuks võetud kaubaga kõrvutamise meetodiga tehakse kindlaks kõigi teiste kaupade väärtus. Oluline erinevus seisab selles, et esimesel juhul mõõdetakse esemete looduslikku omadust (kaalu), teisel juhul aga töö produktide majanduslikku, ühiskondlikku kvaliteeti, nende väärtust.

Kaupa, mis on teiste kaupade väärtuse väljendamise materjaliks ja etaloniks, nimetatakse ekvivalentkaubaks (võrdväärsuseks). Ekvivalentkaup oma arenenud vormis kujutabki endast raha. Aga enne kui tekkis raha, tegi ekvivalentkaup läbi oma arenemise pikaajalise ajaloolise protsessi koos kaubatootmise ja kaubavahetuse arenemisega.

Algul, kui esinesid vaid üksikud vahetuse aktid, etendas neil juhtudel ekvivalendi osa juhuslikult üks või teine kaup. Järk-järgult aga hakkas ekvivalendi osa täitma mingi üks kaup, mis kujunes üldiseks ekvivalendiks. Erinevatel aegadel on erinevatel rahvastel olnud üldiseks ekvivalendiks kariloomad, karusnahad, teravili, metallid, ehted jne. Seda näitavad mõnede rahaühikute nimetused. Näiteks ruupia tähendab eesti keelde tõlgituna kariloom. Vana-

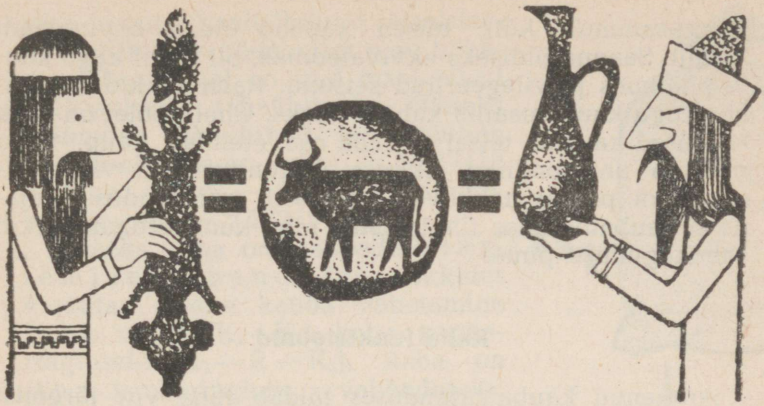

Venes nimetati riigikassat karjalaudaks ja laekahoidjat — karjameheks. Oli aeg, kus raha nimetati seal kuniks (nugisenahaks). Alles üsna hiljuti, Jack Londoni ajal, olid Alaska kohalikel elanikel vahetusvahendiks loomanahad. Mõnikord kasutati üldise ekvivalendina isegi eluskaupa — orje. Intensiivse orjakauplemise aegadel oli Kesk-Aafrikas ori vahetuses arvestusühikuks ja teda võrrutati 30 puuvillase riide tüki või 6 härjaga.

Järk-järgult läks üldise ekvivalendi osa kõikjal väärismetallidele — hõbedale ja kullale. Pikaajalised kogemused näitasid, et väärismetallid sobivad selleks kõige enam. Kaupade väärtus erineb vaid suuruse poolest, kvalitatiivselt on ta aga täiesti ühesugune. Järelikult peab ka materjal, milles väärtus väljendub, olema ühetaoline kõigis oma osades. Ühetaolisuse omadust esineb kõige suuremal määral väärismetallidel, eriti kullal. Üsna suur tähtsus oli ka väärismetallide niisugustel omadustel nagu jagatavus, suur väärtus jne. Väärismetallid, mis etendavad üldise ekvivalendi osa, ei ole midagi muud kui raha.

Inimeste kujutluses samastatakse raha sageli kullaga. Ent väärismetallid ei ole raha iseenesest, sünnipäraselt, vaid ainult sellepärast, et see kaup täidab teiste kaupade hulgas erilist ühiskondlikku osa. Oli aeg, kus kulda kasutati ehete ja sööginõude valmistamiseks, kuid ta ei olnud raha. Niisama väär on kujutlus, et raha on sisse seatud ühtede või teiste riiklike dekreetidega. Tegelikult tekkis raha kaubatootmise ja vahetuse arenemise stiihilise protsessi tulemusena. Selle käigus tõrjusid väärismetallid

samm-sammult kõik teised kaubad üldise ekvivalendi kohalt. Saanud üldiseks ekvivalendiks, oli rahal kogu kaubamaailmas privilegeeritud seisund. Raha tekkides jagunes kogu kaubamaailm kaheks osaks. Ühel poolel on kõik tavalised kaubad, teisel — raha osa etendav kaup. Raha muutub ühiskondliku rikkuse üldtunnustatud väljenduseks. Sel pinnal hakkavad inimesed eraomandusel rajaneva kaubatootmise tingimustes raha kummardama, tekib rahakogumise püüe.

Raha funktsioonid

Arenenud kaubamajanduses täidab raha viit järgmist funktsiooni.

Esiteks, raha on kaupade väärtuse mõõt. See tähendab, et raha abil mõõdetakse kõigi teiste kaupade väärtust. Raha saab olla teiste kaupade väärtuse mõõt ainult sellepärast, et tal endal on väärtus, nagu kaaluviht on asjade kaalu mõõduks, sest tal endal on kaal.

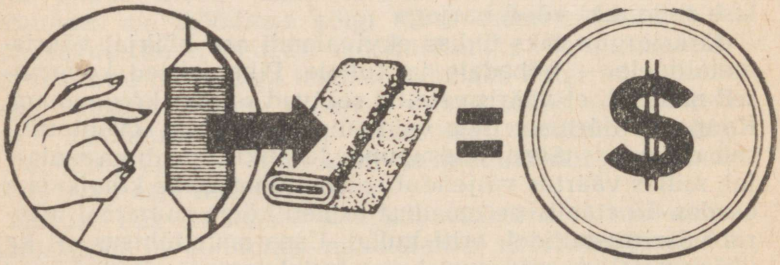

Rahas väljendatud kauba väärtus on kauba hind. Kui näiteks tükk kangast võrrutatakse 10 grammi kullaga, siis 10 grammi kulda ongi selle kauba hind. Hind kui kauba väärtuse rahaline väljendus võib kvantitatiivselt väärtusest kõrvale kalduda. Seda põhjustab nõudmise ja pakkumise kõikumine turul.

Hindade määramiseks on tarvis mingi kulla kaaluhulk võtta rahaühikuks, s. o. kehtestada hindade mastaap. Hindade mastaap on tinglik, selle kehtestab ja seda muudab riik. Varem kasutati paljudes maades rahaühiku-

tena tavalisi kaaluühikuid. Naelsterling oli kunagi tõepoolest nael hõbedat. Tänapäeval on igal maal omad spetsiaalsed rahaühikud. Näiteks mõningad rahaühikud ja kaaluline kullasisaldus neis: rubla — 0,987412 grammi, dollar — 0,888671 grammi, naelsterling — 2,13281 grammi.

Teiseks, raha on kaupade ringlemise vahend. Raha tekkides loovutas otsene kauba vahetamine kauba vastu (K_1—K_2) koha kaubaringlusele (K_1 — R — K_2). Raha on siin kaubaringluse vahendajaks. Raha liigub pidevalt ringlussfääris, võttes osa ühe kauba realiseerimisest teise järel.

Raharinglus allub teatud seadusele. See seadus väljendab raharingluse sõltuvust kaubaringlusest ja seda kujutab järgmine valem:

$$R_h = \frac{h}{K},$$

kus R_h on ringluseks vajalik raha hulk,
h on antud perioodil ringluses olnud kaupade hindade summa,
K on rahaühiku keskmine käivete arv samal perioodil.

Mida suurem hulk kaupu tuleb müügile ja mida kõrgem on nende hind, seda rohkem on vaja ringluseks raha. Mida kiiremini raha ringleb, mida rohkem kaupu realiseerib iga rahaühik, seda vähemal hulgal on vaja raha sama kaubamassi käibeks.

Kuldraha ringlemise korral toimub ringluses oleva raha hulga reguleerimine spontaanselt. Raha ülejäägi

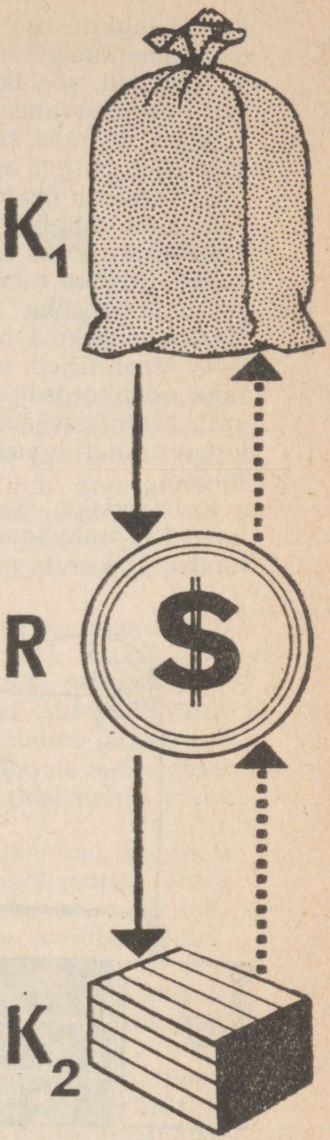

korral lahkub osa sellest ajutiselt ringlusest, jäädes aardena omanike kätte. Kui ringluse vajadused sularaha järele suurenevad, võetakse osa kulda aarete hulgast ja see muutub ringlemisvahendiks.

Algul oli raha kaupade ringlemisvahendiks metallikangide näol. Hiljem aga hakati kangidele andma kindlat kuju ning vermima peale kaalu ja proovi. Nii tekkis m ü n t.

Et raha ringlemisvahendi funktsioonis etendab tegelikult üürikest osa, minnes käest kätte, siis sai võimalikuks täisväärtusliku raha asendamine tema asendajatega.

Täisväärtuslike kuld- ja hõbemüntide asemel hakati ringlusse laskma odavamatest metallidest ja sulamitest raha. Veel hiljem tekkis paberraha. Venemaal lasti paberraha esmakordselt välja XVIII sajandi lõpul, Katariina II ajal. Mittetäisväärtusliku metall- ja paberraha tekkimine kutsub raharingluses esile olulisi muutusi, millest on juttu allpool.

Kolmandaks, raha täidab a a r d e k o g u m i s e v a h e n d i funktsiooni. Kui kaubaomanik, müünud oma kauba, ei kasuta saadud raha teise kauba ostmiseks, lahkub raha ringlusest ja jääb aardena seisma. Rahakogumisele tõukab tootjaid turukonkurentsi ja majandusliku ebastabiilsuse olukord. Raha kui kõikvõimsa kauba kogumine muutub tõeliseks kireks.

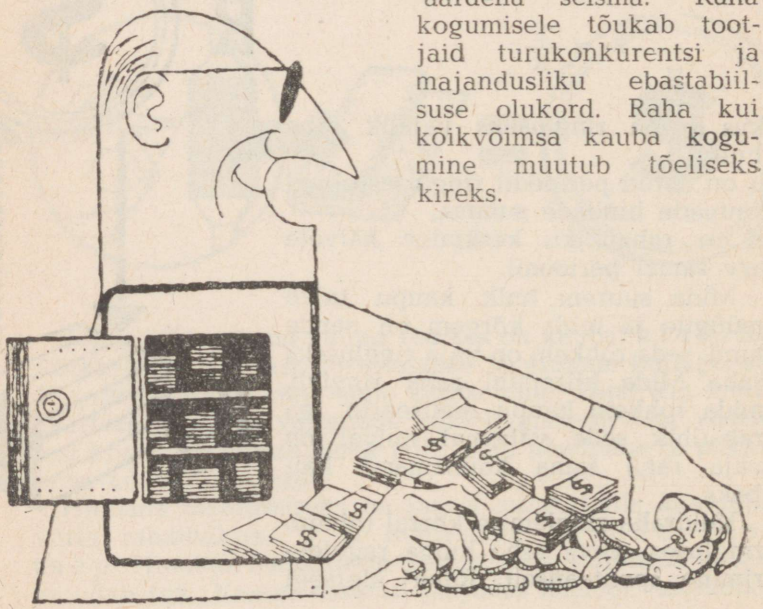

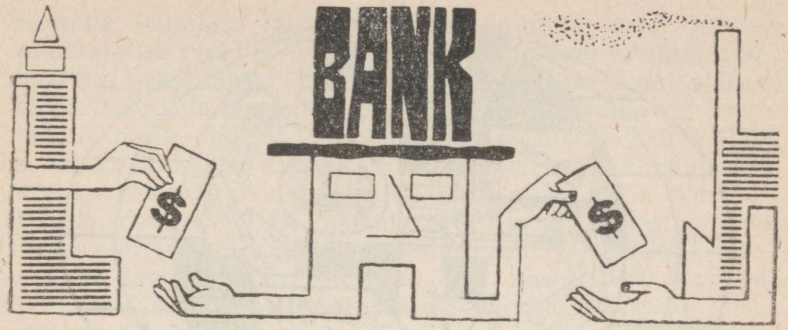

Erinevalt Puškini ihne rüütli taolisest aardekogujast püüavad kapitalistid oma raha pidevalt tegevuses, käibes hoida. Sellepärast kapitalismi ajal raha kui aardekogumise vahendi funktsioon mõnevõrra muutub, kuid ka siin kuulub talle tähtis koht. Raha esineb aardena näiteks mitmesuguste maade kullavarude moodustamisel. Seoses kullavarude jaotamisega käib kodanlike riikide vahel terav võistlus.

Neljandaks, raha on *maksevahend*. See raha funktsioon on seotud kaupade müügiga krediidi alusel, s. o. järelmaksuga. Müüja muutub kreeditoriks, ostja aga — võlgnikuks. Kui raha lepingus ettenähtud tähtaja möödudes makstakse, siis esinebki ta maksevahendina. Sedasama funktsiooni täidab raha ka maksete korral, mis ei ole otseselt seotud kaupade liikumisega, — palgamaksmine, maksude õiendamine jne.

Kui krediidisuhted on suurel määral arenenud, kujuneb tootjate vahel tihe vastastikuste maksekohustuste võrk. Osa neist võidakse vastastikku kustutada, osa teeb läbi sularahata arvelduse pankade kaudu. See avaldab olulist mõju ringluse vajadusele sularaha järele.

Võlakohustuste võrk seob kaubaomanikke veel tihedamini üksteisega, kuid seetõttu suureneb nende sõltuvus turukonkurentsist ja -stiihiast.

Viiendaks, riikidevahelistes majandussuhetes esineb raha *maailmarahana* (ülemaailmse rahana). Ta teenindab rahvusvahelist kaubandust, samuti mittekaubanduslikke operatsioone (laenud, raha ülekanded ühelt maalt teise jne.). Rahvusvahelisel areenil esineb raha tavaliselt oma esialgsel kujul — kullana.

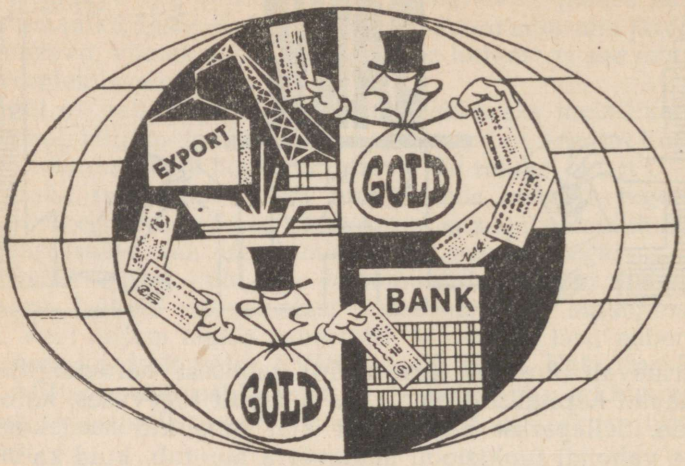

Kuld ja paberraha. Mis on inflatsioon

Paberraha ringlemine majanduses allub sellelesamale seadusele mis kuldraha ringleminegi, kuid selle seaduse toime tagajärjed on teistsugused. Kulla ringlemise puhul püsib ringluses vajalik raha hulk seepärast, et raha lahkub vabalt ringlusest ja muutub aardeks ning vastupidi. Paberraha ringlemise tingimustes on niisugune raha hulga ja kaupade hindade summa vastavuse säilitamise viis võimatu. Erinevalt kuldrahast ei kujuta paberraha väljaspool ringlust iseendast väärtust.

Kui paberraha väljalase ei ületa ringluse vajadusi kuldraha järele, ei teki mitte mingisugust raharingluse rikkumist ja paberraha võib ringelda rööbiti kuldrahaga. Kui aga ringlusse lastakse paberraha sellest hulgast rohkem, on tulemuseks paratamatult paberraha ostujõu vähenemine, kaupade hinnad aga, väljendatud paberrahas, tõusevad.

Oletame, et kaupade ringlemiseks on vaja 10 miljardit kulddollarit, paberraha aga on välja lastud 20 miljardi dollari suuruses summas. Tulemuseks on paberdollari ostujõu kahekordne vähenemine.

Paberraha ostujõu vähenemise protsessi sellest tingituna,

et raha väljalase ületab ringluse vajaduse raha järele, nimetatakse inflatsiooniks. Inflatsioon avaldab töölisklassi ja töörahva teiste kihtide olukorrale hukatuslikku mõju. Kaupade hinnad tõusevad, aga palka püüavad kapitalistid hoida endisel tasemel. Sellelt seisukohalt on inflatsioon kodanlusele kasulik. Näiteks Ameerika Ühendriikides kasvas ringleva paberraha hulk 1939. aasta 6,4 miljardilt dollarilt 1960. aastal 29 miljardi dollarini. See ületas märgatavalt ringluse vajaduse raha järele. Selle tulemusena langes dollari ostujõud 1961. aastal 1940. aastaga võrreldes Ameerika Ühendriikide ametlike andmete järgi enam kui kahekordselt, tegelikult aga veel rohkem. Paberraha ülemäärase käibelelaskmise tüüpiliseks põhjuseks on riigi kulude kasv, eeskätt sõdade ettevalmistamise ja pidamisega seotud kulude kasv.

Sõja ja muude vapustuste perioodidel võib inflatsioon võtta katastroofilise ulatuse, kus raha ostujõud väheneb tuhandeid kordi. Inflatsioon süvendab häireid rahvamajanduses ja sunnib kodanlikke riike astuma samme raharingluse normaliseerimiseks rahareformide abil.

4. VÄÄRTUSSEADUS

Väärtusseaduse toime erakaubamajanduses

Kaubatootmine kui majandamise vorm allub temale omastele seadustele, ja eeskätt väärtusseadusele. Väärtusseadus tähendab, et kaupade vahetus toimub nende kaupade valmistamiseks kulutatud ühiskondlikult vajaliku töö alusel. See tähendab, et ühe kauba vahetamisel teise vastu peetakse silmas ekvivalentsuse printsiipi. Arenenud kaubatootmises vahetatakse kaupu turul kujunevate hindade põhjal. Väärtusseadus ongi hindade kujunemise seadus. Hindade aluseks on väärtus, lõppkokkuvõttes aga ühiskondlikult vajalikud töökulutused.

Need üldised põhimõtted käivad igasuguse kaubatootmise kohta. Kuid väärtusseaduse toimel on ka omad iseärasused, sõltuvalt sellest, missugusele omandusvormile kaubatootmine tugineb ja missugust tootmisviisi ta teenib. Peatume väärtusseaduse toimel erakaubatootmise tingimustes.

Väärtusseadus esineb siin majanduse stiihilise reguleerijana. Mis see tähendab?

Esiteks, väärtusseadus õhutab kaubatootjaid tootmismeetodeid täiustama. Oletame, et mingit samalaadset produkti, näiteks jalgrattaid tootvas tööstusharus on kolm erineva tehnika ja tootmise ning töö organiseerimise tasemega ettevõtete gruppi. Ettevõtete esimeses, tehniliselt kõige täiuslikumas grupis kulutatakse ühe jalgratta valmistamiseks keskmiselt 25 töötundi, keskmiste tootmistingimustega ettevõtetes — 50 tundi ja kõige halvemates ettevõtetes — 75 tundi. Edasi oletame, et jalgrataste põhimass valmistatakse keskmiste tingimustega ettevõtetes. Sel juhul on ühiskondlikult vajalikud töökulutused, mis määravad kauba väärtuse suuruse, umbes 50 tundi. Jalgrattaid ühtse hinnaga realiseerides teevad esimese grupi ettevõtted tasa oma kulutused ja saavad peale selle lisatulu, mis vastab 25 tunnile. Vastupidi, kolmanda grupi ettevõtted teevad tasa kõigest 50 tundi kulutatud 75 töötunnist.

Sel pinnal tekib tootjate vahel terav konkurents. See sunnib tootjaid turult väljatõrjumise ja laostumise kartusel vähendama individuaalseid kauba tootmise kulusid. Selleks püüab iga kaubatootja tõsta tööviljakust. Selle saavutamiseks täiustavad nad tehnikat, parandavad oma ettevõtetes tootmise ja töö organiseerimist. Tulemuseks on tootjate põhimassi individuaalsete kulutuste vähenemine, mis omakorda kutsub esile ühiskondlikult vajalike töökulutuste vähenemise, see aga kihutab tootjaid ikka ja jälle tööviljakust tõstma.

Niiviisi põhjustavad kaubatootjate massi individuaalsed jõupingutused, mille eesmärgiks on isikliku kasu saamine, ühiskonna tootlike jõudude arenemist.

Teiseks, väärtusseaduse alusel toimub majanduses tootmisharudevaheliste proportsioonide, s. o. mitmesuguste toodanguliikide tootmise proportsioonide stiihiline reguleerimine turu kaudu. Eraomanduse valitsemine teeb nende proportsioonide teadliku kindlaksmääramise võimatuks. Ükski tootja ei tea ette, kui suur on ühiskonna vajadus nende kaupade järele, mida ta toodab. See selgub alles turul, turunõudmise kaudu. Kui kaupade pakkumine vastab nõudmisele, siis langeb kaupade tootmine ja ühiskonna vajadus ühte.

Ent niisugune kokkulangemine on vaid juhuslik. Tava-

liselt ei vasta pakkumine nõudmisele, see aga tähendab, et vajalik proportsionaalsus on rikutud. Turg signaliseerib otsekohe sellest rikkumisest ja kutsub hindade kõikumise kaudu majanduslikult esile kaubatootjate niisuguse tegutsemise, mis aitab tekkinud mittevastavust likvideerida. Kui pakkumine ületab nõudmise, siis on selle tagajärjeks hindade langemine, mistõttu antud produkti tootmine pole kasulik. Tootjad vähendavad selle väljalaset. Kui nõudmine ületab pakkumise, tekib vastupidine nähe: hinnad tõusevad ja järelikult suureneb antud kauba tootmise kasulikkus ning selle tootmine laieneb.

Niisugusel keerulisel viisil — stiihiliselt kujuneva nõudmise ja pakkumise vahekorra, hindade kõikumise kaudu — reguleerib väärtusseadus proportsioone rahvamajanduses.

Väärtusseaduse osa väikekaubatootmise laostumises ja kapitalismi tekkimises

Eraomandusele rajatud kaubatootmise tingimustes toimib väärtusseadus pimeda paratamatusena, mis ei allu ühiskonna teadlikule kontrollile. Ta toimib konkurentsi sunnijõu ja turustiihia kaudu. Sellel on äärmiselt tähtsad sotsiaalsed tagajärjed, eriti lihtsale kaubamajandusele. Väikekaubatootja satub täielikult turu võimusesse. Individuaalsete töökulutuste kõrvalekaldumine ühiskondlikult vajalikest, alaline olukorra muutumine turul, hindade stiihilised kõikumised seavad tootjate põhimassi väga raskete tingimustesse.

Väiketootja püüab oma seisundit säilitada kurnava töö ja alatoitluse hinnaga. See aga ei suuda majandusseaduste halastamatut toimet ära hoida ja ainult muudab väikekaubatootmise laostumise protsessi pikaajalisemaks ja piinarikkamaks. Tulemuseks on varalise ebavõrdsuse kasv väikekaubatootjate hulgas. Lõppkokkuvõttes ei pea väikekaubatootjate põhimass konkurentsile vastu, jääb ilma tootmisvahendeist ja muutub palgatöölisteks. Samal ajal on väikesel grupil jõukail peremeestel võimalus tootmist laiendada, kasu lõigata ja rikastuda. Nad muutuvad kapitalistlikeks ekspluateerijaiks.

Seega tekitab väärtusseadus eraomanduse valitsemise tingimustes paratamatult kapitalistlikke suhteid.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Missugused on kaubatootmise tekkimise tingimused ja põhijooned?
2. Mis on kaup ja missugused on kauba põhiomadused?
3. Mis on kauba väärtuse aluseks?
4. Milles on raha olemus ja missugused on raha põhifunktsioonid?
5. Missugust osa etendab väärtusseadus kaubamajanduse arenemises ja kapitalismi tekkimises?

III PEATÜKK

KAPITALISTLIKU EKSPLUATEERIMISE OLEMUS

1. KAPITAL JA PALGATÖÖ

Kapitalismi tekkimise tingimused

Kapitalistliku tootmisviisi tekkimine oli lõppkokkuvõttes tingitud sellest, et feodaalsuhted hakkasid tootlike jõudude kasvu pidurdama. Feodalismi rüpes tekkinud kapitalistlikud suhted nõudsid oma arenemiseks tootmise kasvu tõkestavate pärisorjuslike kammitsate kõrvaldamist.

Väljamõeldistel, et kapitalism tekkis ühtede inimeste kokkuhoidlikkuse ja teiste pillavuse tagajärjel, mistõttu esimesed muutusid kapitalistideks ja teised proletaarlasteks, ei ole kapitali tekkimise tegeliku ajalooga midagi ühist. Tegelikult toimus kõik teisiti.

Kapitalismi tekkimiseks on vaja kaht põhitingimust:

1. Varatute inimeste massi olemasolu, kes on isiklikult vabad, kuid tootmisvahendeist ilma jäetud ning on seepärast sunnitud töötama kapitalistide juures palgalistena, et elatusvahendeid hankida.

2. Kapitalistlike ettevõtete loomiseks vajalike rahaliste vahendite kuhjumine väheste isikute kätte.

Talupoegade ja käsitööliste laostumine, nende ilmajätmine tootmisvahendeist, samuti rahaliste vahendite koondumine väheste isikute kätte leidis aset juba feodaalühiskonna rüpes kaubalis-rahaliste suhete järkjärgulise arenemise ning väärtusseaduse toime tagajärjel. See protsess valmistas küll ette vajalikke eeldusi kapitalismi jaoks, kuid toimus võrdlemisi aeglaselt.

Kapitali esialgne akumulatsioon

Kapitalistlike tootmissuhete sünniga käis kaasas jõhkrate vägivallameetodite rakendamine. Nende meetodite abil kapitalistliku suurtootmise tekkimiseks vajalike tin-

gimuste loomine moodustabki *kapitali esialgse akumulatsiooni* protsessi peamise sisu.

Kapitali esialgse akumulatsiooni aluseks oli talupoegade ja käsitööliste vägivaldne ilmajätmine tootmisvahendeist, eeskätt maast. Esialgse akumulatsiooni ajastu Inglismaal, kus kapitalistlik tootmine hakkas arenema varem kui kõigis teistes maades, kuulub XV sajandi lõppu ja XVI sajandi algusesse. Vahetuks tõukeks sellele oli Flandria villamanufaktuuri õitseng, sest Inglismaa varustas seda villaga. Seoses sellega, et suurenes nõudmine villa järele, tõusid järsult villahinnad, mis õhutas feodaale põllumaad suures ulatuses lambakarjamaaks muutma. Rikastumisiha tõukas neid talurahva kogukonnamaid enda kätte haarama ja karjamaaks muutma. Äravõetud maid tarastasid feodaalid varbtaraga ja piirasid kraavidega. Karja- ja põllumaad anti rendile suurfarmeritele, kes kasutasid palgatööliste tööd. Nii kujunesid tingimused kapitalistlikuks põllumajanduseks.

Kapitalistlik põllumajandus ei suutnud kõiki maalt minemakihutatud talupoegi vastu võtta. Suur osa neist läks linnadesse, täiendades palgatööliste klassi tööstuses. Tekkiv kodanlus kasutas riigivõimu ka tööstusproletariaadi armee loomiseks ja kapitalistliku töödistsipliini igakülgseks juurutamiseks. Maata jäetud talupoegade suhtes, kes hulkusid tööd otsides mööda linnu ja külasid, rakendati kõige julmemaid abinõusid, kaasa arvatud surmanuhtlus. Kehtestades seadusega palga ülemmäära, aitas riik kodanlusel töölisklassi ekspluateerimist tugevdada ja järelikult soodustas kapitali akumulatsiooni kasvu.

Maarahvastiku laostamine ja maalt minemakihutamine, talupoegade muutmine palgatöölisteks, kes on ilma jäetud mitte ainult tootmis-, vaid ka elatusvahendeist, lõi veel ühe väga tähtsa kapitalismi arenemise tingimuse — *siseturu*. Palgatöölisteks muutunud talupojad olid sunnitud ostma neile elamiseks vajalikke tarbeesemeid turult oma palga eest. Kasvas nõudmine tarbeesemete järele ja üheaegselt sellega tekkinud kapitalistide nõudmine tootmisvahendite järele. See suurendas siseturu mahtu.

Ent tööstuskapitali tekkimiseks on vajalik suurte rahasummade kuhjumine üksikisikute kätte. Ka seda protsessi kiirendati vägivaldsete meetoditega.

Suurte geograafiliste avastuste ajastul (XV—XVI

sajand) läksid asumaade loendamatud rikkused, tohutud kulla- ja hõbedakogused Hispaania, Portugali ja Inglismaa riigikassasse, kerge teenistuse otsijate taskuisse. Muinasjutulisi kasumeid andis orjadega kauplemine, kelle peale Euroopa kolonisaatorid pidasid jahti Aafrikas.

Kapitali esialgse akumulatsiooni tähtsaks allikaks oli mitteekvivalentne kaubandus asumaadega ja rikaste meretaguste maade otsene paljaksriisumine.

Kapitali esialgse akumulatsiooni ajalugu näitab, et ämmaemandaks kapitalistliku tootmisviisi sünni juures oli vägivald. Kui raha sündis vereplekiga ühel küljel, kirjutas K. Marx, «siis vastsündinud kapital ajab välja verd ja mustust igast oma poorist, pealaest jalatallani».

Kapitalistliku eraomanduse olemus

Igale tootmisviisile vastab oma ajalooliselt kujunenud omandusvorm. Kodanlikus ühiskonnas on põhilised tootmisvahendid eraisikute — kapitalistide omandus. Ameerika Ühendriikides on näiteks 1% rahvastiku käes ligi 60% kõigist selle maa rikkustest, 87% rahvastikust aga valdab kõigest 8% rikkusest. Niisamasugune pilt on ka teistes kapitalistlikes maades.

Niisugustes tingimustes saavad varatud eksisteerida vaid sel juhul, kui nad töötavad palgalistena kapitalistide juures. Kapitalistid kasutavad tootmisvahendeid selleks, et palgatöölised nendega kaupu toodaksid. Neid kaupu realiseerides omastavad kapitalistid osa tööliste loodud väärtusest. Seega seisab tootmisvahendite kapitalistliku eraomanduse olemus selles, et ta on palgatöö ekspluateerimise vahend, kapitalistlike tootmissuhete alus.

Mis on kapital?

Sellele küsimusele antakse erinevaid vastuseid. Kodanlikud majandusteadlased väidavad, et iga tootmisvahend, alates ürginimese kivist ja kaikast, on kapital. Ent säärane kapitali tõlgendus on kodanlikele majandusteadlastele vajalik vaid selleks, et kapitali tõelist olemust varjata ja tõestada, et kapitalism eksisteerib igavesti. Tegelikult muutuvad tootmisvahendid ainult siis kapitaliks, kui neid

kasutatakse palgatöö ekspluateerimiseks. Väljaspool tootmisvahendite valdajate ja tööliste suhteid ei ole kapitali.

Kapital on väärtus, mis toob tema omanikule tulu palgatööliste ekspluateerimise teel. Järelikult, kapital ei ole asi, vaid kapitalistide klassi ja palgatööliste klassi majanduslik suhe, tootmissuhe. Koos kapitalistliku eraomanduse likvideerimisega lakkavad tootmisvahendid olemast ekspluateerimise vahend ja järelikult ka kapital.

Tööjõud kui kaup

Tööline astub kapitalisti teenistusse selleks, et saada temalt teatud rahasumma ja osta selle eest elatusvahendeid. Järelikult on töölise palkamine omapärane kaubandustehing kapitalisti ja töölise vahel.

Mida siis müüb tööline kapitalistile, mille eest ta saab raha? Näib, et sellele küsimusele pole raske vastust anda: tööline saab ju kapitalistilt palka, s. o. tasu teatud töö eest. Aga kas töö saab olla kaup, kas tööl saab olla tarbimisväärtust ja väärtust? Sellele küsimusele annab marksism eitava vastuse. Töö kui lihase- ja vaimujõu kulutamine, kui teadlik, sihipärane tegevus on mingisuguse kauba tootmisalase tarbimise protsess, mitte aga kaup. Töö loob väärtuse, kuid tal endal ei ole väärtust, sest väärtus on kaubas kehastunud töö. Töö väärtuse kindlaksmääramine töö kaudu on aga ilmne mõttetus.

Kui töö ei saa olla kaup, mida siis töölised kapitalistidele müüvad? Töölised saavad kapitalistidele müüa ainult oma töövõimet, oma tööjõudu. Tööjõud on inimese füüsiliste ja vaimsete võimete kogusumma, mida ta tootmisprotsessis kulutab. Esimesena piiritles mõisted «töö» ja «tööjõud» täpselt K. Marx.

Tööjõud ehk inimese töövõime on eksisteerinud ja eksisteerib alati, niikaua kui inimesed maailmas elavad. Kaubaks aga muutub tööjõud ainult kapitalismi ajal. Ei ori ega pärisori ei saanud müüa tööjõudu, nad olid ise kaup. Tööjõudu saab müüa ainult isiklikult vaba inimene. Isiklik vabadus on tööjõu kui kauba turule ilmumise esimene tingimus. Teiseks tingimuseks on see, et isiklikult vabal inimesel ei oleks toot-

misvahendeid. See sunnib teda müüma oma ainust kaupa — tööjõudu.

Tööjõu kui kauba ilmumine turule tähistas kapitalismiajastu saabumist.

Tööjõu kui kauba iseärasused

Nagu igal teisel kaubal, nii on ka tööjõul väärtus ja tarbimisväärtus. Tööjõu kui kauba väärtuse määrab tööaeg, mis on ühiskondlikult vajalik tema tootmiseks ja taastootmiseks. Tööjõu taastootmine seisab töölise poolt kulutatud energia taastamises. Selleks peab ta sööma, jooma, tal peavad olema jalatsid ja riided, ta peab puhkama, tal peab olema korter. Töölised — tööjõu kandjad — on surelikud. Väljalangenud tööliste kohale peab astuma vahetus, uus proletariaadi põlvkond. Järelikult võrdub tööjõu väärtus töölise enese ja tema perekonna ülalpidamiseks vajalike elatusvahendite väärtusega.

Tööjõu kui kauba väärtuse suurus sõltub ka paljudest teistest teguritest: kulutustest töölise kvalifikatsiooni tõstmisele, antud maa ajaloolise arenemise iseärasustest. Rahasumma, mis on vajalik töölisele ja tema perekonnale elatusvahendite ostmiseks, on nende väärtuse ehk tööjõu hinna rahaline väljendus. Nagu iga teise kauba hind, nii kõigub ka tööjõu hind sõltuvalt nõudmisest ja pakkumisest. Selle tase sõltub antud maa töölisklassi jõust ja monoliitsusest, tema võimest vastu panna kodanluse survele, kes püüab seda taset allapoole viia.

Peale väärtuse on tööjõul ka tarbimisväärtus. Tööjõu kui kauba tarbimisväärtuseks on tema võime luua tööjõu enese väärtusest suuremat väärtust. Just see omadus meelitabki ostjaid — kapitaliste ligi. See on tööjõu kui kauba peamine iseärasus, kapitalistliku ekspluateerimise olemuse mõistmise võti.

Tööjõud erineb teistest kaupadest ka müügitingimuste poolest. Kui teised kaubad müüakse ära jäädavalt, siis tööjõud müüakse vaid teatud kindlaks ajaks: päevaks, nädalaks, kuuks, aastaks. Tööjõu müümine vaid teatud ajaks säilitab palgatöölise isikliku vabaduse.

Tööjõu kui kauba iseärasuseks on ka see, et ta on oma

omanikust lahutamatu. Tööjõu müüja peab järgnema ostjale sinna, kuhu see soovib. Sellepärast on tööjõu tarbimine tootmisprotsessis, tema ekspluateerimine kapitalistlikus ettevõttes ühtlasi ka palgatöölise enda ekspluateerimine.

2. LISAVÄÄRTUSE TOOTMINE

Mis on lisaväärtus

Ostnud tööjõudu ja vajalikke tootmisvahendeid, rajab kapitalist ettevõtte. Palgatöölised panevad masinad ja tööpingid käima, töötlevad toorainet, loovad uusi kaupu. Need kaubad on niisamuti nagu vabrikuhooned, masinad ja tooraine kapitalisti omandus.

Tööprotsessil on kapitalistlikus ettevõttes kahesugune iseloom. Ühelt poolt on see tarbimisväärtuste — kanga, jalatsite, riiete, leiva, masinate valmistamise protsess. Kapitalisti aga huvitab kõige enam väärtuse loomise protsess, sest palgatööliste tööga loodud uute kaupade väärtuses on osa, mis ületab tööjõu väärtuse ja mille kapitalist tasuta omastab. See väärtuse osa, mis on palgatööliste tööga loodud, kuid mille eest kapitalist tasu ei maksa, ongi lisaväärtus. Kapitalist omastab selle tasuta. Lisaväärtuse saamise pärast alustabki kapitalist äritegevust. Selles peitub tema tegutsemise mõte.

Aga mil viisil ja kus luuakse lisaväärtus? Vahetusprotsessis ei ole seda võimalik luua. Oletame, et ühel kapitalistil on läinud korda müüa oma kaup teisele näiteks tuhat dollarit kallimalt kauba väärtusest. Esimese kapitalisti tulu kasvas tuhande dollari võrra, teine aga kaotas niisamasuguse summa. Järelikult ei muutunud niisuguse operatsiooni tulemusena väärtuse üldsumma ühiskonnas.

Lisaväärtus luuakse ainult tootmises. Kuidas see toimub? Oletame, et tegemist on ketrusvabrikuga, kus tööpäev kestab 8 tundi. Tööjõu päevaväärtus taastoodetakse 4 töötunniga. Kui eeldada, et 1 töötunniga loob tööline väärtuse, mis on võrdne 2 dollariga, siis moodustab tööjõu väärtus 8 dollarit. Olles aga tööjõu kui kauba iseärasusest teadlik, varustas kapitalist ettevõtet tooraine

TRÜ Raamatukogu

ja masinatega kõigeks 8 töötunniks. Esimese 4 tunniga töötleb tööline puuvilla 20 dollari väärtuses, masinate amortisatsioon moodustab 2 dollarit. Selle väärtuse kannab tööline oma konkreetse tööga kedruse väärtusesse, abstraktse töö kulutused aga lisavad sellele uue väärtuse, mis võrdub tööjõu päevaväärtusega — 8 dollariga. Seega toodab tööline esimese 4 tunniga kedrust 30 dollari väärtuses, tööaja järgmise 4 tunniga luuakse kaup, mille väärtus on täpselt niisamasugune — 30 dollarit, sest järgmised 4 tundi ei erine millegi poolest esimestest. Järelikult loob tööline ketrusvabrikus 8 töötunniga kedrust 60 dollari väärtuses. See kedrus on kapitalisti omandus. Müünud selle, saab kapitalist 60 dollarit, kedruse tootmiseks kulutas ta aga kõigest 52 dollarit (40 dollarit puuvilla ostmiseks + 4 dollarit masinate amortisatsiooniks + 8 dollarit tööjõu ostmiseks). 8 dollari suurune vahe moodustabki lisaväärtuse.

Selle on loonud ketraja l i s a t ö ö. Selles palgatööliste tasumata töö produktide tasuta omastamises kapitalistide poolt seisabki kapitalistliku ekspluateerimise olemus. Kui tööline töötaks 4 tundi päevas, siis ta mingisugust lisaväärtust ei looks. Kapitalist aga ostis tööjõu kui kauba kogu tööpäevaks ja tal on õigus käsutada seda kaupa kogu tööpäeva jooksul, mis võrdub näiteks kaheksa tunniga. Sellepärast jaguneb tööpäev kapitalistlikus ettevõttes kaheks osaks — v a j a l i k u k s t ö ö a j a k s, mille jooksul taastoodetakse tööjõu väärtus, ja l i s a t ö ö a j a k s, mille jooksul luuakse lisaväärtus.

Lisatöö eksisteeris ka enne kapitalismi. Näiteks rent (tulu), mida feodaal sai, oli loodud pärisorja lisatööga. Ilma lisatööta ei saa eksisteerida ükski ühiskond. Igas ühiskonnas on peale töövõimeliste inimeste vanu ja lapsi, keda tuleb toita; tootmine peab arenema, selleks aga on vajalik akumulatsioon, s. o. lisaprodukt.

Kapitalism pole lisatööd avastanud. Ta muutis vaid selle tulemuse lisaväärtuseks. Kui feodaali vajadus lisaprodukti järele oli koos tema kapriiside rahuldamisega ammendatud, siis kapitalistide kasuahnusel ei ole piiri, see on kogu nende tegevust ajendav motiiv. Lisaväärtuse tagaajamine õhutab kapitaliste tehnikat ja tootmise organiseerimist täiustama. Lisaväärtuse pärast peavad nad ägedat konkurentsivõitlust, allutavad endale nõrku maid, päästavad valla veriseid sõdu.

Lisaväärtuse tootmine ja selle omastamine kapitalistide klassi poolt on kapitalismi põhiline majandusseadus. K. Marx nimetas lisaväärtuse tootmist või kasu ahnitsemist kapitalistliku tootmisviisi absoluutseks seaduseks.

Püsiv- ja muutuvkapital

Kapitali erinevad osad ei etenda lisaväärtuse tootmises ühesugust osa. Kapitali ühe osa mahutab ettevõtja tootmisvahendeisse — masinatesse, seadmetesse, toorainesse, vabrikuhoonetesse jne. Tootmisvahendite väärtuse kannab tööliste töö üle valmistoodangule, see läheb valmistoodangu väärtusesse ilma muutuseta. Seda kapitali osa nimetatakse püsivkapitaliks ja tähistatakse ladina tähega *c*.

Kapitali teine osa kulutatakse tööjõu kui kauba ostmiseks. Tööliste töö ekspluateerimise tulemusena luuakse uus väärtus. See on tööjõu enese väärtusest lisaväärtuse võrra suurem. See kapitali osa muudab tootmisprotsessis oma suurust, sellepärast nimetatakse seda muutuvkapitaliks. Seda tähistatakse ladina tähega v, lisaväärtust aga tähega m.

Kapitali jaotamine püsiv- ja muutuvkapitaliks, mille tõi majandusteadusesse K. Marx, toob esile lisaväärtuse allika. Selleks allikaks ei ole kogu kapital, vaid ainult kapitali muutuv osa, mis kulutatakse tööjõu kui kauba ostmiseks.

Lisaväärtuse norm

Lisaväärtuse ja tema allika — muutuvkapitali suhe väljendab lisaväärtuse normi. Seda tähistatakse tähega m′ ja väljendatakse protsentides. Selle valem on järgmine:

$$m' = \frac{m}{v} \cdot 100.$$

Meenutame ketrusvabriku näidet. Seal moodustas tööjõu päevaväärtus 8 dollarit ja lisaväärtus moodustas samuti 8 dollarit. Kui me asetame need arvud valemisse,

siis saame: $\frac{8}{8} \cdot 100 = 100\%$. See tähendab, et antud ketrusvabrikus oli lisaväärtuse norm 100%. Järelikult töötab tööline poole tööpäevast enda jaoks, teise poole aga kapitalisti heaks.

Lisaväärtuse norm on kapitali poolt töö *ekspluateerimise astme* täpne väljendus. Kui lisaväärtuse norm moodustab 100%, siis tuleb iga tasutud töö tunni kohta tund tasuta tööd.

Ekspluateerimisastet võib väljendada ka lisatööaja ja vajaliku tööaja suhte kaudu. Mida suurem on lisatööaja osatähtsus, seda kõrgem on ekspluateerimisaste. Kui ekspluateerimisaste on 300%, siis tähendab see, et tööline töötab ainult ühe osa tööpäevast enda jaoks ja kolm osa — kapitalisti heaks.

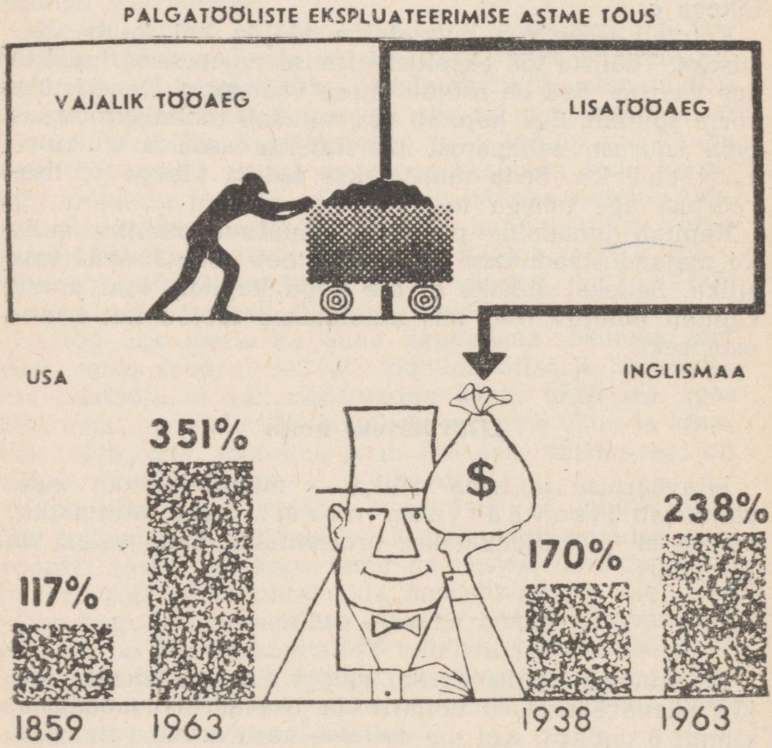

Kapitalismi arenemise ajalugu näitab, et lisaväärtuse norm kasvab. Näiteks kasvas see Ameerika Ühendriikide töötlevas tööstuses 1859. aastast 1963. aastani 117 protsendilt 351 protsendini. Inglismaal kasvas see 1938. aastast 1963. aastani 170 protsendilt 238 protsendini. Lisaväärtuse normi kasv näitab, kuidas tõuseb ekspluateerimisaste.

Veel kiiremini kasvab lisaväärtuse mass. *Lisaväärtuse mass* (M) on lisaväärtuse norm korrutatud kogu muutuvkapitali (V) summaga, mis kajastab ekspluateeritavate palgatööliste arvu: $M = m' \cdot V$. Selgitame seda näitega. Võtame jällegi sellesama ketrusvabriku, kus lisaväärtuse norm oli 100% ja üks tööline lõi 8 dollarit lisaväärtust. Kui selles vabrikus töötab iga päev 100 töölist (s. o. muutuvkapital on 800 dollarit), siis on lisaväärtuse mass: 8 dollarit · 100 = 800 dollarit. Lisaväärtuse massi suurenemine sõltub tööliste ekspluateerimise astme tõusust ja tootmises rakendatavate tööliste arvu kasvust.

Kapitalistliku ekspluateerimise astme tõstmise meetodid

Kustutamatu kasuahnus ja konkurentsijõud tõukavad kapitaliste oma tootmist piiritult laiendama ja täiustama. Tegutsedes põhimõttel «raha ei haise», suurendavad nad ekspluateerimisastet, püüavad töölistest välja pigistada võimalikult palju higi ja koos sellega ka lisaväärtust.

Üheks ekspluateerimisastme tõstmise viisiks on tööpäeva pikendamine. *Tööpäevaks* nimetatakse seda aega ööpäevast, mille jooksul proletaarlane töötab kapitalisti ettevõttes. Kui kogu tööpäev kestab 8 tundi, vajalik aeg aga on võrdne 4 tunniga, siis tööpäeva pikendamise korral 10 tunnini suureneb lisaaeg 2 tunni võrra. Sel juhul kasvab lisaväärtuse norm 100 protsendilt 150 protsendini. Lisaväärtust, mis on saadud tööpäeva pikendamise arvel, nimetatakse *absoluutseks lisaväärtuseks*.

Ostnud tööjõudu, püüab kapitalist tööpäeva maksimaalselt pikendada. Proletariaat pole kogu kapitalismi ajaloo vältel katkestanud ägedat võitlust tööpäeva lühendamise eest. Sellepärast sõltub tööpäeva pikkus suurel määral

sellest, kuivõrd töölisklass on monoliitne ja suudab kodanluse survele vastu seista.

Tänapäeval on proletariaat arenenud kapitalistlikes maades saavutanud tööpäeva ja töönädala tunduva lühenemise, kuid kodanlus otsib endiselt teid tööpäeva pikendamiseks üle seadusega kehtestatud piiride. Kaupade hindade tõus ja ebakindlus homse päeva suhtes sunnivad töölisi nõustuma ületundidega ning otsima lisateenistust. Ületunnitöö pole millegagi piiratud. See kajastub töönädala pikkuses. Tegelikult kestis töönädal 1968. aastal Ameerika Ühendriikide töötlevas tööstuses 41 tundi, Inglismaal 46,2 tundi, Prantsusmaal 45,9 tundi ja Saksa Föderatiivses Vabariigis 42,3 tundi. Ent keskmiste suuruste taga peituvad kapitalistlikes maades töörahva ühtede gruppide ülemäära pikk tööpäev ning teiste osaline või täielik töötaolek.

Ettevõtjate püüe pikendada tööpäeva põrkab kokku töörahva kasvava vastupanuga ning sunnib kapitaliste otsima võimalusi lisaväärtuse normi tõstmiseks tööpäeva muutumatu kestuse juures.

Lisaväärtuse norm kasvab, kui lüheneb vajalik tööaeg, s. o. väheneb tööjõu päevaväärtus. See väheneb, kui lähevad odavamaks toiduained ja tööstuskaubad, mida töölised ostavad. Tarbeesemete väärtus aga võib alaneda vaid tööviljakuse tõusu tulemusena neid kaupu tootvais harudes.

Lisaväärtust, mis on saadud vajaliku tööaja lühenemise ja lisatööaja vastava pikenemise arvel, nimetatakse relatiivseks lisaväärtuseks. Näide: tööpäev on 8 tundi, vajalik tööaeg aga lühenes 4 tunnilt 2 tunnile. Järelikult tõuseb lisatööaja ja vajaliku tööaja suhe, s. o. lisaväärtuse norm 100 protsendilt 300 protsendile.

Tööviljakus ei saa tõusta üheaegselt kõikjal. Ta tõuseb algul üksikutes ettevõtetes, kus tehnika on parem, töölised kõrgema kvalifikatsiooniga ja tootmine paremini organiseeritud. Nende ettevõtete toodangu individuaalne väärtus kujuneb ühiskondlikust väiksemaks.

Lisaväärtust, mis on saadud selle arvel, et kauba individuaalne väärtus on väiksem tema ühiskondlikust väärtusest, nimetatakse ekstralisaväärtuseks. Seda saavad vaid üksikud kapitalistid. Konkurents aga sunnib ka teisi kapitaliste samuti tegema oma ettevõttes tehnilisi täiustusi, mis tõstavad tööviljakust. Selle tulemusena

ekstralisaväärtus kaob ühest kapitalistlikust ettevõttest, et tekkida teises ettevõttes, kus võetakse kasutusele uued, täiuslikumad masinad ja tootmismeetodid.

Ekstralisaväärtuse tagaajamine tõukab kapitaliste pidevalt tootlikke jõude arendama ning õhutab neid samal ajal oma tootmise kommertssaladusi varjama ja tehnikat saladuses hoidma. Kokkuvõttes suurendab tööviljakuse üldine kasv relatiivset lisaväärtust.

Maksimaalset lisaväärtust taga ajades lõi kapital masinalise suurtootmise. Üldiselt peab masin kergendama töölise tööd. Ent kapitalismi tingimustes muudab masin töölise oma ripatsiks, suurendab töö intensiivsust, pinget. Tänapäeva kapitalistliku tootmise tingimustes kasvab töö intensiivsus keerulise sisseseade teenindamisega seotud närvide ja psüühilise jõu kulu suurenemise arvel. Masinaline tootmine tõstab tööviljakust, kuid kapitalist rakendab masinat ainult sel juhul, kui masina hind on väiksem selle tööjõu väärtusest, mida ta asendab.

Kapitalismi tingimustes lähevad tööviljakuse tõusu viljad kapitalistidele, kes kasutavad masinaid veel suuremaks tööliste ekspluateerimiseks.

Palk kapitalismi tingimustes

Väliselt esineb palk tasuna töö eest. See aga on ainult näilikkus. Tegelikult ei ole töö kaup. Tegelikult on palk tööjõu väärtuse ja hinna muundunud vorm. Mispärast võtab palk töö hinna kuju? Sellepärast, et palka makstakse töölistele pärast seda, kui nad on ettevõttes teatud aja töötanud, seetõttu aga näib, et tasutakse kogu töö eest. Palgas ei ole näha tööpäeva jagunemist vajalikuks ajaks ja lisaajaks, tasutud ja tasuta tööks. Seega palgavorm maskeerib, varjab töö ekspluateerimist kapitali poolt.

Palk eksisteerib kahes põhivormis: aja- ja tükipalgana. Ajapalka makstakse vastavalt töötatud tööaja — tundide, päevade, nädalate hulgale. Tükipalk määratakse kindlaks sõltuvalt töölise toodangust. See suurendab veelgi näilikkust, et töölisele makstakse kogu tema töö eest: kuipalju tegi, niipalju ka sai. See vorm mätsib kapi-

talistliku ekspluateerimise olemust veel rohkem kinni kui ajapalk.

Viimasel paaril-kolmel aastakümnel massilise vooltootmise organiseerimise tingimustes määrab tööliste toodangu konveieri liikumiskiirus, vooluliini rütm. Neis tingimustes ei ole tükipalk kapitalistile majanduslikult otstarbekas. Veel suuremal määral käib see automatiseeritud tootmise, samuti nende tootmisliikide kohta, mis on seotud aparaatide, aparatuuri tööga. Loomulikult kujuneb siin tööliste põhiliseks palgavormiks ajapalk.

Tänapäeval kasutavad ettevõtjad kavalaid palgasüsteeme, mis äratavad töölises huvi tööviljakuse tõstmise, toodangu kvaliteedi parandamise, tooraine, materjalide kokkuhoiu jne. vastu. Sel eesmärgil makstakse töölistele preemiaid, neil lastakse «kasumeist osa saada» jne. «Kasumeist osasaamise» süsteemiga püüavad ettevõtjad suurendada tööliste töö intensiivsust, äratada neis huvi kasumi suurendamise vastu ning neid eemale kiskuda klassivõitlusest. «Kasumeist osasaamise» tingimuseks on sageli pikaajaline töötamine antud ettevõttes, streikidest eemalejäämine, tööluuside ja tööle hilinemiste puudumine, samuti «ustavus», ettevõtete peremeestega «koostöö taotlemine».

Ent millise vormi palk ka ei võtaks, tööline jääb kapitalismi tingimustes ikkagi ilma tootmisvahendeist ja on seetõttu sunnitud kapitalisti juurde palgatööliseks minema, end ekspluateerida laskma. See näitab, et kapitalistlikus ühiskonnas ei ole ega saagi olla mingit huvide harmooniat, mingit ühtsust.

Kapitalismi põhiline vastuolu

Lisaväärtuse tagaajamine tõukab kapitaliste looma suurettevõtteid, kus töötavad tuhanded ja kümned tuhanded töölised. Fordi tehastes toodavad näiteks autosid üle 300 000 töölise; peale nende võtavad veel sajad tuhanded piirnevais tootmisharudes töötavad inimesed osa iga masina valmistamisest. Kümned ja sajad tootmisharud, tuhanded ettevõtted on üksteisega lahutamatult seotud, moodustavad ühtse, keerulise majandusmehhanismi. Ainult ühe spetsialiseeritud tehase seismajäämine võib rikkuda tootmise normaalset käiku sadades temaga seotud ettevõtetes. Seega on tootmine omandanud ühiskond-

liku iseloomu. Samal ajal kuuluvad vabrikud ja tehased eraomandina üksikutele kapitalistidele, kelle vahel käib konkurentsivõitlus ja kes omastavad ühiskondliku töö tulemusi. Tootmise ühiskondlik iseloom satub lepitamatusse vastuollu omastamise erakapitalistliku vormiga. Selles seisabki kapitalismi põhilise vastuolu olemus, see vastuolu põhjustab kapitalismi paratamatu hukkumise. K. Marx kirjutas: «Kapitali monopol muutub ahelateks sellele tootmisviisile, mis kasvas üles koos temaga ja tema all. Tootmisvahendite tsentralisatsioon ja töö ühiskonnastamine jõuavad sellise punktini, kus nad muutuvad ühtesobimatuks nende kapitalistliku kestaga. See purustatakse. Lööb kapitalistliku eraomandi tund. Ekspropriieerijad ekspropriieeritakse.»

Kapitalismi põhivastuolu süvenemises ja teravnemises väljendub süvenev konflikt tootlike jõudude ja kapitalistlike tootmissuhete vahel. Seda konflikti on võimalik lahendada üksnes sel teel, et vanad, oma aja äraelanud tootmissuhted asendatakse progressiivsemate, sotsialistlike tootmissuhetega, mis suudavad anda avarad võimalused tootlike jõudude arendamiseks kogu ühiskonna ja iga ühiskonnaliikme huvides.

Lisaväärtusteooria tähtsus

Võtme kapitalismi tekkimise, arenemise ja hukkumise seaduspärasuste mõistmiseks annab marksistlik lisaväärtusteooria. V. I. Lenin nimetas lisaväärtusteooriat Marxi majandusteooria nurgakiviks. Marx avastas kapitalistliku tootmisviisi olemuse, põhjendas ajaloolist järeldust, et kapitalism ei ole igavene, vaid ajalooliselt mööduv tootmisviis. Teatud arenemisastmel tuleb ta asendada sotsialismiga.

Lisaväärtusteoorial on suur tähtsus mitte üksnes kapitalismi olemuse paljastamise, vaid ka proletariaadi klassivõitluse seisukohalt. Ta on töölisklassile kindlaks ja ähvardavaks relvaks võitluses kapitalismi vastu, sest ta põhjendab teaduslikult, et paratamatu on töölisklassi võit sotsiaalses revolutsioonis, mis asendab kapitalismi uue, ekspluateerimisest vaba, sotsialistliku korraga. Kapitalismi arenemise ajalugu ja sotsialismi võit mitmel maal on marksismi tõesuse hiilgavaks kinnituseks.

Kapitalistide rikkuse kasv

Kapital on kogu aeg liikumises. Kapitalist laseb ikka ja jälle oma raha käibesse, et see tooks talle lisaväärtust. Ent kapitalisti ei kihuta takka üksnes lisaväärtuse janu. Konkurents sunnib kapitalisti pidevalt laiendama oma kapitali, et tulla konkurentsivõitluses võitjaks.

Tootmise laiendamise ainsaks allikaks on lisaväärtus, mille palgatöölised loovad. Nautides juba ette veelgi suurema kasu saamist, läheb kapitalist selle peale välja, et ostab lisaväärtuse ühe osa arvel uusi masinaid, tööpinke, täiendavat toorainet ning palkab uusi töölisi. Uued töölised toovad talle lisatulu ja kapitalisti rikkus suureneb. Rikastumise püüdel ei ole piiri. Ja kapitalist lisab taas tunduva osa oma kasumeist juba olemasolevale kapitalile. Niisugust lisaväärtuse ühe osa muutmist kapitaliks nimetatakse *kapitali akumulatsiooniks*.

Sedamööda kuidas tootmine laieneb, muutub kogu kapital järk-järgult akumuleerunud lisaväärtuseks, mida rakendatakse taas lisaväärtuse tootmiseks. Kapitalistlike ettevõtete tulude kiire kasvu üle võib otsustada järgmiste andmete põhjal. Ameerika Ühendriikide korporatsioonide aasta keskmine kasum enne maksude mahaarvamist moodustas 1936.—1940. aastal 6,1 miljardit dollarit, 1956.—1960. aastal 42,8 miljardit dollarit, s. o. kasvas kahekümne aastaga 7-kordseks. 1966. aastal moodustas kasum ligikaudu 80 miljardit dollarit. Lisaväärtuse arvel suurendavad kapitalistid ettevõtteid, laiendavad tootmist. Selles seisab *tootmise kontsentratsiooni* protsess.

Kapitalistide rikkus ei kasva üksnes kapitali kontsentratsiooniga, vaid ka kapitali *tsentralisatsiooni* teel, kui rikkam ja edukam kapitalist omastab oma pankrottijäänud, laostunud kaasvendade ettevõtted. Väikeste ja keskmiste ettevõtete laostumise protsess kulgeb küllaltki kiiresti. Väikeettevõtete asemel tulevad suurettevõtted, kellel on väikeettevõtetega võrreldes eeliseid ja kes on seepärast konkurentsivõitluses vastupidavamad. Suurettevõtetel on võimalik rakendada kõige uuemat kaasaegset tehnikat, mille hankimine käib väikekapitalistidel üle

jõu. Suurettevõtetel on kergem tootmist spetsialiseerida ja koopereerida, hoonetele, rajatistele, laoruumidele jne. tehtavate kulutuste osatähtsus on neil väiksem.

Tööpuudus on kapitalismi kaaslane

Kasu tagaajamine ja konkurents sunnivad kapitaliste kasutusele võtma uut tehnikat. Kaasaegne teaduslik-tehniline revolutsioon tähendab tootmise elektrifitseerimise, automatiseerimise ja kemiseerimise laialdast arendamist, küberneetika ja aatomienergia rakendamist. Kiiresti kasvab kaupade väljalase. Ikka mitmekesisemaks muutub kaupade sortiment. Teiselt poolt aga ähvardab tehnika progress kapitalismi tingimustes töörahvast tööpuudusega. Tööpuuduse oht ripub Damoklese mõõgana töölisklassi pea kohal.

Tööpuudus on kapitalismi paratamatu kaaslane. See on igaühele hästi teada. Mispärast aga tööpuudus tekib? Ettevõtete varustatus tehnikaga kasvab ja selle tagajärjel kasvab kiiresti püsivkapitali osa ning väheneb suhteliselt muutuvkapitali osa (aga just seda kulutatakse tööjõu ostmiseks). Kapitalistid asendavad ühe osa töölisi masinatega ja vallandavad töölisi. Mitmesuguste majandusharude ebaühtlane arenemine suurendab tänavale heidetavate tööliste massi.

Tänapäeva kapitalismi tingimustes omandab tööpuudus kroonilise iseloomu. Tootmise mahu kasvu ja uute tootmisharude arenemise tulemusena suureneb tööliste arv. Ent enamikus arenenud maades valitseb tööpuudus pidevalt. Näiteks Ameerika Ühendriikides oli 1968. aastal 2 922 000, Kanadas 438 600, Inglismaal 586 500, Saksa Föderatiivses Vabariigis 450 100, Itaalias 726 000 töötatöölist.

Samal ajal suureneb arenenud kapitalistlikes maades nõudmine uute kutsealade töötajate — programmeerijate, operaatorite, automaatseadmete seadistajate järele.

Töötatööliste armee olemasolu tekitab töötavais töölistes ebakindlust homse päeva suhtes. Hoolimata sellest,

TÖÖTUTE ARV
(tuhandetes)

USA

2976 3200

INGLISMAA

361 523

SAKSA FV

673

162,3

KANADA

396

267

1966 1967

et mitmetes arenenud kapitalistlikes maades makstakse töötatöölistele abiraha, on töökaotus töötajaile tõeliseks tragöödiaks.

Kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus

Nagu eespool oli öeldud, on kapitali akumulatsiooni tagajärjeks rikkuse kuhjumine kapitalistide kätte, tootmise kontsentratsioon ja tsentralisatsioon. Proletariaadi olukord, vastupidi, halveneb. See on *kapitalistliku akumulatsiooni üldine, absoluutne seadus*. K. Marx formuleeris selle järgmiselt: «Mida suurem on ühiskondlik rikkus, funktsioneeriv kapital, tema kasvamise ulatus ja energia, niisiis, mida suurem on proletariaadi absoluutne suurus ja tema töö tootlik jõud, seda suurem on tööstuslik reservarmee ... Aga mida suurem on see reservarmee võrreldes tööliste tegevarmeega, seda hulgalisem on alaline ülerahvastus, kelle viletsus on võrdeline tööliste tegevarmee töövaevaga.»

See seadus avaldub selles, et kapitalismi arenedes halveneb töölisklassi olukord suhteliselt, mõnikord aga ka absoluutselt.

Töölisklassi olukorra halvenemine

Töölisklassi olukorra *suhteline* halvenemine seisab selles, et tema osa natsionaalses tulus (aasta jooksul loodud uus väärtus) väheneb süstemaatiliselt, kapitalistide osa aga kasvab. Näiteks moodustas Ameerika Ühendriikides tööstustööliste palk kapitalistide kasumist: 1939. aastal 45%, 1966. a. aga umbes 39%. 60. aastate alguseks moodustas tööliste keskmine palk Saksa Föderatiivses Vabariigis 75%, Prantsusmaal 70%, Jaapanis 65% ja Itaalias 50% ametlikult arvutatud elatusmiinimumist. Niisugune pilt on iseloomulik ka teistele kapitalistlikele maadele.

Ent töölisklass ei taha «natsionaalse piruka» niisuguse jagamisega leppida. Ta võitleb oma osa suurendamise eest. Sotsialistliku maailmasüsteemi mõju ja tema saavutused on aidanud kapitalistlike maade töölisklassil sõjajärgsel perioodil edu saavutada. Kodanlus oli sunnitud paljusid töörahva nõudmisi rahuldama. Mitmel arenenud

kapitalistlikul maal on töölisklass saavutanud palgataseme mõningase tõusu, töörahva ühe osa sotsiaalkindlustuse tingimuste paranemise.

See kinnitab, et Lenin analüüsis töölisklassi olukorda kapitalismi tingimustes õigesti. V. I. Lenin kirjutas, et töölisklassi olukorra halvenemine kujutab endast «tendentsi, mis muutub tegelikkuseks, kui puudub proletariaadi klassivõitlus selle tendentsi vastu, kui töölisklass pole kätte võitnud töökaitse seadusi».

Ent tehes töörahvale mõningaid järeleandmisi, püüab kodanlus neid nulliks muuta, kui olukord seda võimaldab.

Mõnikord halveneb töölisklassi olukord ka absoluutselt. See ei tähenda muidugi, et töörahva elu muutub iga aasta ja kuuga üha halvemaks. Jutt on sellest, et kapitalismi arenedes kasvab tööpinge, kiireneb tootmise tempo, töölise organism kulub enneaegselt, kasvab massiline alaline tööpuudus ja seoses sellega suureneb töörahva ebakindlus homse päeva suhtes.

Töörahva olukorra absoluutne halvenemine kapitalismi tingimustes avaldub ka selles, et tõusevad korteriüür, maksud, hinnad, suureneb tasu arstiabi eest jne. Kõige enam arenenud kapitalistlikes maades neelab korteriüür sageli vähemalt 30% tööliste ja teenistujate madalapalgalise osa palgast. Ameerika Ühendriikide Tööministeeriumi andmetel on korteriüüri kasv ületanud enamiku tarbeesemete hindade tõusu. Suur osa palgast kulutatakse arstiabi saamiseks. 1949. aastast 1965. aastani tõusis haiglaravi maksumus Ameerika Ühendriikides 300% võrra. Isegi kõige rikkamates kapitalistlikes maades elab märkimisväärne osa töörahvast endiselt vaesuse piiril või viletsuses.

Töölisklassi majanduslik ja poliitiline võitlus

Kapitalistlike maade töölisklass ei lepi niisuguse olukorraga. Ta peab ägedat majanduslikku ja poliitilist võitlust oma olukorra parandamise eest, selle eest, et kasutada neid hüvesid, mida teaduslik-tehniline revolutsioon, kaasaegsete tootlike jõudude tormiline arenemine annab.

Kapitalistide ja tööliste vaheliste ägedate klassiheitluste objektiks on: tööpäeva ja töönädala kestus, palgatase, töönormide suurus jne. Töötajad esitavad nõudmisi, mis

puudutavad rakendatuse tagamist, töö korda, tempot ja sisu, tööliste ja teenistujate kvalifikatsiooni tõstmist. Neile nõudmistele on pühendatud ametiühingute ja kapitalistide vaheliste kollektiivlepingute tähtsamad punktid. Töölisklassi survel, teravas klassivõitluses on kodanlus sunnitud töökokkulepetes temalt väljapressitud järeleandmisi fikseerima.

Ent kasutades riiki, püüab kodanlus omakorda palgataset «kinni külmutada», hindu üles kruvida, majanduse militariseerimisega ning konkurentsi teravnemisega ja kriisiliste nähtustega seotud majanduslike raskuste koormat töörahva õlgadele veeretada.

See kaasaegse kodanliku ühiskonna konflikt suurendab ilmset ja varjatud rahulolematust kapitalistliku korraga. Üha teravamaks muutub töölise inimväärikuse probleem, viimane tunneb oma õigusetut olukorda ettevõttes, kus kapitali võim on otsene, varjamatu. Töölisklass avaldab kapitali survele vastupanu, organiseerib streike, taotledes oma olukorra parandamist.

Pole imeks panna, et üha laiemad töörahva kihid hakkavad osa võtma võitlusest monopolide võimu piiramise eest, taotlevad tööliste ja teenistujate reaalset õigust osa võtta tootmise juhtimisest, oma mõju suurenemist kõigis ühiskonna elu sfäärides.

Aastail 1960—1968 hõlmas streigivõitlus arenenud kapitalistlikes maades üldkokkuvõttes umbes 300 miljonit inimest. See on kaks korda rohkem kui eelmisel 14 aastal. Ameerika Ühendriikides suurenes streikide arv neil aastail 1,5 korda (3333-lt 5045-ni), streikijate arv kahekordistus, kaotatud inimpäevade hulk aga kasvas 2,5 korda (19,1 miljonilt 49 miljonini). See näitab, et klassivõitluse lõõm on kasvanud hoolimata imperialismi ideoloogiliste kaitsjate ponnistustest kaasaegse kapitalismi kõige rikkamal maal «klassirahu» võitu kuulutada.

Kapitalivastasel majanduslikul võitlusel on töölisklassi monoliitsuse ja teadlikkuse kasvatamisel suur tähtsus. Ent majanduslik võitlus üksinda ei saa viia lõppeesmärgile, sest tema eesmärgiks ei ole kapitalismi — töörahva rõhutud seisundi peapõhjuse likvideerimine. Kapitalismi kukutada aga on võimalik poliitilisest võitlusest aktiivselt osa võttes. Seda võitlust juhib ja suunab töölisklassi avangard — marksistlik-leninlik partei.

Võitlus majanduslike huvide eest aitab kaasa proleta-

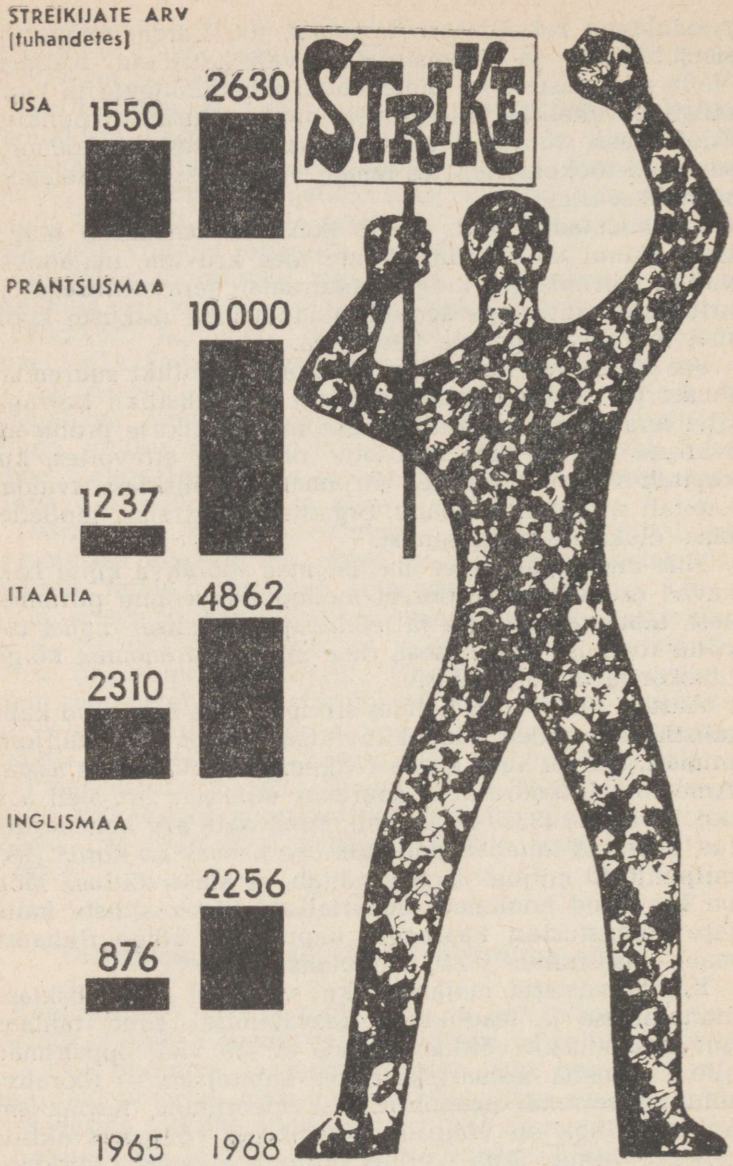
STREIKIJATE ARV
(tuhandetes)
USA
1550
2630
PRANTSUSMAA
10 000
1237
ITAALIA
4862
2310
INGLISMAA
2256
876
1965
1968
STRIKE

riaadi klassiteadlikkuse kujunemisele ja viib ta lõpptulemusena arusaamisele, et kapitalism ei sobi ühte ühiskonna edasise progressiga. Selle seisukoha kujunemisel etendavad määravat osa lahinguis karastatud ning marksismi-leninismi teooriaga relvastatud töölisklassi parteid.

Proletariaat kui kapitalismi hauakaevaja

Kapitalismi arenemise seaduspärasuste ja tema vastuolude marksistlik analüüs näitab, et kapitalistlikud tootmissuhted on juba oma aja ära elanud ja pidurdavad järjest rohkem tootlike jõudude kasvu.

Tootmine võtab järjest rohkem ühiskondliku iseloomu, vana, väljasureva korra rüpes tekivad sotsialismi materiaalsed eeldused. Tootmist arendades ühendab kapitalism töölisi ühises töös. Proletariaat on kodanliku ühiskonna kõige eesrindlikum ja organiseeritum klass. Ta ei ole seotud tootmisvahendite eraomandusega ja võitleb seepärast järjekindlalt igasuguse ekspluateerimise vastu.

Võitluses kapitalistliku korra vastu organiseerub töölisklass järjest rohkem. Ta näeb üha selgemini oma ajaloolist missiooni kapitalistliku korra kukutamises. Sellesse võitlusse tõmbab töölisklass kogu kapitalistliku ühiskonna töörahva ja eeskätt töötava talurahva, kes liidus proletariaadiga ja tema juhtimisel viivadki läbi sotsialistliku revolutsiooni.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Kuidas luuakse lisaväärtus kapitalismi tingimustes?
2. Mis on kapital ja missugune on tema struktuur?
3. Milles on palga olemus kapitalismi tingimustes?
4. Milles seisab kapitalismi põhiline vastuolu?
5. Mispärast valitseb kapitalismi tingimustes töötapuudus?
6. Milles seisab töölisklassi ajalooline missioon?

IV PEATÜKK

LISAVÄÄRTUSE JAGUNEMINE EKSPLUATAATORITE GRUPPIDE VAHEL

Lisaväärtus on ekspluataatorite mitmesuguste gruppide — tööstus- ja kaubanduskapitalistide, pankurite ja maaomanike mittetöiste tulude allikas. Vaatleme, missugustes konkreetsetes vormides lisaväärtus esineb ja kuidas need ekspluataatorite grupid selle omastamisest osa võtavad.

1. TÖÖSTUSKAPITALISTIDE KASUM

Kapitalistlikud tootmiskulud ja kasum

Kui me tutvuksime kontoriraamatute ja aruannetega, mis peegeldavad kapitalistlike ettevõtete majanduslikku tegevust, ei leiaks me neis isegi lisaväärtuse mainimist. Selle asemel kasutatakse seal teist terminit — kasum. Ja see ei ole ühe väljenduse lihtne asendamine teisega. Kasum on vorm, mille lisaväärtus võtab kapitalistliku majanduse nähtuste pealispinnal. Kuidas siis lisaväärtus muundub kasumiks?

Oletame, et kapitalistlikus ettevõttes toodetud kauba väärtus moodustab 120 rahaühikut (80c + 20v + 20m). Sellesse kuulub masinate, tooraine ja kütuse ülekantud väärtus (80c) ning palgatööliste tööga loodud uus väärtus (20v + 20m). Kapitalisti kulutused kauba tootmiseks ehk, nagu neid nimetatakse, kapitalistlikud tootmiskulud koosnevad aga vaid kulutustest püsiv- ja muutuvkapitalile, s. o. tootmisvahendite soetamiseks ja tööjõu palkamiseks. Kapitalist katab oma kulud kauba müümisel, peale selle aga saab ta lisaväärtust.

Kasum on tegelikult seesama mis lisaväärtus. Kuid ta ei näi palgatööliste tasuta töö tulemusena, mille kapitalist omastas, vaid kauba hinna ja kauba tootmise kulude vahena, mis on tekkinud kauba soodsa müügi tõttu.

Kapitalistlikes tootmiskuludes kaob tööjõu palkamiseks ja tootmisvahendite soetamiseks tehtud kulutuste erinevus. Kauba valmistamiseks on peale tööjõu vajalikud ka tööpingid ja tooraine.

Seega on kasum lisaväärtus, mis näib kogu avansseeritud kapitali sünnitisena. Teisiti öeldes, kasum on lisaväärtuse muundunud vorm, mis varjab tema tekkimise tõelist allikat, maskeerib töö ekspluateerimist kapitali poolt.

Kasuminorm

Kasum on kapitali peamine ajend, liikumapanev jõud. Kasumi suurendamise nimel on kapital valmis igasugusteks tegudeks, isegi kuritööks. Mida suurem on kasum, seda kõrgem on rakendatud kapitali kasulikkuse aste. Kapitali efektiivsuse näitajaks on kasuminorm. Kasuminorm on lisaväärtuse ja kogu avansseeritud kapitali suhe, väljendatud protsentides. Koos lisaväärtuse muundumisega kasumiks toimus lisaväärtuse normi muundumine kasuminormiks. Kui tähistada kasuminormi tähega p', siis näeb kasuminormi valem välja järgmiselt: $p' = \frac{m}{c+v} \cdot 100$.

Piisab selle võrdlemisest lisaväärtuse normi valemiga ($m' = \frac{m}{v} \cdot 100$), et näha nende erinevust. Nende kahe valemi võrdlemisest nähtub, et kasuminorm on lisaväärtuse normist väiksem. Kui näiteks kauba väärtus on $80c + 20v + 20m = 120$, siis lisaväärtuse norm on $m' = \frac{20\ m}{20\ v} \cdot 100 = 100\%$, aga kasuminorm: $p' = \frac{20\ m}{80\ c + 20\ v} \cdot 100 = 20\%$.

Nagu eespool oli välja selgitatud, väljendab lisaväärtuse norm tööliste ekspluateerimise astet ja näitab, missuguse osa nende tööst kapitalist tasuta omastab. Kasuminorm seda ei väljenda, ta näitab vaid kapitalistliku ettevõtte tulukuse astet, kapitalimahutuse kasulikkuse astet ning ähmastab tunduvalt kapitalistliku ekspluateerimise olemust.

Iga kapitalist püüab saada võimalikult kõrget kasuminormi. Seejuures aga põrkavad mitmesuguste kapitalistide huvid üksteisega kokku ja nende vahel puhkeb äge konkurentsivõitlus, kus tugevamad saavutavad võidu nõrkade üle.

Tuleb vahet teha kapitalistliku konkurentsi kahe tüübi — tootmisharu sisekonkurentsi ja tootmisharudevahelise konkurentsi vahel. Tootmisharu sisekonkurents on võitlus üht ja sedasama liiki kaupu väljalaskvate kapitalistlike ettevõtete vahel. Tootmisharudevaheline konkurents on võitlus, mida peavad omavahel mitmesuguste erinevaid kaupu tootvate tootmisharude kapitalistid.

Iga kapitalistliku tööstuse haru koosneb suuruse ja tootmise tehnilise taseme poolest erinevatest ettevõtetest. Kahtlemata mõjutab see kaupade individuaalse väärtuse suurust. Ent antud tööstusharu ettevõtete vaheline konkurents taandab erinevad individuaalsed väärtused ühiskondlikule väärtusele, turuväärtusele. Selle aluseks on ühiskondlikult vajalik tööaeg. Seda reguleerivad tootmistingimused ettevõtetes, mis toodavad kõige suurema hulga antud liiki kaupadest.

Tööstusharu sisekonkurentsi aga täiendab tööstusharudevaheline konkurents. Iga tööstusharu erineb teisest mitte ainult valmistatava toodangu, vaid ka tootmise tehnilise taseme poolest. Järelikult ei ole erinevais tööstusharudes kapitali orgaaniline struktuur, s. o. püsiv- ja muutuvkapitali suhe (c : v) ühesugune. Erinevused kapitali orgaanilises struktuuris näitavad, et ühesuurused kapitalid panevad mitmesugustes tootmisharudes liikuma erineva hulga elavat tööd. Sellepärast tekib isegi siis, kui kõik ülejäänud tootmistingimused on ühesugused, ühesuguse kapitaliga, kuid erinevaisse tootmisharudesse kuuluvais ettevõtetes erinev lisaväärtuse mass. See tähendab, et juhul, kui kaupu müüdaks nende väärtusele vastavate hindadega, oleks kapitali kõrge orgaanilise struktuuriga tootmisharudes kasuminorm madal ja vastupidi.

Et paremini ette kujutada, missugune olukord kujuneks näiteks kolmes tööstusharus: masina-, tekstiili- ja nahatööstuses, vaatleme järgmist tabelit. Oletame, et neisse

tööstusharudesse, mis esindavad kogu ühiskondlikku tootmist, on mahutatud ühesuurune kapital, mis erineb vaid orgaanilise struktuuri poolest, et lisaväärtuse norm on kõikjal ühesugune, kogu avansseeritud kapital aga kasutatakse tervenisti ära ühe aasta jooksul.

Tööstusharud	Kapitalid (miljonites dollarites)	Lisaväärtuse norm	Lisaväärtus (miljonites dollarites)	Kaupade väärtus (miljonites dollarites)	Kasuminorm (tootmisharus)
Masinatööstus	90c+10v	100%	10	90c+10v+10m=110	$\frac{10m \cdot 100}{90c+10v} = 10\%$
Tekstiilitööstus	80c+20v	100%	20	80c+20v+20m=120	$\frac{20m \cdot 100}{80c+20v} = 20\%$
Nahatööstus	70c+30v	100%	30	70c+30v+30m=130	$\frac{30m \cdot 100}{70c+30v} = 30\%$

Nagu tabelist nähtub, saaksid ettevõtjad masinatööstuses juhul, kui kaupu müüdaks nende väärtuse järgi, ühesuguse kapitalikulu korral kolm korda vähem kasumit kui nahatööstuses. Tegelikus elus on lood teisiti. Masinatehaste omanikud ei luba nahatööstuse kapitalistidel neist rohkem rikastuda. Kapital kardab madalat kasuminormi, aga ka kõrge kasuminormi korral ei ole ta enesetunne hea, kui kusagil on kasuminorm veelgi kõrgem. «Ahnusel ei ole piiri,» ütleb jaapani vanasõna. Vesi voolab kõrgemalt madalamale, kapital aga, vastupidi, madalalt tulu tasemelt kõrgemale. Vaba konkurentsi korral, kui kapital ei kohta teel kõrge kasuminormi poole tõkkeid, läheb ta tuluvähestest tööstusharudest üle tulurohketesse tööstusharudesse ilma eriliste raskusteta.

Kujutame ette, kuidas talitavad masinatehaste omanikud meie näites kujutatud olukorras. Kogu ajutiselt vaba kapitali paigutavad nad nahatööstusse, mis tõotab neile kõrgemat kasuminormi. Seal hakatakse ehitama uusi ettevõtteid ja laiendama juba olemasolevaid. Tulemuseks on nahakaupade tootmise suurenemine ja nende pakkumine ületab nõudmise. Selle tagajärjeks on hindade langemine ja järelikult ka kasuminormi langemine nahatööstuses.

Teistsugused nähtused leiavad aset masinatööstuses, kust kapital mujale siirdub. Masinate tootmine väheneb.

Selle tagajärjel, et nõudmine masinate järele ületab nende pakkumise, tõusevad hinnad ja nendega koos ka kasuminorm.

Niisugune kapitali valgumine vähem kasu toovatest tööstusharudest rohkem kasu toovaisse toimub pidevalt, garanteerides ühesuuruse kapitali omanikele umbes ühesuuruse kasumi. Üksnes siis, kui ühesuurused kapitalid annavad võrdset kasumit, on neid ühtviisi kasulik mahutada mistahes tööstusharusse. Niisuguseks kasuminormiks saab olla vaid keskmine kasuminorm. Meie näites on keskmine kasuminorm (p'_k):

$$\frac{\text{Kõigis tootmisharudes saadud lisaväärtuse mass} \cdot 100\%}{\text{Kogu avansseeritud kapital}} = \frac{60m \cdot 100\%}{240c + 60v} = 20\%.$$

See langeb ühte kasuminormiga tekstiilitööstuses. Kas see ühtelangemine on juhuslik? Ei, ei ole juhuslik. Tekstiilitööstus on antud juhul niisugune tööstusharu, kus kapitali orgaaniline struktuur on oma tasemelt keskmine. Seega viib kapitalistlik konkurents selleni, et iga ühesuurune kapital, ükskõik missugusesse tootmisharusse ta ka ei oleks mahutatud, toob ligikaudu ühesugust kasumit.

Tootmishind

Et mitmesugustesse tootmisharudesse paigutatud kapitalid tooksid nende omanikele keskmist kasumit, ei tule kaupu müüa väärtuse järgi, vaid niisuguse hinnaga, mis tagaks kapitalistidele nii nende tootmiskulude katmise kui ka keskmise kasumi saamise.

Niisugust hinda, mis sisaldab tootmiskulusid ja keskmist kasumit, nimetatakse t o o t m i s h i n n a k s. Seda võib tähistada valemiga: $H_t = k + P_k$, kus H_t — kauba tootmishind, k — kauba tootmise kulud, P_k — keskmine kasum. Tabelis toodud tootmishinna arvuline väljendus oleks: 80 (k) + 20 (P_k) = 120. Tootmishind on see telg, mille ümber turuhinnad kõiguvad.

Meie näites langes tootmishind väärtusega ühte ainult tekstiilitööstuses. Masinatööstuses ületas tootmishind väärtuse 10 ühiku võrra, nahatööstuses aga oli väärtusest 10 ühiku võrra väiksem. Kas sellest, et kaupade tootmishind ja väärtus ei lange ühte, tuleb teha järeldus, et väärtusseadus toimib üksnes lihtsas kaubatootmises,

kapitalismi ajal aga tema toime lõpeb? Ei, niisugust järeldust ei tohi teha.

Arenenud kapitalistlikus majanduses, kus kaupu ei vahetata lihtsalt töö produktidena, vaid ka kapitali produktidena, toimib väärtusseadus tootmishindade seaduse kujul. Tootmishind on vaid väärtuse muundunud vorm. Ühiskonna ulatuses langevad tootmishindade summa ja väärtuste summa ühte. Ühte langevad ka kasumi üldsumma ja lisaväärtuse üldsumma.

Keskmine kasum on tootmisharude vahel proportsionaalselt neisse mahutatud kapitaliga ümberjaotatud lisaväärtus. Tekib mulje, nagu oleks kogu lisaväärtus ühte katlasse valatud ning seejärel kapitalistide vahel jaotatud vastavalt nende kapitalide suurusele. Nagu me oma näites näeme, ei saa nahavabrikute omanikud kogu selles tööstusharus loodud lisaväärtust. See-eest aga omastasid

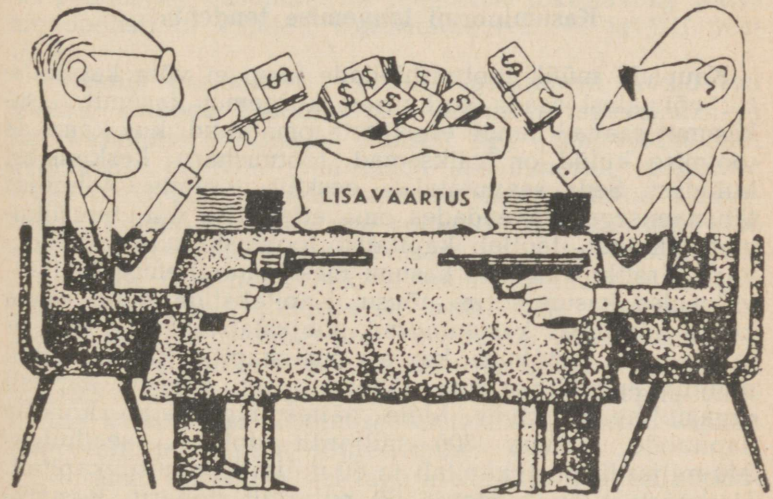

masinatööstuse kapitalistid mitte ainult lisaväärtuse, mille lõid masinatehaste töölised, vaid ka osa lisaväärtusest, mille tootsid nahatöölised. See ümberjaotamine toimub muidugi stiihiliselt ega ole kapitalistide mingisuguse kooskõlastatud tegevuse tulemus. Lisaväärtuse jaotamist reguleerivad konkurentsiseadused ei allu kapitalistide võimule.

Mis siis välja tuleb? Ühelt poolt peavad kapitalistid kasumit taga ajades konkurentsivõitlust, mis muutub «kõikide sõjaks kõigi vastu», teiselt poolt aga võtavad nad üheskoos osa kogu lisaväärtuse jaotamisest. Järelikult ekspluateerivad töölisi mitte ainult need kapitalistid, kelle ettevõtteis nad töötavad, vaid kogu kapitalistide klass. Aga see tähendab, et töölised ei tohi piirduda võitlusega üksikute kapitalistide vastu. Nende võitlus peab olema suunatud kogu kapitalistide klassi vastu, kõigi kodanliku korra ekspluataatorlike klasside vastu. Ekspluataatorite koostööle tuleb vastu seada töölisklassi tegevusühtsus. See, kes seda ühtsust õõnestab, nõrgendab võitlust kodanluse vastu ja tugevdab tema positsioone. Klass paneb vastu klassile. Klass klassi vastu.

Kasuminormi langemise tendents

Kaupade müük tootmishindade järgi ei võta kapitalistilt võimalust saada keskmisest kõrgemat kasumit. Lisakasumit saavad nende ettevõtete omanikud, kus kaupade tootmise kulud on väiksemad tootmisharu keskmistest kuludest. Seda saavutatakse eeskätt tootmise tehnilise täiustamisega. Rakendades oma ettevõttes uut, täiuslikumat tehnikat, taotleb kapitalist tootmiskulude vähendamist, järelikult aga ka kasumi massi suurenemist ja individuaalse kasuminormi tõusu. Kapitalistide püüd saada kõige kõrgemat kasuminormi põhjustab seda, et rahvamajanduses tervikuna kasvab püsivkapital kiiremini kui muutuvkapital. See aga tähendab, et kasvab kapitali orgaaniline struktuur. Meie näites moodustab kõikide kapitalide summa 300 miljardit dollarit, sealhulgas 240 miljardit püsivkapitali ja 60 miljardit muutuvkapitali. Lisaväärtust on toodetud 60 miljardit dollarit. Kasuminorm on seejuures 20%.

Oletame, et mõne aasta pärast on kogu kapital kasvanud 600 miljardi dollarini. Ent tootmise tehnilise täiustamise tulemusena kasvas kapitali orgaaniline struktuur ja püsivkapitali osaks langeb juba 510 miljardit dollarit ning muutuvkapitali osaks 90 miljardit dollarit. Kui lisaväärtuse norm on endiselt 100%, siis toodetakse 90 miljardit dollarit lisaväärtust. Kasuminorm on sel juhul:

$$p' = \frac{90m \cdot 100}{510c + 90v} = 15\%.$$

Niisiis, kapitali orgaanilise struktuuri kasvades kasuminorm langeb. See on kapitalistliku majanduse arenemise objektiivne protsess. Samal ajal aga võib kapitalismi tingimustes tähele panna ka teisi protsesse, mis kasuminormi langemist aeglustavad. Neid nimetatakse vastutoimet avaldavaiks tegureiks. Selleks on esiteks tööliste ekspluateerimise astme tõus. See suurendab lisaväärtuse massi, mis põhjustab kasumi kasvu. Teiseks, püsivkapitali odavamaks muutumine. Tehnika progressi mõjul tõuseb ühiskondliku töö viljakus. Seejuures langeb masinate, seadmete, tooraine ning püsivkapitali teiste osade väärtus, mis toob samuti kaasa kapitalistide kasumi suurenemise. On ka muid põhjusi, mis kasuminormi langemisele vastutoimet avaldavad. Kaasaegse kapitalismi tingimustes on peamiseks kasuminormi langemist tõkestavaks jõuks monopolistliku kapitali valitsemine (vt. VI ja VII peatükk).

Üksikuil perioodidel võivad vastutoimet avaldavad tegurid osutuda kasuminormi langusest tugevamaks ja siis kasuminorm tõuseb. Üldiselt aga jääb vastutoimet avaldavate tegurite jõud maha kasuminormi langemise jõust. Neid võib võrrelda suurele jõele ehitatud tammidega. Tammid ei suuda vee voolamist peatada, kuid nad aeglustavad voolu kiirust. Niisamuti on ka vastutoimet avaldavate teguritega. Nad ei kaota kasuminormi langemist, vaid ainult pidurdavad seda. See tähendab, et kasuminormi langemise protsess toimub tendentsina.

Oleks ekslik arvata, et kasuminormi langemise tendents tähendab kasumi massi vähenemist, s. o. kapitalistide tulude kahanemist. Tootmise laiendamise tulemuseks on ettevõtete ja kasumi suurenemine.

Suuremat kasumi massi taga ajades laiendavad kapitalistid tootmist. Kaupade tootmise võimalused aga põrkavad kokku töörahva piiratud ostujõulise nõudmisega, mis veelgi teravdab vastuolusid töölisklassi ja kapitalistide klassi vahel ning nendevahelist võitlust.

Kaubanduskapital

Lisaväärtuse omastamisest võtab peale tööstuskapitali osa ka kaubanduskapital. Kaubanduskapital tekkis enne tööstuskapitali. Ta eksisteeris nii orjandusliku korra kui ka feodalismi ajal. Koos orjapidajatega, hiljem aga koos feodaalidega võtsid orjade, pärisorjade ja käsitööliste loodud lisaprodukti omastamisest osa kaupmehed. See lisaprodukt oli kaubandusliku kasumi allikas, mis rajanes kaupade ostmisel väärtusest madalama hinnaga ja nende müümisel väärtusest kõrgema hinnaga. Ja kuna vahetus ei olnud tol ajal küllaldaselt arenenud, oli ostu- ja müügihinna vahe suur. Vahe suuruse üle võib otsustada selle järgi, et kaubandusliku kasumi norm tõusis 200 protsendini ja üle selle. Feodalismi ajal tõmbas kaubanduskapitali arenemine mõisnike ja talupoegade majandeid kaubalis-rahalistesse suhetesse. Selle tagajärjeks oli nende naturaalse iseloomu kadumine ja see aitas kaasa kapitalismi tekkimisele.

Kapitalistlikus tootmises tegutseb kaubanduskapital tööstuskapitalist eraldunud kapitaliosana. Mispärast see eraldumine aset leidis?

Kapitalismi varasematel arenemisastmetel, kui ettevõtted olid väikesed ja tootmise maht tühine, tegeles tööstuskapitalist tavaliselt oma ettevõttes toodetud kaupade müümisega ise. Siis ei olnud mingit mõtet teha seda ülesandeks kellelegi teisele, sest turg oli põhiliselt kohalik ja kaupu müüdi turul vähe. Kuid järk-järgult, sedamööda kuidas kaupade tootmise maht suurenes ja turg laienes, hakati kaupade müümisega seotud kohustusi üle andma kaupmeestele, s. o. kaubanduskapitalistidele.

Sellel olid omad majanduslikud eelised. Esiteks, kaubanduskapitalist tegeleb ainult kaubandusega. Järelikult võib ta tööstuskapitalistist paremini kohaneda turu nõuetega. Teiseks, kapital, mida kasutatakse kaupade müümiseks (kulutused kaubandustöötajate palgaks, kaupluste rajamiseks jne.), käibib kaupmeeste käes kiiremini kui seesama kapital tööstuskapitalistide käes. Peale selle võib üks kaubanduskapitalist teenindada üheaegselt mitme töösturi kapitalide käivet. See kõik suurendab tööstuskapitali

käivete arvu ja aitab kaasa tema kasumi kasvule. Järelikult võidavad kaubanduskapitali eraldumise läbi ka tööstuskapitalistid.

Kaubanduslik kasum ja selle allikas

Kaubanduskapital tegutseb ringlussfääris, kus lisaväärtust ei looda. Mis on siis sellisel juhul kaubandusliku kasumi allikas? Selle allikaks on tootmistööliste loodud lisaväärtus. Osa sellest lisaväärtusest loovutavad tööstuskapitalistid kaupmeestele nende teenete eest kaupade müümisel.

Seesama kapitalistliku konkurentsi stiihiline protsess, mis reguleerib tööstuskapitalilt saadava keskmise kasuminormi kujunemist, sobitab kaubandusliku kasumi normi keskmise tasemega. Kui kaupmees ei saaks oma kapitalilt keskmist kasumit, leiaks ta sellele kasulikuma rakenduskoha. Tööstuskapitalistid aga ainult kaotaksid seeläbi, sest neil tuleks endil eraldada kapitali kaubanduseks. Ent, nagu eespool oli öeldud, see ei oleks neile nii kasulik kui kaubanduskapitalistide teenete kasutamine.

Kuidas toimub lisaväärtuse jaotamine tööstus- ja kaubanduskapitalistide vahel? Tööstuskapitalist müüb kauba kaupmehele niisuguse hinnaga, mis katab tema tootmiskulud ja tagab talle keskmise kasumi kapitalilt. See hind on kauba ühiskondlikust tootmishinnast madalam. Kaupmees aga müüb kauba niisuguse hinnaga, mis sisaldab lisaks tema kulutustele, mis on seotud kaupade ostu ja realiseerimisega, veel keskmise kasumi kaubanduskapitalilt. See hind vastab ühiskondlikule tootmishinnale.

Niisiis võtab kaubanduskapital osa selle lisaväärtuse jaotamisest, mille on tootmises loonud palgatöölised, ja järelikult ekspluateerib neid koos tööstuskapitaliga.

Ta ekspluateerib ka töötajate kui tarbijate laiu hulki, omastades osa nende vajalikust produktist üleskruvitud hindade abil.

Peale selle ekspluateerib kaubanduskapital väikekaubatootjaid, ostes neilt kaupu väärtusest madalama hinnaga ja müües neile kaupu väärtusest kõrgema hinnaga.

Kaubandustöötajate ekspluateerimine

Missugused suhted kujunevad kaubanduskapitalistide ja kaubanduses töötavate palgaliste töötajate vahel? Need kaubandustöötajad, kes tegelevad kaupade transportimisega, nende fassimise, säilitamise, pakkimisega jne., jätkavad tootmisprotsessi ringlussfääris. Nad loovad niisamuti nagu tootmises töötavad palgatöölisedki uue väärtuse, millest osa kulutatakse nende tööjõu eest tasumiseks, teise osa (lisaväärtuse) aga omastavad kaubanduskapitalistid kaubandusliku kasumina.

Ent suur hulk kaubandustöötajaid töötab vahetult kaupade realiseerimise sfääris. Nende tööl ei ole tootlikku iseloomu. See ei loo väärtust. Sellepärast makstakse neile kaubandustöötajaile palka lisaväärtusest, mille on loonud tootvad töölised. Ent sellest ei tule teha järeldust, et kaubanduskapital ei ekspluateeri letitöötajaid ja kaubanduses töötavaid teenistujaid. Ka kaubandustöötajate tööjõud on kaup, niisamuti nagu tootmisprotsessis töötavate tootvate tööliste tööjõudki. Ka nende tööpäev koosneb vajalikust ja lisatööajast. Vajaliku ajaga realiseerivad nad kaubanduskapitalisti tarvis niisuguse hulga tootmises loodud lisaväärtusest, mida kasutatakse nende tööjõu eest tasumiseks. Lisaajal realiseerivad nad selle osa lisaväärtusest, mis muutub kaubanduskapitalisti kasumiks. Seega, kuigi kaupade realiseerimisega tegelevad kaubandustöötajad ei loo lisaväärtust, loovad nad kaubanduskapitalistidele võimaluse osa võtta lisaväärtuse omastamisest.

3. LAENUKAPITAL JA LAENUPROTSENT

Kasumi jagunemine protsendiks ja ettevõtjatuluks

Lisaväärtus ei ole maitsvaks pirukaks mitte ainult tööstus- ja kaubanduskapitalistidele. Selle jaotamisest võtavad osa ka rahakapitali omanikud — laenukapitalistid.

Laenukapital eksisteeris niisamuti nagu kaubanduskapitalgi juba kapitalismieelsetes tootmisviisides. Seal esines ta liigkasukapitalina. Viimane teenindas tavaliselt rikkaid logelejaid ja seda kasutati peamiselt mittetootmisalaseks otstarbeks. Kapitalismi tingimustes on laenukapital tööstuskapitali eraldunud osa.

Igal tööstuskapitalistil on sularaha, mis koguneb tema kätte vastavalt kaupade realiseerimisele. Hiljem kasutatakse ka seda raha tooraine, materjalide ja tööjõu ostmiseks, kulunud seadmete taastamiseks jne. Senikaua aga on see raha tegevuseta ega too kasumit. Kas kapitalist saab sellega leppida? Seda enam, et teine kapitalist vajab antud momendil täiendavalt raha ja on valmis maksma igaühele, kes annab talle raha ajutiseks kasutamiseks. Niiviisi saab ühest kapitalistist kreeditor, teisest aga laenusaaja. Raha muundub laenukapitaliks.

Nüüd loevad juba mõlemad kapitalistid — nii kreeditor kui ka laenusaaja — end õigustatuks saama keskmist kasumit, mis tekkis laenukapitali kasutamisel. Tulemuseks on keskmise kasumi jagunemine p r o t s e n d i k s (kreeditori osa) ja e t t e v õ t j a t u l u k s (laenusaaja osa). Seega on protsent osa keskmisest kasumist, mille tööstuskapitalist maksab rahakapitali omanikule laenu saamise eest.

Protsent ja selle tase

Majanduselu pealiskaudsel vaatlemisel näib laenukapitali liikumine tehinguna üksnes kreeditori ja laenusaaja vahel. Suhted kapitalisti ja tööliste vahel, keda ta ekspluateerib ja kes loovad tootmisprotsessis lisaväärtuse, on maskeeritud. Sellepärast tekibki näilikkus, nagu looks laenukapital ise protsendi, «hauduks välja raha».

Kodanlikke teoreetikuid rahuldab niisugune ettekujutus täielikult ja nad püüavad kõigest väest kujutada laenukapitali kanana, kes muneb kuldmune. Tegelikult on laenukapitalistid niisamasugused ekspluateerijad nagu kõik teised kapitalistidki.

Tehing kreeditori ja laenusaaja vahel meenutab tehingut müüja ja ostja vahel, laenukapital aga meenutab kaupa. Erinevus on siin muidugi olemas. Kui müüakse tavalist kaupa, lakkab müüja olemast selle kauba omanik, selleks saab ostja. Laenukapitali ei müüda, vaid ainult antakse teatud ajaks kasutada. Sellepärast säilitab kapitali omanik oma omandiõiguse kapitalile. Kui laenutähtaeg lõpeb, läheb kapital tema omanikule tagasi koos protsendiga. Protsent esineb seega tasuna kapitali kui kauba eest.

Et protsent on osa keskmisest kasumist, siis peab ta üldreeglina olema keskmisest kasumist väiksem. Kui lae-

naval kapitalistil tuleks kreeditoriga arvete õiendamisel loobuda kogu keskmisest kasumist, oleks laenu kasutamine mõttetu. Keskmine kasum peab seega olema protsendi suuruse ülempiiriks.

Protsendi tase sõltub ka laenukapitali nõudmisest ja pakkumisest. Kui nõudmine ületab pakkumise, siis protsendi tase tõuseb, vastasel korral ta langeb.

Kapitalismi arenemisega kaasneb laenuprotsendi taseme langus. See toimub esiteks sellepärast, et kasuminormil endal on langemise tendents, ja teiseks sellepärast, et kapitalismi arenedes kasvab laenukapitali pakkumine. Üha suuremal hulgal kapitalistidel kujuneb raha laenuksandmine põhitegevuseks. Niisuguseid kapitaliste nimetatakse rantjeedeks. Rantjeekihi suurenemine on kapitalistide klassi parasitismi kujukaks tõendiks.

Pangad

Kapitalistid annavad üksteisele laene pankade vahendusel. Pangad on kapitaliga kauplevad kapitalistlikud ettevõtted. Nad koondavad enda kätte tohutuid rahasummasid.

Pankade kapitali aluseks on pankurite eneste raha. Ent omakapitali osa on pankades võrdlemisi väike. Pangad käsutavad peamiselt võõrast kapitali. See tõmmatakse sinna peamiselt pankades olevate kapitalistlike ettevõtete jooksvate kontode kaudu. Neil kontodel on tavaliselt teatud raha ülejääk, mida pangad kasutavad krediidi andmiseks. Peale nende summade koondavad pangad endi kätte rantjeede raha. Lõpuks tõmbavad nad hoiukassade kaudu oma seifidesse töörahva hoiused.

Seega esineb pank eeskätt kapitali laenajana. Pangaoperatsioone, mis võimaldavad tal raha enda kätte koondada, nimetatakse passivaoperatsioonideks. Nende operatsioonide põhjal maksab pank hoiustajatele teatud protsenti. Panga peamisteks operatsioonideks aga on laenu andmine, kus pank esineb kreeditorina. Neid operatsioone nimetatakse aktivaoperatsioonideks. Nende operatsioonide põhjal võtab pank ise protsenti.

Protsent, mida pank laenude eest võtab, on suurem protsendist, mida pank oma hoiustajatele maksab. Selle tagajärjel tekib tulu, mida nimetatakse pangakasumiks. Kapi-

talistliku konkurentsi seadused viivad pangakasumi normi keskmise kasuminormi tasemele. Oletame, et 500 000 dollari suuruse omakapitali juures on pank koondanud enda kätte 10 miljonit dollarit. Kui pank maksab passivaoperatsioonide põhjal oma hoiustajatele välja 2%, siis moodustab tema maksete üldsumma 200 000 dollarit. Laenuandmise eest aga võtab pank 3%. Sel juhul ulatub protsendi üldsumma panga aktivaoperatsioonidelt 300 000 dollarini. Pangakasum moodustab seega (300 000 dollarit miinus 200 000 dollarit) 100 000 dollarit. Pangakasumi norm:

$$\frac{100\,000 \text{ dollarit}}{500\,000 \text{ dollarit}} \cdot 100 = 20\%.$$

Laenuprotsent ja pangakasum on ühe ema lapsed. Nende allikaks on palgatööliste tööga loodud lisaväärtus.

Aktsiaseltsid

Mõned ettevõtted ja suured rajatised (näiteks metallurgiakombinaadid, raudteed, hüdroelektrijaamad, kanalid jne.) nõuavad niivõrd suuri kapitalimahutusi, et sageli ei piisa nende ehitamiseks üksikute kapitalistide oma rahast. Niisuguste ettevõtete rajamiseks moodustatakse *aktsiaseltsid*. Selle kohta kirjutas K. Marx: «Maailmas poleks praegugi raudteid, kui oleks tulnud oodata, kuni akumulatsioon oleks paisutanud mõnesid üksikuid kapitale küllalt suureks, et nad oleksid olnud suutelised raudtee ehitamisega toime tulema. Seevastu tsentralisatsioon on sellega aktsiaseltside kaudu korrapealt hakkama saanud.»

Aktsiaselts on niisugust tüüpi ettevõte, mille kapital luuakse mitme omaniku raha ühendamise teel. Sel eesmärgil lasevad aktsiaettevõtte organiseerijad välja ja müüvad aktsiaid. *Aktsia* on väärtpaber, mis kinnitab, et selle omanik on aktsiaettevõtte kapitalile oma osa lisanud ja tal on õigus teatud osale ettevõtte kasumist. Tulu, mida aktsionär iga aasta saab, nimetatakse *dividendiks*.

Aktsiaid müüakse ja ostetakse väärtpaberite turgudel — fondibörsidel. Aktsia hind (aktsia kurss) ei lange tavaliselt kokku selle rahasummaga, mis on sellel dokumendil märgitud. Aktsia hind sõltub dividendi suurusest ja pangaprotsendi tasemest. See peab vastama rahasummale, mis panka paigutatuna on suuteline rahaomanikule tagama

hoiuse pealt niisama suure tulu kui dividend. Oletame, et 100-dollariliselt aktsialt makstakse 4 dollarit dividendi, pangad aga maksavad hoiuste eest 2%. Sel juhul on aktsia

$$\text{hind: } \frac{\text{dividend}}{\text{pangaprotsent}} \cdot 100 = \frac{4 \text{ dollarit}}{2} \cdot 100 = 200 \text{ dollarit.}$$

Nagu näeme, võib aktsia tegelik hind olla aktsiale märgitust kõrgem. Aga ta võib olla ka madalam, kui dividend on pangaprotsendist väiksem.

Et dividend avaldab aktsia hinnale mõju, siis peegeldab aktsiate kurss üldreeglina aktsiakompaniide tootmistegevuse seisukorda. Aga ta on tundlik ka poliitilise olukorra muutumise suhtes, eriti niisuguste muutuste suhtes, mis avaldavad mõju majandusele. Sellepärast nimetataksegi fondibörse kapitalistlike maade poliitilise ja majandusliku elu baromeetreiks.

Aktsiad on arenenud börsikaubanduse objektiks, kus suured magnaadid koorivad väikeaktsionäre puupaljaks. Dividendi tegelik suurus saab teatavaks alles majandusaasta lõpul, kui võetakse kokku aktsiaseltsi rahanduslikud tulemused. Aktsiaid aga müüakse ja ostetakse kogu aasta vältel ning järelikult ei määra nende kurssi tegelik, vaid oletatav dividend. Seda kasutavad ära börsispekulandid, kellele mäng aktsiate kurssidega on peamiseks tulu saamise viisiks. Nad ostavad kursi langemise ajal aktsiaid kokku madala kursiga, seejärel aga müüvad neid kõrge kursiga. Niisuguste tehingutega kraabivad börsitegelased kokku vahekasusid, mis sageli ulatuvad miljonite ja kümnete miljonite dollariteni.

Väljamõeldis «rahvakapitalismist»

Rahvatarkus on loonud mõistujutu mungast, kes tahtis paastuajal maiustada sealihaga. Selleks piisas tal «põrsa ümberristimisest kogreks». Kodanlikud ideoloogid on otsustanud järgida kavala munga eeskuju. Nad kuulutasid välja, et kapitalism on muutunud «rahvakapitalismiks». Jääd neid kuulama — ja otsekohe nagu polekski kapitalismi enam olemas. On kadunud töö ekspluateerimine kapitali poolt, ei ole enam ekspluateerijaid ega ekspluateeritavaid.

Sääraste väidete aluseks sai aktsiaseltside laialdane levik ja aktsionäride arvu kasv. Tõepoolest, viimase aastakümne jooksul on aktsiakapitali vorm tugevasti arenenud.

Aga, esiteks, isegi Ameerika Ühendriikides — kõige rikkamal kapitalistlikul maal — kuulub üheksa kümnendikku kõigist aktsiatest umbes 5 protsendile kõigist perekondadest, s. o. suurkapitalistidele. Töötajail aga on tühine osa aktsiaist ja pealegi väikesed. Teiseks, väikeaktsionärid ei võta osa aktsiaseltside asjade juhtimisest ega saa neile mingisugust mõju avaldada.

Formaalselt juhib aktsiaettevõtet aktsionäride üldkoosolek. Tegelikult aga korraldavad kõiki asju suurkapitalistid, kelle käes on enamik aktsiaid. Tavaliselt on aktsiaseltsi asutajaks (organiseerijaks) pank või grupp suurettevõtjaid. Aktsiate väljalaskmisel jätavad nad endale kontrollpaki, s. o. niisuguse hulga aktsiaid, mis garanteerib neile kontrolli kogu aktsiaseltsi üle.

Aktsiakapitali abil allutavad suurkapitalistid oma kontrollile keskmiste kodanlaste kapitalid, väikekaubatootjate rahalised vahendid ning ka osa tööliste ja teenistujate säästudest.

Mispärast oli kodanlikel teoreetikuil tarvis hundile lambanahka selga tõmmata? Selle triki eesmärk on silmanähtav: sisendada töötajaile pettuse teel ekslikku ettekujutust, nagu oleksid ka nemad ettevõtete kaasomanikud, ning nõrgendada seega nende võitlust kapitalistliku korra hävitamise eest.

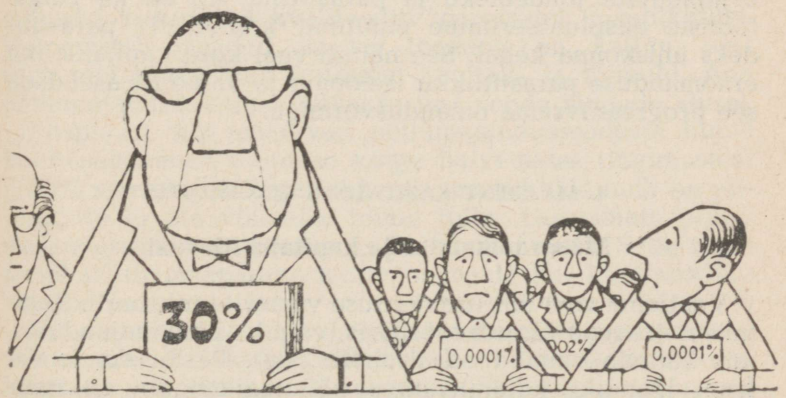

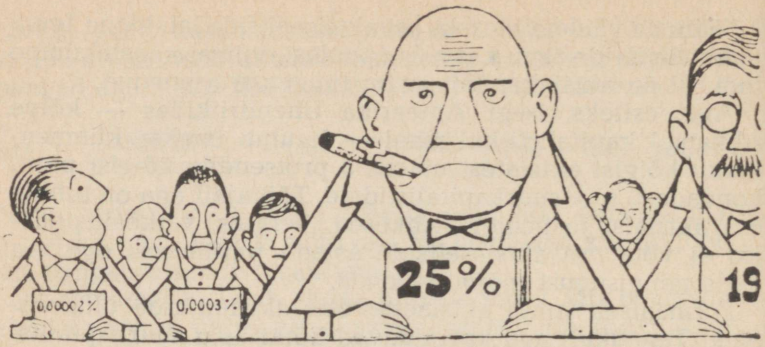

Kapitalistliku omanduse parasitism

Laenukapitali arenemine ja aktsiaseltside levimine paljastab kapitalistliku omanduse parasitismi. Kapitalismi varastel astmetel oli ettevõtte omanik ühtlasi tootmise organiseerija. Hiljem jäi enamik kapitaliste ettevõtete vahetust juhtimisest tegelikult eemale ja nad muutusid rantjeedeks, aktsionärideks, kes kraabivad vaid kokku kasumeid. Nüüd tagab juba kapitali omamine neile lisaväärtuse saamise. Tootmise organiseerimise aga on kapitalistid pannud palgalistele juhatajatele. Niisamuti nagu orjanduslikus ühiskonnas tekitas orjade ekspluateerimine orjapidajate jõudeoleku ja parasitismi, nii on ka palgatööliste ekspluateerimine muutnud kapitalistid parasiitideks ühiskonna kehal. See näitab veel kord kapitalistliku eraomanduse parasiitlikku iseloomu ja vajadust asendada see progressiivsema omandusvormiga.

4. MAARENT KAPITALISMI TINGIMUSTES

Maaeraomandus ja kapitalistlik rent

Vaatleme veel üht lisaväärtuse vormi — maarenti. Kapitalism ei arene üksnes tööstuses, vaid ka põllumajanduses, mis kannab endal feodaalsuhete jälgi. Peamiseks feodalismi igandiks kapitalistlikus põllumajanduses on maaeraomandus. Tänapäevani on paljudes kapitalistlikes maa-

des suurmaaomanike klass ja nad on koondanud enda kätte suure osa maast. Tavaliselt maaomanikud ise ei majanda. Nad rendivad maa kapitalistidele, kes palkavad töölisi ja asutavad kapitalistlikke põllumajandusettevõtteid. Niiviisi tekitab maaeraomandus kapitalismi tingimustes maaomanike, kapitalistide-rentnike ja palgaliste põllutööliste suhete keerulise süsteemi.

Tööliste tasuta töö loob siin niisamuti nagu tööstuseski lisaväärtuse. Ühe osa lisaväärtusest omastab kapitalist-rentnik. See on tema kasum. See peab olema keskmise kasumi tasemel, vastasel korral ei hakka kapitalist kapitali põllumajandusse mahutama. Teine osa lisaväärtusest läheb maaomanikule tasuna maa kasutamise eest. Seda maaomaniku tulu nimetatakse maarendiks. Ta saab selle rendimaksuna. Seega on kapitalistlik maarent tribuut, mida ühiskond maksab maaomanikele eraomandiks oleva maa kasutamise õiguse eest. Rent ei ole loodusand, nagu kodanlikud majandusteadlased püüavad väita. Rendi loob töö ja ta väljendab kapitalistide ja maaomanike poolt põllutööliste ekspluateerimise suhteid.

Diferentsiaalrent

Põllumajanduses kasutatavad maatükid on viljakuse poolest erinevad, samuti on erinev nende kaugus müügiturgudest. Sellepärast ei ole ka põllumajandussaaduste tootmise tingimused ühesugused. Kõige soodsamad tingimused kujunevad kvaliteedilt parematel maatükkidel. Halvematelt maadelt saadav toodang on kallim, sest selle tootmine nõuab suuremat kapitali- ja töökulu. Aga põllumajandussaadusi müüakse just nende hindade alusel.

Mispärast siis määravad põllumajandussaaduste hinna kulutused nende tootmise kõige halvemates tingimustes? See on seletatav sellega, et heade maatükkide hulk on piiratud ja ei ole võimalik toime tulla, kasutamata põllumajandussaaduste tootmiseks halvemaid maid. Selle tagajärjel tekib omapärane monopol maale kui kapitalistliku majanduse objektile.

Vaba konkurentsi puhul ei ole tööstuses niisugust monopoli olemas. Kui kapitalistil on raha, ei suuda keegi teda takistada uut tehnikat rakendamast. Sellepärast määravad seal kaupade tootmishinna keskmised tingimused.

Teisiti on lood põllumajanduses. Siin ei ole võimalik paremate maatükkide hulka meelevaldselt suurendada. Sellepärast tuleb kasutada ka harimiskõlblikke halvemaid maid. Et aga kapitalistidel oleks kasulik rentida halvemaid maatükke, peab põllumajandussaaduste hind katma nende tootmiskulud ja tagama keskmise kasumi. Keskmise kasumi saavad ka paremate maade rentnikud. Et aga parematel maadel toodetakse kaupu odavamalt, siis tekib seal ülejääk keskmise kasumiga võrreldes. Selle ülejäägi omastab maaomanik ja see muutub seega diferentsiaalrendiks (vaherendiks).

On olemas kaks diferentsiaalrendi liiki: diferentsiaalrent I, mis on seotud maatükkide viljakuse ja asukoha erinevustega, ning diferentsiaalrent II, mis on seotud ühte ja sellessesamasse maatükki tehtud täiendavate kapitalimahutuste efektiivsuse erinevusega.

Võtame näiteks kolm pindalalt ühesuurust, kuid viljakuselt erinevat maatükki. Oletame, et ühesuguse, 100-dollarilise kapitalikulu puhul saadi esimeselt maatükilt 4 tonni, teiselt 5 tonni ja kolmandalt 6 tonni nisu.

Maatükid	Kapitalisti kulutused (dollarites)	Keskmine kasuminorm	Keskmine kasum (dollarites)	Toodetud nisu (tonnides)	Individuaalne tootmishind (dollarites)		Ühe tonni ühiskondlik tootmishind (dollarites)	Saadud kogu nisu müügist (dollarites)	Kasumi ülejääk keskmise kasumiga võrreldes — diferentsiaalrent (dollarites)
					kogu-toodang	üks tonn			
Esimene . .	100	20	20	4	120	30	30	120	0
Teine . . .	100	20	20	5	120	24	30	150	30
Kolmas . .	100	20	20	6	120	20	30	180	60

Kui keskmine kasuminorm on 20%, siis on neid maatükke rentivate kapitalistide kasum 20 dollarit. See aga tähendab, et kogu nisu individuaalne tootmishind igal maatükil on 120 dollarit (kapitalistlikud tootmiskulud — 100 pluss keskmine kasum — 20). 1 tonni vilja individuaalne tootmishind esimesel maatükil on (120 : 4) 30 dollarit, teisel (120 : 5) — 24 dollarit ja kolmandal (120 : 6) — 20 dollarit.

Teatavasti aga oleneb ühiskondlik tootmishind tootmistingimustest kõige halvematel maatükkidel. Sellepärast müüakse kogu nisu turul, sõltumata sellest, missuguselt maatükilt ta on saadud, 30 dollariga tonni eest. Seega, kui esimese maatüki rentnik saab kogutud 4 tonni nisu eest ainult 120 dollarit, siis teise maatüki rentnik saab oma 5 tonni nisu eest 150 dollarit, kolmanda maatüki rentnik aga saab 6 tonni nisu eest 180 dollarit. Teise ja kolmanda maatüki omanikud nõuavad kapitalistidelt-rentnikelt, et need annaksid neile kogu selle ülejäägi, mis tekkis kvaliteedilt parematel maatükkidel rakendatud töö kõrgema viljakuse tõttu. See ülejääk keskmisest kasumist ongi diferentsiaalrent I.

Diferentsiaalrent I tekib ka niisugustel maatükkidel, mille asukoht on saaduste turustamise koha suhtes soodne. Kapitalist, kes rendib maatüki linnalähedases põllumajandustsoonis, kulutab saaduste toimetamiseks turule vähem raha kui teine kapitalist, kellel tuleb saadusi kohale vedada linnast kaugel asuvalt maatükilt. Just sellepärast võtavad turu suhtes soodsa asukohaga maatükkide omanikud oma maatükkide eest kõrgemat rendimaksu.

Diferentsiaalrent tekib ka sel juhul, kui maatüki viljakust kunstlikult tõstetakse. On olemas palju mullaviljakuse tõstmise meetodeid (melioratsioon, mineraalväetiste kasutamine jne.), aga need kõik nõuavad täiendavaid kapitalikulutusi. Kapitalistid-rentnikud teevad niisuguseid kulutusi üksnes siis, kui see garanteerib neile lisakasumi saamise. Loomulikult saab selle kasumi tingimuseks olla vaid niisugune täiendava kapitalikulu tootlikkus, mis ületab mahutuste tootlikkuse halvematel maatükkidel.

Oletame, et meie näites tehti kolmandal maatükil, kust saadi 6 tonni nisu, täiendav kapitalikulutus 100 dollari ulatuses, mis tagas veel 7 tonni teravilja saamise. Muidugi müüb rentnik ka selle teravilja 30 dollariga tonni eest, aga siis saab ta täiendavalt kapitalikulutuselt (7×30) 210 dollarit. Kui sellest summast maha arvata tootmishind (120 dollarit), siis on lisakasum 90 dollarit. Selle paneb kapitalist-rentnik oma taskusse.

Aga maa rentimise tähtajad ei ole igavesed. Kui kapitalistil, kes on täiendavalt kapitali kulutanud, tuleb sõlmida uus rendileping, tõstab maaomanik rendimaksu. Selle aktiga muudab ta lisakasumi, mida siiamaani sai kapita-

list-rentnik, rendiks. Renti, mis tekib täiendavaist, tootlikumaist kapitalikulutustest, nimetatakse diferentsiaalrendiks II.

Sellest tuleb teha järeldus, et rendilepingu sõlmimine toimub kapitalistide ja maaomanike terava võitluse olukorras. Võitlus käib mitte ainult rendimaksu suuruse, vaid ka renditähtaja pärast. Kapitalistid nõuavad pikki renditähtaegu, et oleks võimalik saada kauem lisakasumit täiendavatest kapitalimahutustest, maaomanikud aga, vastupidi, nõuavad lühikesi renditähtaegu. Purelemine ekspluatatorite vahel kujutab antud juhul endast üht palgaliste põllutööliste poolt loodud lisaväärtuse jagamise pärast toimuva konkurentsivõitluse vormi.

Absoluutne rent

Kapitalismi ajal eksisteerib peale diferentsiaalrendi ka absoluutne rent. Seda saavad mitte ainult paremate, vaid ka halvemate maatükkide omanikud. Maaeraomandus teeb maa tasuta kasutamise võimatuks. Kapitalismi ajaloost on teada arvukaid juhtumeid, kus õiendati arveid maata talupoegadega, kes püüdsid söötis maid üles harida. Maaomaniku peamiseks põhimõtteks on, et iga maatükk peab tagama rendi, tooma tulu.

Et maksta absoluutset renti, peab kapitalist, kes rendib halvema maatüki, müüma põllumajandussaadusi tootmishinnast kõrgema hinnaga. Aga niisamasuguse hinnaga tuleb müüa ka paremalt maatükkidelt saadud põllumajandussaadusi. Seega on maaeraomandus põllumajandussaaduste hindade üldise tõstmise põhjuseks.

Seega kohtame siin veel üht monopoli liiki põllumajanduses — maaeraomanduse monopoli. See on barjäär, mis ei lase kapitali põllumajanduses rakendada niikaua, kui maaomanikule ei maksta omapärast lõivu — absoluutset renti. Maaeraomanduse monopol on absoluutse rendi põhjus.

Põllumajandussaaduste kõrgete hindade aluseks on nende väärtus, mis ületab tootmishinna. Kapitalistlikus põllumajanduses on kapitali orgaaniline struktuur madalam kui tööstuses. Kuigi viimasel ajal on seoses tehnika progressiga mitmete arenenud kapitalistlike maade põllumajanduses kapitali orgaaniline struktuur märgatavalt

tõusnud, jääb see tavaliselt ikka veel madalamaks kui tööstuses. Selle tagajärjel tekib põllunduses lisaväärtuse ülejääk keskmise kasumiga võrreldes.

Maaeraomandus takistab kapitali vaba voolu põllumajandusse ja järelikult lisaväärtuse ümberjaotamist. Sellepärast jääb lisaväärtuse ülejääk keskmise kasumiga võrreldes põllumajandusse. See ongi absoluutse rendi allikas.

Mõnikord ilmuvad turule niisugused põllumajandussaadused, millel on harukordsed omadused (näiteks mõned viinamarja-, tubaka- jne. sordid), sest need on kasvatatud maatükkidel, kus tingimused nende viljelemiseks on kõige soodsamad. Leidub ostjaid, kes on valmis maksma nende saaduste eest kõrget hinda. See on juba monopolihind, mis ületab kauba väärtuse. Monopolihind sisaldab väärtusega võrreldes ülejääki, mille maatüki omanik omastab monopoolse rendina.

Maaeraomanduse parasitism

Maaeraomandus pidurdab kapitalismi arenemist, sest ühiskond peab maaomanike klassi kasuks maksma koormavat tribuuti maarendi näol.

Esiteks, diferentsiaalrenti võttes kasutavad maaomanikud oma parasiitlikel eesmärkidel igasugust tööviljakuse tõusu põllumajanduses, olgu see siis tingitud looduslikust mullaviljakusest või täiendavatest kapitalimahutustest.

Teiseks, absoluutne rent, mille omastavad maaomanikud, tõstab põllumajandussaaduste hindu.

Kolmandaks, maarenti selle mitmesugustes vormides saavad ka nende maatükkide omanikud, mida kasutatakse hankiva tööstuse objektidena (maakide, nafta, kivisöe jne. tootmiseks) ja ehituskruntidena (elamute, tööstushoonete jne. ehitamiseks). Hankivas tööstuses tõstab rent selle tööstusharu toodangu hindu. Rent ehituskruntide eest tõstab korteriüüri. See kõik avaldab ränka mõju töörahva elatustasemele.

Lõpuks, tohutuid summasid saavad maaomanikud parasiitlikuks tarbimiseks seoses maa ostu ja müügiga, mis on kapitalistlikus ühiskonnas tavaline nähtus. Kapitalistid, kes ei taha maatükke rentida, sageli ostavad need ära. Sel juhul omastab kapitalist nii kasumi kui ka rendi.

Seega on maaeraomandus parasiitlik omandusvorm, mis on raske koormana kapitalistliku majanduse jalus.

Ent kuigi maaomanik on põllumajanduses tarbetu figuur, ei ole kapitalism suuteline maaeraomandusest vabanema. Kapitalistid kardavad, et maa natsionaliseerimine (selle muutmine riiklikuks omanduseks) võib saada eeskujuks tootmisvahendite kapitalistliku omanduse likvideerimisele üldse. Peale selle on paljud kapitalistid juba ise maaomanikud. Sellepärast on maaeraomandus tänapäeval üks kapitalistliku korra aluseid. Neis tingimustes lasub kapitalistliku maarendi koorem peamiselt töörahva laiadel hulkadel, kes on sunnitud ostma põllumajandussaadusi üleskruvitud hindadega.

Kapitalism ja talurahvas

Kapitalistlike maade põllumajanduses on suur hulk väikseid ja keskmisi majandeid, mis kuuluvad töötavatele talupoegadele, keda kapitalism julmalt ekspluateerib. Esiteks, talupoegi ekspluateerivad maaomanikud, kellelt nad maatükke rendivad. Kesktalupojad ja iseäranis väiketalupojad maksavad rendimaksu näol maaomanikele mitte ainult kogu lisaprodukti, vaid sageli ka osa vajalikust produktist.

Teiseks, talupoegi ekspluateeritakse linna ja maa vahelise mitteekvivalentse vahetuse tõttu. Hinnad, millega kaubanduskapitalistid talupoegadelt põllumajandussaadusi kokku ostavad, on tavaliselt väärtusest märksa madalamad. Talupoja osa sissetulekus, mida ta saab toodangu realiseerimisest kaubanduskapitalistile, moodustab näiteks Lääne-Euroopa maades umbes poole jaehinnast. Samal ajal on nende tööstuskaupade hinnad, mida talupojad ostavad, tavaliselt väärtusest kõrgemad.

Kolmandaks, talupoegade ekspluateerijaiks on pangad. Seda soodustab hüpoteekkrediidi arenemine, s. o. laenu andmine kinnisvara pantimise alusel. Rahapuuduse tõttu pöördub talupoeg laenu saamiseks panga poole, pantides seejuures oma maatüki. Protsendi näol võtab pank ära peaaegu kogu talupoja sissetuleku. Maa kuulub nüüd kuni lõpliku arveteõiendamiseni pangaga talupojale ainult formaalselt. Kui aga talupoeg ei kustuta võlga tähtajaks, saab pank maatüki täieõiguslikuks omanikuks.

Ameerika Ühendriikide farmerite võlad suurenevad iga aasta umbes 2 miljardi dollari võrra. Kaotused aga, mida farmerid kannavad seetõttu, et tööstus-, kaubandus- ja laenukapital neid ekspluateerib, moodustavad kogusummas umbes 10 miljardit dollarit aastas, mis vähendab farmerite iga-aastast tulu peaaegu kahekordselt.

Suurtootmise arenedes laostuvad väikemajandid. Ameerika Ühendriikides on viimase 18 aastaga laostunud 2 600 000 farmi ehk 46% kõigist farmidest. Laostunud farmerid lahkuvad koos oma perekondadega külast ja täiendavad tööstustööliste ridu. See, mis toimub Ameerika Ühendriikide põllumajanduses, on iseloomulik ka teistele kapitalistlikele maadele.

Veel raskemas olukorras on talupojad mahajäänud ja sõltuvates maades, kus peremehetseb väliskapital. Need maad on muudetud kogu maailma külaks, mida ekspluateerib rahvusvaheline kapital.

Ekspluateerimise kasv ja maarahva laiade hulkade laostumine näitavad töölisklassi ja töötava talurahva põhihuvide ühtsust. Nagu Marx tähendas, «erineb talupoegade ekspluateerimine tööstusproletariaadi ekspluateerimisest vaid *vormilt*. Ekspluataator on üks ja seesama: *kapital*».

Töölisklass on see reaalne jõud, kes suudab tõmmata töötava talurahva endaga kaasa kapitalismi vastu, vabastada talupoegade hulgad kapitalistliku rõhumise ikkest ja feodaalseist igandeist.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Mis on kasum ja mispärast ta maskeerib palgatööliste ekspluateerimist?
2. Kuidas kujuneb keskmine kasum ja kuidas muundub kauba väärtus tootmishinnaks?
3. Mis on kaubandusliku kasumi, laenuprotsendi ja maarendi allikas?
4. Kuidas tekib diferentsiaalrent?
5. Milles seisab töölisklassi ja töötava talurahva huvide ühtsus võitluses ekspluataatorite vastu?

V PEATÜKK

KAPITALISTLIK TAASTOOTMINE JA MAJANDUSKRIISID

1. LIHTNE JA LAIENDATUD KAPITALISTLIK TAASTOOTMINE

Tootmise pideva uuendamise paratamatus

Igal maal peavad inimesed eksisteerimiseks tootma mitmesuguseid materiaalseid hüvesid. Neid hüvesid tarbitakse pidevalt. Toit süüakse ära, riided kuluvad, kütus põletatakse ära, masinad langevad rivist välja, hooned lagunevad. Nende asemele on vaja toota uusi. Järelikult peab materiaalsete hüvede tootmine alatasa uuenema, korduma aastast aastasse, olema pidev. Pidevalt korduv tootmisprotsess on t a a s t o o t m i n e.

Kui saadusi valmistatakse pidevalt ühel ja samal hulgal, siis on tegemist l i h t s a taastootmisega. See on iseloomulik kapitalismieelsetele ühiskondadele, kui talupoeg oma põllul ja käsitööline oma töökojas tootsid primitiivseid tootmisvahendeid kasutades aastast aastasse umbes ühesugusel hulgal põllumajandussaadusi või käsitöötooteid.

Tootmist suurenevas ulatuses nimetatakse l a i e n d a t u d taastootmiseks. Kapitalism oma kasuahnuse ja halastamatu konkurentsiga sunnib vabrikute ja tehaste omanikke paiskama turule ikka suuremal hulgal kaupu, pidevalt laiendama tootmist. Sellepärast ei ole kapitalismile iseloomulik lihtne, vaid laiendatud taastootmine.

Kapitalistlikes maades on tootmisvahendid ning kogu vabrikutes ja tehastes valmistatud toodang kapitalistide eraomandus. Tööline saab sellest toodangust ainult väikese osa, mis on võrdne tema tööjõu väärtusega. Et elada ja oma perekonda ülal pidada, on tööline sunnitud ikka ja jälle kapitalisti juurde palgaliseks minema. Sellepärast uuendatakse taastootmise tulemusena alatasa mitte ainult tarbitud materiaalseid hüvesid ja tööjõudu, vaid ka kapitalistlikke tootmissuhteid. Teisiti öeldes, ühel poolusel on taas kapitalist, kelle valduses on tööliste ekspluateerimise

vahendid, teisel poolusel — palgatöölised, kes on tootmisvahendeist ilma jäetud ning on sunnitud oma tööjõudu müüma. Marx kirjutas, et töölised on nähtamatute ahelatega kapitali vankri külge kinnitatud.

Ühiskondlik produkt ja natsionaalne tulu

Maa rikkusi luuakse ja need kogunevad põlvest põlve. Ehitatakse hooneid ja ettevõtteid, toodetakse mitmesuguseid seadmeid ja tarbeesemeid, luuakse kunstiteoseid ja kultuuriväärtusi. Kõik materiaalsed hüved, mis on paljude inimpõlvede tööga loodud, moodustavad ühe või teise maa natsionaalse rikkuse. Natsionaalset rikkust loovad inimesed paljude sajandite jooksul, kuid seda osa natsionaalsest rikkusest, mis antud maal aasta jooksul toodetakse, nimetatakse ühiskondlikuks koguproduktiks.

Kapitalistlikus ühiskonnas jaguneb ühiskondlik koguprodukt, niisama nagu iga üksik kaupki, oma väärtuselt kaheks elemendiks: vanaks (ülekantud) väärtuseks c ja loodud uueks väärtuseks — v + m, s. o. muutuvkapitaliks ja lisaväärtuseks.

Ülekantud väärtus (c) kujutab endast aasta jooksul uute kaupade tootmiseks kulutatud tootmisvahendite väärtust. See on tooraine ja masinate väärtus, mille tööliste konkreetne töö on valmistatud kaupadele üle kandnud. See kuulub küll ühiskondlikku koguprodukti, kuid ei ole tööliste poolt antud aasta jooksul tehtud töö tulemus. See on varem tehtud töö tulemus.

Loodud uus väärtus ehk natsionaalne tulu (v + m) on tööliste poolt aasta jooksul kulutatud elava töö tulemus. See osa ühiskondlikust koguproduktist korvab tööjõu väärtuse ja sisaldab ka lisaväärtust.

Ühiskondlik koguprodukt ja natsionaalne tulu kui selle koostisosa luuakse materiaalse tootmise sfääris — tööstuses ja põllumajanduses, ehitustegevuses ja transpordis, samuti rahvamajanduse neis harudes, kus tootmisprotsess jätkub ringlussfääris.

Kapitalistlikus ühiskonnas loodud natsionaalne tulu jaotatakse algul põhiklasside — töölisklassi ja kapitalistide klassi vahel. Töölised saavad osa natsionaalsest tulust palga näol, ekspluataatorid — lisaväärtuse näol, mille

jagavad omavahel kapitalistid ja maaomanikud. Seda jaotamist nimetatakse esmaseks; mainitud klasside tulusid nimetatakse vastavalt esmasteks ehk põhituludeks.

Ent tulusid saavad peale tööliste, kapitalistide ja maaomanike ka arstid, näitlejad, ametnikud, ohvitserid jt. Natsionaalse tulu suuruse kindlaksmääramisel võtab kodanlik statistika kokku maa kõigi elanike tulud. Tulemuseks ei ole tegelik, vaid liialdatud näitaja. Arstide, näitlejate, õpetajate, ohvitseride, ametnike, politseinike ning teiste teenindamis- ja valitsemissfääris, sõjaväes jne. töötavate isikute tulud ei ole esmased, vaid tulenevad. Nad on natsionaalse tulu ümberjaotamise tulemuseks. Ümberjaotamine toimub peamiselt maksude ja teenuste eest tasumise abil. Töölised, kapitalistid ja maaomanikud maksavad korteriüüri, juuksurite teenuste ja arstiabi eest, ostavad kino- ja teatripileteid, õiendavad makse. Seega annavad nad osa oma tuludest teenindamissfääris ja riigiaparaadis töötavate inimeste ülalpidamiseks. Lõppkokkuvõttes on nende inimeste tulude allikaks väärtus, mille palgatöölised tootmisprotsessis loovad.

Suur tähtsus natsionaalse tulu ümberjaotamises on riigieelarvel. Maksud, mida kõigilt riigi kodanikelt — töölistelt, talupoegadelt, kapitalistidelt, arstidelt, õpetajatelt ja teistelt — võetakse, lähevad riigieelarvesse. Niisugustes maades nagu Ameerika Ühendriigid ja Inglismaa on maksud riigieelarve tulude osas domineerival kohal.

Riigieelarve abil ekspluateerivad kapitalistid töörahvast täiendavalt, jaotavad natsionaalse tulu oma kasuks ümber. Riigieelarve summasid kasutatakse peamiselt sõjaliste tellimuste eest maksmiseks, laenudeks ja krediitideks, võitluseks töörahva revolutsioonilise liikumise vastu. Näiteks oli Ameerika Ühendriikides 1967/68. aastal (eelarveaasta lõpeb seal 30. juunil) ette nähtud kasutada sõjalisteks kulutusteks ning sõjaliste liitlaste ja marionetlike režiimide abistamiseks 75,5 miljardit dollarit — üle poole kõigist riigieelarve kuludest. Samal ajal anti sotsiaalseteks ja kultuurilisteks vajadusteks (tervishoid, haridus, sotsiaalhooldus jne.) vähem kui 4% kõigist riigieelarve kuludest.

Pärast jaotamist ja ümberjaotamist natsionaalne tulu tarbitakse. Osa sellest läheb tööliste, kapitalistide ja antud maa rahvastiku teiste kihtide vajaduste rahulda-

miseks, igasuguste kaupade ostmiseks, mis tarbitakse ära ja mida tuleb pidevalt uuesti valmistada.

Teine osa natsionaalsest tulust akumuleerub — läheb tootmise laiendamiseks, uute tehaste, vabrikute, raudteede jne. ehitamiseks.

Kapitalismi arenedes väheneb süstemaatiliselt see osa natsionaalsest tulust, mis läheb töörahvale tarbimiseks, ning üha suurem osa natsionaalsest tulust läheb ekspluataatorlikele klassidele parasiitlikuks tarbimiseks, riigiaparaadi ülalpidamiseks, sõjalisteks kulutusteks, reklaamiks jne.

Mis on tootmise laiendamiseks tarvilik

Kapitalistlikes maades on taastootmine kapitali taastootmine. Üksiku omaniku kapital teeb kogu aeg ringkäike, läheb rahavormist (R) üle tootlikku vormi (T), seejärel kaubavormi (K) ja uuesti rahavormi. Marx kujutas seda protsessi järgmise valemiga:

$$R — K < \begin{matrix}\text{tootmisvahendid} \\ \text{tööjõud}\end{matrix} \quad \ldots T \ldots K' — R'.$$

Kapitalist ei ava ettevõtet mitte selleks, et rahuldada elanike vajadusi näiteks jalatsite, masinate või muude esemete osas, ja mitte sellepärast, et ta kannab hoolt selle eest, et töölistel oleks tööd, nagu kapitalismi kaitsjad püüavad asja kujutada. Kapitalistile on kõige tähtsam — saada oma kapitalilt võimalikult rohkem kasumit.

Tootmise laienemine sõltub sellest, missuguse osa lisaväärtusest suunab kapitalist täiendavate tootmisvahendite soetamiseks ja uue tööjõu värbamiseks. Tootmise laiendamise ülempiiriks on lisaväärtuse suurus. Kapitalist ei saa aga kasutada kogu lisaväärtust tootmise laiendamiseks, sest lisaväärtus on ka tema elatusvahendite allikas.

Et kapitalist saaks järgmisel aastal tootmist laiendada, peab ta oma ettevõttes toodetud kauba turul realiseerima, muutma kauba rahaks ning selle raha eest ostma uueks tootmistsükliks vajalikke masinaid, seadmeid ja toorainet ärakulutatu asemele, samuti täiendavaid tootmisvahendeid tootmise laiendamiseks. Ta peab ka palkama töölisi, kaasa arvatud need, kes hakkavad teenindama uusi tööpinke.

Samal ajal peavad töölised leidma turul neile vajalikke tarbeesemeid — toitu, riideid, jalatseid jne.

Üksikule kapitalistile kuuluva kapitali taastootmise käsitlemisel oletati, et kaupade realiseerimise (müügi) protsessis raskusi ei esine: kapitalist müüb hõlpsasti ära oma ettevõtte valmistoodangu ja soetab niisama hõlpsasti talle vajalikke tootmisvahendeid.

Ühiskondliku kapitali, antud maa kõigi üksikkapitalide keerulise kogumi käsitlemisel aga ei saa ühiskondliku kapitali taastootmist vaadelda ilma ringlus(turu)sfääirta, kus iga kapitalist peab müüma oma kauba ning leidma järgmiseks tsükliks vajalikke tootmisvahendeid ja elatusvahendeid nii endale kui ka oma ettevõtte töölistele. Nüüd me enam ei saa jätta tähele panemata tehastes ja vabrikutes toodetavate kaupade esemelist vormi, sest kui kõik kapitalistid hakkavad tootma näiteks üksnes rõivaid ega tooda enam tööpinke, siis jäävad järgmisel aastal tehased seisma, ja kui kõik hakkavad valmistama üksnes masinaid, siis tuleb puudus tarbeesemeist.

Ühiskondliku kapitali taastootmine on kõigi individuaalkapitalide taastootmine kogu nende vastastikuses seoses ja sõltuvuses. Pidevaks taastootmiseks on vaja, et ühiskonnas toodetaks just seda toodangut ja sellisel hulgal, mis on ühiskonnale tarvilik ja leiab realiseerimist turul. Selleks on tarvis kinni pidada mitmetest tingimustest, ilma milleta on kogu ühiskondliku kapitali taastootmine võimatu.

Ühiskondliku koguprodukti realiseerimise tingimused

Mistahes kaupu, ükskõik missugusel hulgal neid ka toodetaks, on võimalik turul realiseerida, kui peetakse kinni teatud kindlast kvantitatiivsest vahekorrast ühiskondliku tootmise üksikute osade vahel nii naturaalvormi kui ka väärtuse järgi.

Tarbimisviisi seisukohalt ja edasises tootmisprotsessis etendatava osa poolest jaguneb ühiskondlik koguprodukt naturaalvormilt (kui tarbimisväärtuste summa) kaheks suureks grupiks: esimene grupp — tootmisvahendid (mitmesugused masinad, tooraine, kütus jne.), teine grupp — tarbeesemed (jalatsid, riided, toiduained, mööbel jne.). Vastavalt sellele võib kogu ühiskondliku tootmise (s. o. kõik antud maa ettevõtted) jaotada kaheks alajaotuseks: I — tootmisvahendite tootmine ja II — tarbeesemete tootmine.

I alajaotusse kuuluvad kaevandused ning kõik masinaid, toorainet, kütust ja muid tootmisvahendeid tootvad tehased, II alajaotusse kuuluvad kõik need ettevõtted, mille toodanguks on inimeste isiklikud tarbeesemed.

See jaotus ei ole juhuslik. Taastootmise protsessis etendavad tootmisvahendid ja tarbeesemed erinevat osa. Esimesed ei lähe mitte isiklikuks, vaid tootmisalaseks tarbimiseks. Nad astuvad uuesti tootmisprotsessi. Nende realiseerimisest võtavad osa ainult kapitalistid (töölised masinaid ei osta). Tootmisvahendite väärtus ei kao nende tarbimisel ettevõttes, vaid kandub uuele produktile.

II alajaotuse toodang — tarbeesemed — jaotatakse mõlema alajaotuse tööliste ja kapitalistide vahel. Need kaubad ei tule tootmisprotsessi tagasi, vaid tarbitakse täielikult ära.

Tootmisvahendid funktsioneerivad tootmissfääris kapitalina, s. o. teenivad ekspluateerimise eesmärke, tarbeesemed aga muutuvad ühiskonna mitmesuguste klasside tuluks.

Nagu iga kaup, nii koosneb ka ühiskondlik koguprodukt väärtuse järgi kolmest osast: püsivkapitali (c) väärtusest, muutuvkapitali (v) väärtusest ja lisaväärtusest (m). Ühiskondliku produkti realiseerimise probleem seisab selles, et leida turult kaupu nii väärtuse kui ka naturaalvormi järgi, mis annaksid võimaluse tootmisprotsessi pidevalt uuendada.

Realiseerimisprobleemi lahendamisel kasutas Marx teadusliku abstraktsiooni meetodit (s. o. jättis mitmed tegurid kõrvale ja valis välja ainult põhilised). Ta oletas näiteks, et: 1) kogu tootmine toimub riigi piires kapitalistlikel alustel ja on ainult kaks klassi: töölised ja kapitalistid; 2) tootmistsükliks on aasta ja selle aasta jooksul tarbitakse jäägitult kogu põhikapital — masinad, tootmishooned ja ehitised — koos toorainega; 3) kaupade müük toimub ainuüksi omal maal, ilma väliskaubanduseta; 4) kõik kaubad müüakse väärtuse järgi.

Uue tootmistsükli algamiseks on vaja, et ühiskondlik produkt oleks müüdud, s. o. omandanud rahavormi, ja seejärel jaotatud tööliste ja kapitalistide vahel. On vaja, et selle produkti arvel toimuks tarbitud tootmisvahendite asendamine ja et oleks taastatud kulutatud tööjõud.

Vaatleme esmalt realiseerimistingimusi lihtsa taastoot-

I ALAJAOTUS
ÜHISKONDLIK
TOOTMINE
II ALAJAOTUS

mise puhul, s. o. kui kogu lisaväärtus läheb kapitalistide isiklikuks tarbimiseks.

Oletame, et kõik I alajaotuse kapitalistid mahutavad oma ettevõtetesse 5000 ühikut (näiteks miljonit dollarit või naelsterlingit) kapitali. Sellest 4000 kulutavad nad püsivkapitali peale (ostavad tootmisvahendeid) ja 1000 muutuvkapitali peale (palkavad töölisi). II alajaotuse kapitalistid mahutavad 2500 ühiku suuruse kapitali, millest 2000 läheb püsivkapitaliks ja 500 — muutuvkapitaliks. Lisaväärtuse norm on mõlemas alajaotuses ühesugune — 100%.

Kõigi ettevõtete töö tulemusena toodetakse aasta jooksul ühiskondlik produkt väärtusega 9000 ühikut. Skemaatiliselt võib seda kujutada järgmiselt:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4000c + 1000v + 1000m = 6000 \\ \text{II. } 2000c + 500v + 500m = 3000 \end{array}\right\} \quad 9000$$

Kuidas toimub selle ühiskondliku koguprodukti realiseerimine?

I alajaotuse toodangu 6000 ühikust (naturaalvormis on need mitmesugused tootmisvahendid) vahetatakse 4000c I alajaotuse piires kulutatud püsivkapitali asendamiseks. Selle alajaotuse produktide ülejäänud osa (1000v + + 1000m) — naturaalvormis samuti tootmisvahendid — ei ole võimalik oma alajaotuse piires realiseerida, sest töölised ja kapitalistid ei vaja isiklikeks tarvidusteks tööpinke, naftat, valtsmetalli, nad vajavad tarbeesemeid, mida toodetakse II alajaotuses. Samal ajal peavad II alajaotuse kapitalistid tootmise alustamiseks järgmisel aastal vahetama osa oma toodangust (2000c) tööpinkide, seadmete, tooraine, kütuse vastu, mida toodetakse I alajaotuses. Vahetuse tulemusena said I alajaotuse töölised ja kapitalistid neile vajalikke tarbeesemeid, II alajaotuse kapitalistid aga masinaid ja toorainet tootmisprotsessi jätkamiseks. II alajaotuse toodangu ülejäänud osa (500v + + 500m) realiseeritakse oma alajaotuse piires, sest naturaalvormis on need mitmesugused tarbeesemed, mida II alajaotuse töölised ja kapitalistid vajavad.

Toodud skeemist on näha, et ühiskondliku koguprodukti realiseerimise tingimused on lihtsa taastootmise puhul järgmised:

1) I($v + m$) = IIc, s. o. I alajaotuses loodud uus väärtus peab võrduma II alajaotuses kulutatud tootmisvahendite väärtusega;

2) $I(c + v + m) = Ic + IIc$, s. o. kõigi riigi piires toodetud tootmisvahendite hulk peab vastama tootmisvahendite kulumisele I ja II alajaotuses;

3) $II(c + v + m) = I(v + m) + II(v + m)$, s. o. kõigi II alajaotuses toodetud tarbeesemete väärtus peab võrduma mõlema alajaotuse kapitalistide ja tööliste tuludega.

Keerulisem on ühiskondliku koguprodukti realiseerimise protsess kapitalistliku laiendatud taastootmise puhul.

Laiendatud taastootmine nõuab I ja II alajaotuse vahel teistsuguseid proportsioone kui lihtne taastootmine. Kõigepealt tuleb I alajaotuse toodangut (tootmisvahendeid) toota rohkem, kui I ja II alajaotuses tootmisvahendeid kulutati: $I(c + v + m) > Ic + IIc$. Vastasel korral ei ole võimalik soetada täiendavaid tootmisvahendeid tootmise laiendamiseks.

I alajaotuses loodud uus väärtus $I(v + m)$ peab olema suurem II alajaotuses kulutatud tootmisvahendite väärtusest ehk $I(v + m) > IIc$, sest ta peab asendama II alajaotuses aasta jooksul kasutatud masinaid ja toorainet ning peale selle veel tagama ka täiendavad tootmisvahendid mõlemale alajaotusele.

Riigi piires toodetud tarbeesemete väärtus peab olema väiksem mõlema alajaotuse tööliste ja kapitalistide tuludest, sest kapitalistid kasutavad osa saadud lisaväärtusest tootmise laiendamiseks: $II(c + v + m) < I(v + m) + II(v + m)$.

V. I. Lenin formuleeris K. Marxi realiseerimisteooriat arendades väga tähtsa laiendatud taastootmise seaduse — tarbeesemete tootmisega võrreldes tootmisvahendite tootmise ülekaaluka kasvu seaduse. Ei saa suurendada tarbeesemete tootmist sõltumatult tootmisvahendeid tootvate tööstusharude arendamisest. Et toota rohkem tarbeesemeid, tuleb enne seda toota täiendav hulk masinaid ja toorainet. Tehnika progressi ja tööviljakuse kasvu tõttu tarbitakse mõlemas alajaotuses iga aastaga ikka rohkem masinaid, tooraineid jne. ühe töölise kohta. Teiste sõnadega, kasvab kapitali orgaaniline struktuur, kapitali püsiva osa (c) ja muutuva osa (v) suhe. Sellepärast peab tootmisvahendite tootmine kasvama kiiremas tempos kui tarbeesemete tootmine. Ent tempo erinevus võib väheneda seoses masinate väärtuse vähenemisega, odavama tehistooraine, progressiivsete tehnoloogiliste protsesside jne. kasutamisega.

Kapitalistliku taastootmise lepitamatud vastuolud

Eespool selgitati välja tingimused, mis on ühiskondliku kapitali takistamatuks taastootmiseks vajalikud. Ent neid tingimusi rikutakse tegelikus elus alatasa. Kapitalistlikule majandusele on omased sügavad vastuolud, disproportsioonid.

Kapitalismi arenedes tootmine spetsialiseerub, ettevõtted suurenevad ja nad varustatakse täiuslikuma tehnikaga. Kaupade väljalaskmise võimalused suurenevad. Sellele tõukab kapitalisti tema tagasihoidmatu kasumijanu. Kuid seesama kasumijanu kihutab kapitaliste piirama tarbimist töörahva hulgas. Kapitalistide püüe piiritult laiendada tootmist põrkab kokku ostujõulise nõudmise piiratusega.

Kapitalistlikul majandusel on stiihiline iseloom. Ettevõtted ja tööstusharud ei arene ühtse üldise plaani järgi, vaid sõltuvalt turunõudmistest. Seejuures ilmneb tihti, et üksikuid toodanguliike on toodetud liiga palju, sest nende järele oli suur nõudmine, teisi kaupu aga liiga vähe. Sellepärast esineb kapitalismi tingimustes ühiskondliku koguprodukti realiseerimisel tõsiseid takistusi.

Kapitalistliku ühiskonna lepitamatud (antagonistlikud) vastuolud põhjustavad ühiskondliku kapitali taastootmise tingimuste perioodilist rikkumist, I ja II alajaotuse vahel vajalike proportsioonide rikkumist, ületootmise majanduskriise.

2. MAJANDUSKRIISID

Ületootmiskriisid on kapitalismi paratamatud kaaslased

Alates 1825. aastast vapustavad kapitalistlikku maailma perioodiliselt, teatud ajavahemike järel, majanduskriisid.

Üks kodanlik majandusteadlane kujutas 1929.—1933. aasta ülemaailmset majanduskriisi väga ilmekalt. Ta kirjutab, et kui mõne teise planeedi elanik oleks Ameerikat jälginud, siis oleks ta 1929. aastal näinud töötavat maad, kus töölised seisavad tööpingi taga, farmerid aga koristavad rikkalikku saaki. Ent möödub mõni kuu ja seesama

vaatleja ei suuda oma silmi uskuda. Miljonid inimesed on heitnud töö käest, lahkunud tehastest ja põldudelt ning hulguvad tegevuseta mööda tänavaid. Vaevaga kogutud saak mädaneb ladudes, kaupu heidetakse massiliselt merre või põletatakse, vabrikud ja tehased pannakse kinni, kaevandustesse lastakse vesi, laevad on paalide külge kinnitatud. Inimesi tõstetakse tuhandete kaupa majadest välja, tohutu hulkurite armee rändab mööda maad. Pikad inimeste järjekorrad liiguvad aeglaselt ja nukralt hoonete poole, millel ripuvad sildid: «Supiköök».

Pole imeks panna, et vaatleja teiselt planeedilt oleks jõudnud järeldusele: ameeriklased on hulluks läinud. Nende hädade tekkimiseks ei olnud ju mingisuguseid nähtavaid põhjusi. Ei olnud ikaldust, põuda ega tormi; ei olnud võõramaiste vallutajate sissetungi maale. Farmid, vabrikud, transport ja energeetikakeskused on endiselt valmis tootma niisama palju toodangut kui varemgi ning elanikud vajavad endiselt tarbimisvahendeid. Turg on täis kaupu, kuid keegi neid ei osta.

Ületootmiskriisid on omased ainult kapitalistlikule korrale. Tuleb silmas pidada, et see ületootmine on suhteline, mitte absoluutne. Inimesed vajavad kaupu, nad tahaksid ja suudaksid neid tarbida, kuid ei suuda neid osta. See on ületootmine üksnes ostujõulise nõudmise suhtes.

Esimene, 1825. aasta majanduskriis haaras ainult Inglismaad, kus kapitalism arenes varem kui teistes maades. Teine, 1836. aasta kriis levis peale Inglismaa ka Ameerika Ühendriikidesse. Kolmas, 1847. aasta kriis haaras juba Inglismaad, Ameerika Ühendriike, Prantsusmaad ja Saksamaad. 1857. aasta kriis oli esimene ülemaailmne majanduskriis. Sellele järgnesid ülemaailmsed kriisid 1866., 1873., 1882., 1890., 1900. ja 1907. aastal.

Pärast Esimest maailmasõda sai kapitalistlik maailm taas tunda kriiside purustavat toimet. Kriisid leidsid aset aastail 1920—1921, 1929—1933 ja 1937—1938. Kriisid ei kadunud ka pärast Teist maailmasõda. Nende kriiside iseärasusi me vaatleme hiljem. Seega on ületootmise majanduskriisid kapitalismi alatised kaaslased.

Majandustsükkel ja selle faasid

Kapitalistlik tootmine areneb tsükliliselt. Teatud kindla ajavahemiku järel katkestab kriis taastootmisprotsessi. Perioodi ühest kriisist teiseni nimetatakse majanduslikuks tsükliks. Tsükkel koosneb neljast üksteisele järgnevast faasist: kriis, seisak (ehk depressioon), elavnemine ja tõus.

Kriis on tsükli peamine faas. Selles faasis tuleb ilmsiks taastootmise proportsiooni rikkumine ja see taastatakse vägivaldselt.

Kriisi esimesed tunnused tulevad ilmsiks vahetussfääris. Kaupade müümine muutub raskeks. Raskused kauba realiseerimisel ühes lülis ajavad järk-järgult segi kogu ühiskondliku taastootmise käigu. Kapitalist, kes ei ole oma kaupa ära müünud, ei saa osta tootmisvahendeid ja palgata tööjõudu tootmisprotsessi jätkamiseks. Ta tormab panka laenu võtma. Nõudmine raha järele kasvab, pangad, kel ei ole küllaldasel hulgal omavahendeid, lähevad pankrotti. Algab börsipaanika. Üks ettevõte suletakse teise järel. Töölisi heidetakse massiliselt tänavale, kasvab tööpuudus. Seoses sellega väheneb veelgi nõudmine tarbeesemete järele. Ühtedes ettevõtetes tootmine lakkab, teistes väheneb.

Tootmise langus jätkub seni, kuni taastub proportsionaalsus tootmise ja ostujõulise nõudmise vahel. Pärast kriise on tootmine kaugele tagasi paisatud.

Pärast kriisi saabub seisakuperiood, depressioon. Tootmise langus on lõppenud, kuid ka tootmise kasvu ei ole. Krahhide ning ettevõtete ja pankade pankrotti jäämiste arv väheneb. Kaubavarud kaovad järk-järgult. Kapitalistid hävitavad osa kaupu, et hindade langust pidurdada, osa kaubamassist aga ostetakse järk-järgult ära, sest tarbimisprotsess ei saa täielikult katkeda.

Rahakapitalistid, veendunud, et kriis on lõppenud, hakkavad otsima võimalusi oma kapitali rakendamiseks. Raha pakkumine suureneb. Alanenud hindade tingimustes keskmise kasumi saamiseks tugevdavad tööstuskapitalistid tööliste ekspluateerimist, rakendavad tehnilisi täiustusi, uuendavad oma põhikapitali.

Depressioon muutub järgmiseks faasiks — elavnemiseks. Et tootmist varustatakse uue tehnikaga, suureneb nõudmine masinate ja seadmete järele. See võimal-

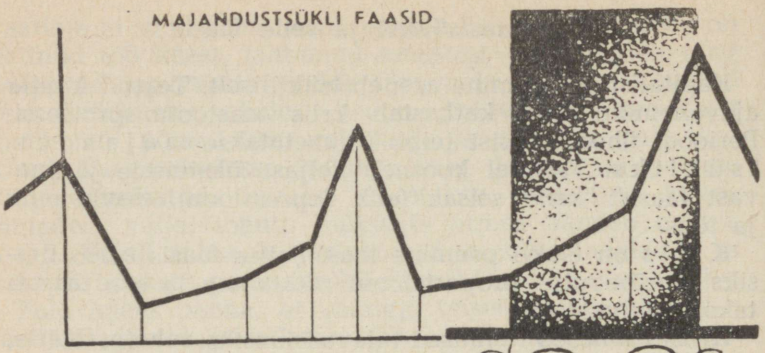

dab I alajaotuse kapitalistidel tootmist laiendada. Nad palkavad täiendavalt töölisi. Tööpuudus väheneb, nõudmine tarbeesemete järele kasvab ja tõukab II alajaotuse kapitaliste tarbeesemete tootmist laiendama. Majandus saavutab kriisieelse taseme ja elavnemine muutub tõusuks.

Tsükli selles faasis kasvab tootmine kiiresti. Ehitatakse uusi tehaseid ja vabrikuid, suureneb kaupade vool turule. Kasumi tagaajamisel haarab kapitaliste spekulatiivne ažiotaaž. Nad püüavad toota ja müüa võimalikult palju kaupu. Algab ületootmine, kuid see on veel varjatud. Krediit, kaubatellimused ja spekulatsioon varjavad lähenevat ohtu teatud ajani, kuni tootmise ulatus ületab tunduvalt ostujõulise nõudmise. Puhkeb uus kriis.

F. Engels kirjeldab kujukalt kapitalistliku tootmise arenemist tõusuperioodil: «Vähehaaval see elustumiskäik kiireneb, muutub tööstuslikuks traaviks ja siis galopiks, viimane omakorda metsikuks kihutamiseks, tööstuse, kaubanduse, krediidi ja spekulatsiooni tõeliseks tõkkejooksuks, et siis lõpuks pärast kaelamurdvaid hüppeid langeda uuesti — krahhi kuristikku. Ja nii toimub see ikka ja jälle uuesti.»

Seega on kriisid kapitalistliku taastootmise paratamatuks elemendiks. Nad taastavad perioodiliselt vägivaldselt proportsioonid ühiskondlikus tootmises, toovad kaasa põhikapitali uuendamise ja loovad võimaluse tootmise uueks tõusuks.

Ent juba kriisis endas peitub teatud aja pärast järgmise kriisi saabumise vältimatus. Taastades proportsioonid riigi majanduses, lahendab kriis majanduslikud raskused vaid ajutiselt, kuid ei saa kõrvaldada ühtki kapitalismi antagonistlikku vastuolu. Vastupidi, ta süvendab neid veelgi. Kriiside ajal leiab aset veelgi suurem kapitalide koondumine kapitalistide kätte ja töörahva olukorra halvenemine.

Milles on majanduskriiside põhjus

Kriisides ilmnevad kujukalt kapitalistliku ühiskonna vastuolud. Kodanlikud majandusteadlased on kirjutanud sadu raamatuid, milles nad esitavad hulganisti retsepte kriiside ärahoidmiseks. Iga majandusliku tõusu ajal kuulutavad nad, et nüüd on kriisidel jäädavalt lõpp, ent teatud ajavahemiku järel saabub taas kriis. Mis on siis majanduskriiside põhjuseks?

Ühed majandusteadlased arvavad, et kriiside põhjuseks on rahvahulkade madal tarbimistase. Aga just enne kriisi tõuseb ju tööliste palk ja tarbimine on järelikult kõige kõrgemal tasemel. Kriis aga saabub ikkagi. Vastupidi, kapitalism tuleb kriisist välja siis, kui palk on kõige madalamal tasemel. Järelikult ei saa muutused rahva tarbimistasemes iseenesest kriiside põhjust seletada.

Teised majandusteadlased arvavad, et kriiside põhjuseks on kapitalistliku tootmise anarhia, korraldamatus. Tõepoolest, tootmise ja ostujõulise nõudmise mittevastavus on üks üldise ületootmise põhjus. Tootmise anarhia aga on kapitalismile omane nii tõusu- kui ka kriisiperioodil. Anarhia oli olemas ka siis, kui kapitalismi veel ei

olnud. Järelikult tuleb majanduskriiside peapõhjust otsida mujalt.

K. Marx näitas, et majanduskriiside juured peituvad kapitalismi põhilises vastuolus. Tootmise ühiskondlik iseloom nõuab rahvamajanduslike proportsioonide teadlikku reguleerimist. Et kõiki kapitalistide toodetud kaupu oleks võimalik realiseerida, peavad proportsioonid tootmise ja tarbimise vahel, I ja II alajaotuse vahel olema rangelt kindlaks määratud. Ent tootmisvahendite ja tootmise tulemuste eraviisiline omastamine teeb majanduse plaanipärase arendamise, proportsioonide tsentraliseeritud kindlaksmääramise võimatuks. Iga kapitalist püüab kasumit taga ajades just oma ettevõttes, just antud momendil võimalikult palju kaupu toota ja turule paisata. Niisamuti talitavad tuhanded teised kapitalistid. Paratamatult tekib kaupade üldine ületootmine.

Püüdes kasumit suurendada, laiendavad kapitalistid pidevalt tootmist ja paiskavad turule üha uusi kaubamasse, lootes, et need realiseeritakse. Kaupade müüjatena on kapitalistid rahva ostuvõime suurendamisest huvitatud. Ent kapitalist ei oleks kapitalist, kui ta ei püüaks kasumi suurendamise eesmärgil tööliste palka piirata. Töölised aga on kapitalistliku tootmise lõpp-produktide — tarbeesemete peamised ostjad. Mida väiksemad on tööliste tulud, seda väiksema hulga kaupu saavad kapitalistid turul realiseerida. Kapitali piiritu püüe tootmist laiendada satub vastuollu rahva tarbimise kitsaste raamidega.

Nii tootmise ja tarbimise disproportsiooni kui ka kapitalistliku tootmise anarhia tekitab kapitalistliku ühiskonna põhiline vastuolu. Järelikult peitub majanduskriiside peamine põhjus juba kapitalistliku korra olemuses, vastuolus tootmise ühiskondliku iseloomu ja erakapitalistliku omastamisvormi vahel.

V. I. Lenin kirjutas oma teoses «Kriisi õppetunnid»: «Kui öeldakse: «üksikud ettevõted», «eraldiseisvad kapitalistid», siis tihti unustatakse, et tegelikult on need väljendid ebatäpsed. Tegelikult on üksikuks ja eraldiseisvaks jäänud ainult kasumi omastamine, kuna tootmine ise on muutunud ühiskondlikuks. Hiiglasuured krahhid üksnes selle tõttu saidki võimalikuks ja vältimatuks, et võimsad *ühiskondlikud* tootlikud jõud olid ainuüksi kasu tagaajavate rahameeste jõugu käsutuses.»

Alles siis, kui kaotatakse erakapitalistlik omandus ja

ühiskondlik omastamine on vastavuses tootmise ühiskondliku iseloomuga, langeb majanduskriiside põhjus ära.

Kriisid on tunnistuseks, et kapitalistide klass ei suuda tootlike jõudude normaalset arengut tagada. Kriisid näitavad kapitalismi ajaloolist piiratust ja seda, et kapitalismi asendumine sotsialismiga on paratamatu. Ent majanduskriisid ei too iseenesest kaasa kapitalismi automaatset krahhi.

Kriisid aitavad, kuigi märkimisväärsete kaotustega, taastada proportsiooni tootmise ja ostujõulise nõudmise vahel, põhjustavad põhikapitali uuendamist ja loovad võimaluse tootmise uueks kasvuks. Samal ajal teravdavad majanduskriisid kapitalismi vastuolusid. Kajastudes eriti rängalt töörahva olukorras, tugevdavad nad kapitalistliku ühiskonna klassiantagonismi, kõigutavad tema alustugesid ja aitavad töölisklassil mõista enda kui kapitalismi hauakaevaja ajaloolist osa.

Kriiside iseärasused kaasaegses kapitalistlikus maailmas

Kapitalismi üleminekuga imperialismistaadiumi (vt. VI ja VII peatükki) muutusid majanduskriisid sagedamateks. Kui nad XIX sajandil kordusid keskmiselt kaheksa-kümne aasta tagant, siis XX sajandil kuue-seitsme aasta tagant. See on seletatav teaduse ja tehnika progressi tempo kiirenemisega ja kõigi kaasaegse kapitalismi vastuolude teravnemisega.

Kõige pikaajalisem ja purustavam oli 1929.—1933. aasta ülemaailmne majanduskriis. Ta paiskas arenenud kapitalistlike maade tootmise paljude aastate võrra tagasi. Pärast seda kriisi ei järgnenud depressioonile tõusu, vaid lühiajaline elavnemine muutus 1937. aastal uuesti kriisiks.

Pärast Teist maailmasõda kapitalismi vastuolud ei kadunud ega leevenenud, nagu kapitalismi kaitsjad seda kinnitavad, vaid teravnesid veelgi. Arenenud kapitalistlike maade majandusele hakkasid tohutut mõju avaldama kaks uut tegurit — sotsialismi maailmasüsteemi tekkimine ja imperialismi koloniaalsüsteemi lagunemine. Neis tingimustes suurenes kapitalistlike maade tööstusliku tootmise arenemise ebaühtlus. Aastail 1951—1968 moodustas tööstustoodangu iga-aastane keskmine juurdekasv Ameerika Ühendriikides 4,5%, Inglismaal 2,9%, Prantsusmaal 5,4%

ja Lääne-Saksamaal 7,3%. Kapitalistlike maade arenemise ebaühtlus sõjajärgsel perioodil kajastus ka majandustsüklis.

Sõjajärgse perioodi majandustsükli üheks iseärasuseks on see, et tsükli faasid ei lange kõigis kapitalismimaades ühte.

Kui sõjaeelsel perioodil puhkenud kriiside ajal kaupade hinnad tingimata langesid ning väljapääsuks kriisist oli seadmete uuendamine ja tootmiskulude vähendamine, siis tänapäeval suudavad monopolid isegi kriisi faasis kaupade kõrgeid hindu säilitada. Selleks kasutatakse mitmesuguseid meetodeid: tootmise vähendamine, ajutine loobumine nende kaupade realiseerimisest, mida on võimalik ladudes hoida, ilma et oleks karta nende riknemist, jne.

Viimasel aastakümnel on märgata eriti kiiret tehnika progressi. Teaduslik-tehniline revolutsioon põhjustab põhikapitali kiiret moraalset vananemist. Äge konkurentsivõitlus sunnib kapitaliste uuendama oma ettevõtetes masinaid ja seadmeid kriisi ära ootamata. Ka see avaldab majandustsükli kulgemisele mõju.

Tootmise langus sõjajärgsete kriiside ajal ei ole olnud nii järsk kui XX sajandi esimesel poolel. Kui näiteks Ameerika Ühendriikide töötleva tööstuse toodang langes 1929.—1933. aasta kriisi ajal 47% võrra, siis 1948.—1949. aasta kriisi ajal — 17% võrra, 1953.—1954. aasta kriisi ajal — 10% võrra ja 1957.—1958. aasta kriisi ajal — 14% võrra.

Majandustsükli iseloomule avaldab mõju riiklik-monopolistliku kapitalismi arenemine.

Kodanliku riigi vahelesegamine majandusellu ja sellega seoses majanduse reguleerimise elementide tugevnemine, majanduse militariseerimine ja võidurelvastumine ning mitmete kriisivastaste abinõude tarvituselevõtmine on viinud selleni, et sõjajärgsel perioodil pole olnud 1929.—1933. aasta kriisi taolisi ülemaailmseid majanduskriise. Oma kasvanud majanduslikku ja poliitilist jõudu kasutades on kodanlikul riigil korda läinud ära hoida kriiside levimist paljudesse tootmisharudesse ning pehmendada kriiside tagajärgi monopolidele. Kuivõrd aga kriiside peapõhjust ei ole kõrvaldatud, on säilinud ka tingimused nende tekkimiseks.

Riik avaldab oma majanduspoliitikaga teatud mõju nõudmisele, laiendades seda kriisi künnisel. Selleks suu-

rendab riik kaupade ostmiseks tehtavaid kulutusi või alandab makse, peamiselt neid, mida võetakse suurkapitalilt, stimuleerides teda tegema kapitalimahutusi uutesse tootmisharudesse. Taolisi meetodeid nimetatakse riigi majanduse «kaudse reguleerimise» meetodeiks. Nad võivad majandustsükli käiku mõjutada, kriisi edasi lükata. Ent majanduskriise vältida riik sel kombel ei saa.

Kriiside tagajärjed töörahvale

Eriti rängalt kajastuvad kriisid kapitalistlike maade töörahva olukorras. Kriiside ajal ei hävi üksnes tootmise materiaalsed tingimused. Suurt kahju kannab ka ühiskonna peamine tootlik jõud — töörahvas.

Töölised tõrjutakse tootmisest välja, kasvab tööpuudus. Terved, tööks ettevalmistatud inimesed ei leia võimalusi oma võimete rakendamiseks. Sunnitud töötaoleku ajal kaotavad töölised töövilumuse, diskvalifitseeruvad.

Kõige sügavama kriisi, 1929.—1933. aasta kriisi ajal ulatus töötatööliste arv peamistes kapitalismimaades 40 miljonini. Sellega kaasnes ka töötavate tööliste palga alandamine. Palk on töölise ja tema perekonna ainus tuluallikas. Sellepärast langeb kriiside ajal järsult töörahva elatustase, kasvab haigestumisjuhtude arv, suureneb laste suremus. Sotsiaalkindlustust ja töötatöölistele abiraha maksmist ei esine kõigis kapitalistlikes maades ning need ei hõlma kõiki töötajaid. Enamiku töötatööliste olukord muutub pikaajalise töötaoleku korral väga raskeks.

Kodanlus paneb majanduslikud raskused töölisklassi õlgadele, alandades palgataset. Nii näiteks alanes Ameerika Ühendriikide kõigi töötleva tööstuse tootmistööliste nominaalpalk (rahapalk) 1957.—1958. aasta kriisi ajal 14% võrra.

Tööliste olukorra halvenemine aga ei piirdu palga otsese alandamisega. Maksude suurenemine ja inflatsioon, tarbeesemete hindade tõus, mis tavaliselt kaasnevad kriisiliste nähtustega majanduses, vähendavad tööliste reaaltulusid veelgi suuremal määral. Kaupade ületootmisega ei kaasne tänapäeva tingimustes enam hindade langemist, sest monopolid hoiavad neid kõrgel tasemel. Kaupade üleskruvitud hinnad halvendavad veelgi töörahva olukorda.

Majanduskriisid kajastuvad rängalt mitte ainult tööliste,

vaid ka väike- ja isegi keskkodanluse olukorras, sest leiavad aset tuhanded pankrotid. Ülemaailmsed kriisid avaldavad ränka mõju koloniaalsest sõltuvusest vabanenud maadele. Kriiside ajal väheneb tooraine väljavedu, langevad tooraine hinnad, halvenevad maksebilanss ja nende maade majandusliku arenemise võimalused, langeb rahva elatustase.

Kriisid ja kapitalismi vastuolude teravnemine

Majanduskriisid on kujukaks tõenduseks, et kapitalistlik kord on oma aja ära elanud ja muutunud ühiskonna arenemise pidurdajaks. Kujuka pildi kriisi tagajärgedest on andnud kirjanik Ilja Ehrenburg. Oma artiklis «Sisyphose töö», mis avaldati 1933. aastal, kirjutab ta, et ühes Taani linnas nägi ta masinat, mis hävitas lehmi: «Hävitatavate lehmade vaatepilt on igale inimesele talumatu... Nägin tööliste morne nägusid mõistatusliku masina juures. See ei ole lihtsalt vara hävitamine, see on vandalism... Hävib inimtöö, ja ükski neist, kes teavad, mis on töö, ei saa rahulikult vaadata seda totrat, hirmsat tegu... Iga nädal hävitati 5000 veist, mis olid Taanis «ülearused». 6% tapetud loomadest lähevad seebiks või muuks tehniliseks vajaduseks, ülejäänud põletatakse ära, põletatakse ära kehviku supiliha, tema perekonna praad, põletatakse ära sellepärast, et, kui uskuda auväärseid majandusteadlasi, liha on viletsas, poolnäljas maailmas liiga palju.»

Üha laiemad rahvastiku kihid veenduvad kriiside ajal, et kapitalistlik kord on vaja asendada progressiivsemaga.

Püüdes oma võimu säilitada, kasutab suurkapital kapitalismi alustugede kindlustamiseks kodanlikku riiki. Riik võtab neil eesmärkidel tarvitusele mitmeid kriisivastaseid abinõusid. Nende hulka kuuluvad ühiskondlike tööde organiseerimine, majanduse riikliku sektori arendamine, majanduse militariseerimine, sõdade ettevalmistamine ja vallapäästmine jne. Ent taolistel kriisivastastel abinõudel on vaid ajutine mõju maa majandusele. Need kõik peavad lõppkokkuvõttes silmas käputäie suurkapitalistide huve ega saa ära hoida kriisi saabumist. Sõjatööstust ja riiklikke töid organiseeritakse riigieelarve arvel, aga eelarvesummasid saab suurendada üksnes elanikelt võetavate maksude arvel. Kolm neljandikku Ameerika Ühendriikide eelar-

vesse laekuvatest maksudest moodustavad elanikelt võetavad otsesed ja kaudsed maksud. Järelikult tekib nõiaring: sõjatellimusi suurendatakse töörahvalt võetavate maksude tõstmise arvel, see aga kärbib elanikkonna ostujõulist nõudmist.

Majanduse militariseerimine on tootmisvahendite ja tööjõu nõudmise suurendamise petlik tee. Sõjatööstuse harudes luuakse inimeste hävitamise vahendeid: rakette, mürske, pomme, tanke, sõjalennukeid ja -laevu. Natsionaalset tulu ei kulutata inimeste elu parandamiseks. See aga on võrdväärne natsionaalse tulu ühe osa lihtsa hävitamisega. Seega võimaldavad kõik kriisi vältimise katsed paremal juhul vaid kriisi edasi lükata, kuid ei kaota mingil juhul kriiside põhjust.

Majanduskriisid võib lõplikult kaotada vaid kapitalismi asendamine uue korraga — sotsialismiga.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Mis on lihtne ja mis on laiendatud taastootmine?
2. Missugused on ühiskondliku produkti realiseerimise tingimused lihtsa ja laiendatud kapitalistliku taastootmise puhul?
3. Missugused faasid teeb oma arengus läbi majandustsükkel?
4. Milles on majanduskriiside põhjus kapitalismi tingimustes?
5. Kuidas mõjuvad kriisid töörahva olukorrale?

VI PEATÜKK

IMPERIALISMI PÕHIJOONED

Ajalehtedes, ajakirjades ja raamatutes kohtame sageli mõistet «imperialism». Kõneldakse Ameerika imperialismist, Briti imperialismist, imperialismist üldse. Mida see termin tähendab, mis mõttes seda kasutatakse? Kas mõistete «kapitalism» ja «imperialism» sisus on erinevust? Neile küsimustele annab vastuse leninlik imperialismiteooria. V. I. Lenini ajalooliseks teeneks on teadusliku imperialismiteooria loomine, imperialismi loomuse, vastuolude, seaduspärasuste uurimine. Imperialismi analüüs Lenini raamatus «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium» ja teistes teostes kujutab endast K. Marxi «Kapitali» otsest järge.

Imperialism on oma arengu kõrgeimasse ja viimsesse staadiumi jõudnud kapitalism. Üleminek imperialismile toimus möödunud sajandi lõpul ja praeguse sajandi alguses. Sellel staadiumil omandas kapitalism mitmeid uusi jooni, mille poolest ta varasemast kapitalismist oluliselt erineb. Kuid kapitalism ei kaotanud oma peamisi iseärasusi — kapitalistlikku omandit, palgatöö ekspluateerimist ning sellega seotud sügavaid majanduslikke ja sotsiaalseid vastuolusid. Veel enam, need vastuolud muutusid veel sügavamaks ja teravamaks.

Imperialismi kui kapitalismi erilise, kõrgeima ja viimse staadiumi omapära analüüsis V. I. Lenin oma teoses «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium». Selles teoses uuris ta tohutut faktilist materjali, mis näitab kapitalismi seisukorda ja muutusi, mis leidsid temas aset XIX ja XX sajandi vahetusel. Selle materjali uurimine ja üldistamine võimaldas V. I. Leninil näidata, kuidas toimus monopolis-

mieelse kapitalismi ümberkasvamine imperialismiks, ja paljastada selle uue staadiumi olemuse, iseloomustada imperialismi majanduslikke põhitunnuseid ja poliitilist loomust, näidata imperialismi kui sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu ajaloolist kohta.

1. KAPITALI JA TOOTMISE KONTSENTRATSIOON, MONOPOLIDE TEKKIMINE

Monopolide ülevõim kui imperialismi tähtsaim joon

XIX sajandi teist poolt tähistasid suured tehnilised muutused metallurgias ja keemias. Laialt levis elektrienergia kasutamine. Tööstuses hakkasid peaosa etendama raske-tööstuse harud. Need muutused tootlikes jõududes kiirendasid kapitali ja tootmise kontsentratsiooni protsessi.

Kapitali kontsentratsioon toob paratamatult kaasa ettevõtete suurenemise, s. o. tootmise kontsentratsiooni. Kapitali ja tootmise kontsentratsiooni kasvades suureneb ka kapitali akumulatsioon, sest suurettevõtte omanik saab suurema kasumimassi ja võib järelikult funktsioneerivat kapitali kiiremini suurendada.

XIX sajandi lõpuks eraldus kõige enam arenenud maade juhtivates tööstusharudes rida suurettevõtteid, mis tootsid valdava osa oma tööstusharu toodangust. Niisugustel ettevõtetel on konkurentide vastu ühise tegutsemise suhtes hõlpsam kokku leppida kui arvukail väikestel ja nõrkadel ettevõtetel. Kõige suuremaid ettevõtteid valdavate kapitalistide koondis, liit ongi m o n o p o l. Monopol koondab enda kätte tunduva osa antud tootmisharu kaupade tootmisest ja turustamisest. Niisuguse koondamise eesmärgiks on kasutada majanduslikku ülekaalu, mis võimaldab turule oma tingimused, oma hinnad peale suruda ja maksimaalselt kõrgete kasumite saamist tagada. Oma võimu turul võib monopol kasutada ka selleks, et turul olemasolevaid toorainevarusid kokku osta ja seega konkurente raskesse olukorda seada.

Monopolid tekkisid juba XIX sajandi 60. aastail, kuid majanduses valitsema hakkasid nad kõige enam arenenud kapitalistlikes maades alles XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses. M o n o p o l i d e t e k k i m i n e j a l e v i m i n e, n e n d e m u u t u m i n e v a l i t s e v a k s

jõuks on imperialismi esimeseks ja tähtsaimaks jooneks. Monopolide tekkimine ei ole juhuslik ega üksikute kapitalistide õeluse tagajärg. See on kapitalismile tema arenemise teatud etapil omaste objektiivsete majanduslike protsesside paratamatu tagajärg.

Kapitalismi üleminekuga imperialismistaadiumi ei katkenud monopolide arvu ja võimsuse kasvu protsess. 1950. aastal oli Ameerika Ühendriikides 32 monopoli, neil kõigil ületas aastane käive 1 miljardit dollarit. 1967. aastal oli selliseid monopole juba 83. Lääne-Euroopas oli üle 1 miljardi dollarilise käibega hiigelmonopole 1950. aastal 6, 1967. aastal aga juba 29. Sada suuremat monopoli — Ameerika Ühendriikide kaheksajalga — koondavad oma kassadesse üle 55% Ameerika tööstuse üldisest kasumist ja annavad üle kolmandiku riigi tööstustoodangust. Ameerika kompaniide hulgas paistavad silma auto- ja masinatööstuse kompaniid «General Motors», kes laskis 1967. aastal välja ligi 5 miljonit sõiduautot, s. o. peaaegu niisama palju, kui laseb aastas välja kogu Inglismaa ja Saksa Föderatiivse Vabariigi autotööstus. Ameerika Ühendriikide musta metallurgia hiiglane — monopol «United States Steel» — on oma tootmisvõimsuse poolest võrdne kogu Lääne-Euroopa metallurgiaga. Nende hiiglaste hulka kuulub ka Lääne-Saksamaa elektrotehnikakompanii «Siemens», mille ettevõtetes töötab ligemale 250 000 inimest, käive aga moodustab üle 1,6 miljardi dollari. Need gigantsed koondised valmistavad valdava osa vastava tööstusharu toodangust, mis tagabki neile monopoolse seisundi.

Monopolistliku kapitali arenemine ja kasv põhjustab edaspidi riiklik-monopolistliku kapitalismi tekkimise (vt. VII peatükki).

Monopoolne hind ja monopoolne kasum

Monopolide kasum ületab tunduvalt keskmise kasumi. See on monopoolselt kõrge kasum. Just sellise kasumi saamiseks monopole luuaksegi.

Kust tuleb see lisand keskmisele kasumile? Selle allikad on mitmesugused. Peamine neist on muidugi monopolistlikes ettevõtetes töötavate tööliste ekspluateerimine. Nende ettevõtete kõrgem tehniline tase ja parem töö

organiseerimine võimaldavad tõsta tööviljakust ja töö intensiivsust ning seega vähendada tootmiskulusid. Monopolid on koondanud enda kätte teadusliku uurimise laboratooriumid, patendid, tegelikult on nad monopoliseerinud kõige moodsama tehnika. See võimaldab neil saada lisakasumit ning muuta selle alatiseks monopoolseks lisakasumiks.

Monopolid suurendavad oma kasumeid ka lisaväärtuse arvel, mis ei ole toodetud nende ettevõtetes. Seda tehakse tootmishinnast kõrgemate, monopoolsete hindade süsteemi abil, mis võimaldabki ühiskonnas toodetavat lisaväärtust monopolide kasuks ümber jaotada. Müües oma kaubad monopoolselt kõrgete hindadega, pumpavad monopolid oma kassadesse osa monopolidesse mittekuuluva kodanluse ettevõtetes toodetavast lisaväärtusest. Monopoolsed hinnad võimaldavad ka talurahva ekspluateerimist, kes on sunnitud müüma oma toodangut monopolidele madalate hindadega, ostma aga talle vajalikke kaupu monopoolselt kõrgete hindadega. Monopolid rikastuvad asumaade ja sõltuvate riikide rahvaste ekspluateerimisega, ostes seal toorainet ja materjale kokku poolmuidu ning müües neile oma kaupu monopoolsete hindadega. Üheks tähtsaks monopoolse kasumi allikaks on ka riiklikud tellimused.

Monopoolse kasumi suurus nähtub ka sellest, et 1966. aastal said Ameerika Ühendriikide suured kompaniid (kapitaliga üle 100 miljoni dollari) iga realiseeritava toodangu dollari pealt üle kolme korra rohkem kasumit kui väikeettevõtted (kapitaliga alla 1 miljoni dollari). See kinnitab kujukalt, et just monopoolne seisund võimaldab kapitalistlikel gigantidel suurendada oma kasumeid kogu maailma riisumise arvel.

Monopolide vormid

Monopolide vormid on mitmekesised. Praktikas on kõige rohkem levinud niisugused kapitalistide koondised nagu kartellid, sündikaadid, trustid, kontsernid, konsortsiumid, konglomeraadid. Nad erinevad üksteisest ühinenud ettevõtete seose erineva astme poolest.

K a r t e l l i s säilitab üksikettevõte iseseisvuse tootmise ja kaubanduse alal. See tähendab, et iga kartelli kuuluv ettevõte toodab ja turustab toodangut iseseisvalt. Aga ta

on kohustatud müüma oma kaupu ühtse, kartelli kokkuleppega kindlaksmääratud hinnaga. Tavaliselt on selles kokkuleppes ette nähtud ka turu jagamine: määratakse kindlaks, kus lubatakse ühel või teisel ettevõtel oma toodangut turustada. Mõnikord määrab kartelli kokkulepe kindlaks iga kartelli kuuluva ettevõtte osa (kvoodi) toodangu või müügi mahus.

S ü n d i k a a t seob temasse kuuluvaid ettevõtteid tihedamalt. Sündikaadis ei müü üksikettevõte enam oma toodangut iseseisvalt, vaid annab selle sündikaadile, kes turustab oma kontori kaudu. Kasum jaotatakse vastavalt iga ettevõtte osale müügi mahus.

Kõige tihedamaks ühinemisvormiks on t r u s t. Trustis kaotavad üksikettevõtted täielikult iseseisvuse niihästi kaubanduse kui ka tootmise alal. Nad ei saa enam omaette otsustada, mida ja kuidas toota. Nad ei saa enam omal riisikol asju ajada ja tehinguid sõlmida. Neid juhib ja nende nimel ajab kõiki asju trust.

Pärast Esimest maailmasõda levis veel üks monopolide vorm — k o n t s e r n. Tavaliselt ühendavad kartellid, sündikaadid ja trustid ühe tööstusharu või omavahel tihedalt seotud piirnevate tööstusharude ettevõtteid. Kontsern aga hõlmab tavaliselt täiesti erilaadseid ettevõtteid. Näitena võiks tuua Kruppi kontserni Lääne-Saksamaal, millesse kuuluvad metallurgia-, masina- ja elektrotehnikatööstuse ettevõtted, kaubandusfirmad ja transpordikompaniid ning pangad. Kontserni eesotsas on tavaliselt mingi üks ettevõte või pank, kes juhib finantsiliselt kõiki kontserni ettevõtteid. Kontserni kuuluvate ettevõtete tootmisalane iseseisvus seejuures säilib.

Viimasel ajal on tekkinud monopolistlike koondiste uus vorm — konsortsium. K o n s o r t s i u m ei ühenda mitte üksikuid ettevõtteid, vaid monopole. Mõnikord ühinevad mitmete maade monopolid mingi finantsoperatsiooni läbiviimiseks, näiteks mõnele maale laenu andmiseks. Konsortsium võidakse luua ka konkureerivate monopolide huvide piiritlemiseks teatud kauba, näiteks nafta tootmise ja turustamise alal. Sellise konsortsiumi asutasid 1954. aastal Inglise ja Ameerika monopolid, et kontrollida Iraani naftat. Konsortsium on omamoodi «monopolide kartell». Eriti sagedasti moodustavad imperialistid neid ühiseks peremehetsemiseks arenevates maades.

Seega on monopolide organisatsioonilised vormid erine-

vad. Erinevais maades on ülekaalus erinevad vormid. Näiteks Ameerika Ühendriikidele on põhiliselt iseloomulikud trustid, Saksamaal olid levinud peamiselt kartellid, revolutsioonieelsel Venemaal aga peamiselt sündikaadid. Aga missugune monopolistliku ühenduse vorm ka oleks, igal juhul on eesmärk üks ja seesama: tagada monopoli peremeestele monopoolselt kõrged kasumid.

Kas monopolide olemas olles kaob konkurents?

Monopolid tekkisid vabast konkurentsist, mille protsessis võidavad kõige tugevamad ja võimsamad ettevõtted. Kas see aga tähendab, et monopolide võim teeb lõpu konkurentsile? Kodanlikud majandusteadlased vastavad sellele küsimusele jaatavalt. Nad püüavad tõestada, et monopolide tekkimine muudab põhjalikult kapitalismi loomust, kaotab stiihilisuse, mis oli iseloomulik monopolismieelsele kapitalismile, võimaldab luua majanduses korda ja vabastab ühiskonna nendest kadudest, mida tõi endaga kaasa vaba konkurents. Tegelikult aga ei ole see nii.

Muidugi, monopolide ilmumisega muutis konkurents oma vorme, muutusid ka konkurentsist osavõtjad. Varem käis võitlus sadade tuhandete väike- ja keskmiste ettevõtete omanike vahel. Nüüd kasvas kapitalistlike ettevõtete majanduslik võimsus mõõtmatult, nendevaheline võitlus muutus veelgi ägedamaks ja purustavamaks. Konkurentsivõitlus käib esiteks monopolide ja koondisesse mittekuuluvate ettevõtete vahel, teiseks monopolide eneste vahel ja kolmandaks monopolide piires.

Kuigi monopolid kapitalistlike maade majanduses valitsevad, ei suuda nad täielikult kõrvaldada väiketootmist, monopolismieelseid majandusvorme. Näiteks Ameerika Ühendriikide tööstuses on ligemale 1 450 000 firmat. Kümneid tuhandeid väikesi ja keskmisi firmasid ja ettevõtteid on kaubanduses, teenindamissfääris jne.

Monopolistlikud koondised ei hõlma peaaegu kunagi kogu tootmisharu. Kui lähebki korda seda saavutada, siis ainult ajutiselt, sest monopol ise tekitab konkurentsi. Hinnad, mis monopol kehtestab, on tavaliselt niivõrd kõrged, et ettevõtetel, mis monopoli ei kuulu, on üsna kasulik müüa analoogilist toodangut madalamate hindadega. Teki-

vad uued ettevõtted, mis ei allu monopolile. Selle tagajärjel tekib taas konkurents.

Näiteks koondas Ameerika Ühendriikides enne Teist maailmasõda kogu alumiiniumi tootmise enda kätte «Alumiiniumikompanii». Sõja ajal aga ei läinud tal korda oma monopoolset seisundit säilitada. Riik ostis alumiiniumi sõjalisteks eesmärkideks muinasjutuliselt kõrgete hindadega. Seetõttu tekkis uusi firmasid, mis ehitasid terve rea tehaseid. «Alumiiniumikompanii» kaotas oma monopoli ega suutnud seda ka pärast sõja lõppu enam taastada. Isegi autotööstuses, kus monopoliseerimistase on väga kõrge, on säilinud võrdlemisi väikseid ettevõtteid, kes võitlevad meeleheitlikult oma olemasolu eest, tugevdades oma tööliste ekspluateerimist, lüües hindu alla, tootes masinaid individuaaltellimuste põhjal jne.

Seega säilivad gigantide kõrval ka monopolidesse mittekuuluvad ettevõtted. Nende ettevõtete ja monopolide vahel käib võitlus, milles monopolid kasutavad konkurentide laostamiseks kõikvõimalikke meetodeid (kaasa arvatud kriminaalsed).

Konkurentsivõitlus käib ka monopolide vahel. See on juba gigantide omavaheline heitlus. Näiteks Ameerika Ühendriikide autotööstuses konkureerivad niisugused kompaniid nagu «General Motors» ja «Ford Motor». Kummalgi neist kompaniidest on tohutud vahendid. Esimese müügimaht moodustas 1966. aastal üle 20 miljardi dollari, teisel — üle 12 miljardi dollari. Viimastel aastatel surub «General Motors» oma rivaalile peale, suurendades autode väljalaset kiiremini kui «Ford Motor»: 1967. aastal laskis «General Motors» välja 4 797 000, «Ford» aga 3 503 000 autot.

Lõpuks, võitlus ei lakka ka monopolistliku koondise piires. Võitlus käib näiteks tootmise ja toodangu turustamise kvoodide jagamise pärast. Iga ettevõte tahab suurendada oma kvoodi ja järelikult ka osa kasumist. Kui on tegemist ettevõtete täieliku kokkusulamisega, siis võitleb iga omanik selle eest, et temale kuuluva ettevõtte kapital saaks kõige soodsama hinde ja ta saaks vastavalt rohkem aktsiaid. Võitlus aktsiate osa suurendamise pärast jätkub ka pärast monopolide organiseerimist.

Niisiis, monopolid, kasvades välja vabast konkurentsist, asendavad selle monopolistliku konkurentsiga, mis on veelgi teravam ja ägedam.

Monopolide tekkimine panganduses

Üheaegselt kapitali ja ettevõtete suurenemisega tööstuses toimus pankade ühendamine. XX sajandi alguses kerkisid peamistes kapitalistlikes maades esile mõned pangad, kes koondasid oma seifidesse hoiuste valdava massi ja kujunesid tegelikult oma maa rahakapitali peremeesteks. Varem etendasid pangad vahendaja osa krediidi andmisel, imperialismi tingimustes aga muutusid nad võimsateks finantsettevõteteks, käsutavad miljarditesse ulatuvaid summasid. Kõigis arenenud kapitalistlikes maades omandasid nad konkurentsivõitluse käigus rahakapitali turul valitseva seisundi. Neist sõltus ühele või teisele ettevõttele krediidi andmine või mitteandmine, ettevõtte toetamine kriisi ajal või laostumise teele tõukamine.

Seega kujunes suurpank monopolistiks omal alal. Ta võis klientidele tingimusi dikteerida: nõuda näiteks, et ettevõte tutvustaks teda oma äriasjade seisukorraga, seada abi tingimuseks osasaamise ettevõtte kasumist jne. Just see leidiski aset. Pangad tungisid mitmesugusel viisil tööstusesse, said tööstusettevõtete kaasomanikeks.

Finantskapitali tekkimine

Asi ei piirdunud sellega, et pangakapital põimus tööstuskapitaliga ja liitus sellega. Tööstusmonopolid, mis pidevalt kasutavad pangakrediite ja muid panga teeneid, hakkasid ikka rohkem püüdma selle poole, et oleks oma pank, mis on alati valmis ettevõtet vajalikul momendil abistama. Sel eesmärgil omandasid tööstusettevõtete omanikud osa panga kapitalist ja muutusid panga kaasomanikeks. Seega leidis aset *vastastikune üksteisesse tungimine ja liitumine, panga- ja tööstuskapitali kokkukasvamine*, mille tulemusena tekkis monopolistliku kapitali uus vorm. Nii tekkis *finantskapital*, milles panga- ja tööstusmonopolide huvid ühte sulasid. Ühed ja needsamad isikud hakkasid juhtima suurmonopole panganduse, tööstuse ja kaubanduse alal. *Finantskapitali tekkimine on üks imperialismi iseloomulikke jooni.*

Panga- ja tööstuskapitali liitumise kujukaks näiteks on Morganite kontsern Ameerika Ühendriikides. Sellele kontsernile kuuluv kapital funktsioneerib nii panganduses kui ka mitmesugustes tootmisharudes. Morganite valduste keskuseks on pank, mis XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses suunas oma kombitsad mitmesugustele majandusliku tegevuse aladele ja allutas need mitmesuguseid teid kasutades oma kontrollile.

Finantskapitali teiseks näiteks on Rockefellerite impeerium. Kaasaegsete Rockefellerite eelkäijad asutasid 1879. aastal kuulsa trusti «Standard Oil», mis haaras enda kätte nafta tootmise, transportimise ja müügi. See trust allutas endale panga, mis oli temaga ärilistes suhetes ja ajas tema asju. Nüüd ei ole Rockefellerite valdustes enam võimalik pangakapitali tööstuskapitalist eraldada. Need on kokku kasvanud üheks finantskapitaliks, mis funktsioneerib mitmesugustes tegevussfäärides.

Finantsoligarhia ja tema valitsemise süsteem

Finantskapitali tekkimine tõi paratamatult kaasa f i n a n t s o l i g a r h i a tekkimise, s. o. väikese käputäie väga rikaste panga- ja tööstusmonopolistide valitsemise riigi majanduslikus ja poliitilises elus. Et mõista, mispärast ja kuidas see toimub, tuleb mõni sõna öelda nõndanimetatud «o s a v õ t u s ü s t e e m i» kohta.

Selle süsteemi olemus seisab selles, et üks monopol allutab oma mõjule ja kontrollile mingisuguse teise aktsiaettevõtte, omandades vaid tühise osa selle aktsiatest ja kulutades seega võrdlemisi väikese kapitali. Mõnikord piisab kontrolli kehtestamiseks 10—20% aktsiate omandamisest, kui ülejäänud 90—80% on arvukate väikeaktsionäride käes, kellest ühelgi ei ole küllalt suurt aktsiate pakki.

Just niiviisi tagatakse võim miljarditesse ulatuva kapitali üle, luuakse terved finantsimpeeriumid, mis valitsevad miljardeid. Morganite, Rockefellerite ja Dupont'ide võim Ameerika Ühendriikides rajaneb sellel süsteemil. Morganite kontrolli all on umbes 95 miljardi dollari suurune kapital, kuigi Morganite perekonna isiklik vara moodustab tõenäoliselt 4—6 miljardit dollarit (selle täpset summat on võimatu kindlaks määrata, sest kapitalistid varjavad oma vara tegelikku suurust, et maksta vähem makse). Rocke-

fellerite isiklikuks omandiks on ligi 4 miljardit dollarit, kontrollivad nad aga umbes 90 miljardi dollari suurust kapitali.

Niisuguste gruppide eesotsas olevad monopolistid moodustavadki finantsoligarhia. Ameerika Ühendriikides oli 1965. aastal 90 000 miljonäri, kuid ainult mõnisada kõige rikkamat nende hulgast moodustavad finantsoligarhia, kelle käsutuses on riigi majandusressursside põhimass. Prantsusmaal koosneb see ladvik 200 perekonnast, Jaapanis kuulub sellesse 15 perekonda. Paljud finantsoligarhia esindajad on omavahel seotud sugulussidemetega, mis suurendab nende majanduslikku võimsust.

Selle tühise käputäie inimeste kätte on koondatud kontroll riigi majanduse üle. Nad on riigi tõelised peremehed, nemad määravad kodanliku riigi poliitika, on reaktsiooni ja imperialistliku agressiooni toeks. Nad mõjutavad kapitalistlike maade valitsusi kas valitsusest otseselt osa võttes, olles ise ministrid ja teistel juhtivatel kohtadel, või taotledes oma esindajate määramist neile kohtadele. Täna — pankur, homme — minister, ja vastupidi — selline on praktika imperialistlikes riikides.

Ameerika Ühendriikides on rida aastaid rahandusministriks miljardär Mellon — suurima alumiiniumitootmise monopoli juht. Hitleri tegi riigikantsleriks Saksamaa finantsoligarhia — Krupp, Thyssen jt., kellel ei olnud fašismi võimuletoomiseks kahju rahast. Revanšismi taassünd Saksa Föderatiivses Vabariigis, reaktsiooni pealetung Ameerika Ühendriikides, kes peab kuritegelikku sõda Vietnamis, on finantsoligarhia kätetöö, kes kasutab riigivõimu omakasupüüdlikes huvides. Finantsoligarhia kasutab kodanlikku riiki töölistevastaste seaduste väljaandmiseks, et raskendada töölisklassi võitlust oma elatustaseme tõstmise ja demokraatia laiendamise eest.

3. VÕITLUS MAAILMA VALITSEMISE PÄRAST

Kapitali väljavedu

Monopolid taotlevad ülevõimu mitte ainult oma maa piires, vaid ka raja taga. Nad tahavad laiendada oma võimu kogu maailmale, et oleks tagatud monopoolselt kõrgete kasumite saamine.

Võitluses maailma valitsemise pärast kasutatakse mitmesuguseid meetodeid. Tähtsaim nende hulgas on *kapitali väljavedu* raja taha, et mahutada seda teisel maal lisaväärtuse tootmise eesmärgil.

Kapitali võib välja vedada ka *laenude* näol. Sel juhul annab riik või pankade grupp teistele maadele krediiti teatud tingimustel ja teatud tähtajaks. Kapitali veetakse välja ka teisel maal *ettevõtete rajamise* teel. Kapitali väljaveo selle vormi näiteks on naftatööstuse ettevõtete rajamine Venetsueelas ja Saudi Araabias Ameerika monopolide poolt. Nii ühel kui teisel juhul omastab kapitali väljavedav maa lisaväärtuse, mis on toodetud seal, kus kapital on mahutatud.

Kapitali veeti välja ka varem, enne imperialismi. Aga see ei olnud regulaarne, tüüpiline nähtus. Kõige levinumaks, tüüpiliseks majandusliku ekspansiooni vormiks oli enne monopolistlikku kapitalismi kaupade väljavedu. Üleminekuga imperialismile muutub kapitali eksport regulaarseks nähtuseks ja omandab üha suurema ulatuse. *Kapitali väljavedu kujuneb üheks monopolide edasise kasvu ja tugevnemise aluseks, üheks imperialismi peamiseks jooneks.*

Mispärast muutub kapitali väljavedu kapitalismi üleminekuga tema monopolistlikku staadiumi regulaarseks nähtuseks ja suureneb järjest rohkem? Asi seisab selles, et kõrgeid kasumeid saades suurendavad monopolid erakordselt oma akumulatsiooni mahtu ja tempot. Ühtlasi aga pidurdavad nad kapitali vaba juurdevoolu oma tootmisharudesse, et piirata konkurentsi ja säilitada kasumite kõrget taset. Seetõttu ei leia osa kapitali oma maa piires küllalt kasulikku rakendust. «Küllalt kasulikku» monopolistide arusaama järgi, s. o. rakendust, mis tagab keskmisest tasemest kõrgema kasumi. Kapitali väljavedu on sellisele «liigsele» kapitalile väljapääsuks.

Otsides võimalikult kasutoovat rakendust, suundub kapital eeskätt majanduslikult mahajäänud maadesse. XIX sajandi viimasel kolmandikul ja XX sajandi algul olid sellisteks maadeks Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maad. Seal olid rikkalikud tooraineallikad ja odav tööjõud. Kapitalimahutused maapõuevarade kaevandustesse või istandikesse tõid hiiglaslikke kasumeid.

Imperialistlikul staadiumil kasvas kapitali väljavedu

kiires tempos. Enne Esimest maailmasõda ulatusid kolme peamise kapitali eksportija (tol ajal olid nendeks Inglismaa, Prantsusmaa ja Saksamaa) kapitalimahutused välismaal 35 miljardi dollarini. Enne Teist maailmasõda moodustas imperialistlike riikide poolt välismaale mahutatud kapitalide üldsumma juba 53 miljardit dollarit. 1967. aastal ulatusid peamiste kapitali eksportijate mahutused välismaal 228 miljardi dollarini, sealhulgas ainuüksi Ameerika monopolide mahutused 117 miljardi dollarini.

Kapitali väljavedu tagab monopolidele muinasjutulisi kasumeid. Näiteks Ameerika Ühendriikide naftamonopoli «Standard Oil» kasuminorm on kapitalimahutustelt välismaal 6 korda kõrgem kui kapitalimahutustelt oma maa piires. 1967. aastal moodustas kasum Lähis-Ida maadesse mahutatud Ameerika kapitalilt 57%. Selle kasutoovuse aluseks on tööliste koletu ekspluateerimine ja ekspluateeritavate maade rikkuste riisumine.

Kapitali väljaveo kasvu tagajärjel eraldus väike grupp maid, kes orjastasid suure osa inimkonnast ja võtavad temalt tribuuti kasumitena mahutatud kapitalilt. Liigkasu võtvate maade grupi eesotsas on tänapäeval Ameerika Ühendriigid. Iga aasta voolavad nende kassadesse kasumid, mida saadakse neid rikkusi tootva töörahva ekspluateerimise arvel. Tänapäeval annavad Ameerika kapitalimahutused välismaal üle 5 miljardi dollari kasumit aastas. Neid rikkusi tootvatele rahvastele jäävad viletsad riismed.

Et kapitali veavad välja paljud imperialistlikud riigid, kes püüavad sellest suuri kasusid saada, siis kutsub see esile nendevahelise võistluse, võitluse mõjusfääride pärast ja lõppkokkuvõttes imperialistlike riikide vaheliste vastuolude teravnemise.

Tänapäeval võib kapitali väljaveos tähele panna mõningaid uusi nähtusi. Kõige suuremaks kapitali eksportijaks muutub riik. Ta mahutab vahendeid niisugustesse ettevõtetesse, mis on monopolidele vajalikud selleks, et oleks hõlpsam kõrget kasumit saada sellel maal, kuhu nad kapitali suunavad. Jutt on raudteede, sadamaehitiste, elektrijaamade ja muude taoliste objektide ehitamisest.

Sageli ei taha monopolid oma kapitale mõnele maale suunata, kartes natsionaliseerimist. Sel juhul püüab imperialistlik riik niisugustele, monopolide seisukohalt «ohtlikele» maadele kapitali andmisega monopolidele soodsamaid tegevustingimusi tagada: ta nõuab kapitali vajavalt

maalt garantiid natsionaliseerimise vastu, esitab mitmesuguseid poliitilisi tingimusi jne.

Neil majanduslikel ja poliitilistel põhjustel suunatakse viimastel aastatel poliitilise sõltumatuse kättevõitnud majanduslikult mahajäänud maadesse peamiselt r i i g i kapitali. Monopolidele kuuluv erakapital aga läheb peamiselt arenenud kapitalistlikesse riikidesse.

Mis tõmbab tänapäeval Ameerika kapitali näiteks Inglismaale või Lääne-Saksamaale, Inglise kapitali aga Lääne-Euroopa maadesse?

Esiteks etendab selles tähtsat osa erinev palgatase erinevates imperialistlikes maades. Ameerika Ühendriikide töölisklass on saavutanud kõrgema palga kui näiteks Inglismaa või Lääne-Saksamaa töölised. See teebki välisriikide monopolidele kasulikuks ettevõtete organiseerimise neis maades, kus palgatase on madalam.

Teiseks, kapitali väljavedu ühelt kõrge arenemistasemega maalt teise, niisama arenenud maale on seletatav teaduse ja tehnika progressi iseärasustega. Asi seisab selles, et areng ei ole ühtlane. Ühed maad rebivad end ette, teised ei ole suutelised arendama teadust ja tehnikat nii kiiresti. Tulemuseks on tööviljakuse ja tootmiskulude erinev tase.

Mitmetes tähtsamates, tehnika kaasaegset arengut määravates tööstusharudes (elektroonika, keemia) on Ameerika Ühendriigid oma konkurentidest ette jõudnud. Seda oma eelist ära kasutades ehitavad Ameerika monopolid ettevõtteid Inglismaal, Lääne-Saksamaal, Prantsusmaal ja teistes kõrge arenemistasemega tööstusmaades. Nende ettevõtete toodang on kohalike ettevõtete niisamasugusest toodangust odavam. See võimaldab Inglismaal, Lääne-Saksamaal ja teistes maades end sisseseadnud Ameerika monopolidel võita oma toodangule nende maade siseturu ja saada kõrgeid kasumeid.

Seega on kapitali väljavedu monopolide paratamatu sünnitis ning põhjustab omakorda monopolide edasist kasvu ja tugevnemist, on nende vahel maailma valitsemise pärast, kasumite suurendamise pärast toimuva võitluse vorm.

Rahvusvaheliste monopolide tekkimine ja maailma majanduslik jaotamine

Kõige suuremate monopolide välismaiste mõjusfääride laiendamine, mida nad taotlevad kapitali väljavedamisega, põhjustab paratamatult nende huvide kokkupõrke. Kui kumbki pool ei suuda seejuures teist maailmaturult välja tõrjuda, sõlmitakse rahvusvahelised kokkulepped. Tekivad rahvusvahelised monopolistlikud koondised.

Nii põrkasid XX sajandi algul elektrotehnikatööstuse toodete maailmaturul kokku kaks tolle aja kõige suuremat monopoli — Ameerika ja Saksa monopol, kumbki neist oli juba oma maal ühendanud peaaegu kogu elektrotehnikatööstuse. Nad pidid paratamatult väljuma oma maa piiridest ja põrkama kokku maailmaturul. Nii see juhtuski. Kuivõrd aga kummalgi võistlejal oli umbes ühesugune majanduslik jõud, lõppes kokkupõrge 1907. aastal maailmaturu jaotamise kokkuleppega. Monopolid leppisid kokku, kuhu, missugustesse maadesse hakkab nüüdsest peale kumbki neist oma kaupu välja vedama ja kapitale mahutama.

Enne Teist maailmasõda sõlmisid kaks keemiatööstuse hiiglast — Saksamaa keemiatrust «I. G. Farbenindustrie» ja Ameerika Ühendriikide keemiatööstuse monopol «Dupont de Nemours» — kokkuleppe mõjusfääride jaotamise ja leiutuste vahetamise kohta. Salaja kehtis see kokkulepe edasi ka sõja ajal — Ameerika monopolid aitasid Saksa fašismil sõdida omaenda maa ja selle liitlaste vastu. Siin juba tõepoolest raha ei haise!

Rahvusvahelisi kokkuleppeid on sõlmitud ka pärast Teist maailmasõda. Näitena võiks tuua pärast sõda tekkinud Euroopa Söe- ja Teraseühenduse. Sellest võtavad osa kuue Euroopa maa — Prantsusmaa, Itaalia, Lääne-Saksamaa, Belgia, Hollandi ja Luksemburgi metallurgia- ja söetööstuse monopolid, mida nende maade valitsused toetavad. Ühendus loodi selleks, et Euroopa monopolid suudaksid vastu panna Lääne-Euroopa turule tunginud Ameerika kapitali survele. Kui aga kõigi Euroopa Söe- ja Teraseühendusest osavõtjate huvid Ameerika konkurentsi suhtes enam-vähem kokku langevad, siis ühenduse piires on need paljuski üksteisega vastuolus. Seepärast käib selles rahvusvahelises monopolistlikus ühenduses konkurent-

sivõitlus. Majanduslik ülekaal kuulub ühenduses Lääne-Saksamaa metallurgia- ja söetööstusele.

Rahvusvaheliste koondiste moodustamine tähendab veelgi kõrgemat kapitali ja tootmise kontsentratsiooni astet. Need on *ülimonopolid*. Nad on äärmiselt terava konkurentsivõitluse tulemuseks. Nende moodustamine ei leevenda seda võitlust, vaid tähendab ainult ajutist hingetõmbeaega. Sõlminud kokkuleppe, kasutavad rivaalid seda selleks, et koguda jõudu uueks võitluseks. Kui üks rahvusvahelisest kokkuleppest osavõtja osutub oma partneritest tugevamaks, hakkab ta võitlema kokkuleppe tingimuste revideerimise eest, ja kõik algab otsast peale. Rahvusvaheliste monopolistlike organisatsioonide loomine kujutab endast kõige tugevamate monopolide vahel kapitalistliku maailma majandusliku jaotamise vormi.

Maailma territoriaalne jaotamine imperialistlike riikide vahel

Maailma jaotamine rahvusvaheliste monopolide vahel on majanduslik jaotamine. Ent rööbiti sellega ja selle alusel jõudis XIX sajandi viimasel kolmandikul lõpule maakera territooriumi jaotamine. Majanduslik jaotamine oli püsivam ja kindlam, kui vastavate imperialistlike riikide diplomaatia ja sõjaline jõud tuli oma maa monopolidele appi ja tagas neile kapitalimahutuste ohutuse ning müügiturgude ja tooraineallikate puutumatuse.

XX sajandi alguseks jõudis lõpule maailma territoriaalne jaotamine imperialistlike riikide vahel. Nõndanimetatud «suurriigid» jagasid omavahel Aafrika territooriumi. Nad allutasid endale poliitiliselt enamiku Aasia maid. Tekkisid terved koloniaalimpeeriumid: Briti, Prantsuse, Belgia ja Hollandi impeerium.

Saksamaa astus imperialistlikku võitlusse territooriumide vallutamise pärast teistest hiljem. XIX sajandi lõpuks jõudis ta vallutada vaid väikesed territooriumid Aafrikas ja leidis, et talle on liiga tehtud. Sellepärast valmistus ta aktiivselt juba jaotatud maailma ümberjaotamiseks.

Mis puutub Ameerika Ühendriikidesse, siis pidasid nad XIX sajandil Põhja-Ameerika lääneosa ulatuslikke territooriume koloniseerides ja sealt põliselanikke indiaanlasi välja tõrjudes samal ajal arvukaid vallutussõdu. Nii val-

lutasid nad osa Mehhiko territooriumist, Kuuba, Puerto-riiko ja Filipiini saared. Just Ameerika Ühendriigid avasid juba jaotatud maailma ümberjaotamise pärast peetavate imperialistlike sõdade tuuri, võttes Ameerika-Hispaania sõja (1898) tulemusena Hispaanialt ära Filipiinid. Samal ajal mahutasid Ameerika Ühendriigid kapitale ka teiste riikide asumaadesse ning said tohutuid kasumeid.

Võõraste maade territooriumi vallutamine ja seal elavate rahvaste ekspluateerimine on monopolistliku kapitalismi iseloomulik joon. Maailma territoriaalne jaotamine on üks kapitalismi monopolistlikku staadiumi ülemineku tunnuseid.

Monopolid võitlevad lakkamatult oma võimu kindlustamise, maailma valitsemise pärast — niisugune on nende loomus. Et aga nende jõudude vahekord alatasa muutub, siis tõukavad nad oma riike võitlusse juba jaotatud territooriumi ümberjaotamiseks. Imperialismi ajaloos esineb rohkesti näiteid agressiivsetest sõdadest maailma ümberjaotamise pärast, mida peeti monopolide huvides. Asumaade ümberjaotamist taotles Saksa imperialism Esimeses maailmasõjas (1914—1918). Itaalia fašismi sõda Etioopia vastu 1935. aastal oli agressiivne vallutussõda. Teist maailmasõda alustades oli Saksa fašismi üheks eesmärgiks maailma ümberjaotamine, võõraste territooriumide vallutamine.

Koloniaalsüsteemi kujunemine

Kapitali väljaveo, maailma majandusliku ja territoriaalse jaotamise tulemuseks oli imperialismi koloniaalsüsteemi tekkimine. Koloniaalsüsteem on imperialistlike riikide poolt mahajäänud ja nõrkade maade majandusliku ekspluateerimise süsteem, mida kindlustab poliitiline ja rahvuslik rõhumine.

Poliitilise orjastamise vormid võivad olla mitmesugused. Mõnikord säilitab imperialistlik maa orjastatud maal isegi näiliku omavalitsuse. Majanduslik ekspluateerimine aga säilib ja rajaneb selsamal alusel. Selleks aluseks on kapitali väljavedu. Metropolid (nõnda nimetatakse asumaades valitsevaid riike) on rajanud nõrkades ja majanduslikult mahajäänud maades oma ettevõtted. Palk on neis kerjuslik: 10—15 korda metropoli töölise palgast madalam. Ekspluа-

teerimisaste on seega koletu: kolonisaatorid omastavad kasumi näol mitte ainult lisatöö, vaid ka osa töölise vajalikust tööst.

Monopolid suunavad oma kapitale üksnes neisse tootmisharudesse, mille arendamisest nad on huvitatud: puuvilla või kohvi, kautšuki või kakao, tee või džuudi, nafta või inglistina, kulla või teemantide, vasemaagi või salpeetri tootmiseks. Niisuguse poliitika resultaadiks oli asumaade ühekülgne arenemine, mis muutis nad metropolide majanduse agraar- ja tooraineripatsiks ning sidus neid imperialistlike maadega tugevamini kui ahelad. Näiteks India muudeti Inglismaa majanduse ripatsiks ja varustas tema tööstust puuvilla, mangaani ja džuudiga. Alžeeria oli Prantsusmaa majanduse ripats, tootis metropolile veini, puuvilju ja rauamaaki. Niisuguseid näiteid võiks tuua palju.

Tootes maailmaturul müümiseks üht-kaht kaupa, sõltusid asumaad täielikult nõudmisest selle kauba järele ja selle hindade tasemest. Selle turustamise võimalusest sõltus elanike varustamine toiduainete ja muude vajalike kaupadega, mida tuli metropolist sisse vedada ning tasuda nende eest oma väljaveost saadud summade arvel.

See asjaolu võimaldas kasutada lisaks otsesele ekspluateerimisele tootmisprotsessis ekspluateerimist asumaadele ebasoodsa väliskaubanduse kaudu. Imperialistlike riikide väliskaubandus asumaadega on metropolidele väga tähtis monopoolse kasumi saamise allikas.

Tavaliselt ostavad kolonisaatorid toodangu kokku äärmiselt madalate hindadega. Seejärel müüvad nad selle maailmaturul palju kõrgemate hindadega. Selle tulemusena saavad kolonisaatorid muinasjutulisi kasumeid. Nii ostsid Inglise monopolid oma asumaal Kullarannikul (praegune Gaana) kokku kogu kakaosaagi, mis moodustas peaaegu poole selle kultuuri ülemaailmsest saagist. Seejärel müüs Inglismaa selle kakao maailmaturul teistele maadele märksa kõrgema hinnaga ja pani tohutu vahe oma tasku. Kullarannik oli Inglismaa monopolidele tõepoolest kullaauk.

Aga monopolid ei rikastu üksnes asumaadest väljavedamise arvel. Ka sissevedu on kolonisaatoreile kasumite allikas. Kaubad, mida asumaad metropolidest said, müüdi neile äärmiselt kõrgete hindadega, mis pealegi aastast aastasse tõusid. Seega said metropolid kaubandusest asu-

maadega kahekordset kasu. Nad ostsid asumaadest kaupu madalate hindadega, müüsid aga neile oma tooteid monopoolselt kõrgete hindadega. Säärane kaubandus võimaldas asumaadest välja pumbata tohutut lisakasumit.

Halastamatu ekspluateerimine määras asumaade osaks majandusliku mahajäämuse. Neist pumbati välja tohutuid summasid, mida oleks võidud kasutada nende majanduse arendamiseks. Kolonialismi tingimustes ei saanud olla väljapääsu majanduslikust mahajäämusest, sest just kolonialism pidurdas orjastatud maadele eluliselt tähtsate majandusharude arendamist, takistas nendes maades sõltumatu majanduse loomist. Ühekülgne arenemine, mida imperialistid kunstlikult juurutasid, põhjustas asumaade majandusliku sõltumise metropolist.

Kolonialism aga ei tähenda üksnes majanduslikku ekspluateerimist ja riisumist. Kolonialism hõlmab ka poliitilise, rahvusliku ja rassilise rõhumise süsteemi, mis takistab rahvuskultuuri arenemist ning määrab orjastatud rahvaste osaks kirjaoskamatuse ja väljasuremise.

Kolonisaatorid ei lasknud kohalikel põliselanikel oma maad valitseda. Laste jaoks ei olnud piisaval hulgal koole, olemasolevais koolides aga õpetati kolonisaatorite keeles. Haiglad ja arstid olid põliselanikele kättesaamatud. Asumaades möllasid epideemiad. Rahvastiku, eriti laste suremus oli väga suur.

Nagu kodanlik ajakirjandus tunnistab, nälgib pidevalt üle poole maakera rahvastikust. Need on imperialismist sõltuvates vähearenenud maades ja asumaades elavad inimesed.

Rahvusliku vabadusliikumise põhijõud

Koloniaalsüsteem äratas tema loojate tahtest hoolimata ellu jõud, mis viisid hiljem koloniaalsüsteemi krahhini. Asi seisab selles, et asumaades istandike ja mäetööstusettevõtete rajamisel, monopolidele kuuluvate ettevõtete teenindamiseks vajalike elektrijaamade ja raudteede ehitamisel ei saadud läbi töölisteta. Kvalifitseeritud töölisi, meistreid ja insenere tõid kolonisaatorid metropolidest, sest nad ei tahtnud kohalikele töölistele oskustööd õpetada. Raskeks füüsiliseks tööks vajalike lihttööliste vedu sealt aga ei olnud kasulik. Sellepärast kaasnes monopoli-

dele kuuluvate istandike ja ettevõtete olemasoluga asumaades paratamatult tööliskl a s s i kasv.

Tööstuse tekkimisel asumaades olid ka teised tagajärjed. See soodustas kohaliku rahvusliku kodanluse tekkimist asumaades. Inimesed, kes töötasid väliskapitalile kuuluvais suurettevõtetes, vajasid teenindamist. Sellepärast tekkisid väikekäsitöölised ja -kaupmehed, pesumajade ja restoranide omanikud jne. Nende hulgast kerkisid paratamatult esile kõige edukamad, kellel õnnestus rikastuda ja oma ettevõtteid laiendada. Niiviisi tekkis asumaades järk-järgult r a h v u s l i k k o d a n l u s. Olles kord tekkinud, püüdis ta oma tegevust laiendada. Seda takistas kolonisaatorite ülevõim, kes pidurdasid kõigi vahenditega — majanduslike ja poliitilistega — asumaade rahvusliku majanduse kasvu. Niisugune poliitika äratas ja tugevdas asumaade rahvastes viha orjastajate vastu.

Kolonialism näitas, et ta on ka kohaliku t a l u r a h v a vaenlane. Paljudes maades võtsid kolonisaatorid talupoegadelt maa ära ja andsid selle oma monopolidele. Kohalikke mõisnikke nad aga ei puudutanud, et neid mitte enda vastu üles ässitada. Ja tõepoolest, peaaegu kõigis asumaades olid mõisnikud, kui neid oli, kolonisaatorite tugi ja liitlased. Aga just see tekitaski viha talupoegades, kes maapuuduse all kannatasid. Talupoegade silmis olid kolonisaatorid ja «omad» mõisnikud ühesugused vaenlased. Talupojad mõistsid, et mõisnikest saab vabaneda üksnes siis, kui võõramaised orjastajad on minema kihutatud.

Seega tekitab kolonialism ise orjastatud maades vastuolusid ja ka jõud, kes suudavad neid vastuolusid lahendada. Need vastuolud lahendatakse rahvusliku vabadusliikumise käigus.

4. IMPERIALISMI AJALOOLINE KOHT

Imperialism kui kapitalismi viimne staadium

Vaadelnud imperialismi iseloomulikke jooni, veendusime, et imperialism on kapitalismi e r i l i n e s t a a d i u m. Selle staadiumi põhiolemus seisab selles, et kapitalism on muutunud m o n o p o l i s t l i k u k s k a p i t a l i s m i k s, et monopolid on saanud majanduses ja poliitikas peamiseks ja valitsevaks jõuks.

Ent imperialism ei ole üksnes kapitalismi eriline, vaid ka viimne staadium, sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu. Imperialism viib kapitalismi lõpule ja valmistab ette üleminekut sotsialismile. Selles on tema ajalooline koht.

Imperialism on kapitalismi viimne staadium ja sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu. Monopolide valitsemine tekitab kapitalismi roiskumist ja parasitismi. Tagajärjeks on kõigi vastuolude selline süvenemine ja teravnemine, et nende lahendamine nõuab üleminekut uuele ühiskonnakorrale — sotsialismile.

Imperialism kui roiskuv kapitalism

Milles avaldub kapitalismi roiskumine ja parasitism tema imperialistlikul staadiumil? Kuidas on see protsess seotud monopolide ülevõimuga?

Igasugune monopol püüab juba oma loomuse tõttu kättevõidetud privilegeeritud seisundit säilitada ja kindlustada ning avaldab vastupanu igasugustele muudatustele, mis võivad tema ülevõimu õõnestada.

Monopol on sageli huvitatud uue tehnika rakendamise takistamisest, teaduse arendamise pidurdamisest või tema saavutuste rakendamise piiramisest. Teaduse saavutuste niisuguse ühekülgse rakendamise näiteks on aatomienergia kasutamine, mis piirdub imperialistlikes maades peamiselt sõjaasjanduse vajadustega.

Monopolid kasutavad ka niisugust tehnika progressi pidurdamise meetodit (kui see on neile antud olukorras kasulik) nagu leiutuste ja tehniliste täiustuste patentide kokkuost. Oma teoses «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium» toob Lenin näiteks Saksa pudelivabrikantide kartelli, kes ostis ära patendi masinale, mis tegi sõna otseses mõttes revolutsiooni pudelite valmistamise alal, ja pani selle kalevi alla, et selle rakendamist pidurdada.

Niisugust praktikat esineb ka tänapäeval. Kuulus teadlane Wiener räägib, et Ameerika «Belli Telefonilaboratoorium» ostis patendi tema konstrueeritud aparaadile. Alles hiljem sai Wiener teada, et patenti ei ostetud selle aparaadi tootmise organiseerimiseks, vaid selleks, et võtta teistelt ettevõtetelt võimalus seda kasutada.

Teaduse ja tehnika arenemise pidurdamise tendents monopolistliku kapitalismi tingimustes ei tähenda sugugi tehnilise progressi seismajäämist. Ei, ka imperialismi tingimustes ei seisa teadus ja tehnika paigal, sest teaduse arenemist on võimatu peatada. Kuid teaduslik-tehniline progress toimub väga vastuoluliselt, sageli ebaloomulikus vormis, on allutatud monopolide omakasupüüdlikele huvidele. Ja ka monopolid ise on enamasti tehnika progressist huvitatud ainult sedavõrd, kuivõrd see tagab neile eelistatud seisundi konkurentsivõitluses, võidu mingisuguse uue toodangu valmistamise organiseerimises, võimaldab neil vähendada tootmiskulusid ja saada kõrgeid kasumeid. Sellepärast rääkis V. I. Lenin seisakutendentsist, mis on tingitud monopolide valitsemisest. See tähendab aga, et see tendents ei ilmne alati, kui aga ilmneb, siis võib ta tootlike jõudude arenemist kapitalismi tingimustes aeglustada, kuid mitte peatada.

Kapitalismi roiskumine avaldub ka selles, et ikka rohkem süveneb militariseerimine, s. o. sõdade ettevalmistamise ja nende avaliku pidamise poliitika, kasvab relvastuse tootmine. Ilma selleta ei suuda kaasaegne kapitalism tagada võrdlemisi kiiret tootmise kasvutempot ja tööd elanikele. Majanduse kasv niisugusel alusel on ebakindel, sest see alus on mäda.

Kapitalismi roiskumine tema monopolistlikul staadiumil ilmneb ka selles, et ta muutub üha parasiitlikumaks. Et rahakapital on koondunud vähestesse kapitalistlikesse maadesse, siis imevad need kapitali väljaveoga elumahlad välja teistest maadest. Imperialistlikes riikides kasvab järjest rantjeede, s. o. niisuguste inimeste kiht, kes on tootmisest täielikult eemale jäänud ja elavad välismaistest kapitalimahutustest saadavate tulude arvel.

Finantskapitali valitsemise ja kapitali väljaveo kasvu tingimustes avaldub ilmekalt ja üha tugevneb tendents, mis endises kapitalismis alles hakkas nähtavale tulema: kapitalist, kes varem, kui ettevõtted olid väiksemad, kui ei olnud (või peaaegu ei olnud) aktsiakompaniisid, täitis mõningaid funktsioone ettevõtte ja tootmisprotsessi juhtimisel, on nüüd muutunud figuuriks, kelleta tootmisprotsess väga hästi läbi saab. Ta saab tulu tootmisprotsessi organiseerimisest osa võtmata ja sageli isegi ei tea õieti, kus asub ettevõte, mille aktsiad toovad talle dividendi, ja mida see toodab. Ettevõtete juhtimine läheb ikka roh-

kem palgalise tehnilise personali kätte. Kapitalistide klass on parasiitlik kasvaja ühiskonna organismil. Ta on muutunud tootmisprotsessis täiesti ülearuseks.

Imperialism kui sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu

Me veendusime, et monopolide valitsemine kutsub esile kodanliku ühiskonna roiskumise ja parasitismi. See aga süvendab ja teravdab veelgi kõiki vastuolusid. Kõigepealt muutub teravamaks vastuolu tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel. Kapitalismi roiskumine ja parasitism näitavad, et kapitalism piirab tootlike jõudude arenemise võimalusi, et tootlikud jõud on kapitalistlike tootmissuhete raamidest välja kasvanud. Sel pinnal muutuvad teravamaks vastuolud kapitalistliku ühiskonna klasside vahel, eeskätt kodanluse ja proletariaadi vahel, sest monopolid tugevdavad pealetungi töörahva demokraatlikele õigustele, nende elatustasemele.

Teravalt tuleb ilmsiks vastuolu monopolistliku kodanluse ja ühiskonna kõigi ülejäänud kihtide vahel, sest monopolid ei riisu mitte üksnes talurahvast ja käsitöölisi, vaid ka monopolidesse mittekuuluvat kodanlust, omastades osa temale kuuluvast lisaväärtusest. Monopolid seavad end vastu kogu ülejäänud rahvastikule, tema kõigile kihtidele. See kõik ajab kapitalismi põhilise vastuolu äärmiselt teravaks.

Süvenevad ka rahvusvahelised vastuolud — vastuolud metropolide ning asumaade vahel, vastuolud imperialistlike riikide vahel. Sotsialismi maailmasüsteemi tekkides muutuvad teravamaks vastuolud maailma kahe ühiskonnasüsteemi vahel.

Kõigi vastuolude teravnemine ja süvenemine tõmbab üha laiemad rahvakihid aktiivsesse poliitilisse võitlusse, tõukab nad revolutsioonilisse võitlusse imperialismi vastu. Seega valmistab imperialism ette sotsialismi materiaalsed eeldused ning viib proletariaadi ja kogu ühiskonna revolutsioonini. Sellepärast on imperialism surev kapitalism, sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu.

Majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtlus

Kui imperialism on revolutsiooni eelõhtu, kas tähendab see siis, et sotsialistlik revolutsioon toimub kõikjal, kõigis imperialistlikes maades üheaegselt? Vastuse sellele küsimusele annab imperialismiajastu kapitalismi **ebaühtlase majandusliku ja poliitilise arenemise seadus**, mille avastas V. I. Lenin. Selle seaduse alusel tegi Lenin järelduse, et erinevad maad ei jõua sotsialismile üheaegselt, et läbimurre imperialismi rindest ei pea tingimata aset leidma kõige rohkem arenenud maal. See järeldus oli uueks sõnaks marksismi õpetuses.

Monopolistliku kapitalismi staadiumis ei arene majandus mitte lihtsalt ebaühtlaselt (ebaühtlus oli kapitalismile omane ka varem), vaid hüppeliselt. Monopolid süvendavad järsult ebaühtlust kapitalismi arenemises.

Tohutud erinevused tulevad ilmsiks tootmisharude arenemises. Kord ühed, kord teised tootmisharud lähevad arengus ette. Peaaegu kõigis maades on vanu ja uusi tootmisharusid. Uued on need tootmisharud, mis tekivad tehnika ja teaduse progressi arenedes. Viimaseil aastail on uute tootmisharude tüüpiliseks näiteks keemia ja elektroonika. Vanad ja uued tootmisharud erinevad üksteisest järsult tehnilise taseme poolest.

Uued tootmisharud arenevad kõikjal palju kiiremini kui vanad. Sellepärast jõuavad need maad, kus uued tootmisharud etendavad suurt osa, maailmaturul ette neist maadest, kus majandus ei ole ümber korraldatud. XIX sajandi lõpul oli niisuguse hüppe näiteks Ameerika Ühendriikide majanduse arenemine. Tuginedes tolle aja uute tootmisharude — elektrotehnika, autotööstuse jt. kiirele kasvule, jõudsid nad kiiresti ette Inglismaast ja tõrjusid ta esikohalt maailmamajanduses. XX sajandil on kahel korral hüppe teinud Saksamaa, kes läks mööda oma peamisest konkurendist Inglismaast ning tõrjus ta kapitalistlikus maailmamajanduses tagaplaanile. See läks Saksamaal korda seetõttu, et ta arendas keemiat, lennukitööstust jne. kiiremini kui Inglismaa.

Ebaühtlase arenemise tagajärjel muutub imperialistlike maade jõudude vahekord. Seejuures on need muutused toimunud ja toimuvad järsult, hüpetena, mitte aga järkjärgult, pikkamööda.

Majandusliku arenemise ebaühtlus on tihedalt seotud

poliitilise arenemise ebaühtlusega. Monopolide valitsemine, nende liitumine riigiga kutsub esile reaktsiooni poliitilises elus. Ent reaktsiooni tendents areneb ja avaldub erinevates maades erinevalt, sest klassijõudude vahekord ja tingimused töölisklassi võitluseks ei ole ühesugused. Erinevad on ka proletariaadi suhted töörahva teiste klassidega, sealhulgas talurahvaga. Sellepärast ei küpse sotsialistliku revolutsiooni poliitilised eeldused ühtlaselt ega üheaegselt kõigis maades. Järelikult ei saa ka revolutsioon alata üheaegselt kõigis maades. V. I. Lenin kirjutas 1915. aastal: «Majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtlus on kapitalismi absoluutne seadus. Sellest järeldub, et on võimalik sotsialismi võit esialgu mõnedes maades või isegi ühel kapitalistlikul maal eraldi.»

Läbimurre kapitalistlikust süsteemist leiab aset tema kõige nõrgemas lülis. 1917. aastal oli niisuguseks lüliks tsaari-Venemaa, mis oli imperialismi kõigi vastuolude — majanduslike, poliitiliste ja rahvuslike vastuolude sõlmpunkt. Ühtlasi oli Venemaal olemas ühiskondlik jõud, kes suutis imperialismile purustavat lööki anda. Selleks jõuks oli töölisklass, kellel oli oma võitluspartei, revolutsiooniline partei ja kes oli koondanud enda ümber töötava talurahva.

Seega tõestas Oktoobrirevolutsioon praktikas, et sotsialism võib esialgu võita ühel maal eraldi. Ta näitas, et sotsialistliku revolutsiooni teooria, mida Lenin ajaloo uutes tingimustes edasi arendas, oli õige. Selle teooria tähtsaks elemendiks on imperialismiajastu kapitalistlike maade ebaühtlase majandusliku ja poliitilise arenemise seadus.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Missugused on imperialismi põhijooned?
2. Mispärast tekkisid monopolid ja missugustes vormides nad eksisteerivad?
3. Missugustes vormides toimub imperialistide võitlus maailma valitsemise pärast?
4. Mis on imperialismi koloniaalsüsteem?
5. Milles avaldub kapitalismi roiskumine ja parasitism imperialismi staadiumil?
6. Miks on imperialism sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu?

VII PEATÜKK

KAPITALISMI ÜLDKRIIS

1. KAPITALISMI ÜLDKRIISI OLEMUS JA PÕHIETAPID

Kapitalismi üldkriisi põhijooned

Perioodi, mille vältel toimub kapitalistliku korra likvideerimise ja sotsialismi kehtestamise revolutsiooniline protsess, nimetatakse kapitalismi üldkriisiks. V. I. Lenin ütles, et kapitalismi üldkriis on periood, mis on seotud «kapitalismi krahhiga kogu tema ulatuses ja sotsialistliku ühiskonna sündimisega».

NLKP programmis öeldakse: «Käesolev ajastu, mille peamise sisu moodustab kapitalismilt sotsialismile üleminek, on kahe vastandliku ühiskonnasüsteemi võitluse ajastu, sotsialistlike revolutsioonide ja rahvusliku vabastuse revolutsioonide ajastu, imperialismi kokkuvarisemise ja koloniaalsüsteemi likvideerimise ajastu, üha uute rahvaste sotsialismi teele asumise, kogu maailmas sotsialismi ja kommunismi võidulepääsu ajastu.»

Kapitalismi üldkriis kujutab endast kapitalismi langemise ja kokkuvarisemise maailmaajaloolist protsessi. Ta hõlmab kõiki kodanliku korra külgi: tema majandust, poliitikat, ideoloogiat, kultuuri, suhteid iga kapitalistliku maa piires ja kapitalistlike maade vahel. Selle kriisi lõpptulemuseks on kapitalismi hukkumine ning sotsialismi ja kommunismi võit kogu maailmas.

Kapitalismi üldkriisi peamiseks ilminguks ja tema esimeseks jooneks on maailma lõhenemine kaheks vastandlikuks sotsiaal-majanduslikuks süsteemiks. Kapitalismi maailmasüsteemist langevad üksteise järel välja maad, kus võidab sotsialistlik revolutsioon. V. I. Lenin rõhutas, et Venemaal puhkenud proletaarne revolutsioon kujutab endast vaid sotsialistliku maailmarevolutsiooni algust. Sellele järgnesid, nii nagu V. I. Lenin ette nägi, uued võimsad löögid kapitalistliku süsteemi keskustes ja kaugel tagalas. Kapitalism varises kokku reas Euroopa, Aasia ja Ladina-Ameerika maades.

Kapitalismi üldkriisi teiseks jooneks on imperialismi koloniaalsüsteemi kriis ning sellele järgnenud lagunemine. Koloniaalsüsteemi kriis tekkis kohe pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni, mis vabastas tsarismi ikke all äganud rahvused, oli innustavaks eeskujuks asumaade rahvastele, kutsus esile rahvusliku vabadusvõitluse hoogustumise. Teise maailmasõja tulemusena, imperialismi nõrgenemise, sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimise, töölisliikumise võimsa tõusu olukorras lagunes rahvaste rõhumise koloniaalsüsteem rahvusliku vabastuse revolutsioonide löökide all.

Kapitalismi üldkriisi kolmandaks tähtsaks jooneks on kapitalismi ebastabiilsuse ja roiskumise süvenemine, tema sisemiste ja väliste vastuolude teravnemine. See protsess on seotud niihästi muutustega kaasaegse kapitalismi tootlikes jõududes, mis on tingitud asetleidnud teaduslik-tehnilisest revolutsioonist, kui ka monopolistliku kapitalismi ümberkasvamisega sel alusel riiklik-monopolistlikuks kapitalismiks.

Monopolid ekspluateerivad töörahvast järjest rohkem. Sellepärast teravneb kapitalistliku ühiskonna põhiline klassivastuolu — vastuolu töö ja kapitali vahel ning sotsiaalsed lahingud kapitalistlikes maades muutuvad ägedamaks.

Kapitalismi üldkriisi etapid

Kapitalismi üldkriis teeb oma arenemisprotsessis läbi rea etappe, igaühel neist on omad iseärasused.

Esimene etapp algas Esimese maailmasõja (1914—1918) aastatel, kui Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena langes imperialistlikust süsteemist välja Venemaa. Tähtsat osa ülemaailmse kapitalismi kriisi süvenemises esimesel etapil etendas 1929.—1933. aasta ületootmise majanduskriis. Kuigi sotsialism ei muutunud sel etapil veel maailmamajanduse süsteemiks, ei valitsenud kapitalism enam maailmas jagamatult. Kapitalism ei suutnud takistada Nõukogude Liitu muutumast võimsaks tööstusriigiks, kõigi imperialistliku rõhumise ja orjuse vastu väljaastuvate progressiivsete jõudude külgetõmbekeskuseks. Suure Oktoobrirevolutsiooni mõjul ärkas koloniaalne Ida ning sai alguse imperialismi koloniaalsüsteemi kriis.

Teise maailmasõja aastail ja pärast sõja lõppu arenes

kapitalismi üldkriisi teine etapp. Sellel etapil langes sotsialistlike ja rahvusliku vabastuse revolutsioonide tulemusena kapitalistlikust süsteemist välja rida uusi Euroopa ja Aasia maid. Kujunes sotsialistlik maailmasüsteem. Sotsialistliku maailmasüsteemi määratu suurte edusammude ja rahvusliku vabadusliikumise võimsa tõusu mõjul algas imperialismi koloniaalsüsteemi lagunemine. Kapitalistlikus maailmamajanduses kasvas veelgi monopolide võim. Ühtlasi süvenes kapitalismi roiskumine, tema vastuolud muutusid teravamaks, ulatuslikult arenes riiklik-monopolistlik kapitalism.

50. aastate keskpaiku kahe maailmasüsteemi jõudude vahekorras asetleidnud sügavad muutused sotsialismi kasuks tähistasid kapitalismi üldkriisi jõudmist kolmandasse etappi. Missugused on selle etapi iseärasused?

Kui esimene ja teine etapp arenesid maailmasõdade olukorras, siis kolmas etapp ei alanud seoses maailmasõjaga, vaid kahe vastandliku ühiskondliku süsteemi rahuliku kooseksisteerimise tingimustes, mis kujutab endast nendevahelise poliitilise, majandusliku ja ideoloogilise võitluse spetsiifilist vormi.

Kapitalismi üldkriisi praeguse etapi oluliseks jooneks on ka see, et asumaade ja sõltuvate riikide rahvaste rahvusliku vabadusvõitluse võimsa arengu tulemusena omandasid kümned maad riikliku iseseisvuse, pääsesid imperialismi poliitilise võimu ikkest. Mõnedes neist tehakse põhjalikke sotsiaalseid ja majanduslikke ümberkorraldusi, mis avavad neile tee mittekapitalistlikuks arenguks.

Kapitalismi üldkriisi süvenemine muutis põhjalikult maailma pilti. Kui 1919. aastal Nõukogude Venemaa oli ainus sotsialistlik riik ning tema osaks langes 16% maakera pindalast ja 7,8% maailma rahvastikust, siis 1969. aastal kuulus 14 sotsialismimaale 25,9% maakera territooriumist, kus elas 34,4% maailma rahvastikust. Sotsialismimaade osa maailma tööstustoodangus kasvas 1917. aasta 3 protsendilt umbes 39 protsendile 1968. aastal.

Kuid imperialism rõhub veel paljusid rahvaid ning ohustab pidevalt rahu ja sotsiaalset progressi. Kujunenud olukorras on aga imperialism võimetu kaotatud ajaloolist initsiatiivi tagasi võitma ja tänapäeva maailma arengut tagasi pöörama. Ta on jäädavalt kaotanud endise monopoli maailma asjade otsustamises ja lakanud olemast valitsev jõud rahvusvahelisel areenil.

Sotsialistliku revolutsiooni võit Venemaal, sotsialismi väljumine ühe maa piiridest ja sotsialismi maailmasüsteemi tekkimine tähendasid, et maailmas on tekkinud ja areneb uus antagonistlik vastuolu — vastuolu kahe vastandliku ühiskonnasüsteemi — kasvava sotsialismi ja sureva kapitalismi vahel. See on kaasaja põhiline vastuolu.

2. RIIKLIK-MONOPOLISTLIK KAPITALISM

Riiklik-monopolistliku kapitalismi olemus

Riiklik-monopolistlik kapitalism kujutab endast monopolide ja kodanliku riigi jõudude ühendamist ühtseks mehhanismiks, mida kasutatakse monopolide rikastamiseks, töölis- ja rahvusliku vabadusliikumise mahasurumiseks, kapitalistliku korra päästmiseks ja agressiivsete sõdade vallapäästmiseks. Põhjused, mis kiirendasid monopolistliku kapitalismi ümberkasvamist riiklik-monopolistlikuks kapitalismiks, peituvad monopolide tugevnemises, imperialistlike vastuolude teravnemises ning sotsialismi ja kapitalismi vaheliste vastuolude süvenemises.

Esimene suur samm riiklik-monopolistliku kapitalismi arenemises astuti Esimese maailmasõja aastail, kui tootmise kontsentratsioon ja monopoliseerimine märgatavalt hoogustus ja imperialistlikud vastuolud teravnesid.

Teise maailmasõja aastail ja eriti pärast sõda suurenes monopolide võim veelgi, kapitalistliku maailma majanduse vastuolud muutusid järsult teravamaks ja nõrgenesid imperialismi positsioonid majanduslikus võistluses sotsialismiga. Korporatsioone-miljardäre oli Ameerika Ühendriikides 1952. aastal 66, 1968. aastal aga 260. Ameerika Ühendriikide korporatsioonide kasumid enne maksude tasumist moodustasid 1929. aastal 10 miljardit dollarit, 1969. aastal aga 93 miljardit dollarit. Kasvas riiklike tellimuste osa monopolide toodangu turustamises.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi arenemist põhjustab mitte ainult tootmise ja kapitali kontsentratsioon ja monopoliseerimine, vaid ka monopolistliku kodanluse püüe pehmendada teravamaks muutuvat konflikti kaasaegse kapitalismi tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel riigiaparaadi abiga.

Majanduse riikliku reguleerimise vormid ja meetodid

Riiklik-monopolistliku kapitalismi arenemise põhivormideks on: riiklik omandus ja riiklik tarbimine; majanduse riiklik reguleerimine ja programmeerimine; monopolide ja kodanlike valitsuste personaalunioon; riiklik-monopolistlik välisekspansioon ja rahvusvahelised riiklik-monopolistlikud organisatsioonid.

Enamikus Lääne-Euroopa maades on *riiklik omandus* loodud kas kodanliku natsionaliseerimise teel, s. o. ettevõtete üleandmisega riigi kätte, kusjuures monopolidele makstakse määratu suurt lunaraha, või uute suurettevõtete ehitamisega eelarve arvel. Inglis- ja Prantsusmaal ületab riigi kapitali osa maa kapitalimahutuste kogusummas 20%, Itaalias umbes 30%. Riiklike ettevõtete juhatajaiks määratakse tavaliselt needsamad monopolistid.

Seoses riikliku omanduse arenemisega, riigieelarve kaudu jaotatava natsionaalse tulu osa kasvuga laieneb riigi tegevus ettevõtjana ja kasvab riiklik tarbimine. Laialdaselt areneb kaupade kokkuost valitsuste poolt.

Riiklik reguleerimine on kapitalistlikku taastootmise protsessi riigi vahelesegamise tähtsaim vorm. Riik ergutab kapitali mahutamist juhtivaisse tootmisharudesse, eriti sellistesse, mis on seotud sõjalise toodangu tootmisega. Kaasajal esineb majanduse riiklikku reguleerimist ka majanduse programmeerimisena, s. o. mitmesuguste majanduse arendamise plaanide, programmide ja prognooside ühtekoondamisena, mida kasutatakse majanduse arendamise mõjutamiseks monopolide huvides.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi kasv ilmneb ka monopolide ja kodanlike valitsuste *personaalunioonі* laienemises. Tänapäeval on see nähtus, mida V. I. Lenin juba pool sajandit tagasi ära märkis, väga laialt levinud. Toome mõned näited. Ameerika Ühendriikide Esindajatekoja komisjon relvastatud jõudude asjus viis läbi spetsiaalse uurimise, mille andmete järgi oli 72 valdavat osa Pentagoni sõjalistest tellimustest täitva ettevõtja teenistuses 1426 erukindralit, -admirali ja vanemohvitseri, «General Electricu» teenistuses 54 kindralit ja koloneli, nii «Westinghouse Electricul» kui ka «Lockheed Aircraftil» oli 60 teenistujat sõjaväelaste hulgast jne.

Sõjajärgsetel aastatel tekkisid rahvusvahelised riiklik-monopolistlikud koondised «ühisturu», Euroopa Vabakaubanduse Assotsiatsiooni jt. näol. Ent need koondised ja liidud ei pehmenda imperialistlikke vastuolusid, vaid kujunevad võitlusvahendeiks, mida kasutavad tugevad nõrkade vastu, ning on kapitalistlike turgude jagamise uueks vormiks.

Süvendades tootmise ja kapitali kontsentratsiooni, arendades riiklikku omandust ja kapitalistliku majanduse reguleerimist, loob riiklik-monopolistliku kapitalismi kasv kõige kõrgema kapitalismi tingimustes võimaliku tootmise ühiskonnastamise astme. Selle ühiskonnastatud tootmise juhtimiseks luuakse reguleerimis- ja juhtimisaparaat, milles töötab määratu suur hulk ökonomiste, insenere ja muid spetsialiste. See kõik näitab, et riiklik-monopolistlik kapitalism on täielik materiaalne ettevalmistus sotsialismiks.

Ent monopolide huvides teostatav majanduse riiklik-monopolistlik reguleerimine, mille eesmärgiks on kapitalistliku korra säilitamine, ei suuda jagu saada kapitalistliku turu stiihilistest seadustest.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi arenemine tugevdab erakordselt imperialismile omast reaktsiooni, poliitilise rõhumise tendentsi. Kodanlikes valitsustes ja kapitalistlike monopolide juhatustes on ühed ja needsamad inimesed. See hõlbustab monopolidel riigivõimu kasutamist oma huvides, töölisklassi võitluse ja rahvusliku vabadusliikumise mahasurumiseks. Töörahva demokraatlike organisatsioonide ja progressiivsete tegelaste suhtes rakendatakse igasuguseid repressioone. Antakse välja töölistevastaseid seadusi. Proletariaadi parteid keelatakse. Monopolid otsivad abi reaktsiooniliste režiimide kehtestamisest, fašismi kasutamisest oma diktatuuri tööriistana.

Käesoleval ajal tõstab Lääne-Saksamaal taas pead fašism, mida monopolid toetavad. Fašistlikku tüüpi organisatsioonid tegutsevad ka Ameerika Ühendriikides ja mitmetes teistes kapitalistlikes maades.

Ent poliitilise reaktsiooni tugevnemine kapitalistlikes maades ja tema üleminek pealetungile ei kõnele imperialismi jõust, vaid nõrkusest.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi arenemine ei pehmenda, vaid muudab teravamaks kapitalismi põhivastu-

olu — vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja erakapitalistliku omastamise vahel. Tootlikud jõud on kapitalismi raamidest välja kasvanud ja nõuavad tootmissuhete põhjalikku muutmist. See on aga võimalik üksnes sotsialistliku revolutsiooni tulemusena.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi arenemine toob kaasa *militarismi* enneolematu *kasvu*. Majanduse militariseerimisega püüavad imperialistlikud riigid tagada majanduse kasvu ja vältida majanduskriise, tugevdada agressiooni- ja reaktsioonijõudude positsioone nii omal maal kui ka raja taga. Üksnes XX sajandi esimese poole sõdadeks kulutati 4000 miljardit dollarit. Militarismi märatsemine on kaasaegse kapitalistliku maailma koletumaid külgi.

3. IMPERIALISMI KOLONIAALSÜSTEEMI LIKVIDEERIMINE

Koloniaalsüsteemi kokkuvarisemine

Ekspluateerimise kasvu ja koloniaalikke tugevnemisega kaasneb asumaade rahvaste rahvusliku vabadusliikumise arenemine.

Kapitalismi üldkriisi tekkides puhkes see võitlus uue jõuga ning võttis imperialistliku orjusesüsteemi täieliku likvideerimise eest peetavate lahingute iseloomu. Algas imperialismi koloniaalsüsteemi kriis ning seejärel ka koloniaalsüsteemi lagunemine.

Selle olemuseks on asumaade ja imperialistlike riikide vaheliste vastuolude järsk teravnemine. Selle tulemuseks oli asumaade ja sõltuvate riikide rahvaste rahvusliku vabadusvõitluse arenemine, mis viis poliitilise sõltumatuse kättevõitmisele enam kui 70 Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maal.

Kui 1919. aastal elas 69,4% maakera rahvastikust asumaades, poolasumaades ja dominioonides, mis moodustasid 72% maismaa territooriumist, siis rahvusliku vabadusliikumise tulemusena, mis põhjustas imperialismi koloniaalsüsteemi lagunemise, elas 1969. aastal asumaades juba kõigest 1% maakera rahvastikust ja nende territoorium moodustas vähem kui 4% maakera maismaast.

Noorte suveräänsete riikide suure grupi tekkimine on endiste asumaade rahvaste suur saavutus nende vabadus-

võitluses imperialismi vastu. Ent see võitlus ei ole lõppenud. Maailmas on veel maid, kus imperialistid püüavad koloniaalkorda jõuga säilitada. Angoolas ja Mosambiigis, «Portugali» Gineas ja mõnedes teistes maades võitlevad rahvad kangelaslikult välismaiste orjastajate vastu. Lõuna-Aafrikas ja Lõuna-Rodeesias püsib rassistlik režiim, rahvahulgad avaldavad sellele üha suuremat vastupanu. Kolonialismi lõplik likvideerimine kõigis tema avaldumisvormides on kaasaja edasilükkamatu ülesanne.

Võitlus kolonialismi tagajärgede likvideerimise eest

Imperialistide paljuaastase valitsemise tagajärjeks asumaades ja sõltuvates riikides on äärmiselt madal majanduse arenemistase, nende maade laiade rahvahulkade viletsus, nende majanduslik sõltuvus endistest metropolidest. Tootmise tasemelt iga inimese kohta jäävad need maad majanduslikult arenenud maadest 20—40 korda maha. Sellepärast on noorte rahvusriikide rahvaste esmajärguliseks ülesandeks kolonisaatorite valitsemise ränkade tagajärgede likvideerimine, rahvusliku majanduse arendamine, majandusliku iseseisvuse saavutamine, rahva heaolu taseme tõstmine.

Rõhutud rahvad, kes võitlevad oma vabaduse eest või on poliitilise sõltumatuse juba saavutanud, on erinevatel sotsiaalse ja majandusliku arengu astmetel. Ühtedes maades on tootlikud jõud saavutanud kõrgema taseme kui teistes. On maid, kus on tekkinud ja kasvab töölisklass, teistes aga annavad end tunda möödunud ühiskondlik-majanduslike formatsioonide märkimisväärsed igandid (sugukondlikud, orjanduslikud ja feodaalsuhted). Sellepärast ei saa ka rahvusliku vabadusvõitluse ülesanded olla erinevais maades kõigiti ühesugused.

Poliitilise sõltumatuse kättevõitnud maade ette kerkib täie teravusega edasise arengutee valiku küsimus.

V. I. Lenin rõhutas: «... Ei ole õige arvata, et kapitalistlik arenemisstaadium on mahajäänud rahvastele paratamatu.» Uuel ajastul võivad kolonialismiikke heitnud rahvad, kui nende eesotsas on revolutsioonilised jõud ja kui nad tuginevad maailma sotsialismi toetusele, minna sotsiaalse progressi teed kapitalismi vahele jättes. Teel sotsialismi võidule teevad noored rahvusriigid läbi ühiskond-

liku arengu üleminekuastmete ajaloojärgu, millal järkjärgult valmistatakse ette sotsialismi materiaalsed ja sotsiaalsed eeldused, kujuneb töölisklass ja rahvale ustav intelligents.

Seega on võimalikud vabanenud maade kaks arenguteed: kapitalistlik ja mittekapitalistlik. Nagu ajaloo kogemused on näidanud, on kapitalistlik tee rahva kannatuste tee. See ei taga rahvamajanduse arenemise kiiret protsessi ja töörahva viletsuse likvideerimist. Mittekapitalistlik arengutee on progressiivne tee, mis viib sotsiaalselt ja majanduslikult mahajäänud sõltumatud riigid sotsialistlike riikide ja rahvusvahelise proletariaadi aktiivse toetuse ja abiga sotsialismile kapitalismist mööda minnes. Neist ühe või teise tee valik sõltub progressijõudude ja reaktsioonijõudude klassivõitluse teravusest nendes maades, imperialismi mõju astmest nendes maades.

Kapitalistlikule teele asunud maad ei ole suutnud lahendada ühtki nende ette kerkinud põhiprobleemi.

Mittekapitalistlikule teele asunud maad võtsid uue arengusuuna ja on saavutanud võitluses rahvusliku majanduse kindlustamise eest suurt edu. Neis maades tehakse põhjalikke sotsiaalseid ja majanduslikke ümberkorraldusi, areneb riiklik sektor majanduses, tõrjutakse välja monopolid, astutakse samme rahva olukorra parandamiseks.

Veel säilinud koloniaalvaldustes ja ka mõnedes noortes riikides, mis on imperialistlike riikidega tugevasti seotud, rakendavad imperialistid ka tänapäeval koloniaalvõimu vanu meetodeid.

Suurt osa noorte riikide võitluses tõelise sõltumatuse eest ja sotsiaalse progressi teele asumise eest etendab abi, mida neile annavad Nõukogude Liit ja teised sotsialistlikud maad. Tänu sellele abile on likvideeritud imperialistide monopol arenevate maade varustamisel nende industrialiseerimiseks vajalike seadmetega, on õõnestatud kapitalistlike riikide monopoli tooraine ostmisel nendest maadest. See parandab oluliselt arenevate maade traditsiooniliste eksportkaupade müügitingimusi maailmaturul.

Imperialistid kasutavad oma võimu säilitamiseks endistes asumaades ja sõltuvates riikides mitmesuguseid uusi kolonialismi vorme. Selle võimu säilitamise püüde majanduslik tagamõte on silmanähtav: üksnes kasumitena kapitalimahutustelt pumpavad Ameerika Ühendriigid, Inglis-

maa ja teised imperialistlikud riigid Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maadest iga aasta ligi 6 miljardit dollarit.

Neokolonialismi iseärasus seisab selles, et imperialistid maskeerivad oma tõelisi rööveesmärke mitmesuguste vahenditega. Seejuures ajavad neokolonialistlikku poliitikat sageli mitte üksikud imperialistlikud riigid, vaid terved maade grupid, mis kujutab endast kollektiivse kolonialismi vormi.

Neokolonialismi meetodite hulka kuuluvad: noortele riikidele nende suveräänsust kitsendavate majanduslike lepingute ning sõjalis-poliitiliste paktide pealesundimine; nende ekspluateerimine kapitali väljaveo, ebavõrdsete kaubandustingimuste, ebasoodsate valuutakursside, orjastavate laenude, mitmesuguste «abi» vormide ja rahvusvaheliste finantsorganisatsioonide surve abil. Selliste vahenditega püüavad imperialistid hoida arenevaid maid kapitalistliku maailmamajanduse raamides, jätta neid koloniaalse riisumise objekti seisundisse.

Imperialistlikud riigid segavad ka otseselt vahele noorte riikide siseasjadesse, toetavad seal reaktsioonilist, rahvavastast poliitilist režiimi. Nad ei pea paljuks isegi mitte relvastatud interventsiooni, agressiivsete sõdade vallapäästmist vabanenud maade rahvaste vastu. Säärase agressiooni kujukaks näiteks on Ameerika imperialismi rööv-sõda vietnami rahva vastu.

Võitlus neokolonialismipoliitika kõigi avaldumisvormide vastu on üks progressiivse inimkonna edasilükkamatuid ülesandeid.

4. KAASAEGSE KAPITALISMI EBASTABIILSUSE JA ROISKUMISE SÜVENEMINE

Kapitalismi vastuolude teravnemine

XX sajandi keskpaika iseloomustab imperialismi vastuolude süvenemine, mis ei ole tingitud mitte mingisugustest mööduvatest, ajutistest asjaoludest, vaid tõsistest muutustest, mis on aset leidnud kogu maailmas ja ka kapitalistlikus süsteemis.

Konflikt tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel on järsult süvenenud.

Ägedast konkurentsist tingitud monopolide tootmisvõimsuste laiendamine toimib olukorras, kus on juba olemas nende tohutu üleküllus ja töörahva ostujõuline nõudmine on piiratud, jõuna, mis takistab ühiskondliku tootmise efektiivsuse suurendamist, põhjustab hindade tõusu, inflatsiooni arenemist, töörahva ostuvõime kunstlikku piiramist, s. o. nende vastuolude teravnemist, mis tingivad tootmisaparaadi koormatuse edasise languse.

Süveneb kapitalistliku majanduse roiskumise ja ebastabiilsuse protsess. Teaduse ja tehnika progressi vältimatuks kaaslaseks kujuneb kapitalismi tingimustes massiline töötuudus. Viimastel aastatel on imperialistlikes maades 6—8 miljonit inimest täielikult ja 3—5 miljonit inimest osaliselt ilma tööta.

Kaasaegne kapitalism kohaneb toimuvate muutustega tootmisprotsessi riigi vahelesegamise meetodeid kasutades. Kodanlik riik kontsentreerib tohutud summad ning suunab need teaduse ja tehnika progressi kiirendamisele, samuti sõjalise võimsuse suurendamisele. Ent ta ei suuda kapitalismi põhivastuolust ega tema teistest vastuoludest üle saada. Veel enam, tekivad uued raskused, mille lahendamine käib kodanlikul riigil isegi liidus monopolidega üle jõu.

Kapitalistlike maade arenemise ebaühtluse suurenemine

Sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimine ja arenemine ning vanade koloniaalimpeeriumide kokkuvarisemine suurendab kapitalistlike maade arenemise ebaühtlust. Ebaühtluse suurenemine on kogu kapitalistliku süsteemi ebastabiilsuse kasvu tähtis tegur.

Kapitalistlike maade arenemise ebaühtluse suurenemine sõjajärgsel perioodil väljendub esiteks selles, et on oluliselt muutunud tähtsamate kapitalistlike maade osa tööstuslikus tootmises; teiseks selles, et on muutunud kapitalistlike maade osa ülemaailmses kapitalistlikus ekspordis; kolmandaks selles, et on tekkinud ja arenevad mitmesugused kapitalistlike maade riiklik-monopolistlikud grupeeringud, mis kiiresti muudavad jõudude vahekorda imperialistlikus leeris; neljandaks selles, et klassivõitluse teravuse aste on kapitalistlikes maades erinev.

Teise maailmasõja tagajärjel tugevnesid veelgi Amee-

rika Ühendriikide positsioonid kapitalistlikus maailmas. Kolm imperialistlikku suurriiki — Saksamaa, Itaalia ja Jaapan — purustati sõjaliselt. Inglismaa ja Prantsusmaa nõrgenesid oluliselt. Ameerika imperialism kasutas seda asjaolu uute positsioonide vallutamiseks kapitalistlikus maailmas. Ameerika Ühendriikide osa kapitalistliku maailma tööstuslikus tootmises kasvas 1938. aasta 37 protsendilt 56 protsendini 1948. aastal.

Alates 50. aastatest aga hakkas Ameerika Ühendriikide osa järk-järgult vähenema ja moodustas 1968. aastal 44,2%. Kukkusid läbi Ameerika plaanid allutada Lääne-Euroopa oma võimule ja tugevdada imperialistlikku leeri eesotsas Ameerika Ühendriikidega.

Lääne-Euroopa kapitalistlikud maad suurendasid sõjajärgsetel aastatel mõnevõrra oma osa. See suurendamine toimus peamiselt «ühisturu» maade arvel, kuhu kuuluvad Saksa Föderatiivne Vabariik, Prantsusmaa, Itaalia, Belgia, Holland ja Luksemburg. Need maad suurendasid oma erikaalu kapitalistliku maailma tööstuslikus tootmises 1948. aasta 13 protsendilt 19 protsendini 1968. aastal. Seejuures oli kõige suurem kasv Saksa Föderatiivses Vabariigis, kes tõusis tööstusliku tootmise mahu poolest teisele kohale kapitalistlikus maailmas, minnes mööda Inglismaast. Märgatavalt suurendas oma osa ülemaailmses tööstuslikus tootmises ka Jaapan.

Imperialistliku valitsemise sfääri ahenemine ja tähtsamate kapitalistlike maade jõudude vahekorra oluline muutumine, nende arenemise ebaühtluse suurenemine tingisid imperialistliku võitluse teravnemise kapitalistlikul maailmaturul.

Imperialistlikud blokid ja monopolistide liidud ei kaota ega saagi kaotada arenemise ebaühtlust, vastuolusid ja konkurentsi kapitalistlikus maailmas.

Teaduslik-tehniline revolutsioon ja kapitali taastootmise iseärasused

Ühiskondliku kapitali taastootmisele avaldab tänapäeva tingimustes määratu suurt mõju teaduslik-tehniline revolutsioon. See hõlmab nii tööstust kui ka teisi majandusharusid, annab tõuke aatomienergeetika, elektroonika, tootmise kemiseerimise, automatiseerimise arenemisele.

Selle tagajärjel tekivad uued tööstusharud, süveneb ühiskondlik tööjaotus, kiireneb tootmise kasvutempo ja süvenevad kapitalismi vastuolud majanduses.

Teaduslik-tehniline revolutsioon hõlmas tegelikult kõiki arenenud maid, kuid peaaegu ei kandu noortesse riikidesse. Suure tähtsusega teaduslik-tehnilises revolutsioonis mitmetes kapitalistlikes maades on teiste maade teadlaste ülemeelitamine. Seda meetodit kasutavad iseäranis Ameerika Ühendriigid. Jaapan on saavutanud teaduse ja tehnika suure progressi tunduval määral sellega, et ostis välismaalt kokku teaduslike avastuste ja tehniliste leiutuste patendid ja rakendas neid oma tootmises.

Teaduslik-tehnilise revolutsiooniga kaasneb masinate ja seadmete moraalse kulumise kiirenemine ning kasvav nõudmine nende järele. See stimuleerib ühiskondliku kapitali laiendatud taastootmist. Toimub põhjalik põllumajanduse tehniline ja majanduslik ümberkorraldamine, tööstuslike meetodite laialdane rakendamine kõigis rahvamajanduse sfäärides, millega samuti kaasneb turu tunduv laienemine. Kapitalistliku majanduse tsüklilisele arenemisele avaldavad teatud mõju ka riigi vahelesegamine ja riikliku reguleerimise abinõud, samuti majanduse militariseerimine.

Imperialistlik kodanlus püüab kapitalistliku majanduse kasvutempo aeglustumist takistada, kasutades kaasaegsele tootmisele omast plaanipärasuse tendentsi ja ohjeldades osaliselt turustiihiat monopolistliku kapitali huvides.

Ent riikliku reguleerimise abinõud ei suuda kaotada kapitalistliku majanduse arenemise tsüklilist iseloomu. Kapitalismi üldkriisist tingitud põhjalikud sotsiaalsed ja majanduslikud muutused on avaldanud määratu suurt mõju kapitalistliku tsükli kulgemisele, mille iseärasusi kaasaegsetes tingimustes me käsitlesime V peatükis.

Majanduse militariseerimise süvenemine

Riiklik-monopolistliku kapitalismi kasv muudab teravamaks imperialistlikud vastuolud ja süvendab enneolematul määral militarismi ja kapitalismi roiskumist kaasajal. Määratu suure osa natsionaalsest rikkusest kasutavad imperialistlikud riigid sõdade ettevalmistamiseks ja pidamiseks.

Üha suurem osa imperialistlike riikide natsionaalsest tulust (25—30%) jaotatakse riigieelarve kaudu ümber, üha suurema osa eelarvest moodustavad sõjalised kulutused.

Ameerika Ühendriikide sõjalised kulutused moodustasid Teise maailmasõja viie aasta jooksul 281,4 miljardit dollarit, aastail 1964—1968 aga peaaegu 350 miljardit dollarit. NATO maade sõjalised kulutused moodustasid 1968. aastal 102,9 miljardit dollarit. Selle rahaga võiks ehitada kümneid miljoneid kortereid või sadu tuhandeid haiglaid ja koole.

Agressiivse Põhja-Atlandi bloki olemasolu 20 aastaga on selle sõjamasina loomiseks ja täiustamiseks kulutatud ligikaudu 1300 miljardit dollarit. Enneolematult on kasvanud purustusvahendite maksumus. Uus aatomiallveelaev maksab 200 miljonit dollarit, Teise maailmasõja aastail aga maksis allveelaev 4,7 miljonit dollarit; 1961. aasta tüüpi pommituslennuk «B-52» maksab 7,9 miljonit dollarit, Teise maailmasõja aegne pommituslennuk aga 218 000 dollarit. Miljardeid dollareid kulutatakse termotuumarelva loomiseks.

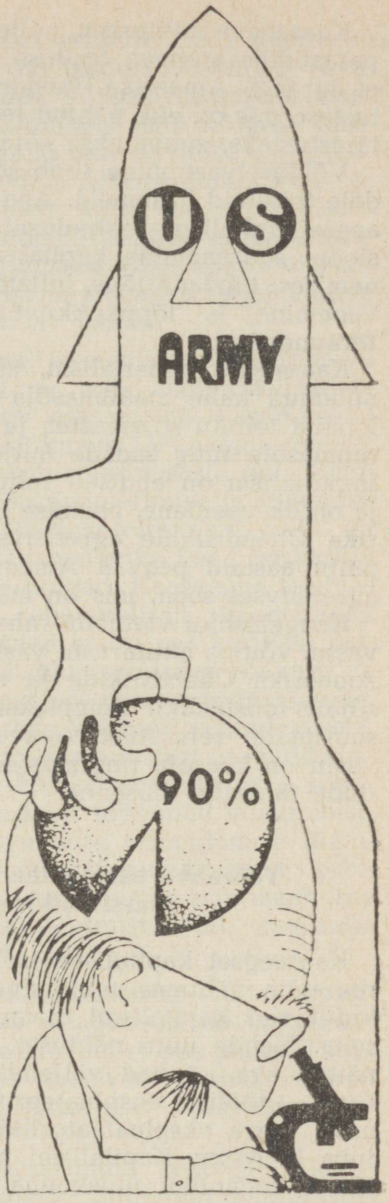

Kaasaegne militarism, mille imperialism esile kutsub, on parasiidiks areneva teaduse kehal. Tarvitseb vaid öelda, et ligi 90% Ameerika Ühendriikide föderaalvalitsuse kulutustest, mis on ette nähtud teaduslikeks uurimistöödeks ja täiustusteks, suunatakse sõjalisteks uurimistöödeks.

Võidurelvastumine toob sellest osavõtvatele monopolidele tohutuid kasumeid. Aga ta ei suuda lahendada kaasaegse kapitalismi vastuolusid ja tagajärjeks on disproportsiooni suurenemine kapitalistlike maade majanduse arenemises, hindade tõus, inflatsioon, töörahva olukorra halvenemine ja lõppkokkuvõttes kapitalismi vastuolude teravnemine.

Kaasaegne imperialism, kümneid miljoneid inimelusid nõudnud kahe maailmasõja peasüüdlane, on tänapäeval loonud tohutu sõjamasina ja ähvardab inimkonda termotuumasõja ning sadade miljonite inimeste hukkumisega. Imperialism on endiselt rahuarmastavate rahvaste tõsine ja ohtlik vaenlane, peamise imperialistliku riigi — Ameerika Ühendriikide agressiivsus on aga kasvanud. Juba palju aastaid peavad Ameerika Ühendriigid Vietnamis agressiivset sõda, mis on määratud läbikukkumisele.

Kangelasliku vietnami rahva toetamine, võitlus sõjaohu vastu, võitlus militarismi vastu kõigis selle vormides, eriti Ameerika Ühendriikide ja teiste imperialistlike riikide sõjalis-tööstusliku kompleksi (sõjaväelise kildkonna ja suurimate relvastust tootvate monopolide ühinemine) vastu on kaasaja tingimustes kõigi rahuarmastavate jõudude tähtsaim ülesanne.

Töörahva ekspluateerimise suurenemine ja klassivõitluse teravnemine

Kaasaegset kapitalismi iseloomustab majanduses terve rea uute nähtuste tekkimine, mida kapitalismi kaitsjad kujutavad kapitalismi olemuse, tema loomuse muutumisena. Nende uute nähtuste marksistlik-leninlik analüüs näitab aga, et nad väljendavad ikka sedasama kapitalismi — tööliste ekspluateerimisel kapitalistide poolt rajaneva korra ekspluataatorlikku loomust, mille paljastas juba K. Marx. Kapitalismi maailmas toimib endiselt täie jõuga kodanliku ühiskonna põhiline klassivastuolu — vastuolu töö ja kapitali vahel.

Suureneb töölisklassi ekspluateerimine. Seda soodustab asjaolu, et monopolid kasutavad teaduslik-tehnilise revolutsiooni saavutusi oma huvides. Tõuseb töö intensiivsus, kasvab töövigastuste arv. Tööpuudus jääb kõrgele tasemele, iseäranis noorte ja elatanud tööliste hulgas, mis töörahva olukorda veelgi halvendab. Jätkub elukalliduse ja maksude tõus, areneb inflatsioon, mille üheks peamiseks põhjuseks on võidurelvastumine. Töörahva aineline olukord muutub niisugustes tingimustes väga ebastabiilseks. Monopolid püüavad töölisklassi ja töörahva teiste kihtide õlgadele üha suuremat koormat panna.

Vastavalt tehnika progressi arenemisele sisseseatava uue tootmise organisatsiooni ja uute palgasüsteemide (nagu nõndanimetatud «töölise osasaamine kasumitest») eesmärgiks on lõhestada töölisliikumist, õõnestada tööliste võitlust oma õiguste eest. Ekspluateerimisaste pole iialgi olnud nii kõrge kui praegu. Ekspluateerimise ja rõhumise all ei kannata mitte üksnes tööstusproletariaat, vaid ka teised töölisklassi väesalgad, linnaelanike laiad keskkihid ning talupoegade ja farmerite hulgad. Kaasaegne teaduse ja tehnika revolutsioon on ebatavaliselt kiirendanud intelligentsi kihistumist, muutnud suure osa haritlasi palgalisteks töötajateks, keda ekspluateeritakse osavasti ja kes läheneb oma huvide ja seisundi poolest töölisklassile. Peamist kasu kaasaegsete tootlike jõudude rakendamisest, teaduse ja tehnika revolutsiooni saavutustest saab tööstusfinantsoligarhia. «Teaduse ja tehnika revolutsioon,» rõhutatakse 1969. aasta juunis Moskvas toimunud kommunistlike ja töölisparteide rahvusvahelise nõupidamise dokumendis, «kiirendab majanduse ühiskonnastamise protsessi, monopolide valitsemise tingimustes põhjustab see sotsiaalsete antagonismide taastootmist veel suuremas mastaabis ja veel teravamal kujul.»

Elu näitab, et legendid nõndanimetatud «rahvakapitalismist», «üldise heaolu riigist» ja «õitsvast ühiskonnast», mida kodanlikud ideoloogid levitavad, ei pea paika. Tänapäeva kodanlikus ühiskonnas õitsevad üksnes suured monopolid, kes omastavad miljarditesse ulatuvaid kasumeid.

Töörahva suurenev ekspluateerimine teravdab klassivõitlust, intensiivistab sotsiaalseid lahinguid kapitalistlikus ühiskonnas. Töörahva sotsiaal-majanduslike ja poliiti-

liste nõudmiste ring laieneb. Töötajate üha arvukamad väljaastumised kannavad poliitilist iseloomu.

Sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimine ja tema edusammud sotsialismi ja kommunismi ehitamisel on võimsaks toetuseks töölisklassi revolutsioonilisele liikumisele arenenud kapitalistlikes maades ja asumaade ning sõltuvate rahvaste rahvuslikule vabadusliikumisele. Pealöögi suunab kaasaegne revolutsiooniline liikumine monopolide vastu, sest nad on töörahva peamised ekspluateerijad ning kaasaegsete imperialistlike riikide agressiivse poliitika innustajad.

Kapitalismi üldkriisi arenemine poole sajandi vältel näitab, et kapitalistlik maailmasüsteem on ammu küps proletariaadi sotsiaalseks revolutsiooniks. Kuid kapitalism ei hukku automaatselt. Tänapäeva tingimustes määrab kapitali võimu kukutamise eest peetava võitluse põhijooned ja -suunad kolme ülemaailmse revolutsioonilise protsessi otsustava voolu — sotsialistliku maailmasüsteemi, arenenud kapitalistlike maade töölisliikumise ja rahvusliku vabadusliikumise jõud. Nende kolme võimsa revolutsioonilise voolu vastastikune toime lähendab vääramatu jõuga kapitalismi lõplikku kokkuvarisemist ja hukkumist.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Mida kujutab endast kapitalismi üldkriis?
2. Millised on kapitalismi üldkriisi arenemise põhietapid?
3. Milles on riiklik-monopolistliku kapitalismi olemus ja milline on tema osa kapitalismi vastuolude teravnemises?
4. Kuidas arenes imperialismi koloniaalsüsteemi lagunemise protsess?
5. Milles väljendub kapitalismi vastuolude teravnemine käesoleval etapil?

SOTSIALISM JA KOMMUNISM

VIII PEATÜKK

KAPITALISMILT SOTSIALISMILE ÜLEMINEKU AJAJÄRK

1. KAPITALISMILT SOTSIALISMILE ÜLEMINEKU AJAJÄRGU VAJALIKKUS JA OLEMUS

Sotsialistliku korra tekkimise iseärasused

Juba teadusliku sotsialismi rajajad K. Marx ja F. Engels tulid järeldusele, et kapitalistliku tootmisviisi asendamine sotsialistliku tootmisviisiga on paratamatu.

Kuidas siis tekib sotsialism? Me teame juba, et kapitalism kujunes stiihiliselt temale eelnenud feodalismi rüpes. Seame küsimuse üles järgmiselt: kas võib ka sotsialism kapitalismi rüpes stiihiliselt tekkida, kui võim on kodanluse käes? Vastus on eitav: sotsialism ei saa kapitalismi rüpes tekkida. Ja seda järgmistel põhjustel.

Üleminek feodalismilt kapitalismile tähendas muidugi ühiskonna majanduslikus arengus ülisuurt edusammu. Ent kodanlik revolutsioon ei kaotanud tootmisvahendite eraomandust, vaid asendas ühe eraomanduse (feodaalse) vormi teise eraomanduse (kapitalistliku) vormiga. Järelikult säilitas see revolutsioon puutumatuna inimese ekspluateerimise. Ta muutis vaid selle vormi. Uus ekspluataatorlik klass (kapitalistid) võis vanas ühiskonnas stiihiliselt ja järkjärguliselt kujuneda, kusjuures võim oli küllalt pika aja jooksul endiste ekspluataatorite (feodaalide) käes. Kodanlikud tootmissuhted võisid tekkida feodalismi rüpes ja seal pika aja vältel areneda.

Hoopis teisiti kulgeb sotsialismi majandusliku aluse tekkimise protsess.

Sotsialismi olemus seisab tootmisvahendite üleminekus rahva omandiks, kapitalistliku majandussüsteemi asendamises tootmisega, mis toimub üldise plaani järgi ja kõigi ühiskonnaliikmete huvides.

Üleminek sotsialismile tähendab kõigi ekspluataatorliku eraomanduse vormide lõplikku likvideerimist ja inimese igasuguse ekspluateerimise täielikku kaotamist. Sotsialismi majanduslik alus — ühiskondlik omandus — ei saa

kapitalistliku korra rüpes stiihiliselt kujuneda ega areneda. Kapitalismi rüpes kujunevad vaid sotsialismi materiaalsed ja vaimsed eeldused. Proletariaat kui klass, kes on huvitatud uue ühiskonna ülesehitamisest, on tootmisvahenditest ilma jäetud. Ta ei saa enne poliitilise võimu kättevõitmist organiseerida ühiskondlikku majandust, sest kõik põhilised tootmisvahendid on kodanluse käes. Kodanlus aga, nagu nähtub ajaloolistest kogemustest, ei kavatse vabatahtlikult oma majanduslikke ja poliitilisi eesõigusi loovutada.

Järelikult on tarvis ühiskondlikku jõudu, kes suudaks sundida kodanlust andma rahvale tagasi tootmisvahendid, mis kodanlus on enda kätte haaranud. Niisuguseks jõuks võib olla ainult proletariaadi poolt juhitava rahva kätte üleläinud riigivõim. Rahva võimu kehtestamine on sotsialismi ülesehitamise vältimatu tingimus.

Kuid võimu kättevõitmine ei tähenda veel iseenesest üleminekut sotsialismile. Sotsialismi ei saa sisse seada dekreedi abil, seda ehitatakse töörahvahulkade teadlike plaanipäraste jõupingutustega. Sotsialismi ülesehitamiseks kulub terve ajalooepohh, mis alles algab uue võimu kehtestamisega. Seda epohhi nimetatakse kapitalismilt sotsialismile ü l e m i n e k u a j a j ä r g u k s. Selle ajajärgu vältel saabki teoks s o t s i a l i s t l i k r e v o l u t s i o o n, s. o. kapitalistliku tootmisviisi revolutsiooniline asendamine sotsialismiga. Üleminekuajajärgul toimuvad põhjalikud sotsialistlikud ümberkujundused rahvamajanduses ja ühiskonna majandussuhetes, ideoloogia ja kultuuri valdkonnas, mille tulemusena kujuneb sotsialistlik kord.

Üleminek kapitalismilt sotsialismile võib toimuda nii rahulikul kui ka mitterahulikul teel. Sotsialismile ülemineku rahulik tee on täiesti võimalik, eriti käesoleval ajastul, mil sotsialistlik maailmasüsteem muutub maailma arengu otsustavaks teguriks ja kapitalismi alustoed hakkavad revolutsioonilise liikumise hoopide all üha enam kõikuma.

Täiesti alusetud on dogmaatikute väited, nagu peaks üleminek sotsialismile alati toimuma üksnes relvastatud ülestõusu teel ja nagu kaasneks sellega ilmtingimata kodusõda. Vastupidi, proletariaat püüab kõikjal kasutada rahulikke vahendeid, kui teda ei sunnita rakendama teisi meetodeid.

Kuid ei saa välistada ka teist võimalust — sotsialistliku

revolutsiooni mitterahulikku arenemist. Kõik sõltub sellest, kuidas proletariaadil õnnestub enda ümber laiu rahvahulki koondada ja kõige reaktsioonilisemaid kihte isoleerida. See, mil määral proletariaat vägivalda rakendab, oleneb kukutatavate ekspluataatorlike klasside vastupanust. On tarvis, et laiu rahvahulki juhtiva proletariaadi poolel oleks niisugune jõudude ülekaal, et kodanlus ei riskiks relvi haarata. Sellepärast on sotsialismile rahulikuks üleminekuks vajalik töölisklassi ühtsus, kõigi progressiivsete jõudude tegevusühtsus, maailma kommunistliku ja töölisliikumise ühtsus.

Proletariaadi diktatuuri osa sotsialistliku majanduse loomisel

Riigivõimu üleminek proletariaadi kätte tähendab proletariaadi diktatuuri kehtestamist. Proletariaadi diktatuur on sotsialismi ülesehitamise peamine vahend. Proletariaadi diktatuuri peaeesmärgiks on sotsialistliku ühiskonna ülesehitamine ning igasuguse ekspluateerimise ja rõhumise kaotamine. V. I. Lenin rõhutas, et sotsialismi ülesehitamine on võimalik vaid rahva enamiku jõupingutustega, seepärast rajaneb proletariaadi diktatuur töölisklassi lahutamatul liidul teiste töörahva kihtidega, eeskätt töötava talurahvaga. Selle liidu juhtivaks jõuks on töölisklass kui kõige revolutsioonilisem ja progressiivsem klass. Töölisklassi juhtiv osa tuleb sellest, et ta on koondunud suurte tööstuskeskuste ettevõtetesse, on paremini organiseeritud, karastatud kodanluse vastu peetud klassilahingutes. Töölisklass mõistab täielikumalt ja sügavamalt kui teised töörahva kihid oma klassihuve ja nende realiseerimise teid. Töölisklassil puudub tootmisvahendite eraomand. Nagu kirjutasid Marx ja Engels, ei ole töölisklassil revolutsioonis «midagi kaotada peale oma ahelate».

Ka talupojad, käsitöölised, kodutööndajad ja väikekaupmehed on töötajad ja ekspluateeritavad, kuid samal ajal on nad ka tootmisvahendite omanikud. Nende stiihiline arenemistee on kapitalismile viiv tee. Nad võivad sammuda sotsialismi suunas ainult töölisklassi juhtimisel, ent nad ei saa olla juhtivaks jõuks võitluses sotsialismi ülesehitamise eest. Seda takistab asjaolu, et nende valduses

on küll väike, kuid ikkagi eraomand, samuti nende killustatus ja organiseerimatus.

Sotsialistliku revolutsiooni põhiülesande: kaotada erakapitalistlik omandus, koos sellega aga ka inimese ekspluateerimine, rajada uus sotsialistlik majandus, realiseerivad niisiis laiad töörahvahulgad, kelle eesotsas on töölisklass. Proletariaat kasutab riigivõimu sotsialistliku majanduse loomiseks ja arendamiseks, mis rajaneb ühiskondlikul omandusel ja mis välistab ekspluateerimist, kodanluse vastupanu mahasurumiseks, sest kodanlus püüab vältida eraomanduse kaotamist, samuti sotsialistliku revolutsiooni saavutuste kaitsmiseks imperialistlike riikide kallaletungide vastu.

Sotsialismi ülesehitamisega, mil kogu rahvas on kindlalt asunud sotsialistlikele positsioonidele, muutub proletariaadi diktatuuri riik kogu rahva poliitiliseks organisatsiooniks, kusjuures töölisklass etendab selles juhtivat osa, töölisklassi eesotsas on aga tema avangard — kommunistlik partei.

Kommunistliku partei juhtiv osa sotsialismi ülesehitamisel

Sotsialismi edukas ehitamine oleneb selle protsessi õigest organiseerimisest ja juhtimisest. Selleks on tarvis parteid, kes suudab töölisklassi juhtida. Niisuguseks parteiks on marksistlik-leninlik partei.

Ta kujutab endast töölisklassi ja kõigi töötajate eelväge. Kommunistlik partei on relvastatud ühiskonna arenemise marksistlik-leninliku teooriaga, ta kasutab juhtimises ühiskonna arenemise juba tunnetatud seadusi. Tema poliitika ei rajane elust irdunud «puhta mõistuse» printsiipidel või üksikute juhtijate «vagadel soovidel», vaid konkreetse olukorra ning antud maa ja töölisklassi ees seisvate ülesannete teaduslikul analüüsil. Sellepärast ongi kommunistlik partei juhtiv jõud sotsialistliku revolutsiooni läbiviimisel ja sotsialismi ehitamisel. Igasugused katsed nõrgendada partei juhtivat osa kätkevad endas antisotsialistliku stiihia vallapäästmise ja kapitalistliku korra restaureerimise ohtu.

Kommunistlik partei võib täita oma osa sotsialismi ehitamisel liidus teiste parteidega, kes väljendavad töörahva üksikute gruppide huve ning tunnistavad töölisklassi ja tema eelväe juhtivat osa. Seepärast on sotsialistlik revo-

lutsioon võimalik ka mitmeparteilise süsteemi tingimustes.[1] Ent ka sel juhul on ühiskonna sotsialistliku ümberkujundamise juhtivaks jõuks marksistlik-leninlik partei.

Mitmed sektorid üleminekuajajärgu majanduses

Kehtestanud oma võimu, hakkavad töölisklass ja teised tema poolt juhitavad töörahva kihid rajama uut majandust. Esimeseks sammuks on sealjuures põhiliste tootmisvahendite ühiskonnastamine. Proletaarne riik viib läbi vabrikute, tehaste, kaevanduste, transpordi- ja sidevahendite, pankade, väliskaubanduse ja teiste majanduse võtmepositsioonide sotsialistliku natsionaliseerimise. Natsionaliseerimise konkreetsed moodused võivad olla erinevad. See võib olla konfiskeerimine, s. o. kodanluselt tootmisvahendite äravõtmine ilma hüvituse maksmiseta, nagu see leidis aset näiteks Venemaal. Võib kasutada väljaostmist, samuti mitmesuguseid riigikapitalismi vorme (näiteks riiklike ja eraomanduslike segaettevõtete asutamine), mille eesmärgiks on kapitalismi järkjärguline majanduslik väljatõrjumine. Selliseid meetodeid rakendati rahvademokraatiamaades. On võimalikud ka teised meetodid, mis kõik lõpptulemusena viivad selleni, et põhilised tootmisvahendid saavad riigi varaks, rahva omandiks. Sellega pannakse alus sotsialistlikule sektorile.

Kuid põhiliste tootmisvahendite natsionaliseerimine ja nende muutmine üldrahvalikuks omandiks tähendab vaid esimesi samme sotsialismi ehitamise teel. Paljudes majandussfäärides säilib eraomandus. Säilib väike- ja paljude keskmiste kapitalistide eraomand tööstuses, kaubanduses ja eriti põllumajanduses, samuti tööle rajatud eraomandi alusel majandavate ja võõrast tööd mitte ekspluateerivate miljonite väikekaubatootjate — talupoegade, käsitööliste ja väikekaupmeeste eraomand. Tööle rajatud eraomandit ei saa ekspropriieerida, sest see on vastuolus töölisklassi ja teiste töötajate põhiliste huvidega. Ent konkurentsivõitluses kihistuvad need väikekodanlikud elanikkonna kihid pidevalt, kusjuures nende hulgast kerkib esile üha uusi kapitaliste. Kapitalismi täielikuks hävitamiseks on tarvis sulgeda tema taassünni kanalid ja põllumajandus

[1] Nii on Saksa Demokraatlikus Vabariigis 5 poliitilist parteid, Poolas — 3, Bulgaarias — 2 jne.

ümber korraldada sotsialistlikel alustel. Selleks on aga vaja aega ja mitmeid teisi eeltingimusi, mida vaadeldakse edaspidi.

Järelikult eksisteerivad üleminekuajajärgu majanduses alles tekkinud sotsialistliku sektori kõrval veel mitmed sotsialismieelsed majandusvormid. Meie maal oli üleminekuajajärgul viis ühiskondlik-majanduslikku sektorit:

1. Patriarhaalset sektorit esindas väikenaturaalmajapidamine, mis oli levinud Venemaa ääremaadel. Nendes majapidamistes valmistatud toodangu põhimass oli ette nähtud oma tarbeks ega läinud turule.

2. Väikekaubatootmist esindavad majandid, mis valmistavad suure osa toodangust turul müümiseks. Nende aluseks on küll eraomandus, kuid neis ei rakendata palgatööd. Siia kuuluvad kesktalupojad ja kodutööndajad.

3. Eramajanduslik kapitalism. Selle sektori peamiseks esindajaks oli meie maal maakapitalist — kulak, samuti väike- ja keskmiste ettevõtete omanikud tööstuses ja kaubanduses.

4. Riigikapitalism. Seda esindasid kapitalistlikud ettevõtted, mis tegutsesid Nõukogude riigi otsese kontrolli all ja mida kasutati sotsialismi ülesehitamiseks. Riigikapitalismi põhivormideks tol ajal olid kontsessioonid (väliskapitalistidele rendile antud ettevõtted või maavarad), kodumaistele kapitalistidele rendile antud riiklikud ettevõtted jne.

5. Sotsialistlik sektor. Sellesse kuulusid peale eespool nimetatud natsionaliseeritud ettevõtete ka sovhoosid, põllumajanduslikud artellid ja kommuunid.

Et Venemaal oli just viis sektorit, on tema spetsiifiline iseärasus. Teistes maades, kus majanduse arenemise tase on teistsugune, võib sektorite arv olla erinev. Ent mitmesektoriline majandus on iseloomulik nähtus igale sotsialistliku arenemise teele astunud maale. Igal maal eksisteerivad kapitalismilt sotsialismile üleminekul sotsialistlik sektor, kapitalismi jäänused ja väikekaubatootmine. Need on üleminekuajajärgu majanduse põhilised sektorid.

Juhtivaks sektoriks on sotsialistlik sektor, sest ta tugineb riigivõimule, valdab tähtsamaid tootmisvahendeid ja kujutab endast uut, progressiivsemat majandusvormi, mis areneb selle sektori kujunemisega tekkivate sotsialismi majandusseaduste alusel.

Vastavalt kolmele põhilisele sektorile eksisteerivad üleminekuajajärgul kolm klassi: proletariaat, kodanlus ja talurahvas.

Üleminekuajajärgu vastuolud

Mitmesektoriline majandus määrab ära ka üleminekuajajärgu põhilise vastuolu — *vastuolu sureva kapitalismi ja sündiva sotsialistliku ühiskonna vahel*. See on antagonistlik, lepitamatu vastuolu, mis avaldub töölisklassi ja teiste töörahva kihtide võitluses kodanluse vastu, kes on küll võimult kõrvaldatud, kuid alles majanduslikult tugev. See vastuolu lahendatakse kapitalistliku sektori täieliku likvideerimise ja sotsialistliku tootmisega asendamise tulemusena. Niisuguse vastuolu lahendamisel on paratamatu terav klassivõitlus. See on kõigepealt äge võitlus proletariaadi ja kodanluse vahel põhimõttel «kes — keda», võitlus kapitalismi riismete väljatõrjumise ja likvideerimise ning inimese ekspluateerimise jäänuste kaotamise eest.

Selles võitluses etendab suurt osa töötav talurahvas, kes on arvukas ja oma loomuselt kahepalgeline klass. Ühelt poolt on talupoeg tööinimene ja kaldub loomulikult proletariaadi poole. Ent samal ajal on ta eraomanik, see ühendab teda kodanlusega. Talupoja kahepalgelisuses peitub samuti üks üleminekuajajärgu vastuolusid, mis laheneb küla sotsialistlikul ümberkorraldamisel. Töölisklassi tähtsamaks ülesandeks on töötava talupoja kodanlusest lahutamine. Töötavat talupoega on tarvis igati abistada, tuleb jagu saada tema eraomaniku kalduvustest, tuginedes sealjuures talupoja-tööinimese loomusele, luua temaga kindel ja vankumatu liit, suunata teda sotsialistliku ülesehitustöö rööbastele. Töölisklassi liidu tugevdamine talurahva ja teiste töörahva kihtidega on kodanluse üle võidu saavutamise tähtis ja vältimatu tingimus.

Üleminekuajajärgul esines meie maal vastuolu kõige eesrindlikuma poliitilise võimu ja proletariaadile päranduseks langenud mahajäänud majanduse vahel. V. I. Lenin märkis, et võib olla vaba kodanik vabal maal, kuid töötust arendamata viletsusest ikkagi ei pääse. Järelikult peab tingimata arendama ühiskondlikku tootmist, tuleb luua sotsialismi materiaal-tehniline baas. See saab teoks sotsialistliku industrialiseerimise teel.

Sotsialistliku suurtööstuse ja killustatud väiketalumajanduse vahelise vastuolu lahendamiseks on tarvis organiseerida ka külas sotsialistlik suurtootmine, selleks aga tuleb talumajandid ühendada, koopereerida.

Ent sotsialismi ülesehitamiseks ei piisa üksnes tehastest ja traktoritest. On vaja inimesi, kes on suutelised seda tehnikat kasutama ja täiustama. On tarvis tõsta töötajate kultuurilist ja tehnilist taset, läbi viia kultuurirevolutsioon.

Niisugused on üleminekuajajärgu peamised vastuolud ja nende lahendamise teed. V. I. Lenin on neid probleeme üksikasjalikult ja teoreetiliselt põhjendanud NSV Liidus sotsialismi ülesehitamise plaanis.

2. SOTSIALISTLIKU MAJANDUSSÜSTEEMI RAJAMINE

Sotsialismi ülesehitamise leninlik plaan

V. I. Lenin töötas juba enne Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu välja sotsialismi ülesehitamiseks vajalike tähtsamate majanduslike ümberkujunduste programmi. Praktika kogemustele tuginedes täpsustas ta hiljem ja arendas järjekindlalt edasi sotsialismi ehitamise seaduspärasusi käsitlevaid põhiideid.

On loomulik, et leninlik plaan kajastas eeskätt NSV Liidus sotsialismi ülesehitamise ülesandeid ja iseärasusi. Samal ajal aga on tal määratu suur rahvusvaheline tähtsus, sest «Vene eeskuju», nagu ütles V. I. Lenin, «näitab k õ i g i l e maadele midagi, ja väga olulist, nende paratamatust ja lähemast tulevikust».

Sotsialismi ülesehitamise leninliku plaani põhilülideks on meie maa sotsialistlik industrialiseerimine, põllumajanduse sotsialistlik ümberkujundamine ja kultuurirevolutsiooni elluviimine.

Sotsialismi ülesehitamise leninlikku plaani hakati ellu rakendama nõukogude võimu esimestest päevadest alates. Ent Kodusõda ja välisriikide interventsioon katkestasid selle elluviimise. Nõukogude riik oli sunnitud üle minema «s õ j a k o m m u n i s m i» p o l i i t i k a l e.

Selle poliitika olemus seisis selles, et võidu saavutamiseks sisemise kontrrevolutsiooni ja välismaiste interventide üle allutati kogu majanduslik tegevus rinde huvidele.

Nõukogude võim tsentraliseeris kogu rindele ja töötajaile vajaliku toodangu valmistamise ja jaotamise. Vabakaubandus keelati, seati sisse saaduste jaotamise kaardisüsteem, kehtestati toiduainete andmise kohustus ja üldine töökohustus. «Sõjakommunism» oli sunnitud abinõu, mille tingisid Kodusõda, välisriikide interventsioon ja majanduslik laos.

Pärast sõja lõppu ja interventide väljakihutamist hakati ellu viima uut majanduspoliitikat (nep). See tähendas proletariaadi ja talurahva majanduslikku koostööd, kusjuures kasutati ulatuslikult kaubalis-rahalisi suhteid. See oli niisugune poliitika, mis orienteerus sotsialismi võidule kapitalismi üle.

Toiduainete andmise kohustus asendati toitlusmaksuga, mis oli tunduvalt väiksem. Talupoegadel tekkis selle tulemusena saaduste ülejääke, mida nad võisid turul vabalt müüa. Ühtaegu lubati vabalt kaubelda tööstuskaupadega.

Sõja läbi kannatada saanud tootmise kiireks arendamiseks lubati erakapitalil riigi kontrolli all tegutseda nii tööstuses kui ka kaubanduses. Vabakaubandus ja mõningane kapitalismi elavnemine ei ohustanud sotsialistlikku ülesehitustööd, sest majanduse võtmepositsioonid olid nõukogude võimu käes.

Tugevdanud liitu talurahvaga ja taastanud sõja läbi purustatud majanduse, asus nõukogude rahvas otseselt sotsialistliku majanduse rajamisele, sotsialistliku ühiskonna materiaal-tehnilise baasi loomisele.

Sotsialismi materiaal-tehnilise baasi loomine

Sotsialismi materiaal-tehniline baas kujutab endast masinalist suurtootmist, mis valitseb tööstuses, põllumajanduses, ehitustegevuses, transpordis ja teistes rahvamajandusharudes tootmisvahendite sotsialistliku ühiskondliku omanduse alusel.

Sotsialistlikule ühiskonnale vastava materiaal-tehnilise baasi rajamine on üleminekuajajärgul tähtsaim majanduslik ülesanne.

NSV Liidu ja teiste maade sotsialistliku ülesehitustöö kogemused on näidanud, et tööstuse plaanipärane rekonstrueerimine ja arendamine on vajalikud mitte ainult nõrgalt arenenud agraarmaadele, vaid ühel või teisel määral

ka ükskõik millisele sotsialismi ehitavale riigile. Praktika on näidanud, et ehitada uut ühiskonda kapitalismilt päranduseks saadud materiaal-tehnilisel baasil ei ole võimalik.

Kapitalismi materiaal-tehniline baas areneb stiihiliselt. Arenenud piirkondade kõrval leidub mahajäänud piirkondi, mis tingib ebavõrdsuse erinevates piirkondades elavate rahvuste ja rahvusgruppide vahel. Sotsialism nõuab kogu majanduse ümberkorraldamist ja kooskõlastatud plaanimajanduse loomist. Sellepärast kujutab sotsialismi materiaal-tehnilise baasi rajamine endast üldist ülesannet, mida sotsialismile ülemineku ajajärgul kõik maad peavad lahendama. Muidugi võivad eri maades, kelle tootmise arengutase ei ole ühesugune, sotsialismi materiaal-tehnilise baasi loomise konkreetsed teed, meetodid ja tempo oluliselt erineda.

Sotsialistliku ühiskonna materiaal-tehniline baas luuakse kõigepealt sotsialistliku industrialiseerimise käigus.

Sotsialistlik industrialiseerimine

Sotsialistlik industrialiseerimine on niisugune suurtööstuse ja esmajoones rasketööstuse arendamine, mis tagab kõigi rahvamajandusharude sotsiaal-majandusliku ümberkorraldamise. Ta võimaldab eesrindliku masinatehnika baasil märgatavalt tõsta ühiskondliku töö viljakust, ilma milleta pole võimalik sotsialistlike tootmissuhete täielik võit.

NSV Liidu industrialiseerimise vajalikkus tulenes kõigepealt sellest, et me saime vanalt Venemaalt päranduseks tehniliselt ja majanduslikult mahajäänud majanduse, mis sõltus imperialistlikest suurriikidest. Kui me poleks loonud omaenda masinaehitust, mis on industrialiseerimise alus, poleks me suutnud välja tõrjuda eraomanikku ei tööstusest, kaubandusest ega transpordist, samuti varustada kõiki rahvamajandusharusid uusima tehnikaga.

Industrialiseerimine on vajalik ka põllumajanduse kollektiviseerimiseks. Anda põllumajandusele sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks vajalikku tehnikat võis ainult pärast meie maa industrialiseerimist.

Industrialiseerimise vajalikkus tulenes ka riigikaitse tugevdamise ülesannetest. Nüüd on kõigile selge, et võit

hitlerlike röövvallutajate üle Suures Isamaasõjas saavutati tänu sellele, et esimestel viisaastakutel ehitati meie maal metallurgia-, masina-, traktori-, lennuki- ja teisi tehaseid.

Tööstuse arenemisega kaasnes töölisklassi arvulise koosseisu kasv ning tema kultuurilise ja tehnilise taseme tõus. Töölisklass on ühiskonna sotsialistliku ümberkujundamise juhtiv jõud.

NSV Liidu industrialiseerimine toimus väga kiires tempos. Veidi üle kümne aastaga tuli meie maal läbi käia tee, mille läbimiseks kulus niisugustel maadel nagu Inglismaa, Prantsusmaa ja Sak-

samaa palju aastakümneid. Selle tulemusena ületas NSV Liidu tööstustoodang 1940. aastal 1913. aasta taseme 7,7-kordselt, loodi hulgaliselt uusi rasketööstuse harusid: auto-, keemia-, lennukitööstus jne. Anti ekspluatatsiooni ligikaudu 11 000 uut suurt tööstusettevõtet. Industrialiseerimise kiire tempo NSV Liidus oli tingitud meie maal kujunenud erilisest olukorrast. Me olime üksi, meid ümbritsesid vaenulikud kapitalistlikud maad. Nõukogude Liit pidi kiiresti neile järele jõudma, et tagada tehniline ja majanduslik sõltumatus, kaitsta oma riiklikku iseseisvust ja sotsialistlikke saavutusi, kui imperialismijõud püüaksid meie maale kallale tungida.

Seega tingis nii rahvusvaheline kui ka sisemine olukord industrialiseerimise kiire tempo vajalikkuse. Nendelsamadel põhjustel oli meie maa sunnitud alustama industrialiseerimist rasketööstuse (peamiselt masinaehituse) esmajärgulisest arendamisest. Oli tarvis tohutuid vahendeid. Tuli kokku hoida kõigil aladel, sealhulgas ka kergetööstuse ja toiduainete tööstuse ettevõtete ehitamisel, elamuehituses jne.

NSV Liidu industrialiseerimine toimus ainuüksi sisemiste vahendite ja ressursside arvel. «NSV Liidu industrialiseerimine,» öeldakse NLKP programmis, «on töölisklassi ja kogu rahva suur kangelastegu. Nõukogude rahvas ei säästnud ei jõudu ega vahendeid, ta oli teadlikult nõus puudust kannatama, et oma maad mahajäämusest välja kiskuda.»

Teistsugune on olukord praegu, mil pärast Teist maailmasõda sotsialismi ehitamise teele asunud rahvademokraatiamaad oma majandust plaanipäraselt ümber korraldavad. Tööstuse arendamisel tuginevad nad kogu sotsialismi maailmasüsteemi kogemustele ja abile, eeskätt aga NSV Liidu — maailma suure tööstusriigi abile. Praegu sotsialismi ehitavatel maadel pole vaja arendada rasketööstust nii kiires tempos nagu omal ajal NSV Liidul. Sellepärast võivad need maad sotsialistlike ümberkujunduste elluviimisel arendada ühtaegu nii rasketööstust kui ka kerge- ja toiduainete tööstust ning elamuehitust, tagades seega rahva heaolu kiire tõusu.

Sotsialismi ülesehitamiseks on vaja revolutsiooniliselt ümber korraldada nii tööstus kui ka põllumajandus.

Mõisnike ja põllumajanduslike suurkapitalistide eraomandus likvideeritakse natsionaliseerimise käigus. Külas tekivad riiklikul omandusel rajanevad sotsialistlikud suurmajapidamised — sovhoosid, riigimajandid, rahvamõisad jne. Ent neid ei ole palju. Põllumajanduslike tootjate põhimassiks on talupojad, peamiselt keskmikud — väikekaubatootjad.

Väiketalumajapidamine pole võimeline ajakohast põllumajandustehnikat suureulatuslikult kasutama. Järelikult ei saa ta olla masinatehaste toodangule turuks. Teiselt poolt — ja see on peamine — ei suuda käsitsitööl rajanev väiketalumajapidamine piisavalt varustada tööstust tooraainega ja linnaelanikkonda toiduainetega. Tekib tooraine ja toiduainete kroonilise nappuse oht. Pealegi kihistub stiihiliselt arenev väiketalumajapidamine pidevalt, sünnitab kapitalismi.

Majanduslikuks vajaduseks kujuneb majandite ühendamine. Seda ülesannet võib lahendada mitmel viisil.

Üheks teeks on suurte farmerimajandite loomine. Sealjuures rikastuvad üksikud talupojad, laiendavad tootmist, rakendavad masinaid ja suurendavad viljatoodangut. Talupoegade põhimass aga laostub, lahkub oma maatükilt ja läheb kas sulaseks või linna, suurendades seal töötute armeed. Loomulikult ei olnud säärane tee meile vastuvõetav. See oleks õõnestanud töölisklassi ja talurahva liidu aluseid, ilma sellise liiduta aga ei ole mõeldav sotsialismi ülesehitamine.

Ei kõlvanud ka teine tee, mida pooldasid trotskistid, kes pidasid kõiki talupoegi kui eraomanikke sotsialismi vaenlasteks. Nad soovitasid talitada talupoegadega niisamuti nagu mõisnike ja kapitalistidega, s. t. konfiskeerida kogu nende omandi ja organiseerida külas ainult riigimajandid. Ent see oleks põhjustanud talupoegade väljaastumist nõukogude võimu vastu, töölisklassi ja talurahva liidu õõnestamist, ning seadnud ohtu sotsialistliku revolutsiooni põhilised saavutused.

Jäi järele kolmas tee, mille näitas kätte juba Marx ja mida on detailselt uurinud V. I. Lenin. See on koopereerumine. Koopereerumise puhul luuakse suured ühismajan-

did, kuid samal ajal ei toimu talupoegade kihistumist rikasteks ja sulasteks. Peamine on aga see, et teatud ettevalmistuse puhul on talupojad ise vabatahtlikult nõus ühinema, sest see tõotab neile kasu: töö kergeneb, sissetulekud suurenevad, elutingimused paranevad ja kultuuritase tõuseb.

Lenini kooperatsiooniplaan nägi ette järkjärgulist üleminekut kooperatiivsele majapidamisele, milleks töölisklass, riik ja partei pidid osutama talupoegadele igakülgset abi ning toetust. Üleminek pidi toimuma rangelt vabatahtlikult, sedamööda kuidas talupojad veenduvad kollektiivse majapidamise eelistes.

Töölisklass kui ühiskonna juhtiv jõud on talurahva koopereerimisele igati kaasa aidanud. Industrialiseerimise edusammud võimaldasid varustada põllumajandust ajakohase tehnikaga. Noori, arenevaid kooperatiive toetas riik materiaalselt, vabastas talupojad liigkasuvõtjate, kulakute ja spekulantide kammitsaist.

Talupoegade veenmiseks kollektivismi eelistes pidas V. I. Lenin vajalikuks algul ulatuslikult arendada varustus- ja turustuskooperatsiooni — kõige lihtsamat ja talupoegadele arusaadavat kooperatsioonivormi. Kui talupojad nende lihtsamate ühinemisvormide najal veenduvad kollektiivse majapidamise eelistes, võib juba üle minna tootmiskooperatsioonile. Ka siin tuleb alustada lihtsamatest vormidest. Esmalt tuleb arendada tootmiskooperatsiooni madalamaid vorme (ühise maaharimise ühingud, vastastikuse abistamise brigaadid jt.), seejärel aga võib üle minna kõrgematele vormidele, põllumajandusliku artelli tüüpi majanditele.

Koopereerimise käigus suletakse külas kapitalismi taassünni kanalid. Tugevnenud kolhoosid muutuvad põllumajandussaaduste peamiseks realiseerijaks riigis. See aga tähendab, et on ära langenud vajadus kulaku kui kaubavilja hankija järele. Talupoegade massilise kollektiviseerimise ja nende kolhoosidesse ühinemise teel võis kulakluse kui klassi likvideerida.

Külas läbiviidavate sotsialistlike ümberkujunduste tulemusena asendab erakapitalistlikku ja talupoegade väikeeraomandust ühiskondlik omandus. Väiketalumajapidamine, mis pole suuteline kasutama ajakohast tehnikat ja teadust, loovutab koha sotsialistlikule suurtootmisele, mis on ühetüübiline ühiskonnastatud tööstusega.

Koopereerimise tulemusena moodustas sotsialistliku sektori osatähtsus NSV Liidu põllumajanduse kogutoodangus juba 1937. aastaks 98,5 protsenti. 23,7 miljoni talumajandi asemel, mis eksisteerisid meie maal 1927. aastal, oli 1938. aastaks loodud 242 000 kolhoosi, kalurikolhoosid ja tööndusskooperatiivid välja arvatud.

Arvukate üksiktalupoegade väikemajapidamiste üleviimine sotsialistlikele rööbastele oli täiesti uus, ajaloos ennenägematu asi. Loomulikult tekkis seejuures raskusi ja takistusi, millest külas sotsialismi ülesehitamise käigus jagu saadi. NSV Liidu kollektiviseerimise kogemustel on ülisuur rahvusvaheline tähtsus. Need võimaldavad teiste maade põllumajanduses läbi viia sotsiaalmajanduslikke ümberkorraldusi väiksemate raskuste ja kuludega.

Sotsialismi võit külas likvideerib inimese ekspluateerimise viimase kantsi, kaotab linna ja maa vastandlikkuse, loob tingimused tööstuse ja põllumajanduse edasiseks kiireks arendamiseks.

Kultuurirevolutsioon

Sotsialistliku majanduse arendamiseks on vaja hulgaliselt kvalifitseeritud kaadrit. Selle probleemi peab lahendama kultuurirevolutsioon. Kuid kultuurirevolutsiooni tähtsus ei piirdu tööstusele, põllumajandusele ja teistele majandusharudele vajaliku kvalifitseeritud kaadri ettevalmistamise ülesannetega. Kultuurirevolutsioon tähendab rahvahulkade ideelist ümberkasvatamist marksismi-leninismi, proletaarse internatsionalismi, uue, kommunistliku ideoloogia ja moraali alusel. Selles mõttes on kultuurirevolutsioon sotsialismi ehitamise üldine seaduspärasus mistahes maal. Kultuurirevolutsiooni käigus tõuseb kõige laiemate rahvahulkade kultuuriline ja tootmistehniline tase.

Nii kodumaa kui ka välismaa kultuuri, teaduse ja kunsti saavutused, mida on omandanud paljud põlvkonnad ja mis olid privilegeeritud klasside monopoliks, muutuvad rahva ühisvaraks. Kõigi inimeste ees, olenemata nende sotsiaalsest päritolust ja rahvuslikust kuuluvusest, avanevad inimkultuuri varaaida uksed. Kui tsaari-Venemaal olid igast neljast inimesest kolm kirjaoskamatud, siis 1939. aastal moodustas kirjaoskajate arv juba 87,4 protsenti (9—49 aasta vanuste elanike hulgas). 1914. aastal õppis

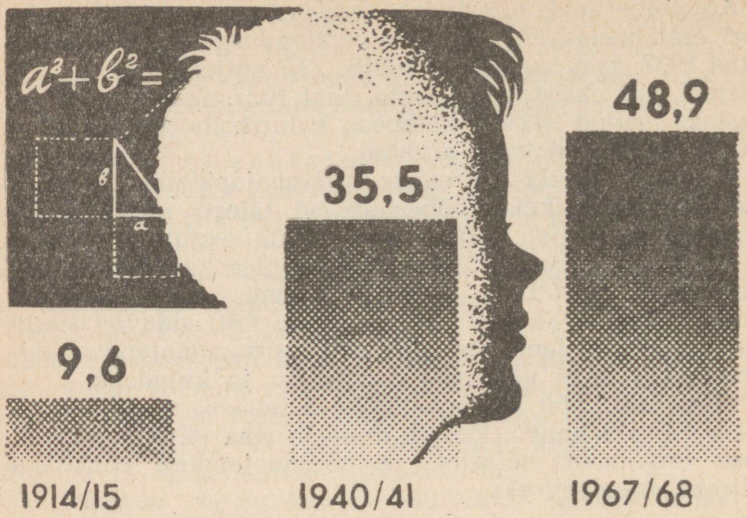

koolides 9,6 miljonit õpilast, 1940. aastal juba 35,5 miljonit. Kõrgemate õppeasutuste üliõpilaste arv kasvas ajavahemikul 1914—1940 peaaegu 6,4-kordseks.

Nüüd on rohkem kui kolmandikul NSV Liidu elanikest kõrgem ja keskharidus, toimub üleminek üldisele keskharidusele.

Kultuurirevolutsioon andis tööstusele, põllumajandusele ja teistele rahvamajandusharudele kirjaoskajaid ja haritud inimesi, kes suudavad kasutada kaasaegset teadust ja tehnikat, sihikindlalt võidelda sotsialismi võidukäigu eest. Ühtlasi lõi kultuurirevolutsioon uue, rahvaliku intelligentsi, kes on lahutamatult seotud töölisklassi ja talurahvaga, võimaldas töötajail riigivalitsemisest aktiivselt osa võtta. Kultuurirevolutsioon aitas kaasa vaimse ja füüsilise töö vastandlikkuse likvideerimisele.

Sotsialismi täielik ja lõplik võit

NSV Liidus sotsialismi ülesehitamise leninliku plaani elluviimine muutis põhjalikult meie maa sotsiaal-majanduslikku struktuuri. Mitmesektoriline majandus loovutas koha sotsialistlikule majandussüsteemile.

Kadus kapitalism ja koos temaga vajus jäädavalt mine-

vikuhõlma inimese ekspluateerimine. Riigikapitalism asendati samuti sotsialistliku tootmisega. Välismaised kontsessioonid likvideeriti, sest neid polnud enam vaja. Kadusid patriarhaalne sektor ja talupoegade väikekaubatootmine. Maa arenes majanduslikult ja muutus sõltumatuks.

Endisest viiest sektorist jäi alles ainult üks — sotsialistlik sektor. Meie maal jõudis lõpule üleminekuajajärk ja algas kommunistliku ühiskonna esimene faas — sotsialism. Ainult üksikutes paikkondades säilisid varem meie maal domineerinud väikekaubatootmise jäänusena mõned üksiktalupojad ja koopereerimata kodutööndajad.

Juba 1937. aastaks moodustas sotsialistliku majanduse osatähtsus natsionaalses tulus 99,1 protsenti, tööstuse kogutoodangus 99,8 protsenti ja põllumajanduse kogutoodangus 98,5 protsenti.

Meie maa industrialiseerimine, põllumajanduse koopereerimine ja kultuurirevolutsioon muutsid mahajäänud, agraarse, väliskapitalist sõltuva Venemaa eesrindlikuks, tööstuslikult arenenud riigiks.

Ennenägematult lühikese ajaga — kahe esimese viisaastaku jooksul — loodi võimsad tootlikud jõud. Nõukogude Liit asus tööstusliku tootmise mahult esimesele kohale Euroopas ja teisele kohale maailmas, jäädes maha vaid Ameerika Ühendriikidest.

Põhjalikult muutus elanikkonna klassikoosseis. Kadusid parasiitlikud klassid, kes elasid võõra töö omastamise arvel. Kõigist meie maa elanikest said töötajad.

Oluliselt muutusid ka järelejäänud klassid. Enne revolutsiooni olid töölised proletaarlased, s. o. ekspluateeritav ja tootmisvahenditest ilmajäetud klass. Nüüd on töölised koos teiste töötajatega oma maa peremehed, nad on kujunenud ühiskonna juhtivaks jõuks.

On muutunud ka talurahvas. Vaeste ja kirjaoskamatute väikekaubatootjate klassist on talurahvas kujunenud uueks klassiks, kes majandab kollektiivse omanduse alusel ja kasutab ajakohast tehnikat. Ta on klass, kelle tööja elutingimused lähenevad järjest enam linnaelanike töö- ja elutingimustele.

On muutunud intelligents. Enamikus koosneb ta töölisklassi ja talurahva hulgast võrsunud haritlastest ning teenib töötajate huve.

On kujunenud kõigi klasside ja sotsiaalsete gruppide

huvide ühtsus. Kõik ühiskonnakihid on ühesuguselt huvitatud sotsialistliku ühiskonna edasiarendamisest, tööviljakuse tõstmisest, kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomisest.

Sotsialistliku majandussüsteemi muutmine jagamatult valitsevaks süsteemiks tähendas *sotsialismi täielikku võitu*. Ent seda võitu ei saanud pidada lõplikuks, sest Nõukogude Liitu ümbritsesid tugevamad kapitalismimaad. NSV Liidule langes 1937. aastal vähem kui 10 protsenti maailma tööstustoodangust.

Olukord muutus põhjalikult koos sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimisega. See süsteem kasvab, tugevneb, muutudes üha rohkem maailma arenemise otsustavaks teguriks. Tema territoorium moodustas 1969. aastal juba 25,9 protsenti kogu maakera territooriumist, seal elas 34,4 protsenti maailma elanikkonnast ja temale langes 39 protsenti maailma tööstustoodangust. See tähendab, et nüüd pole maailmas olemas niisugust jõudu, kes suudaks kapitalismi NSV Liidus taastada ja ajalooratast tagasi pöörata. Nüüd võime veendunult öelda, et sotsialism on meie maal võitnud mitte üksnes täielikult, vaid ka *lõplikult*.

See tõsiasi, et sotsialism on meie maal võitnud lõplikult, ei tähenda sugugi, nagu ei võiks imperialismimaailmas leiduda uusi sõjaliste avantüüride õhutajaid. Imperialistide agressiooni võimalust ei tohi täielikult välja lülitada. Ent jõudude vahekord maailma areenil on põhjalikult muutunud sotsialismi kasuks. Nüüd ei seisa enam üks maa, vaid kogu sotsialistlik maailmasüsteem oma aja äraelanud kapitalistliku süsteemi vastas.

Nendes maades rajatakse edukalt sotsialistlikku majandust. Põhjalikult on muutunud nende klassistruktuur. Enamikus sotsialistlikes maades pole enam kapitalistlikke elemente ei tööstuses ega põllumajanduses. Nende elanikkonna põhimassi moodustavad sõbralikud töörahvaklassid — töölisklass ja talurahvas, samuti töötav intelligents.

Sotsialistliku süsteemi maade ühtsus ja monoliitsus tagavad kindlalt sotsialismi saavutuste vankumatuse igal maal. «Sotsialistlike riikide koondumine ühtsesse leeri, selle tugevnev ühtsus ja lakkamatult kasvav võimsus tagavad sotsialismi ja kommunismi täieliku võidu kogu süsteemi ulatuses,» öeldakse NLKP programmis.

Sotsialistliku revolutsiooni ja sotsialismi ehitamise üldised seaduspärasused

Nagu näitasid sotsialismi ehitamise kogemused NSV Liidus ja teistes sotsialistliku süsteemi maades, on sellel protsessil üldisi seaduspärasusi, kuigi eri maad lähevad kapitalismilt sotsialismile üle erinevates tingimustes. Need seaduspärasused on järgmised:

1. Töörahva hulki juhib nii proletaarse revolutsiooni läbiviimisel kui ka proletariaadi diktatuuri kehtestamisel ühes või teises vormis töölisklass, kelle tuumikuks on marksistlik-leninlik partei.
2. Töölisklassi liit talurahva põhimassiga ja teiste töörahva kihtidega.
3. Põhiliste tootmisvahendite kapitalistliku omanduse likvideerimine ja ühiskondliku omanduse kehtestamine.
4. Põllumajanduse järkjärguline sotsialistlik ümberkujundamine.
5. Rahvamajanduse plaanipärane arendamine, mille eesmärgiks on sotsialismi ja kommunismi ülesehitamine, töötajate elatustaseme tõstmine.
6. Sotsialistliku revolutsiooni läbiviimine ideoloogia ja kultuuri valdkonnas ning arvuka intelligentsi loomine, kes on ustav töölisklassile, töörahvale, sotsialismile.
7. Rahvusliku rõhumise likvideerimine ja rahvaste võrdõiguslikkus ning vennalik sõprus.
8. Sotsialismi saavutuste kaitsmine nii välis- kui ka sisevaenlaste kallalekippumiste eest.
9. Antud maa töölisklassi solidaarsus teiste maade töölisklassiga — proletaarne internatsionalism.

Sotsialismi ehitamise rahvuslikud iseärasused

Erinevates maades võivad need üldised seaduspärasused avalduda erinevalt. Kõik oleneb konkreetsetest ajaloolistest tingimustest (majanduslikest, rahvuslikest, kultuurilistest tingimustest, samuti klassijõudude vahekorrast omal maal ja maailma areenil), mis mõjutavad üldiste seaduspärasuste elluviimise vormi ja meetodeid.

Võtame näiteks põllumajanduse koopereerimise. On selge, et ilma selleta pole võimalik sotsialismi üles ehitada. Ent sellest ei järeldu sugugi, et põllumajanduse koopereerimist tuleb kõigis maades ellu viia ühesuguste meetoditega, ühesugustel tähtaegadel, ühtemoodi. Nii ei olnud talupoegade maaeraomandus revolutsioonieelsel Venemaal ulatuslikult levinud. Maa kuulus kogukonnale. Ja talupojad nõudsid revolutsiooni käigus maa natsionaliseerimist. Sellepärast kuulutati ühes esimeses nõukogude võimu dekreedis maa üldrahvalikuks ühisvaraks.

Bulgaarias näiteks on teistsugused tingimused. Seal olid talupojad rohkem kui saja aasta vältel maaeraomanikeks. Sellepärast polnud nad nõus kogu maa viibimatu ja täieliku natsionaliseerimisega. Seal toimub põllumajanduse koopereerimine tingimustes, kus eksisteerib talupoegade maaeraomandus. Kooperatiivi astub talupoeg koos oma maaga. Seetõttu on seal ka kooperatiivi vormid teistsugused kui meil. Ka toodangu jaotamisel esineb seal teatud iseärasusi.

Sedasama võib öelda ka kultuurirevolutsiooni kohta. Milleks oleks tarvis näiteks mingil maal võidelda kirjaoskamatusega, kui seal polegi kirjaoskamatuid? Töötajate laialdasem osavõtt tootmise juhtimisest ja riigivalitsemisest ning teaduse ja kunsti arendamisest ning oma rahvaliku intelligentsi loomine on aga vajalik mistahes sotsialistlikus riigis, sest enne revolutsiooni oli see kõik varakate klasside privileegiks.

Üldistes seaduspärasustes kajastub marksistlik-leninliku õpetuse olemus, selle õpetuse olemus, mis käsitleb üleminekut sotsialismile tänapäeva tingimustes. Nende seaduspärasuste unustamine või eitamine kujutab endast revisionismi, marksismi-leninismi põhiteeside moonutamist. Dogmatism on seevastu rahvuslike iseärasuste ignoreerimine üldiste seaduspärasuste elluviimisel, teiste maade kogemuste pime kopeerimine, ilma et võetaks arvesse rahvuslikku ja ajaloolist olukorda. Sellel pole samuti midagi ühist marksismi-leninismiga.

Nõrgalt arenenud maade mittekapitalistliku arenemise võimalikkus

Praegusel ajastul, mis kujutab endast sotsialismile ülemineku ajastut, mil kapitalistlik maailm tervikuna on küps sotsialistlikuks revolutsiooniks, leidub veel riike, kus kapitalism ei ole kuigivõrd märkimisväärselt arenenud, kus valitsevad kapitalismieelsed tootmisviisid. Need on peamiselt Aafrika ja Aasia maad, kes alles hiljuti olid imperialistlike riikide asumaadeks. Nende maade majanduse arengutase on imperialistide pikaajalise peremehetsemise tagajärjel äärmiselt madal. Kihutanud minema välismaised imperialistid, said nad riikliku iseseisvuse.

Tänapäeva tingimustes, tuginedes sotsialismi maailmasüsteemi abile ning arenenud maade proletariaadile, võivad noorte riikide rahvad asuda mittekapitalistlikule arenemisteele. Mittekapitalistlik tee on sotsialistliku arenemistee valinud maade progressiivne arengutee.

Toetudes progressiivsete, patriootlike jõudude liidule, kes võitleb täieliku rahvusliku sõltumatuse, laialdase demokraatia, antiimperialistliku, antifeodaalse ja demokraatliku revolutsiooni lõpuleviimise eest, viivad arenevad maad ellu ulatuslikke majanduslikke ja poliitilisi ümberkorraldusi. Esmajoones vabanetakse välismonopolide ülevõimust, viiakse ellu progressiivseid agraarreforme ja arendatakse koopereerimist põllumajanduses. Tähtsaks abinõuks on riikliku majandussektori arendamine. Mittekapitalistlikule arenemisteele asunud riigid valmistavad ette vajalikud tingimused üleminekuks sotsialistlikule arenguteele. Sellele üleminekule aitab suuresti kaasa tihe majanduslik ja poliitiline koostöö sotsialistliku süsteemi maadega.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Millised on sotsialistliku korra tekkimise iseärasused?
2. Miks on vajalik kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärk?
3. Missugused majandussektorid eksisteerivad üleminekuajajärgul?

4. Milline on proletariaadi diktatuuri osa sotsialismi ehitamisel?

5. Milles seisab NSV Liidus sotsialismi ülesehitamise leninliku plaani olemus ja kuidas seda NSV Liidus ellu viidi?

6. Millised on proletaarse revolutsiooni ja sotsialismi ehitamise üldised seaduspärasused ja rahvuslikud iseärasused?

IX PEATÜKK

SOTSIALISTLIKU MAJANDUSSÜSTEEMI ALUSED

1. TOOTMISVAHENDITE ÜHISKONDLIK OMANDUS

Tootmisvahendite sotsialistliku omanduse olemus

Tootmisvahendite ühiskondlik omandus on sotsialismi majanduslik alus. Uues ühiskonnas ei saa ühe kodaniku ainuvalduses olla kaevandust, tehast, raudteed või kaasaegset põllumajandusettevõtet.

Kodanlikud majandusteadlased käsitlevad mõisteid «tehas kuulub kapitalistile», «minu maja» jne. nii, nagu kujutaks omandus endast inimeste ja asjade suhet. See on aga täiesti vale. Omandus ei ole inimese ja asja suhe, vaid *inimestevahelised suhted*. Omandus kujutab endast inimeste ühiskondlikke suhteid tootmisvahendite ja toodangu omastamisel.

Ühiskondliku omanduse valitsemine sotsialistlikus ühiskonnas tähendab, et siin kujunevad inimeste vahel täiesti uued, kapitalismist erinevad suhted tootmisvahendite kasutamise, valdamise ja käsutamise vallas.

Niisugusel maal, kus valitseb ühiskondlik omandus, pole ega saagi olla tootmisvahenditest ilmajäetud klasse, selliseid klasse, nagu seda on proletariaat kapitalismi tingimustes. Kõik inimesed töötavad ettevõtetes, mis ei kuulu kapitalistidele või mõisnikele, vaid töötajaile endile. Sellepärast omastavad nad ka toodetava produkti. Siin pole ega saagi olla ühe inimese ekspluateerimist teise inimese poolt. Inimestevahelised suhted esinevad ekspluateerimisest vabade töötajate koostöö ja vastastikuse seltsimeheliku abistamise suhetena.

Sotsialistliku omanduse kaks vormi

Nagu me eelmises peatükis selgitasime, tekib ühiskondlik sotsialistlik omandus algselt kahesugusel teel: kapitalistide ja mõisnike suureraomanduse natsionaliseerimise teel ja koopereerimise, s. o. talupoegade, käsitööliste ja kodutööndajate majapidamiste vabatahtliku ühinemise

teel. Sellepärast eksisteerib ühiskondlik omandus sotsialismi tingimustes kahes vormis.

Sotsialistliku omanduse tähtsaimaks vormiks on riiklik, üldrahvalik omandus, mis kujutab endast üldrahvalikku ühisvara. Kõik sotsialismimaa kodanikud on ühesugusel määral tema peremehed. Riiklikku omandit käsutab sotsialistlik riik, s. o. kogu rahvast esindav organ.

Riiklikuks omandiks NSV Liidus on maa, maapõuevarad, metsad, veekogud, tehased, vabrikud, kaevandused, raudtee-, vee- ja õhutransport, sidevahendid, pangad, põhiline elamufond linnades, kommunaalettevõtted, koolid, haiglad jne., põllumajanduses aga sovhoosid, maaparandusjaamad jt. Kogu maa on riiklikuks omandiks ainult Nõukogude Liidus ja Mongoolia Rahvavabariigis. Teistes sotsialismimaades kuulub enamik põllumajanduslikke kõlvikuid üksikutele talupoegadele ja kooperatiividele.

Asjaolu, et vabrikud ja tehased on riiklikuks omandiks, ei ole vastuolus sellega, et üksikud ettevõtted esinevad iseseisvate majandusüksustena, kes valdavad riigi poolt eraldatavaid tootmisvahendeid. Niisugune ettevõtete eraldumine võimaldab paremini kooskõlastada isiklikke, kollektiivseid ja üldrahvalikke huvisid. See on kasulik nii kogu ühiskonnale kui ka antud ettevõtte töötajatele.

Sotsialistliku omanduse teiseks vormiks on kooperatiiv-kolhooslik omandus. Erinevalt riiklikust omandusest ei ole ta üldrahvalik, vaid grupiline omandus. Kolhooside tootmisvahendid — traktorid, põllutöömasinad, töö- ja produktiivloomad, tootmishooned jne. — kuuluvad antud kolhoosi liikmetele. Seepärast kuulub siin ka toodang täielikult kolhoosile. Kolhoos müüb riigile vilja, liha ja muid saadusi vastavalt kinnitatud plaanile ja plaanihindadega.

Kolhooslik-kooperatiivne omandus on oma iseloomult sotsialistlik. Ta tagab antud kooperatiivi liikmete võrdse vahekorra tootmisvahenditega ega võimalda inimese ekspluateerimist.

Sotsialistliku omanduse kahest vormist on juhtivaks riiklik omandus. See on tingitud mitmest põhjusest. Esiteks kujutab riiklik, üldrahvalik omandus endast tootmise ühiskonnastamise kõrgemat astet. Selle puhul on üks omanik — kogu riik, kogu rahvas. Kõik kodanikud on tootmisvahendite suhtes võrdõiguslikud. Üksikult võetuna pole keegi tehase omanik, kõik koos aga on nad kõigi

tehaste ja vabrikute, metsade jne. omanikud. Teiseks hõlmab riiklik omandus peamisi tootmisvahendeid, millest oleneb kogu maa majanduse areng ja kõigi kodanike elatustase. Kolmandaks domineerib ta rahvamajanduses absoluutselt. NSV Liidus langeb riiklikule omandusele ligi 90 protsenti kõigist tootmispõhifondidest.

Kõik öeldu määrab riikliku omanduse juhtiva osa. Sellepärast on kõigi kodanike — nii tööliste, teenistujate kui ka kolhoosnikute tähtsaimaks kohustuseks riiklikku omandust igati tugevdada ja arendada.

Öeldust aga ei järeldu, nagu tuleks arendada ainult riiklikku omandust. Kujutlus, nagu oleks kolhooslik omandus oma aja ära elanud, on ekslik. Kolhoosides peituvad tohutud võimalused, mida veel täielikult ei kasutata. Mõningate kolhooside mahajäämine ei tulene kooperatiiv-kolhoosliku omanduse pahedest, vaid kolhoosides tehtava majandus- ja organiseerimistöö puudustest, põllumajanduse planeerimises ja juhtimises esinenud vigadest, samuti sellest, et põllumajandust ei varustatud piisavalt uute masinate, väetiste ja masinate varuosadega jne.

Mõlemad ühiskondliku omanduse vormid arenevad ja täiustuvad sotsialismi ehitamise protsessis pidevalt. Praegu sotsialistlikes maades eksisteeriv riiklik ja kooperatiivne omandus on algselt tekkinud omandusest mitmekordselt suurem.

Sotsialismi tingimustes on olemas ka üksiktalupoegade, kodutööndajate ja käsitööliste *tööle rajatud väikeeraomandus*. Järk-järgult ja vabatahtlikult, koopereerimise kaudu muutub see väikeeraomandus sotsialistlikuks. NSV Liidus pole praegu tööle rajatud väikeeraomandust peaaegu üldse olemas. Kuid mitmetes teistes hiljem sotsialismi ehitamise teele asunud sotsialistlikes maades (näiteks Poolas, Jugoslaavias jt.) esineb see küllaltki suures ulatuses.

Sotsialistlike ettevõtete kaks liiki

Vastavalt ühiskondliku, sotsialistliku omanduse kahele vormile on olemas kahte liiki sotsialistlikke ettevõtteid. Mõlemad liigid on *ühetüübilised*. Nende majanduslikuks aluseks on tootmisvahendite ühiskondlik omandus. Ent neil on ka olulisi erinevusi.

Riiklikus ettevõttes valmistatud toodangu omanikuks on riik, kolhoosides aga antud artelli liikmete kollektiiv. Oma toodangut müüvad kolhoosid riigile nii plaanihindadega kui ka kolhoositurgudel hindadega, mis kujunevad seal olenevalt nõudmisest ja pakkumisest.

Riiklikes ettevõtetes makstakse kõigile töölistele ja teenistujatele palka ühtsest üldriiklikust tarbimisfondist. Seepärast makstakse kõigis ettevõtetes võrdse töö eest umbes ühesugust põhipalka. Kolhoosides aga makstakse töötasu kolhoosifondist. Sellepärast tasuvad eri kolhoosid ühesuguse töö eest erinevalt.

Erinev on ka juhtimise iseloom. Riiklikku ettevõtet juhib direktor, kelle määrab riik ja kes on viimase ees vastutav. Kooperatiivseid ettevõtteid juhib juhatus ja selle esimees, kes valitakse kolhoosiliikmete üldkoosolekul ja kes on viimase ees vastutav.

Ühismajapidamise kasvu reservide paremaks kasutamiseks ja tootmise organiseerimise kogemuste üldistamiseks luuakse keskuses ja kohtadel kolhooside nõukogud, mis valitakse kogenud kolhoosiesimeeste, tootmiseesrindlaste ja põllumajanduse spetsialistide hulgast. Oma tegevuses juhindub kolhoos põhikirjast, mille on vastu võtnud kolhoosnikute üldkoosolek kolhoosi näidispõhikirja alusel.

Erinevusi on ka tootmise planeerimisel. Vastavalt majanduse ja ühiskondliku omanduse arenemisele need erinevused järk-järgult vähenevad.

Isiklik omand sotsialismi tingimustes

Tootmisvahendite ühiskondliku omanduse valitsemine ei eita töötajate isiklikku omandit. Isiklik omand tähendab seda, et üksikisik või perekond omastab töö produkte oma isiklike materiaalsete või vaimsete vajaduste rahuldamiseks.

Kodanlik propaganda samastab isiklikku omandit eraomandiga. Ta püüab ühelt poolt kuulutada eraomandust igaveseks kategooriaks, teiselt poolt aga laimab sotsialistlikku korda, mis likvideerivat eraomanduse kaotamisega ka kodanike isikliku omandi. Tegelikult likvideerib sotsialism kapitalistliku eraomanduse kaotamisega vaid võimaluse ekspluateerida võõrast tööd ja omastada tasuta

selle tulemusi. Sotsialism ei kaota isiklikku omandit, kuid muudab selle iseloomu.

Kodanike isiklik omand on sotsialismi tingimustes lahutamatult seotud sotsialistliku omandusega. Töötajate isikliku omandi kujunemise allikaks on nende töised tulud. Tööliste ja teenistujate palk ning kolhoosnikute sissetulekud, samuti kõik see, mida nad nende eest ostavad, kuulub isikliku omandi hulka. Oma omandit võivad nad kas ise kasutada, kinkida, müüa või pärandada.

Kodanike isikliku omandi kasv oleneb ühiskondliku majanduse arenemisest, riikliku ja kolhooslik-kooperatiivse omanduse suurenemisest. Riik kaitseb kodanike isiklikku omandit, kuid samal ajal võitleb sotsialismile võõraste nöörimiskatsete vastu, ei lase kasutada isiklikku omandit võõra töö omastamiseks.

Isikliku omandi põhiliseks objektiks on tarbeesemed. Kuid isiklikuks omandiks võivad olla ka mõningad tootmisvahendid. Nii näiteks on rohkem kui pooltel perekondadel õmblusmasinad. Neil, kes armastavad meisterdada, leidub alati viile, höövleid ja muid instrumente. Enamikul maakohtades elavatel inimestel on lehm või kits ja mitmesugust põllumajanduslikku inventari. Need kõik on tootmisvahendid, kuid nad pole eraomandiks, vaid isiklikuks omandiks.

Isiklik abimajand aitab täielikumalt rahuldada maaelanike vajadusi. Ta vabastab kaubandusvõrgu liigsetest kuludest, mis on seotud põllumajandussaaduste transportimisega maakohtadesse. Ta annab mõningal määral toiduaineid ka linnaturule, mistõttu paraneb linnaelanikkonna varustamine.

Asjaolu, et osa isiklikust majandist saadavatest toiduainetest turule läheb, ei muuda neid eraomandiks, sest nende peamine otstarve on rahuldada omanike endi vajadusi. Kui aga abimajand muutub täiendavast tuluallikast põhiliseks tuluallikaks, siis lakkab ta olemast abimajand. Sel juhul muutuvad abimajandis kasutatavad tootmisvahendid eraomandiks, nende omanik aga üksiktalupojaks või kodutööndajaks, s. o. väikekaubatootjaks.

Aja jooksul abimajandid kaovad, kuid neid ei tohi «kaotada» või «ära keelata». Esialgu on nad veel vajalikud. Nad surevad välja siis, kui kolhooside ja sovhooside arenenud ühismajapidamise tõttu muutuvad abimajandid mittekasulikeks ja tarbetuiks. Ühelgi inimesel ei tule pähe

pidada oma lehma, kui piima, võid ja liha võib piisavalt osta igast kauplusest ja see tuleb talle odavam kui isiklikus abimajandis, mis nõuab märksa suuremaid töökulutusi.

Sotsialistlikud tootmissuhted ja nende osa tootlike jõudude arendamisel

Ühiskondliku omanduse valitsemine muudab kõik ühiskonna suhted. Kujunevad sotsialistlikud suhted tootmises, jaotamises, vahetuses ja tarbimises.

Sotsialistliku revolutsiooni võit vabastas töötajad ekspluateerimisest ning seadis sisse koostöö ja sotsialistliku vastastikuse abistamise suhted. Kõigist kodanikest saavad töötajad, võrdõiguslikud ühiskonnaliikmed. Ettevõtte direktor, minister ja iga tööline on tootmisvahenditega ühesuguses vahekorras. Niisamuti on lugu kolhoosis, kus ei esimees ega ka reakolhoosnik üksikult kolhoosi vahendeid ei valda, kõik koos aga on nad selle tootmisvahendite omanikud.

Sotsialism mitte üksnes ei likvideerinud parasiitlikke, ekspluataatorlikke klasse, vaid muutis ka töölisklassi, talurahva ja haritlaskonna vastastikuseid suhteid. Ühiskondlik omandus kutsus esile kõigi sotsiaalsete rühmade koostöö. Töölisklass on eluliselt huvitatud kolhoositootmise arendamisest ja abistab seda igakülgselt. See tõstab nii töölise kui ka kolhoosniku elatustaset. Kolhoositalurahvas on huvitatud riiklike ettevõtete arendamisest, millele kolhoosikord tugineb. Mõlemad klassid on huvitatud teaduse, kultuuri ja kirjanduse arendamisest, mis muudab nende elu sisurikkamaks.

Sotsialistlik revolutsioon kaotas kapitalistlikud tootmissuhted ja likvideeris kapitalismi põhilise vastuolu — vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja erakapitalistliku omastamisvormi vahel. Sotsialistlikus ühiskonnas on tootmise ühiskondlik iseloom kooskõlas ühiskondliku omandusega. See avab piiramatud võimalused tootlike jõudude arenemiseks.

Sotsialistlikud tootmissuhted vastavad tootlike jõudude iseloomule ja võimaldavad tööd õigesti, teaduslikult organiseerida ning sotsialistlikku tootmist kiiresti arendada ja täiustada.

Ühiskondlik omandus ühendab kõik rahvamajandusharud ühtseks majanduslikuks kompleksiks. Tuhanded ettevõtted alluvad ühtsele rahvamajandusplaanile, nende arenemist suunatakse ühe eesmärgi saavutamiseks — kommunismi ülesehitamiseks, materiaalsete ja vaimsete hüvede külluse loomiseks. See tingib majanduse arendamise plaanipärasuse. Lõplikult likvideeritakse tootmise anarhia, kriisid, tööpuudus ja muud kapitalismi mädapaised. Saab võimalikuks tootmise ratsionaalne paigutamine üle kogu maa territooriumi, samuti uus tööjaotus sotsialistlike riikide vahel, mis rajaneb võrdõiguslikkuse, vastastikuse kasulikkuse ja seltsimeheliku üksteise abistamise põhimõtetel. Kõik see tagab tootlike jõudude kiire kasvu, sotsialismi materiaal-tehnilise baasi arengu ja täiustumise.

Ent ka sotsialismi tingimustes esineb tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel vastuolusid. Erinevalt kapitalismist ei ole neil siiski antagonistlikku iseloomu. Need lahendatakse sotsialistliku omanduse arendamise ja täiustamise teel, linna ja maa ning vaimse ja füüsilise töö sotsiaalmajanduslike erinevuste kaotamise, jaotussuhete, samuti rahvamajanduse juhtimise ja planeerimise täiustamise teel.

Ühiskondlik omandus võimaldab ratsionaalselt kooskõlastada kõrgesti arenenud tehnikat tootmise organiseerimise progressiivsete vormidega ja järjekindlalt tõsta tööviljakust. Ta võimaldab juhtida majandust teaduslikul alusel, s. o. objektiivsete majandusseaduste tunnetamise ja ühiskonna huvides kasutamise alusel. Need sotsialistliku majandussüsteemi eelised ei realiseeru automaatselt, iseenesest, vaid laiade töörahvahulkade sihikindlas tegevuses, Kommunistliku Partei ja sotsialistliku riigi poolt õige majanduspoliitika väljatöötamises, rahvamajanduse juhtimise vormide ja meetodite õigeaegses täiustamises.

2. SOTSIALISMI MAJANDUSSEADUSED

Sotsialismi majandusseaduste toime iseärasused

Nii sotsialismi kui ka iga teise ühiskonnakorra majandusseadustel on objektiivne iseloom. Tootmisvahendite

ühiskondliku omanduse valitsemine ei kõrvalda majandusseaduste objektiivsust, vaid muudab ainult nende toime iseloomu, võimaldab ühiskonnal kasutada neid töötajate huvides.

Milles seisavad majandusseaduste toime iseärasused sotsialismi tingimustes? Nende paremaks mõistmiseks toome näite. Iga ühiskonna arenemiseks on vajalik tootmisharudevaheline proportsionaalsus. See on üldine majandusseadus, mis toimib nii kapitalismi kui ka sotsialismi tingimustes. Kuid kapitalismi tingimustes kujuneb tootmisharudevaheline proportsionaalsus proportsioonide pideva rikkumise kaudu, mis põhjustab tootlike jõudude purustamise, ettevõtete sulgemise ja massilise tööpuuduse. Seega kujunevad vajalikud proportsioonid, mida kapitalismile omaste antagonistlike vastuolude tõttu taas rikutakse. Niisamuti toimivad ka teised kapitalismi majandusseadused. Isegi siis, kui kapitalismi majandusseadusi tunnetatakse, on nende toimel stiihiline iseloom.

Sotsialismi tingimustes määratakse rahvamajanduse proportsioonid teadlikult, rahvamajanduse plaanipärase arendamise käigus, et rahuldada töötajate kasvavaid vajadusi. Järelikult muudab sotsialistlik omandus põhjalikult majandusseaduste toime iseloomu ja nende ühiskonna huvides kasutamise võimalusi.

Sotsialismi majandusseaduste süsteem

Nagu juba eelmistest osadest teada, on olemas üldised majandusseadused, s. o. niisugused, mis toimivad kogu inimajaloo vältel, ja spetsiifilised majandusseadused, mis on omased ainult ühele tootmisviisile. Peale selle on olemas majandusseadusi, mis toimivad mitme tootmisviisi kestel (näiteks kaubatootmisega seotud seadused).

Sotsialismi iseärasuseks on tootmisvahendite ühiskondliku omanduse valitsemine. Seetõttu toimivad sotsialismi ajal sellised majandusseadused nagu plaanipärase arenemise seadus, töö järgi jaotamise seadus, sotsialismi põhiline majandusseadus jt. Nad väljendavad antud tootmisviisi spetsiifikat, seepärast nimetataksegi neid spetsiifilisteks majandusseadusteks.

Sotsialistlikus majanduses säilivad ka üldised majandusseadused, näiteks seadus, mille järgi tootmissuhted peavad vastama tootlike jõudude iseloomule, ja tööviljakuse kasvu seadus. Ent nende toime iseloom sotsialismi tingimustes muutub.

Sotsialismi tingimustes esinev kaubatootmine eeldab väärtusseaduse, raharingluse seaduse jt. seaduste toimet.

Sotsialismi tingimustes on olemas kõik kolm majandusseaduste gruppi. Nad toimivad vastastikuses sõltuvuses ja seoses. See tähendab, et eksisteerib majandusseaduste süsteem. Igale tootmisviisile on omane eriline majandusseaduste süsteem, mis ongi tootmise reguleerijaks. See süsteem määrab ära üldised tendentsid ükskõik millise ühiskonna arenemises. Sotsialistliku tootmise objektiivseks reguleerijaks on sotsialismi majandusseaduste kogusumma.

Kuigi sotsialismi majandusseaduste süsteemis säilivad paljud varem eksisteerinud seadused, vajutavad sotsialismi spetsiifilised tingimused ka neile oma pitseri. Nende toimel on samuti sotsialistlikule ühiskonnale omane eriline iseloom.

Majandusseaduste kasutamine kommunistlikus ülesehitustöös

Sotsialismi tingimustes valitsev ühiskondlik omandus muudab põhjalikult majandusseaduste kasutamise võimalusi.

Tunnetanud majandusseadusi ning õppinud tundma nende toime iseloomu, võib sotsialistlik ühiskond neid oma huvides kasutada. See ei tähenda, et sotsialistlik riik võib suvaliselt majandusseadusi kaotada või ümber kujundada. Nende kasutamine tähendab seda, et ühtesid või teisi majanduslikke abinõusid rakendades võime aegsasti nende võimalikke tagajärgi ette näha. Veelgi rohkem, seades endale teatava eesmärgi ja tuginedes selle saavutamise reaalsetele vahenditele, võivad inimesed luua selliseid tingimusi, mis kutsuvad edaspidi esile neile soovitavaid tagajärgi ja tulemusi.

Võtame väärtusseaduse toime sotsialismi tingimustes. Me teame, et hind on väärtuse rahaline väljendus ja et see

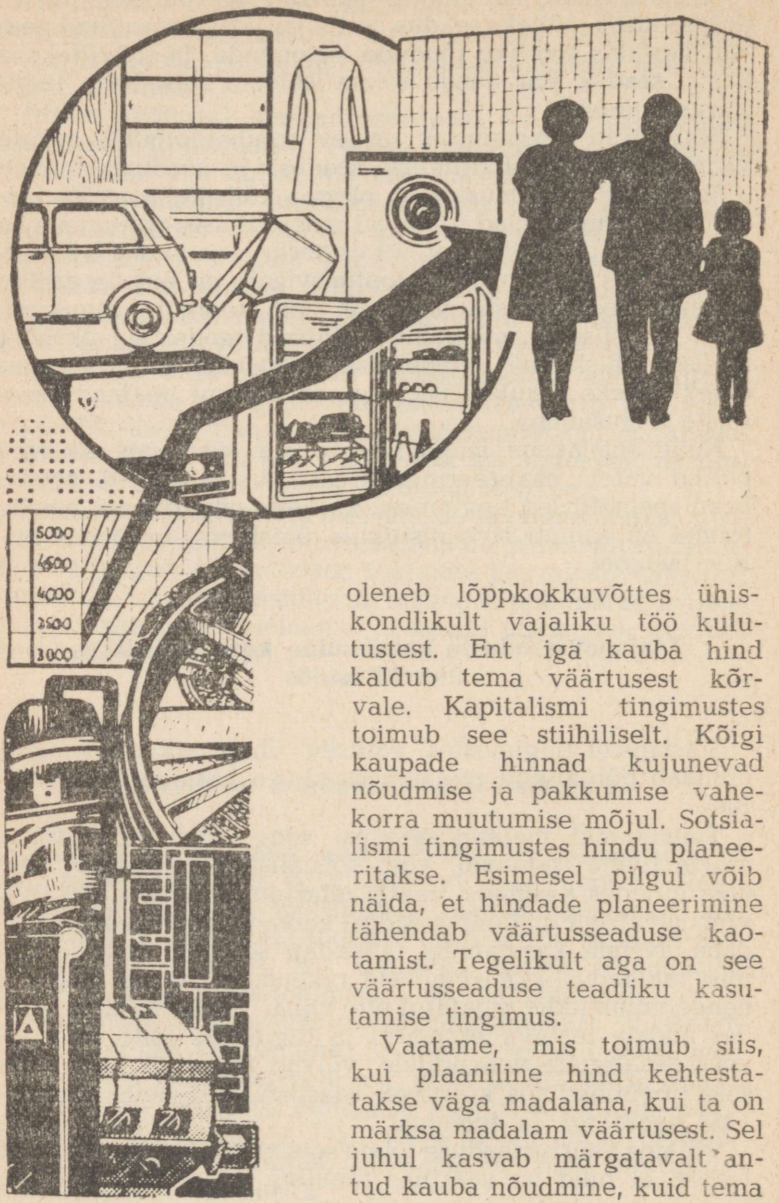

oleneb lõppkokkuvõttes ühiskondlikult vajaliku töö kulutustest. Ent iga kauba hind kaldub tema väärtusest kõrvale. Kapitalismi tingimustes toimub see stiihiliselt. Kõigi kaupade hinnad kujunevad nõudmise ja pakkumise vahekorra muutumise mõjul. Sotsialismi tingimustes hindu planeeritakse. Esimesel pilgul võib näida, et hindade planeerimine tähendab väärtusseaduse kaotamist. Tegelikult aga on see väärtusseaduse teadliku kasutamise tingimus.

Vaatame, mis toimub siis, kui plaaniline hind kehtestatakse väga madalana, kui ta on märksa madalam väärtusest. Sel juhul kasvab märgatavalt antud kauba nõudmine, kuid tema

tootmine väheneb, sest see ei ole kasulik. Järelikult tuleb hinnad plaanilises korras kehtestada kooskõlas kaupade väärtusega. Ent planeerida hindu võib ainult ühiskond, kelle aluseks on tootmisvahendite ühiskondlik omandus.

Võib võtta teise näite: sotsialistlik riik suunab kapitaalmahutusi mitmesugustesse majandusharudesse ja valmistab nende jaoks ette kvalifitseeritud kaadrit varem kavandatud plaani järgi. See tähendab majandusharude proportsioonide plaanipärast määramist. Sealjuures lähtutakse proportsioonide tagamisel kommunistliku ühiskonna ülesehitamise ülesannetest.

Et aga plaanipäraselt, asjatundlikult kasutada majandusseadusi, on tarvis uurida majanduslikke seoseid tootmises, majanduslike nähtuste kvantitatiivseid karakteristikaid. Sellepärast pööravad partei ja riik suurt tähelepanu majandusteaduse arendamisele ja peavad väga tähtsaks majanduskaadrile majandusalase hariduse andmist. NLKP XXIII kongress rõhutas veel kord, kui oluline on majandusseadusi sügavalt ja igakülgselt tunnetada ning kommunistlikus ülesehitustöös kasutada.

Sotsialistliku tootmise eesmärk. Sotsialismi põhiline majandusseadus

Sotsialismi majandusseaduste süsteemis on eriline koht p õ h i l i s e l m a j a n d u s s e a d u s e l, mis väljendab uue ühiskonnakorra olemust, sotsialistliku ühiskonna arenemise liikumapanevat jõudu.

Kõigis antagonistlikes klassiformatsioonides oli tootmine alati allutatud ekspluateerijate rikastumise huvidele. Orjapidajad kasutasid otseselt orjatööd oma rikkuse suurendamiseks, feodaalid omastasid lisaprodukti teorendi, naturaalrendi või raharendi näol. Kapitalismi tingimustes on tootmise stiimuliks ehk otseseks eesmärgiks kasumi saamine palgatöö ekspluateerimise teel.

Olles kaotanud igasuguse ekspluateerimise, muutis sotsialism põhjalikult ka tootmise eesmärki. Kui kõik tootmisvahendid kuuluvad töötajatele, võib ühiskondlik tootmine areneda ainult nende huvides. Sotsialismi eesmärgiks on r a h v a k a s v a v a t e m a t e r i a a l s e t e j a k u l t u u r i l i s t e v a j a d u s t e ü h a t ä i e l i k u m r a h u l d a m i n e ü h i s k o n d l i k u t o o t m i s e a r e n d a m i s e

ja täiustamise ning tööviljakuse tõstmise teel. Selles ongi sotsialismi põhilise majandusseaduse olemus.

Sotsialismi põhilisest majandusseadusest ei tohi aru saada nii, nagu oleks sotsialismi ülesehitamisega võimalik kohe täielikult rahuldada kõiki inimeste vajadusi, tagada neile viibimatult kõrgeim elatustase. Töötajate mitmekülgsete vajaduste rahuldamine nõuab tootlike jõudude kõrget arenemistaset. Sotsialismi ehitatakse aga nende tootlike jõududega, mida ta kapitalismilt päranduseks saab.

Põhiline majandusseadus määrab, et tootmise edasiarendamine toimub inimese kasvavate vajaduste rahuldamise nimel. See on tootmise arendamise võimas, alaline objektiivne stiimul (sest ühiskonna ja tema liikmete vajaduste kasvul pole piiri). Vastuolu juba saavutatud tootmistaseme ja järjest kasvavate vajaduste vahel on sotsialistliku ühiskonna arenemise alatiseks sisemiseks allikaks. See vastuolu stimuleerib teaduse ja tehnika progressi, on kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise alus.

3. SOTSIALISTLIKU RIIGI MAJANDUSLIK OSA

Partei ja riigi majanduspoliitika teaduslikud alused

Sotsialistliku riigi põhiliseks erinevuseks kodanlikust riigist on see, et ta oma tegevuses tugineb ühiskondlikule sotsialistlikule omandusele, mis etendab majanduses peamist osa.

Sotsialistliku riigi juhtivaks jõuks on kommunistlik partei, kes on relvastatud ühiskonna arenemise marksistlik-leninliku teooriaga. Kommunistliku partei ja tema poolt juhitava riigi poliitika erineb põhjalikult võimul olevate kodanlike parteide poliitikast. Kui kodanlike parteide ja riikide poliitika eesmärgiks on valitsevate klasside huvide kaitsmine ja töörahva ekspluateerimise intensiivistamine, siis valitseva kommunistliku partei poliitika eesmärgiks on kaitsta töötajate huve, leida paremaid sotsialistliku tootmise arendamise teid rahva järjest kasvavate vajaduste kõige täielikumaks rahuldamiseks.

Nagu me juba märkisime, on umbes 90 protsenti kõigist NSV Liidu rahvamajanduse tootmispõhifondidest riiklik omand. Just see määrabki sotsialistliku riigi otsustava osa ühiskonna arenemisel. Tuginedes oma käsutuses ole-

vale omandusele ja teadlikult kasutades tunnetatud majandusseadusi, võib sotsialistlik riik rahvamajanduse arendamist plaanipäraselt juhtida ja majanduslikke protsesse kontrollida.

Sotsialistlik riik, kes väljendab rahva tahet, peab arendama tootmist, kontrollima töö- ja tarbimismäära, parandama rahva heaolu, kaitsma Nõukogude kodanike õigusi ja vabadusi ning sotsialistlikku omandit, kasvatama rahvahulkades teadlikku distsipliini ja kommunistlikku töössesuhtumist, tugevdama oma maa riigikaitset ja julgeolekut, arendama vennalikku koostööd sotsialismimaadega, kaitsma rahuüritust.

Sotsialistliku riigi peamiseks funktsiooniks on majanduslik-organisatoorne tegevus, mis avaldub rahvamajanduse riiklikus plaanipärases juhtimises. Riik koostab rahvamajandusplaanid, jaotab suurema osa ühiskondlikust produktist ja natsionaalsest tulust, töötab välja töötasu põhiprintsiibid. Ta planeerib ja kontrollib antud maa rahandust, teostab ühtset hinnapoliitikat, paigutab kapitaalmahutusi, sõlmib majanduslikke sidemeid välisriikidega ja täidab palju muid majanduslikke funktsioone.

Ent kui suur sotsialistliku riigi majanduslik osa ühiskonna majanduslikul arendamisel ka oleks, ei saa ta oma tahtel majandusseadusi «tühistada», «ümber kujundada» või «kehtestada». Sotsialistliku riigi ülesanne seisab majandusseaduste tunnetamises ja plaanipärases kasutamises. Majanduspoliitika võib olla edukas ainult siis, kui ta on rajatud teaduslikule alusele, kui ta vastab sotsialismi objektiivsete majandusseaduste nõuetele.

Sotsialistliku riigi ja partei majanduspoliitika on teaduslik poliitika. Majanduse arendamise teaduslik juhtimine tähendab, et majanduspoliitika aluseks peavad olema sotsialismi tunnetatud majandusseadused. Partei on korduvalt rõhutanud, et majanduse juhtimisel teadusliku aluse unustamine põhjustab paratamatult vigu, puudusi ja ebaõnnestumisi.

Demokraatlik tsentralism majanduse juhtimisel

Meie maa majanduse juhtimine tugineb leninlikule demokraatliku tsentralismi printsiibile, mis näeb ette majanduse ühtse tsentraliseeritud plaanipärase juhtimise orgaanilist ühendamist kohaliku initsiatiivi arendamisega,

ühisele eesmärgile liikumise mitmekesiste teede, võtete ja vahenditega.

Sotsialismi tingimustes valitsev kaasaegne masinaline suurtootmine nõuab tahteühtsust, mis suunab arvukate inimeste ühist tööd. Ilma ainujuhtimiseta pole mõeldav tootmisharu või ettevõtte ega ka üksiku tsehhi või brigaadi töö. Kujutage endale hetkeks ette raudteed, kus iga vedurijuht hakkab ise otsustama, millal ja kuhu ta sõidab. Säärase olukorra absurdsust pole vaja tõestada. V. I. Lenin rõhutas, et «tuleb õppida ühendama tormilist, kevadise suurveena tulvavat, üle kõigi kallaste tõusvat töötavate hulkade miitingulist demokratismi r a u d s e distsipliiniga töö ajal, v a s t u v a i d l e m a t u a l i s t u m i s e g a — ühe isiku, juhtiva nõukogude töötaja tahtele töö ajal». Erinevalt kodanlikust korrast tugineb ainujuhtimine sotsialismi tingimustes töötajate laialdasele demokratismile, nende loovale initsiatiivile ja entusiasmile.

Majanduse juhtimise teaduslike printsiipide edasiarendamine peab endas ühendama nii töödistsipliini tugevdamist ja tsentraliseeritud juhtimise põhimõtete süvendamist kui ka demokraatia laiendamist tootmise juhtimisel ja planeerimisel ning töötajate huvi suurendamist oma ettevõtete töö parandamise vastu. Demokraatliku tsentralismi põhimõtte rakendamiseks loob kõige soodsamad tingimused praegu läbiviidav majandusreform. Majandusreform eeldab tootmise juhtimise demokraatlike aluste arendamist, kusjuures tugevneb ja täiustub rahvamajanduse tsentraliseeritud juhtimine. Majandusreformi aluseks on juhtimise ja planeerimise meetodite ning viiside täiustamine, materiaalse stimuleerimise intensiivistamine, sotsialismi majandusseaduste parem kasutamine.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Milles seisavad sotsialistliku omanduse kahe vormi ühised jooned ja milles erinevused?
2. Milliseid iseärasusi on majandusseaduste toimel sotsialismi tingimustes?
3. Milline on sotsialistliku tootmise eesmärk?
4. Milles avaldub sotsialistliku riigi majanduslik osa?
5. Mida tähendab demokraatlik tsentralism majanduse juhtimisel?

X PEATÜKK

SOTSIALISTLIKU MAJANDUSE PLAANIPÄRANE ARENDAMINE

Eelmises peatükis iseloomustati üldiselt sotsialistliku majandussüsteemi aluseid. Nüüd peame vaatlema ühiskondliku tootmise arenemise mitmesuguseid külgi, selgitama sotsialismi majandusseaduste toime mehhanismi, näitama, kuidas partei ja riik neid seadusi kommunistliku ülesehitustöö juhtimisel praktiliselt kasutavad.

Selleks tuleb eelkõige käsitleda sotsialismi üht tähtsat kvalitatiivset iseärasust ja tema põhilisi eeliseid kapitalismiga võrreldes — rahvamajanduse arendamise plaanipärasust.

1. PLAANIPÄRASUS ON SOTSIALISMI TÄHTIS EELIS

Mis on plaanipärasus

Enne kui sellele küsimusele vastata, tuleb meelde tuletada, et kaasaegne tootmine kujutab endast komplitseeritud organismi, mis koosneb arvukatest erinevatest tootmisharudest ning kümnetest tuhandetest ettevõtetest ja koondistest. Ühiskondliku tootmise koostislülide vahel on tihedad seosed. Ükski ettevõte ei saa areneda isoleeritult, müümata oma toodangut ja saamata vahetusena teisi toodanguliike, näiteks tööpinke, masinaid, toorainet, kütust jne. Tootmisharude ja ettevõtete majanduslikud seosed muutuvad järjest komplitseeritumaks, sedamööda kuidas areneb tootmise ühiskondlik iseloom, s. o. sedamööda kuidas kasvab tootmise ulatus ning süveneb tema spetsialiseerimine ja koopereerimine.

Kaasaegse tootmise normaalseks funktsioneerimiseks on sellepärast vajalik ühiskondlik kontroll ning rahvamajanduse üksikute koostisosade arvukate ja keeruliste seoste teadlik reguleerimine.

Ent kapitalistlike tootmissuhete valitsemise tingimustes

neid reguleerida ei saa. Praegu kapitalistlikus maailmas ulatuslikult levinud «programmeerimise» katsed ja muud majandusellu riikliku vahelesegamise vormid ei saa muuta kapitalismi anarhistlikku loomust. Ainult tootmisvahendite kapitalistliku omanduse likvideerimine sotsialistliku revolutsiooni tulemusena võimaldab ühiskonnal tootmise teadlikku kontrollimist, mida nõuavad tänapäeva tootlikud jõud.

Tootmisvahendite sotsialistliku omanduse kehtestamine annab tootmisele otseselt ühiskondliku iseloomu. Töökooperatsioon hõlmab siin kogu ühiskonda. Ettevõtted ei tööta ühe või teise kapitalisti (või kapitalistide grupi) omakasupüüdliku eesmärgi saavutamise nimel, vaid kõigi ühiskonnaliikmete vajaduste rahuldamiseks. See võimaldab ja ühtaegu tingib ka vajaduse teadlikult kontrollida ettevõtte tööd, kooskõlastada seda teiste ettevõtete tegevusega, s. o. asendada ühiskondliku tootmise stiihilist, turu kaudu toimuvat reguleerimist plaanipärase reguleerimisega.

V. I. Lenin toonitas, et sotsialistlik tootmine suudab edukalt areneda vaid siis, kui ta funktsioneerib nii, et sajad miljonid inimesed juhinduvad ühtsest plaanist. Nagu orkester vajab dirigenti, nii nõuab ühiskonnastatud sotsialistlik tootmine, et tootmise arendamist juhitaks teadlikult ja plaanipäraselt ühtsest keskusest.

Niisiis on plaanipärasus eriline, sotsialismile seesmiselt omane ühiskondliku tootmise arenemise vorm. Ta on sotsialistlike tootmissuhete objektiivselt vajalik eksisteerimisviis, sotsialistliku tootmise otseselt ühiskondliku iseloomu avaldumisvorm.

Rahvamajanduse plaanipärase arenemise seadus

Rahvamajanduse plaanipärane arenemine on sotsialismi üks objektiivseid majandusseadusi. Kui sotsialismi põhiline majandusseadus määrab ära sotsialistliku tootmise eesmärgi, peamise liikumapaneva stiimuli, siis plaanipärase arenemise seadus määrab ära tootmise liikumise iseloomu. Antud seaduse peamine joon seisab selles, et on tarvis kooskõlastada kõigi rahvamajanduse lülide tegevust, mis saab teoks ühiskonna teadliku kontrolliga toot-

like jõudude ja tootmissuhete arendamise üle. Selle seaduse toime nõuab ühiskonnalt, et põhilised, kõige tähtsamad tootmises, toodangu jaotamises ja vahetuses tekkivad majanduslikud seosed tehtaks aegsasti kindlaks, et neid nähtaks ette ühtses rahvamajandusplaanis. Teiste sõnadega: ühiskondliku tootmise arengu juhtimisel peab lähtuma teaduslikult põhjendatud alustest. Sealjuures on oluline rõhutada, et plaanipärane, teadlik kontroll peab hõlmama kõik põhilised ühiskonna majandusliku arengu protsessid.

Sotsialistliku tootmise tohutus ja keerulises organismis eksisteerivate arvukate majanduslike seoste ja vastastikuste sõltuvuste hulgas on eriti olulise tähtsusega eri tootmisharude arenemistempo ning eri toodanguliikide tootmise proportsioonide (kvantitatiivsete vahekordade) väljaselgitamine ja tagamine. Ainult siis, kui tagatakse õige proportsionaalsus, võib tootmine funktsioneerida ja areneda efektiivselt, kasvab järjekindlalt ühiskondliku töö viljakus.

Proportsionaalsus on vajalik kõikjal, kus on olemas ühiskondlik tööjaotus. Proportsionaalsust on tarvis tagada mitte üksnes sotsialistlikus, vaid ka kapitalistlikus ühiskonnas. Näiteks vajatakse tehnika kaasaegse taseme juures 1000 tonni toormalmi sulatamiseks 1700 tonni rauamaaki ja 800 tonni koksi. Seda laadi objektiivselt tingitud proportsioone esineb kõige erinevamate toodanguliikide tootmise vahel, näiteks mustade metallide tootmise ning tööpinkide ja masinate tootmise vahel, puuviilasaagi ja puuvillase riide väljalaske vahel jne.

Ent kapitalismi tingimustes valitseva anarhia ja konkurentsivõitluse tõttu rajab proportsionaalsus ühiskondlikus tootmises endale teed pimeda stiihilise jõuna, kujuneb välja kriiside kaudu, tal on ajutine, ebakindel iseloom ning ta asendub paratamatult tootmisharude arengu ja eri toodanguliikide tootmise disproportsioonidega.

Sotsialistliku majanduse arendamise plaanipärasus seevastu võimaldab ühiskonnal ühiskondliku tootmise erinevate koostislülide vajalike proportsioonide teadlikku tagamist.

Tuleb märkida, et õige proportsionaalsuse tagamine on väga komplitseeritud probleem. See on keeruline kõigepealt sellepärast, et rahvamajanduses on proportsioone

tohutult palju. Nende hulka kuuluvad ka tähtsamad rahvamajanduslikud proportsioonid, nagu tööstuse ja põllumajanduse kasvutempo vahekord, tootmisvahendite tootmise ja tarbeesemete tootmise vahekord, samuti rohkearvulised tootmisharudevahelised ja tootmisharusisesed proportsioonid.

Pealegi ei saa rahvamajanduse proportsioonid olla muutumatud, jäädavad. Nende muutumist mõjutavad paljud põhjused: teaduse ja tehnika progress, tööviljakuse kasv, töötajate isiklike vajaduste arenemine, rahvusvahelise olukorra muutumine jne. Eriti märkimisväärseid muutusi ühiskondliku tootmise harustruktuuris ja proportsioonide konkreetses sisus toob kaasa teaduse ja tehnika revolutsioon, mis kutsub esile uute, progressiivsete tootmisharude kiire arenemise ja printsipiaalselt uute toodanguliikide tootmise ning vananenud masinate, tööpinkide, aparaatide, materjalide jm. väljalaske lõpetamise.

Ei tohi arvata, et sotsialistlik ühiskond on täielikult garanteeritud üksikute disproportsioonide tekkimise vastu. Need võivad tekkida planeerimisel esinenud lünkade, möödalaskmiste või ebasoodsate ilmastikutingimuste tõttu, mis oluliselt mõjutavad põllumajanduslikku tootmist, samuti mitmesugustel teistel põhjustel. Kuid sotsialismi printsipiaalne erinevus kapitalismist seisab selles, et sotsialistlikus ühiskonnas on rahvamajanduse arenemise plaanipärase iseloomu tõttu võimalik tekkinud disproportsioone õigeaegselt avastada ning neid teadlikult kõrvaldada. Nii näiteks oli NLKP Keskkomitee 1965. aasta märtsipleenumil ja partei XXIII kongressil kavandatud abinõude süsteem suunatud põllumajandusliku tootmise arenemistempo kiirendamisele, mis võimaldab likvideerida eelnevatel aastatel tekkinud tööstuse ja põllumajanduse disproportsioone.

Viimastel aastatel on partei tarvitusele võtnud mitmed abinõud tarbeesemeid tootvate harude kiiremaks arendamiseks, selleks et viia nende arengutase vastavusse töötajate kasvanud rahaliste tuludega.

Proportsioonide õige kehtestamise ülesanne omandab eriti suure tähtsuse käesoleval rahvamajanduse arenguetapil. Nagu märgiti NLKP Keskkomitee 1969. aasta detsembripleenumil, on NSV Liidu majandus astunud nüüd sellisesse staadiumi, kus ühiskondliku tootmise efektiiv-

suse tõstmine ja tema intensiivistamine on pikaks ajaks saanud sõlmprobleemiks. Kui varem oli võimalik arendada rahvamajandust peamiselt kvantitatiivsete tegurite arvel, s. o. tööliste arvu suurendamise ja kapitaalmahutuste kiire tempo arvel, siis edaspidi on tarvis loota eeskätt majandusliku kasvu kvalitatiivsetele teguritele, rahvamajanduse efektiivsuse, intensiivsuse tõstmisele. See tähendab, et laiendada tootmist ja parandada toodangu kvaliteeti on üha suuremal määral vaja juba olemasolevate tootmisvõimsuste täieliku ja ratsionaalse kasutamise arvel, seadmete uuendamise ning kaasaegse teaduse ja tehnika saavutuste juurutamise arvel, samuti iga tööaja minutisse, igasse masinasse ja mehhanismisse, igasse tooraine ja kütuse kilogrammisse hoolika suhtumise arvel.

Nende suurte ja keeruliste ülesannete edukaks lahendamiseks tuleb igati kiirendada teaduse ja tehnika progressi, rakendada ulatuslikult ja õigeaegselt selle saavutusi, oluliselt täiustada rahvamajanduse organiseerimist ja juhtimist.

Vajaliku proportsionaalsuse teadlik tagamine on rahvamajanduse plaanipärasel arendamisel väga tähtis. Kuid tuleb silmas pidada, et plaanipärasus hõlmab ka teisi meie ühiskonna tootlike jõudude ja tootmissuhete arendamise protsesse. Näiteks natsionaalse tulu jaotamine, töötasustamise täiustamine, hinnakujundamine jne. on samuti ühiskonna plaanipärase teadliku kontrolli all.

Rahvamajanduse plaanipärane arendamine on sotsialismi üks otsustavaid eeliseid. Seetõttu pole meie ühiskonnas majanduskriise, laostavat konkurentsi, tootmisvõimsuste kroonilist alakoormatust, tööpuudust, alalisi disproportsioone, s. o. sellist kolossaalset tootlike jõudude ja natsionaalse rikkuse raiskamist, mis on omane kapitalistlikele maadele tootmise anarhia tõttu. Plaanipärasus võimaldab sotsialistliku tootmise järjekindlat arendamist, tagab tema kiire ja stabiilse arengutempo.

Plaanipärase arenemise seaduse toime annab sotsialistlikule ühiskonnale võimaluse tootmist kõige ratsionaalsemalt organiseerida ja ühiskondlikku tööd igati kokku hoida. Ent selle objektiivse võimalikkuse muutmine tegelikkuseks sõltub inimestest, nende oskusest planeerida ja juhtida majandust nii, et töö- ja vahendite kulu annaks ühiskonnale kõigis tootmislõikudes suurimat efekti.

Plaanipärasus ja planeerimine

Rahvamajanduse plaanipärase arenemise seaduse kasutamise otseseks vormiks on sotsialistlik planeerimine.

Kui plaanipärasuse vajadus on sotsialismi tingimustes objektiivne vajadus, mis tuleneb sotsialistlike tootmissuhete olemusest, siis planeerimine, s. o. plaanide koostamine ja realiseerimine, toimub inimeste tahtel, kujutab endast nende teadliku tegevuse akti. Kuid see ei tähenda, nagu võiks rahvamajanduse planeerimisel juhinduda kellegi meelevaldsetest soovidest. Selleks et plaanid tõepoolest tagaksid kogu ühiskondliku tootmise plaanipärase, kooskõlastatud arenemise, selle pideva ja kiire kasvu, tuleb nende koostamisel arvesse võtta objektiivseid tootmistingimusi, nad peavad olema teaduslikult põhjendatud.

See tähendab, et rahvamajanduse planeerimisel on tarvis uurida ja kasutada kogu sotsialismi tingimustes toimivate majandusseaduste süsteemi. Iga majandusseadus esitab inimestele teatud nõudeid, mida nad ei saa suvaliselt ignoreerida, vaid peavad tootmise plaanilisel juhtimisel arvestama ja kasutama. Väärtusseadus näiteks kutsub esile vajaduse asendada iga ettevõtte tootmiskulud vastavalt ühiskondlikult vajalikele normidele, töö järgi jaotamise seadus nõuab, et töötajate palk vastaks nende töö hulgale ja kvaliteedile jne. Rahvamajandusplaani koostamisel, tootmisharudele, -koondistele ja ettevõtetele ülesannete kindlaksmääramisel tuleb taotleda, et plaaniülesanded vastaksid nendele nõuetele, poleks nendega vastuolus. Üksnes sellisele alusele tuginevad plaaniülesanded on reaalsed.

Et iga ettevõte töötab ühiskonna vajaduste rahuldamiseks, siis tuleb iga ettevõte enne järjekordse tootmistsükli algust lülitada ühtsesse rahvamajandusplaani, s. o. ta peab teadma, kui palju ja mis liiki toodangut valmistada tuleks, millised on nõuded antud toodete kvaliteedi (tarbimisomaduste) suhtes jne. Üeldu ei tähenda muidugi seda, nagu tuleks igale ettevõttele ühtses plaanis tootmisülesanded «viimse kui kruvini» ette näha. Jutt on ettevõtte tegevuse põhilistest, otsustavatest momentidest.

Meie plaanidel peab olema direktiivne iseloom, need

peavad olema täitjatele kohustuslikud. Ent nii plaani koostamisel kui ka täitmisel ei tohi lootma jääda ainuüksi administratiivse mõjutamise jõule. Sotsialistlikes ettevõtetes, mille tegevusest oleneb lõppkokkuvõttes plaani täitmise edukus, tuleb esmajoones kasutada majanduslikke hoobasid, iga toote põhjendatud hinna, eduka töö mitmesuguse materiaalse stimuleerimise jne. näol.

Sotsialistlikule planeerimisele on sügavalt võõras meelevaldsus ja subjektivism. Rahvamajanduse planeerimisel ei tohi koostada põhjendamatuid ja teostamatuid plaane, ei või seada antud etapil ebareaalseid ülesandeid, kavandada näiteks suvaliselt tootmise kasvutempot või eri majandusharude arendamise proportsioone.

NLKP XXIII kongress rõhutas vajadust tugevdada planeerimise teaduslikke aluseid ja kasutada täielikult sotsialismi majandusseadusi meie maal toimuva kommunistliku ülesehitustöö plaanipärasel juhtimisel.

Rahvamajandusplaanide realiseerimisega lahendab sotsialistlik ühiskond tähtsaid majanduslikke ja poliitilisi ülesandeid. Nende ülesannete kindlaksmääramisel võetakse arvesse sotsialismi majandusseaduste süsteemi toimet, samuti konkreetset sise- ja rahvusvahelist olukorda ühel või teisel sotsialistliku ühiskonna arenemisjärgul.

Planeerimise täiustamine käesoleval etapil

Sotsialistliku planeerimise metodoloogilised ja organisatsioonilised alused määras kindlaks V. I. Lenin. Juhindudes V. I. Lenini näpunäidetest, õpivad sotsialismimaade kommunistlikud ja töölisparteid üha paremini tundma sotsialismi majandusseadusi ning täiustavad pidevalt planeerimist, rahvamajandusplaanide koostamise ning nende täitmise printsiipe ja meetodeid.

Ühiskondliku tootmise planeerimise vormide ja meetodite muutmise vajadus on tingitud sellest, et sotsialistlik majandus areneb pidevalt ja kiiresti. Kasvab tootmise ulatus, muutuvad selle tehniline tase ja harustruktuur, kujunevad uued majanduslikud sidemed ja suhted. Nagu ei seisa paigal tootlikud jõud ja tootmissuhted, nii ei saa jääda muutumatuks, tardunuks ka majanduse plaanilise juhtimise süsteem. Seda on vaja pidevalt täiustada, et

ta vastaks kõige paremini ühiskondliku tootmise arendamise vajadustele ja ülesannetele.

Eriti olulisi muutusi majanduse plaanilise juhtimise süsteemis on toimunud NSV Liidus ja mitmel teisel sotsialismimaal viimastel aastatel seoses majandusreformide läbiviimisega. NLKP Keskkomitee 1965. aasta septembripleenumi ja partei XXIII kongressi otsustes kavandati ja praegu realiseeritakse meie maal tervet abinõude kompleksi rahvamajanduse juhtimise parandamise, planeerimise täiustamise ja majandusliku stimuleerimise intensiivistamise eesmärgil.

NSV Liidus ja teistes sotsialismimaades läbiviidavad majandusreformid muudavad oluliselt kogu planeerimise süsteemi, alates plaaniorganite struktuurist ja plaaninäitajatest ning lõpetades planeeriva keskuse (riigi) ja täidesaatvate lülide (ettevõtete ja koondiste) vastastikuste suhete iseloomuga. Eesmärgiks on tõsta kõigi plaaniorganite vastutust koostatavate plaanide kvaliteedi eest, vabastada ettevõtted ja koondised liigsest eestkostmisest, et nad saaksid ulatuslikumalt avaldada oma majanduslikku initsiatiivi, täielikumalt kasutada materiaalse huvitatuse printsiipi ja tagada üldriiklike huvide õige ühendamise töötajate kollektiivsete ja isiklike huvidega. Teiste sõnadega, planeerimise täiustamise käesoleva etapi ülesandeks on viia majanduse juhtimise vormid ja meetodid vastavusse kommunistliku ülesehitustöö uute ülesannetega, tõsta ühiskondliku tootmise efektiivsust, täielikumalt kasutada sotsialistliku korra eeliseid. Sealjuures tuleb märkida, et majandusreforme ei saa pidada lõpuleviiduks; nende elluviimisel tuleb veel lahendada arvukaid ülesandeid ja üle saada mitmetest raskustest.

Ühtlasi tuleb rõhutada, et majandusreformid ei kaota sotsialistliku planeerimise põhiprintsiipe, mis on kujunenud Nõukogude Liidus poole sajandi vältel omandatud kogemuste alusel ja mida on kinnitanud teiste sotsialismi maailmasüsteemi maade praktika. Vastupidi, reformid tagavad nende printsiipide täielikuma ja järjekindlama rakendamise ning tõstavad seega rahvamajanduse planeerimise efektiivsust. Milles seisavad siis sotsialistliku planeerimise põhiprintsiibid?

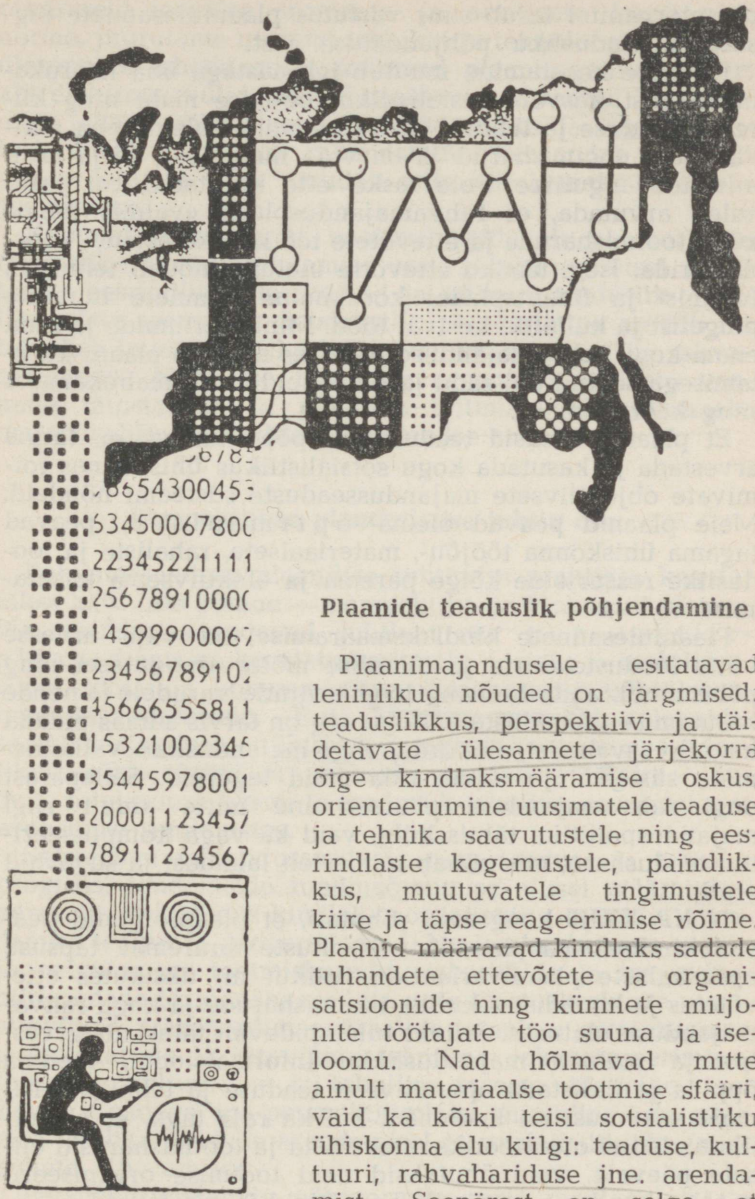

Plaanide teaduslik põhjendamine

Plaanimajandusele esitatavad leninlikud nõuded on järgmised. teaduslikkus, perspektiivi ja täidetavate ülesannete järjekorra õige kindlaksmääramise oskus, orienteerumine uusimatele teaduse ja tehnika saavutustele ning eesrindlaste kogemustele, paindlikkus, muutuvatele tingimustele kiire ja täpse reageerimise võime. Plaanid määravad kindlaks sadade tuhandete ettevõtete ja organisatsioonide ning kümnete miljonite töötajate töö suuna ja iseloomu. Nad hõlmavad mitte ainult materiaalse tootmise sfääri, vaid ka kõiki teisi sotsialistliku ühiskonna elu külgi: teaduse, kultuuri, rahvahariduse jne. arendamist. Seepärast on selge, et

plaaniorganitel lasub suur vastutus plaaniülesannete õigsuse ja teadusliku põhjendatuse eest.

Plaanide koostamine muutub iga aastaga üha keerukamaks, sest kasvab sotsialistliku tootmise maht ning kiireneb teaduse ja tehnika progress, mille tulemusena tekivad uued tootmisharud ja on vaja hulgaliselt välja lasta uusi toodanguliike. Pole raske ette kujutada, kui palju tuleb arvutada, et rahvamajandusplaan «valmis teha», kõigi tootmisharude ja ettevõtete töö kooskõlastada, koordineerida. Isegi üksiku ettevõtte ulatuses nõuab tehnika-, tootmis- ja finantsplaani koostamine kümnete inimeste pingelist ja küllaltki kestvat tööd. Ministeeriumide ja seda enam kogu rahvamajanduse ulatuses muutub plaani koostamisega seotud töö sadu ja tuhandeid kordi mahukamaks ning keerukamaks.

Et plaanid oleksid teaduslikult põhjendatud, on tarvis arvestada ja kasutada kogu sotsialistlikus ühiskonnas toimivate objektiivsete majandusseaduste süsteemi nõudeid. Meie plaanid peavad olema optimaalsed, peavad tagama ühiskonna tööjõu-, materiaalsete, rahaliste ja looduslike ressursside kõige parema ja efektiivsema kasutamise.

Plaaniülesannete kindlaksmääramisel on vaja arvesse võtta loodusteaduste ja tehnilise mõtte arengutaset ning põhisuundi, anda hinnang loodusvarade varudele ja nende kasutamise võimalustele. Kogu aeg on tarvis silmas pidada ka rahvusvahelist olukorda, riigi majanduslike välissidemete süsteemi ja tervet rida muid tegureid. Sellepärast ongi rahvamajanduse planeerimine mitte ainult riigi majanduspoliitika tähtis külg, vaid ka väga komplitseeritud teadusharu, mis nõuab inimestelt laialdasi ja sügavaid teadmisi.

NLKP XXIII kongressil rõhutati, et plaaniorganid peavad kindlustama plaaniliste arvutuste suuremat täpsust, optimaalsete plaanivariantide valikut nii üksikutes ettevõtetes ja koondistes kui ka tootmisharude ja kogu rahvamajanduse ulatuses. Selleks tuleb pidevalt täiustada arvestust ja hankida majanduslikku informatsiooni, tundma õppida ja üldistada operatiivselt teaduse ja tehnika uusimaid saavutusi nii kodumaal kui ka raja taga, et plaaniülesanded ei orienteeriks ettevõtteid ja tootmisharusid eilsele päevale, vaid õhutaksid neid tootmise organiseerimisel rakendama eesrindlikke võtteid ja meetodeid, prog-

ressiivseid tooraine, masinate ja seadmete kasutamise norme, juurutama uusimat tehnikat ja tehnoloogiat. Nende ülesannete lahendamisel osutavad plaaniorganitele suurt abi elektronarvutid, mis võimaldavad kiiremini ja täpsemalt teha insenerialaseid, majanduslikke ja finantsarvutusi. Elektronarvutite rakendamine kergendab oluliselt plaanitöötajate tööd, muudab selle viljakamaks ja kvaliteetsemaks.

Kommunistlik Partei hoolitseb pidevalt planeerimise teaduslike aluste arendamise eest, et planeerimisel kasutataks eesrindlikke meetodeid ja võtteid, teaduslik-tehnilise mõtte saavutusi. Sotsialistlik planeerimine areneb nii tehnilise ja arvestusliku baasi tugevdamise kui ka rahvamajanduse plaanilise juhtimise organisatsiooniliste vormide täiustamise ja plaanide täitmisel efektiivsemate majanduslike meetodite rakendamise suunas.

Perspektiivse planeerimise juhtiv osa

Rahvamajanduse plaanilise juhtimise praktikas kasutatakse kaht liiki plaane — perspektiiv- ja jooksvaid plaane. Planeerimisel etendavad juhtivat osa perspektiivplaanid, mis on koostatud mitmeks aastaks ja mobiliseerivad töötajaid kommunistliku ülesehitustöö põhiülesannete lahendamisele. Eriti kasvab perspektiivplaanide, samuti majanduse ja ühiskonna pikaajalise arengu teaduslikult põhjendatud prognooside osatähtsus tootlike jõudude hiiglasuure kasvu ja teaduslik-tehnilise revolutsiooni arenemise tingimustes.

Sotsialismi majandusseaduste ning teaduse ja tehnika progressi tendentside tundmaõppimise alusel määratakse perspektiivplaanides kindlaks sotsialistliku tootmise arendamise tempo ja proportsioonid, kapitaalmahutuste ulatus ja paigutamine tootmisharude, vabariikide ja majanduspiirkondade järgi, nähakse ette uute tööstuskeskuste, suurettevõtete, transpordimagistraalide loomine, mitmesuguste tootmisharude ja ettevõtete tehniline rekonstrueerimine, töötajate kultuurilise ja tehnilise taseme tõstmine jne. Teiste sõnadega, iga perspektiivplaan on oluline aste meie maa tootlike jõudude arendamisel ja sotsialistlike tootmissuhete täiustamisel.

Perspektiivplaanide põhivormiks meie maal on viie

aasta plaanid. Kuidas siis perspektiivplaane tegelikult koostatakse?

Perspektiivplaanide koostamisel on tähtsaks eeltingimuseks majanduse arendamise teaduslik prognoosimine pikaks ajavahemikuks (15—20 aastat). Prognoos pole plaan, vaid omamoodi teaduslik luure, millest võtavad osa teadlased kõige erinevamatest teadusharudest — ökonomistid, demograafid, tehnikamehed, geoloogid jt. Prognoosimise ülesandeks on kindlaks teha teaduse ja tehnika progressi ja ühiskondlike suhete arenemise põhilised seaduspärasused ning sellel alusel kavandada perspektiivplaanide lähteandmed.

Iga perspektiivse rahvamajandusplaani (viie aasta plaani) koostamise aluseks on direktiivid, mille kinnitavad partei ja valitsus. Arvesse võttes tootlike jõudude ja tootmissuhete senist arengutaset ning rahvusvahelist olukorda, määravad partei ja valitsus kindlaks tähtsamad majanduslikud ja poliitilised plaaniülesanded, kavandavad põhilised plaaninäitajad, mis meie majandus peab järgneval perioodil saavutama. Direktiivid sisaldavad ülesandeid põhiliste toodanguliikide tootmise laiendamise alal, neis määratakse kindlaks kõige tähtsamad proportsioonid, näiteks tootmisvahendite tootmise ja tarbeesemete tootmise kasvutempo vahekord, suured uusehitused, tehnika progressi põhisuunad jne.

Partei ja valitsuse direktiivide alusel töötavad plaaniorganid NSV Liidu Riiklikust Plaanikomiteest alates ja ettevõtete plaaniosakondadega lõpetades välja rahvamajanduse arendamise konkreetsed plaanid terve riigi, üksikute tootmisharude, -koondiste ja ettevõtete ulatuses. Sealjuures toimub rahvamajandusplaani koostamine kahes vastassuunas — alt üles ja ülalt alla. Partei ja valitsuse direktiivide alusel määrab iga ettevõtte kollektiiv kindlaks oma võimalused, koostab tootmise arendamise plaani antud tehases või vabrikus. Seetõttu võtavad plaani koostamisest osa laiad töörahva hulgad. Ettevõtetes ja koondistes koostatud plaane üldistatakse peavalitsustes ja ministeeriumides, neid kooskõlastatakse omavahel ja koordineeritakse. Seejärel ühendab ja koordineerib Riiklik Plaanikomitee vabariikide, piirkondade, eri ministeeriumide ja keskasutuste plaane, koostab ühtse rahvamajandusplaani, mis ühiskondliku tootmise arendamisel peab tagama vajaliku proportsionaalsuse.

Seoses sellega ei lange ettevõtetes kavandatud plaaniülesanded mitte alati täielikult ühte plaaniülesannetega, mis neile lõppkokkuvõttes ülaltpoolt antakse. Ja see on täiesti seaduspärane, sest teisiti ei ole võimalik tagada kogu rahvamajanduse arendamise ühtsust ja proportsionaalsust.

Perspektiivplaanid realiseeruvad j o o k s v a t e (aasta-) plaanide koostamise ja täitmise teel, mis on teatud etappideks perspektiivplaanis kavandatud ülesannete lahendamisel. Sellepärast peab iga uus jooksev plaan olema eelmise plaani orgaaniline jätk. Ühtlasi kontrollitakse jooksvate plaanide abil mitte üksnes perspektiivplaani täitmise käiku, vaid ka selles plaanis kindlaksmääratud ülesannete õigsust. Eespool juba öeldi, et me pole täielikult kindlustatud plaanide koostamisel esineda võivate eksiarvestuste vastu, üksikute disproportsioonide tekkimise vastu. Pealegi võidakse ettevõtetes ja tootmisharudes perspektiivplaani täitmise käigus avastada täiendavaid tootmise kasvu reserve, mis plaani koostamisel jäid arvesse võtmata. Seoses sellega tuleb perspektiivplaanide ülesandeid jooksva planeerimise käigus korrigeerida ja täpsustada.

Tsentraliseeritud planeerimine ja ettevõtete initsiatiiv

Sotsialistliku rahvamajanduse arendamine ei ole võimalik ilma majanduse tsentraliseeritud juhtimiseta. V. I. Lenin kirjutas, et sotsialismi ülesehitamine on tsentraliseeritud majanduse ülesehitamine, mida suunab tahte ja eesmärgi ühtsus.

Tsentraliseeritud planeerimise vajalikkus on objektiivselt tingitud tootmisvahendite ühiskondlikust omandusest ja rahvamajanduse plaanipärase arenemise seaduse toimest. Ühtne üldriiklik plaan peab garanteerima, et sotsialistlikus tootmises ei esineks disproportsioone ja häireid üksikute tootmislülide töös.

Sellega seoses on kohane rõhutada, et täiesti alusetud ja absurdsed on kodanliku ajakirjanduse väited, nagu tähendaksid mitmel sotsialismimaal läbiviidavad majandusreformid loobumist tsentraliseeritud planeerimisest, mingit plaanimehhanismi «demontaaži». Sotsialismimaade kommunistlikud parteid juhinduvad pidevalt V. I. Lenini mõtteavaldusest, et ilma ühtse plaanita, mis hõlmab ja ühendab

kõik tootmisharud ning majandusliku töö suunad, poleks sotsialismi ja kommunismi ehitamine võimalik.

Teiselt poolt on vaja organiseerida rahvamajanduse plaanipärast juhtimist niiviisi, et areneks rahva initsiatiiv, et saaks efektiivselt, täielikult kasutada iga kollektiivi võimalusi sotsialistliku tootmise arendamisel.

Niisiis on tarvis majandusliku ülesehitustöö praktikas õigesti ühendada tsentraliseeritud juhtimist demokraatia ulatusliku arendamisega, sotsialistlike ettevõtete majandusliku iseseisvuse ja initsiatiiviga. Sotsialistliku majanduse organiseerimise ja juhtimise põhiprintsiibiks on demokraatliku tsentralismi printsiip. Demokraatliku tsentralismi tegelik rakendamine vabastab sotsialistliku majanduse niihästi bürokratismist ja puhtakujulisest administreerimisest kui ka anarhiast, üksikute ettevõtete ja koondiste huvide vastandamisest kogu sotsialistliku ühiskonna huvidele.

Kesk-plaaniorganid keskendavad oma tähelepanu kommunistliku ülesehitustöö põhiliste, strateegiliste ülesannete lahendamisele, niisuguste ülesannete lahendamisele, nagu seda on tähtsamate proportsioonide tagamine rahvamajanduses, tootlike jõudude õige paigutamine, majanduspiirkondade kompleksne arendamine, ühtsuse taotlemine tehnika progressis, töötasustamisel, hinnapoliitikas jne. Neist ülesannetest lähtudes kinnitatakse kohustuslikud plaaniülesanded tootmisharudele, -koondistele ja ettevõtetele. Plaaniülesannete täitmise konkreetsete teede ja vahendite kindlaksmääramise, tootmisfondide ja tööjõu kasutamise kõige ratsionaalsemate meetodite väljatöötamise, ühtede või teiste tehnoloogiliste võtete rakendamise ja materiaalse stimuleerimise eri vormide kasutamisega seotud küsimusi peavad aga ettevõtted ise lahendama töötajate aktiivsel osavõtul. Mitte mingid kõrgemal pool tehtud arvestused ei suuda täielikult arvesse võtta kõiki allikaid ja reserve, mida leidub igas sotsialistlikus ettevõttes.

Mitmel sotsialismimaal läbiviidavate majandusreformide eesmärgiks ei ole seepärast loobumine tsentraliseeritud planeerimisest, vaid nende üheks tähtsaks ülesandeks on kesk- ja kohalike plaaniorganite õiguste ja kohustuste ratsionaalne piiritlemine, riikliku tsentraliseeritud planeerimise õige ühendamine ettevõtete initsiatiiviga.

Tootmise planeerimise ja juhtimise üheks puuduseks oli viimase ajani see, et sotsialistlike ettevõtete tegevus oli ülaltpoolt liiga reglementeeritud arvukate plaaninäitajate ja limiitidega. See ahendas töötajate kollektiivide initsiatiivi ja vähendas juhtijate vastutust.

Majandusreformi läbiviimisel laienevad märgatavalt ettevõtete majanduslik iseseisvus, nende õigused ja kohustused tootmise organiseerimisel ja planeerimisel. Ülaltpoolt kinnitatavate plaaninäitajate arv on tunduvalt vähenenud. Mitmekümne endise näitaja asemel saavad ettevõtted nüüd ülesandeid ainult oma tegevuse põhilistes, tähtsamates suundades: realiseeritava toodangu maht ja põhiline nomenklatuur, palgafond, kasumisumma ja rentaabluse tase, riigieelarvesse kantavate maksete ulatus, uue tehnika juurutamine, materiaal-tehniline varustamine ja koopereeritud hanked.

Kuid asi pole mitte üksnes kõrgemalseisvate organite poolt ettevõtetele antavate plaaninäitajate arvu vähendamises. Väga oluline on, et ühiskond ei hinda enam ettevõtete tööd kogutoodangu näitaja alusel, vaid realiseeritud, s. o. ostjate poolt tunnustatud ja kinnimakstud toodangu, saadava kasumi ja rentaabluse taseme alusel. See kohustab kõiki ettevõtteid pidevalt hoolitsema oma toodangu kvaliteedi tõstmise ja tootmiskulude vähendamise eest.

Plaanipärase juhtimise täiustamisel etendab käesoleval etapil tähtsat osa töötajate kollektiivse ja isikliku materiaalse huvi suurendamine. Hiljaaegu alles seati plaaniülesannete täitmise eest peetavas võitluses esiplaanile administratiivsed meetodid. Me juba toonitasime, et rahvamajandusplaani ülesandeid peavad täitma kõik ettevõtted ja tootmisharud: ilma selleta ei ole võimalik kindlustada sotsialistliku tootmise plaanipärast arendamist ega tagada vajalikku proportsionaalsust rahvamajanduses. Ent sotsialistlike ettevõtete kollektiive tuleb innustada plaaniülesandeid täitma mitte ainult administratiivsete abinõudega, vaid ka majanduslike hoobade kaudu, mis tagavad otsese materiaalse huvi plaaniülesannete parima täitmise vastu.

Partei ja valitsus töötasid seepärast välja abinõud, mille eesmärgiks on suurendada töötajate kollektiivset ja isiklikku materiaalset huvi. Nende abinõude hulka kuuluvad muu hulgas hulgihindade revideerimine, et lähendada

nende taset igale toodanguliigile langevate ühiskondlikult vajalike kulutuste suurusele; ettevõttes saadavast kasumist märkimisväärse osa jätmine ettevõtte käsutusse majandusliku stimuleerimise ja tootmise arendamise fondide loomiseks.

Kolhoositootmise planeerimise iseärasused

Sotsialistlikus ühiskondlikus tootmises esineb teatavasti kaks sektorit: riiklik ja kooperatiiv-kolhooslik. Kolhooside nagu teistegi kooperatiivsete ettevõtete iseloomulikuks jooneks on see, et nad majandavad tootmisvahendite alusel, mis ei ole riiklik, vaid nende kollektiivne omand.

Ent kolhoosid ei arenda tootmist isoleeritult, vaid riikliku sektori pideva ja igakülgse abiga. Riik müüb kolhoosidele traktoreid, kombaine ja muud põllumajandustehnikat, mineraalväetisi ja elektrienergiat, teeb maaparandustöid, valmistab kolhoosidele ette spetsialistide ja mehhanisaatorite kaadrit, annab rahanduslikku abi pikaajaliste ja lühiajaliste krediitide võimaldamise teel jne. See kõik loob majandusliku aluse kolhoositootmise riiklikuks plaanipäraseks juhtimiseks. Vajadus lülitada kolhoosid ühtsesse rahvamajandusplaani tuleneb ka sellest, et kolhoosisektor toodab märkimisväärse osa meie maa toidu- ja toorainete fondist, s. t. ta on ühtse ühiskondliku tootmise orgaaniline koostisosa. Sellepärast on selge, et kui kolhoosisektor jääks välja ühtsest rahvamajandusplaanist, siis oleksid rikutud vajalikud proportsioonid rahvamajanduses, seda ei saaks plaanipäraselt arendada.

Järelikult võib sotsialistlik riik kolhoositootmist planeerida ja peab seda tegema. Loomulikult on kolhooside plaanilisel juhtimisel mõningad iseärasused, mis tulenevad nende ettevõtete kooperatiivsest iseloomust. Peamine iseärasus seisab selles, et kolhoosid lahendavad iseseisvalt töö ja tootmise organiseerimise põhiküsimusi. Iga kolhoos katab ise täielikult kõik tootmise uuendamise ja laiendamisega seotud kulud.

Kommunistlik Partei võitleb resoluutselt meelevaldse, põhjendamatu vahelesegamise vastu kolhooside majanduslikku tegevusse. Riiklikud plaaniorganid määravad nüüd kolhoosidele kindlaks ainult ülesanded riigi poolt ostetava toodangu mahu ja nomenklatuuri osas. Külvi-

pinna struktuuri, kultuuride valikut, kariloomade hulka, abiharude arendamist ja kõike muud planeerib iga kolhoos iseseisvalt, võttes arvesse oma looduslike ja majanduslike tingimuste iseärasusi. Kolhoositoodangu riiklikud kokkuostuplaanid on nüüd tagatud kolhooside vastava materiaal-tehnilise varustamisega ja uute, kõrgendatud kokkuostuhindadega. Peale selle on ette nähtud hinnalisa kokkuostuhinnale üleplaaniliselt müüdava vilja ja mitmete teiste saaduste eest. See kõik loob vajalikud tingimused riigi huvide õigeks ühendamiseks kolhooside kollektiivsete huvidega.

Rahvamajanduse bilansid ja plaanilised normatiivid

Plaaniülesannete teaduslikul põhjendamisel etendab tähtsat osa bilansimeetod. Rahvamajanduse bilansside süsteem võimaldab tagada õiged proportsioonid eri majandusharude arendamisel, selgitada reserve tootmise kiiremaks kasvuks, valida optimaalse plaanivariandi, et paremini rahuldada ühiskonna vajadusi. Rahvamajandusplaani bilansside süsteem sisaldab materiaalseid (naturaalseid) bilansse, rahalisi bilansse ja tööjõubilansse.

Materiaalsete bilansside abil, mis koostatakse kõigi tööstus- ja põllumajandustoodangu tähtsamate liikide kohta (teras, valtsmetallid, värvilised metallid, elektrienergia, nafta, paber, riie, jalatsid, teravili, liha jne.), võrreldakse iga produkti tootmise võimalusi ja ühiskonna vajadust selle produkti järele. Kui selgub, et plaaniperioodil on ette nähtud kulutada näiteks terast rohkem, kui selle tootmise maht võimaldab, siis peavad plaaniorganid ette nägema terase tootmise vastavat laiendamist kas tegutsevate ettevõtete reservide arvel või uute tootmisvõimsuste käikulaskmise teel. Võib tekkida ka niisugune olukord, et ühiskonnal puuduvad antud perioodil objektiivsed võimalused ühe või teise produkti tootmise laiendamiseks vajaduse täieliku rahuldamiseni, ilma et see tekitaks kahju teiste rahvamajandusharude arendamisele. Sel juhul on tarvis leida võimalusi antud produkti säästlikumaks kulutamiseks või kasutada aseaineid (näiteks asendada mitmel tootmisalal värvilised metallid plastmassidega, teraskonstruktsioonid raudbetoonkonstruktsioonidega jne.).

Rahaliste (väärtuseliste) bilansside üles-

anne seisab selles, et tagada nii riigi kui ka töötajate rahaliste vahendite laekumise ja kulutamise vastavus. Rahaliste bilansside hulgas kuulub eriti tähtis koht riigieelarvele, mis on rahvamajanduse põhiline finantsplaan, samuti elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansile, mille alusel planeeritakse jaekaubakäibe maht ja struktuur.

Tööjõubilansside abil arvestatakse ja jaotatakse tööjõudu tootmisharude ja meie maa mitmesuguste majanduspiirkondade vahel vastavalt plaanj tootmisprogrammile, valmistatakse ette ja kvalifitseeritakse ümber töötajaid.

Materiaalsed, rahalised ja tööjõubilansid on omavahel lahutamatult seotud, nad täiendavad ja kindlustavad üksteist. Rahvamajandusplaani koostamisel kooskõlastatakse ja seostatakse omavahel kõik üksikbilansid ja selle alusel töötatakse välja kogu rahvamajanduse plaaniline bilanss.

Selleks et kiiremini ja täpsemalt plaanilisi bilansse koostada, kasutatakse praegu ulatuslikult kaasaegseid matemaatilisi meetodeid ja elektronarvuteid.

Tootmisharudevaheline bilanss võimaldab arvestada sadade tootmisharude keerukaid vastastikuseid seoseid, leida rahvamajandusplaani optimaalset, kõige kasulikumat varianti. Kaasaegsed arvutusmasinad täiendavad tunduvalt inimmõistust, vabastavad ta mehaanilistest arvutusoperatsioonidest, suurendavad arvutamiskiirust tuhandeid ja kümneid tuhandeid kordi ning märgatavalt ka arvutuste täpsust. Ilma elektronarvutusmasinate kasutamiseta ei oleks praktiliselt olnud võimalik kokku koguda ja läbi töötada planeerimisega seotud tohutut ja järjest kasvavat informatsiooni, — mis käsitleb tootmise mahtu, kulude normatiive, rentaablust, tootmis- ja ringlemiskulusid, tööjõuressursse, kapitaalmahutusi jne. Töötatakse välja ja rakendatakse ellu tootmisharude ja ettevõtete juhtimise automaatsüsteeme, mis võimaldavad märksa parandada planeerimise kvaliteeti, muuta efektiivsemaks majanduslike protsesside plaanipärast juhtimist.

Rahvamajanduse bilansside koostamisel etendavad tähtsat osa plaanilised normatiivid, s. o. iga toodanguliigi valmistamisele minevate materiaalsete, rahaliste ja töökulutuste normid. Niisuguste normide abil kõrvutab ühiskond oma ressursse ja vajalikke kulutusi. On

arusaadav, et plaanilised normatiivid peavad olema teaduslikult põhjendatud. Nende koostamisel tuleb arvesse võtta progressiivseid muutusi tehnikas ja tootmistehnoloogias, üldistada paremate ettevõtete, tsehhide ning eesrindlike tööliste ja insener-tehniliste töötajate kogemusi. Normeerimine on äärmiselt vaevanõudev ja komplitseeritud töö. Edu on normeerimisel võimalik saavutada ainult siis, kui sellest võtavad aktiivselt osa iga sotsialistliku ettevõtte töötajad.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Milliseid eeliseid tagab sotsialistlikule ühiskonnale plaanipärane majandamine?
2. Mida tähendab plaanide teaduslik põhjendamine?
3. Miks etendavad perspektiivplaanid sotsialistlikus majanduses juhtivat osa?
4. Millist osa etendab planeerimine ühiskondliku tootmise efektiivsuse tõstmisel?
5. Kuidas tsentraliseeritud planeerimine ühendatakse ettevõtete majandusliku iseseisvusega?
6. Mida uut toob majandusreform majanduse planeerimise ja juhtimise organiseerimisse?

XI PEATÜKK

KAUBATOOTMINE SOTSIALISMI TINGIMUSTES

Sotsialistlikud ettevõtted — vabrikud, tehased, sovhoosid, kolhoosid — ei valmista toodangut oma tarbeks, vaid müügiks. See tähendab, et sotsialistliku tootmise produktid kujutavad endast kaupu, majandus on aga *kaubamajandus*, mitte naturaalmajandus.

1. KAUBATOOTMISE ISEÄRASUSED SOTSIALISMI TINGIMUSTES

Kaubatootmise vajalikkus sotsialismi tingimustes

Mistahes kaubatootmise eksisteerimise üldiseks aluseks on ühiskondlik tööjaotus ja ettevõtete eraldatus üksteisest, nende majanduslik iseseisvus. Need mõlemad tingimused on sotsialismi ajal olemas.

Tõepoolest, sotsialistlikku majandust iseloomustab *tööjaotuse* kõrge arenguaste. Ühiskondlik tööjaotus, s. o. rahvamajanduse mitmesuguste lülide spetsialiseerumine teatud toodanguliikide tootmisele, on tööviljakuse tõstmise tähtis tingimus. Sotsialistlikud ettevõtted on spetsialiseerunud erinevate valmistoodangu liikide, osade või detailide tootmisele. Tekstiilivabrikud toodavad riiet, metallurgiatehased sulatavad terast, masinatehased lasevad välja tööpinke, traktoreid, autosid, aparaate jne. Teaduse ja tehnika progress süvendab ühiskondlikku tööjaotust veelgi.

Ühiskondlikku tööjaotust täiendab sotsialistlike ettevõtete *majanduslik eraldatus*. Nii on ühelt poolt riiklikud ettevõtted ja teiselt poolt kolhoosid üksteisest eraldatud kui tootmisvahendite ja valmistatava toodangu erisugused omanikud. Ka kolhoosid on üksteisest eraldatud kui erinevad omanikud. Osa tootmisvahendeid on kolhoosnikute, tööliste ja teenistujate isiklikuks omandiks ning neid kasutatakse abimajandis toodangu valmistami-

seks, kusjuures osa sellest toodangust müüakse kolhoositurul. Mõnevõrra teistsugune iseloom on riiklike ettevõtete eraldatusel. Nii Lihhatšovi-nimeline autotehas Moskvas kui ka Volodarski-nimeline õmbluskoondis Leningradis ja Norilski metallurgiakombinaat kuuluvad riigile. Antud juhul on tegemist ühe ja sama omanikuga. Kuid isemajandavad ettevõtted on üksteisest eraldatud, sest iga ettevõtte käsutuses on oma tootmisvahendid, valmistatavat toodangut aga realiseerivad nad iseseisvalt. Nad on üksteise suhtes majanduslikult iseseisvad. Neil on teatud operatiivne iseseisvus ka kogu ühiskonna (riigi) suhtes.

Niisiis muudavad sotsialismi objektiivsed majanduslikud tingimused — ühiskondlik tööjaotus ja rahvamajanduse mitmesuguste lülide (kolhooside, riiklike ettevõtete, tootmiskoondiste jne.) eraldatus — tööproduktid kaupadeks, tingivad sotsialistliku tootmise kaubalise iseloomu.

Kaubalis-rahaliste suhete plaanipärane iseloom sotsialismi tingimustes

Lugejal võib tekkida küsimus: et ka kapitalismi tingimustes eksisteerib kaubatootmine, siis mille poolest erineb see sotsialistlikus majanduses esinevast kaubatootmisest? Ei pruugi ju sotsialistlikes ja kapitalistlikes maades valmistatavate kaupade tootmise tehnoloogia ja kvaliteet üksteisest erineda.

See kõik on tõesti nii. Kuid sotsialistliku ja kapitalistliku kaubatootmise vahel on sügavad sotsiaal-majanduslikud erinevused. Need erinevused ja iseärasused on seotud ühiskondliku tootmise iseloomuga ja valitsevate tootmissuhetega.

Sotsialistliku kaubatootmise peamine iseärasus seisab selles, et tema majanduslikuks aluseks on tootmisvahendite ühiskondlik omandus. Põhilisi tootmisvahendeid eraisikutele ei müüda. Inimese tööjõud on lakanud olemast kaup. Eraisikutel pole õigust tööjõudu palgata, et toota saadusi turu tarbeks. Sellepärast ei tekitagi kaubatootmine sotsialismi tingimustes inimese ekspluateerimise suhteid, erinevalt tootmisvahendite erakapitalistlikule omandusele rajatud kaubatootmisest. Tootmise lõppeesmärgiks sotsialismi tingimustes ei ole kapitalistliku kasumi saamine, vaid ühiskonna ja tema liikmete järjest kasvavate vajaduste kõige täielikum

rahuldamine. Kaubatootmist ja vahetust arendavad sotsialistlikud ettevõtted. See tähendab, et kaubalis-rahalised seosed väljendavad sotsialistlikke tootmissuhteid.

Sotsialistliku kaubatootmise teine tähtis iseärasus seisab selles, et ta erinevalt stiihilisest ja anarhistlikust kapitalistlikust majandusest areneb plaanipäraselt. See tähendab, et ühiskonnal on võimalik plaanipäraselt ja teaduslikult kindlaks määrata ühiskonna vajadused, vastavalt nendele ja oma ressurssidele kehtestada tootmise maht, põhiliste kaubaliikide hinnad jne.

Ent vastavalt plaanile toodetavad sotsialistliku majanduse produktid lähevad tarbijate kätte realiseerimise teel, s. o. turu kaudu. Turul selgub lõplikult, kas ühe või teise kauba tootmine vastab ühiskonna vajadusele. Kui kaup müüakse, siis tähendab see, et kaup on tarbijale, ühiskonnale vajalik. Vastasel korral selgub, et ettevõte on selle kauba tootmiseks asjatult vahendeid kulutanud, plaaniorganid aga pole ühiskonna vajadusi õigesti arvesse võtnud. Turu kaudu kontrollitakse ka, kas ühe või teise ettevõtte individuaalsed kulutused vastavad ühiskondlikult vajalikele tootmiskuludele.

Kaup, tema omadused ja vastuolud sotsialismi tingimustes

Et sotsialistlike ettevõtete produkte ei toodeta oma tarbeks, vaid turu jaoks, siis on nad kaubad. Teatavasti on igal kaubal tarbimisväärtus ja väärtus. Selles seisab kauba kahesugune, vastuoluline iseloom.

Kauba ja tema omaduste üldine iseloomustus, mis on antud teises peatükis, kehtib ka sotsialistliku majanduse kohta. Ent sellest ei piisa. Asi on selles, et erinevalt kapitalismist ei ole tööl sotsialismi tingimustes varjatult ühiskondlik, vaid otseselt ühiskondlik iseloom. See tähendab, et antud kauba ühiskondlik vajadus on tootjal aegsasti, s. o. enne realiseerimist enam-vähem täpselt teada. Teisiti ei saagi olla: rajaneb ju sotsialistlik majandus tootmisvahendite ühiskondlikul omandusel ja areneb plaanipäraselt, mitte aga stiihiliselt.

Otseselt ühiskondlikul tööl, millega luuakse kaupu sotsialismi tingimustes, on kahesugune iseloom: ta on ühtaegu nii konkreetne kui ka abstraktne töö. Erinevalt kapitalismist ei ole konkreetne töö sotsialismi tingimus-

tes eratöö. Ent tal on e r a l d a t u d iseloom seoses ettevõtete eraldatusega. Sotsialistlikud ettevõtted otsivad ju teid tootmise efektiivsuse tõstmiseks, käsutavad tootmisvahendeid, palkavad tööjõudu, astuvad vastastikustesse suhetesse teiste ettevõtetega, realiseerivad oma toodangut.

Toodangu müümine tähendab, et toode on ühiskonnale vajalik, et järelikult toodangu valmistamiseks kulutatud töö ei ole mitte üksnes konkreetne, eraldatud, vaid samal ajal ka a b s t r a k t n e, ühiskondlik töö. Toodangu realiseerimise tulemusena ilmneb, et eraldatud töö on ühtlasi ühiskondlik töö, et antud kauba tarbimisväärtus on ühiskonnale vajalik. Seega laheneb kauba ja kaubas sisalduva töö vaheline vastuolu. Abstraktne töö loob nii kapitalismi kui ka sotsialismi tingimustes kaupade väärtuse. Kapitalismi tingimustes väljendab kaupade väärtus erakaubatootjate suhteid. Sotsialismi tingimustes on väärtus selleks aluseks, millele tugineb toodangu vahetamine sotsialistlike ettevõtete (vabrikute, tehaste, kolhooside, sovhooside) vahel, elanike kaubaostud riigilt jne. Järelikult väljendab sotsialismi tingimustes kaupade väärtust loov abstraktne töö sotsialistlikke tootmissuhteid.

Niisiis on kaubatootmine sotsialismi tingimustes vaba kapitalistlikule majandusele omastest antagonistlikest vastuoludest. Seega on sotsialistliku majanduse kaubavormil uus sisu.

Kauba ja kaubas sisalduva töö kahesugune iseloom on kujutatud toodud tinglikus skeemis:

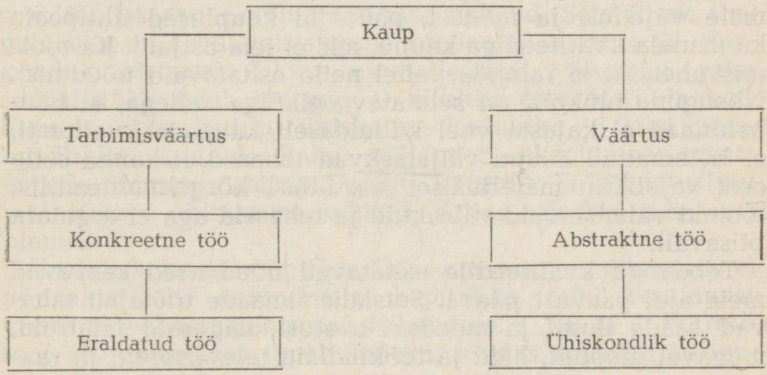

Kauba realiseerimine on taastootmisprotsessis tähtis staadium. Sellel aktil ei ole ka sotsialismi tingimustes automaatset iseloomu, vaid see on seotud teatud raskustega. Tõepoolest, mitte kõigil juhtudel ei võta tootmisplaanid küllalt täpselt ja täielikult arvesse ühiskonna vajadusi ühe või teise kauba järele, seda enam, et plaani täitmise protsessis võivad need muutuda. On teada, et moe muutumine kutsub mõnikord esile selliseid nõudmise kõikumisi, millega tootmine ei saa sammu pidada. Mitte alati ei õnnestu täita plaani iga tooteliigi osas täpselt kindlaksmääratud tähtajaks. Esineb ka juhtumeid, kus ettevõtted püüavad täita plaani väärtuselises väljenduses ja toodavad selleks esmajoones kallihinnalist toodangut, mitte aga niisugust toodangut, mida tarbija tõepoolest vajab. Nii näiteks on ka praegu raske osta purgikaasi, mis on vajalikud puuviljade koduseks konserveerimiseks, kuigi plaanides nähakse ette nende tootmine piisavas koguses. Asi on selles, et mõned ettevõtted neid plaane ei täida, sest purgikaaned on odavad ja nende tootmine pole kasulik. Nõudmise ja pakkumise mittevastavus tuleneb ka sellest, et kaubandusorganisatsioonid saadavad vahel ühtedesse linnadesse ja rajoonidesse mõningaid kaupu ülemäära suures koguses, kuna teistes linnades ja rajoonides tuntakse nende kaupade järele suurt puudust.

Toodangu realiseerimisel tekkivate raskuste võitmiseks on tarvis süstemaatiliselt täiustada tootmise ja kaubanduse planeerimist, paremini tundma õppida ja arvesse võtta tootmise ja elanikkonna nõudmist, parandada toodangu tarbimisomadusi, tõsta selle k v a l i t e e t i.

Heade ja ilusate kaupade kõrval, mis rahuldavad täiesti meie vajadusi ja maitset, pakuvad kauplused tihtipeale ka madala kvaliteediga kaupu, mis ei leia ostjaid. Ka tootmisvahendid ei rahulda vahel neile esitatavaid nõudmisi. Niisugune olukord on seletatav eelkõige sellega, et kaubahinnad ei kajasta veel küllaldaselt kaupade kvaliteeti, et kõlbmatuid kaupu väljalaskvad tehased ei kanna selle eest vajalikku materiaalset vastutust, kõrgekvaliteedilisi tooteid valmistavaid vabrikuid ja tehaseid aga ei ergutata piisavalt.

Toodangu kvaliteedile esitatavad nõudmised kasvavad meie ajal päevast päeva. Sotsialismimaade töötajad tahavad saada ilusat ja moodsat riietust, nägusaid jalatseid, mugavat mööblit, häid ja töökindlaid televiisoreid ja raa-

dioaparaate. Kaasaegne tehnika progress esitab suuremaid nõudmisi materjalide, masinate ja seadmete kvaliteedile.

Nõukogude Liidu ja teiste sotsialismimaade väliskaubanduse ulatus kasvab süstemaatiliselt. Edu saavutamiseks maailmaturgudel on vaja, et Nõukogude toodang mitte üksnes ei küüniks paremate välismaiste näidisteni, vaid koguni ületaks neid oma kvaliteedilt. Toodangu kvaliteedi tõstmine on samaväärne toodangu hulga suurendamisega, kusjuures kulud on suhteliselt väiksemad, mis tagab tootmise efektiivsuse tõusu.

2. RAHA SOTSIALISTLIKUS MAJANDUSES

Et sotsialismi tingimustes ühiskondlik tootmine on kaubatootmine, siis ei saa ta läbi rahata. Raha eluline vajalikkus tuli kujukalt esile uuele majanduspoliitikale üleminekuaegsetel, mil turusidemeid kavatseti arendada peamiselt sel teel, et riikliku tööstuse tooted vahetati talupoegade saaduste vastu, ja seda *ilma raha vahenduseta*, kusjuures rööbiti sellega oli lubatud kauplemine kohaliku käibe piires. Ent need katsed nurjusid. Raha vahenduseta toimuv vahetus kujunes müügiks ja ostuks, s. o. vahetuseks raha vahendusel, mis on arenenud kaubavahetuse tingimustes paratamatu.

Raha olemus ja funktsioonid sotsialistlikus majanduses

Teatavasti väljendab raha kapitalismi tingimustes erakaubatootjate suhteid. Kodanluse käes on raha kapital, s. o. töölisklassi ekspluateerimise vahend. Sotsialismi tingimustes on rahal teistsugune sotsiaalne loomus ja ühiskondlik otstarve. Üldise ekvivalendina väljendab raha sotsialistlike kaubatootjate — riiklike ettevõtete ja kolhooside, sotsialistliku ühiskonna kodanike ja riigi ühiskondlikke suhteid. Raha väljendab ekspluateerimisest vabade inimeste seltsimeheliku koostöö ja sotsialistliku vastastikuse abistamise suhteid. Selles seisabki raha uus olemus.

Tootmisvahendite ühiskondliku omanduse valitsemine ei võimalda raha muundumist kapitaliks, raha kasutamist võõra töö ekspluateerimise vahendina. I. Ilfi ja J. Petrovi teos «Kuldvasikas» lõpeb sellega, kuidas romaani kange-

lane Ostap Bender, saanud enda valdusse ühe miljoni rubla, jõuab veendumusele, et ta pole suuteline NSV Liidus nii suurt rahasummat kapitalina kasutama.

Raha olemus ja tema uus sotsialistlik sisu avaldub raha *funktsioonides*. Raha funktsioonid väljendavad sotsialistlike tootmissuhete eri külgi.

Raha esimene funktsioon on selles, et ta on kaupade *väärtuse mõõt*. Raha võib seda funktsiooni täita sellepärast, et ta esindab kulda. Sotsialistlikes maades võetakse rahaühikuks kulla teatud kindel kaaluhulk. NSV Liidus on rahaühikuks rubla, mis sisaldab 0,987412 grammi puhast kulda, Tšehhoslovakkias — kroon, mis sisaldab 0,123426 grammi kulda, Saksa Demokraatlikus Vabariigis — mark, mis sisaldab 0,399902 grammi kulda jne. Raha põhiühik jaguneb väiksemateks osadeks: rubla — 100 kopikaks, kroon — 100 helleriks, mark — 100 penniks jne. Raha kui väärtuse mõõdu funktsioon avaldub plaanipärases hinnakujundamises. Hindade abil kõrvutavad sotsialistlikud ettevõtted oma tulusid ja kulusid. Ilma niisuguse kõrvutamiseta pole võimalik ökonoomne, efektiivne majandamine. Raha abil selgub, millise panuse on iga töötaja tootmisse andnud, ja määratakse kindlaks, kui suure osa saab ta ühiskondliku töö produktist. Sotsialistlik riik kasutab raha kui väärtuse mõõdu funktsiooni selleks, et arvestada ja kontrollida ühiskondliku produkti tootmist ja jaotamist, ellu viia isemajandamist, kontrollida töö- ja tarbimismäära.

Raha teine funktsioon seisab selles, et ta on kaupade *ringlemise vahend*. Riiklike ettevõtete ja asutuste töölised ja teenistujad, kolhoosnikud ning teised elanikkonna kihid ostavad kaupu oma palga ja rahaliste tulude eest. Riik planeerib nii elanikkonna rahalised tulud, kaubakäibe füüsilise mahu kui ka hinnad. Sotsialismi tingimustes ei saa olla ületootmiskriise. Realiseerimise raskustest, millest oli juttu eespool, saadakse siin üle majanduse juhtimise ning tootmise ja kaubanduse planeerimise parandamise teel.

Kolmandaks on rahal *maksevahendi* funktsioon. Seda funktsiooni täidab raha siis, kui ettevõtted ja organisatsioonid maksavad töölistele ja teenistujatele välja palga, kui kolhoosnikutele makstakse välja rahalised tulud, kui õiendatakse makse ja kustutatakse laene, kui ettevõtted ja majandusorganisatsioonid tagastavad pangalaene

jne. Raha kui maksevahendi normaalne funktsioneerimine on sotsialistlike ettevõtete häireteta, rütmilise töö tähtis tingimus. Kui sotsialistlikud ettevõtted ja organisatsioonid ei tasu õigeaegselt kaupade ja teenuste eest, siis on tingimata vaja kõvendada maksedistsipliini ja tõsta materiaalset vastutust lepinguliste kohustuste mittetäitmise eest. Eriti tähtis on see uutes majandamistingimustes.

Raha neljas funktsioon seisab selles, et ta on sotsialistliku akumulatsiooni ja töötajate säästude vahend. Sotsialistlik laiendatud taastootmine pole võimalik ettevõtete rahaliste tulude laekumiseta riigieelarvesse, et neid hiljem üldisteks vajadusteks kasutada. Osa rahalisest akumulatsioonist kasutavad ettevõtted ise. Riigi ja ettevõtete akumulatsiooni kasutatakse tootmise laiendamiseks, mittetootmissfääri finantseerimiseks, töötajate sotsiaal-kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks, maa kaitsevõime tugevdamiseks jne. Elanikkonna säästud on kas sularahas, mis on ette nähtud mitmesuguste kaupade ostmiseks, või kujutavad nad endast hoiukassades asuvaid hoiuseid.

Raha viies funktsioon seisab selles, et ta esineb maailmarahana, teenindades väliskaubanduse käivet ja muid sotsialistlike maade majanduslikke välissidemeid. Selles funktsioonis figureerib raha kulla näol. See leiab aset neil juhtudel, kui mingi riik eelistab arvete tasumist kullas, mitte aga järjekordsete kaubahangetega või kolmandate riikide valuutaga.

Raharingluse seadus

Sotsialistliku majanduse normaalse arenemise tähtsaks tingimuseks on raha stabiilsus, s. o. tema ostujõu püsivus või kasv.

Sotsialismi tingimustes on raha stabiilsuse aluseks kaubakoguste domineeriva osa koondamine riigi kätte ja kaupade teaduslikult põhjendatud plaanihindade kehtestamine. Selleks võib kasutada ka kulda. Jutt on neist juhtumeist, kui tekib ringluses oleva raha hulga ja olemasolevate kaubaressursside märgatav mittevastavus. Neil juhtudel võib riik osta kulla eest kaupu välisriikidest ja seega suurendada ringlevate kaupade hulka, et tagada raha stabiilsus.

Raha stabiilsuse tagamiseks on tarvis silmas pidada kaubamassi ja ringluses oleva rahamassi proportsionaalsust, arvesse võtta raharingluse seaduse toimet. Vastavalt sellele seadusele määratakse rahvamajandusele vajaliku raha hulk järgmise valemi abil:

$$R_h = \frac{\Sigma s + \Sigma n - \Sigma v - \Sigma k}{A},$$

kus: R_h — ringluses oleva raha hulk,
Σ_s — realiseeritavate kaupade ja teenuste hindade summa,
Σ_n — krediidi alusel õiendatavate maksete summa,
Σ_v — vastastikku kustutatavate maksete summa,
Σ_k — krediidi alusel müüdud kaupade hindade summa,
A — rahaühiku käivete arv.

Kui ringluses oleva raha hulk on suurem, kui seda kaubakäibe teenindamiseks vajatakse, siis põhjustab see paratamatult hindade tõusu. Hindade tõusu ärahoidmiseks on tarvis suurendada tootmise mahtu, tõsta tööviljakust ja parandada toodangu kvaliteeti.

3. VÄÄRTUSSEADUSE OSA PLAANIMAJANDUSES

Et sotsialistlik majandus on kaubamajandus, siis toimib siin ka väärtusseadus. Et aga kaubatootmise sisu sotsialismi tingimustes erineb põhjalikult kapitalistlikust kaubatootmisest, siis toimib ka väärtusseadus sotsialismi ajal teisiti kui kapitalismi tingimustes.

Väärtusseaduse toime iseärasused sotsialismi tingimustes

Nõukogude Liidu plaani- ja statistikaorganitel tuleb oma arvutustes tegemist teha kaupade ja teenuste miljonite eri hindadega. Kuigi plaanihinnad on stabiilsed, muutuvad nad siiski aeg-ajalt. Milline seadus määrab hindade taseme ja dünaamika? Niisuguseks seaduseks on väärtusseadus.

Väärtusseaduse sisu sotsialismi tingimustes seisab selles, et kaupade hinnad määrab ühiskondlikult vajaliku töö hulk, mis kulub sotsialistlike ettevõtete plaanipärases

tegevuses kaupade tootmiseks. Siit tuleneb, et seaduseks, mille järgi üks kaup teise kauba vastu vahetatakse, on nende väärtuselise võrdsuse silmaspidamine, s. o. vahetuse ekvivalentsuse printsiip.

Ekvivalentne vahetus võimaldab asendada tootmiskulusid ja kõigil normaalselt töötavatel ettevõtetel teatud kasumit saada, tagab tööviljakuse kasvu materiaalsed stiimulid. Eriti oluline on silmas pidada ekvivalentsuse printsiipi vahetuses, mis leiab aset linna ja maa vahel, riigi ja kolhooside vahel, samuti sotsialistliku sõprusühenduse maade rahvusvahelises kaubanduses.

Nüüd aga vaatleme üksikasjalikumalt, millised majanduslikud tagajärjed on väärtusseaduse toimel.

Esiteks. Väärtusseadus stimuleerib majanduslikult tööviljakuse kasvu, tootmiskulude vähendamist. Tõepoolest, vastavalt sellele seadusele realiseerivad ettevõtted oma toodangu hindadega, mille aluseks on ühiskondlikult vajalikud töökulutused, ühiskondlik väärtus. Ent toodangu individuaalne väärtus on ühiskondlikust väärtusest madalam eesrindlikes ettevõtetes, kus kasutatakse täiuslikumat tehnikat ja töö on paremini organiseeritud. Niisugused ettevõtted on tulukamad, efektiivsemad. Neil on rohkem vahendeid ja võimalusi tootmise laiendamiseks, oma töötajate kultuuri- ja olustikutingimuste parandamiseks ning individuaalseks premeerimiseks. Selline kord on kasulik nii antud ettevõtte kollektiivile ja üksiktöötajaile kui ka kogu ühiskonnale, sest eesrindlike ettevõtete kiirem arenemine tõstab kogu rahvamajanduse efektiivsust.

Seevastu saavad väikesi tulusid, vahel aga töötavad koguni kahjumiga ettevõtted, kus toodangu individuaalne väärtus on kõrge, s. o. sellised, kus töö on halvemini organiseeritud ja kus kasutatakse vananenud tehnikat. Mahajäänud ettevõtted püüavad seetõttu likvideerida ebaperemehelikkust, rakendada ajakohast tehnikat, tõsta tööviljakust, järelikult aga ka suurendada tulukust. Selleks et muuta kahjumiga töötavad ettevõtted tulusaiks, on tarvis neid varustada uusima tehnikaga, täiustada töö ja tootmise organiseerimist, tõsta ökonoomilise töö taset, juurutada isemajandamist, kasutada kõiki majanduslikke hoobasid, mis stimuleerivad tootmise efektiivsust.

Teiseks. Väärtusseadus on rahvamajandusharude vahel kapitaalmahutuste ning tööjõu ja tootmisvahen-

dite jaotamise üks olulisi plaanilisi kriteeriume.

Teatavasti tehakse viimastel aastatel suuremaid kapitaalmahutusi niisugustesse majandusharudesse, mis tagavad kiire tehnika progressi: masinaehitusse, keemiatööstusse, nafta- ja gaasitööstusse, elektrienergeetikasse.

Selline kapitaalmahutuste suunamine aitab kaasa nende majandusharude kiiremale kasvule, annab rahvamajandusele suurt kokkuhoidu, vähendab kulusid ühe toodanguühiku kohta ja järelikult alandab ka toodangu omahinda.

Nii näiteks on nafta ja gaasi tootmine (arvestatult soojusühikule — kalorile) mitu korda odavam kui kivisöe tootmine kaevandustes. Nafta ja gaasi tootmise eelisarendamisest viimasel aastakümnel, nende osatähtsuse suurendamisest meie maa kütusebilansis on riik sellepärast saanud suurt kokkuhoidu.

Rahvamajanduse arendamise seisukohalt annab suurt efekti ka keemiatööstuse forsseeritud arendamine. Nii näiteks võimaldab keemiliste kiudude rakendamine tekstiilitootmises toodangut märgatavalt odavamaks muuta. Kui võrrelda puuvilla ning villa tootmisega seotud kulusid analoogiliste kulutustega keemilistele kiududele, millel on puuvilla ja villaga sarnased omadused, siis kujuneb erinevus keemiliste kiudude kasuks. Nii näiteks on tonni nitroonkiu omahind peaaegu neli korda odavam kui naturaalvilla omahind. Lavsaankiud on üle kolme korra odavam villast, mida ta oma omaduste poolest täiesti asendab.

Seega juhinduvad plaaniorganid kapitaalmahutuste jaotamisel järgmisest printsiibist: rahuldada antud vajadusi minimaalsete tootmiskuludega. See tähendabki, et väärtusseaduse nõudeid arvestatakse tööjõu ja tootmisvahendite jaotamisel rahvamajandusharude vahel. Sealjuures võtavad plaaniorganid arvesse ka teiste majandusseaduste nõudeid. Niisiis võtab väärtusseadus, mis asub nende seaduste süsteemis, osa sotsialistliku tootmise arendamise plaanilisest reguleerimisest.

Nagu teiste majandusseaduste, nii avaldub ka väärtusseaduse toime ettevõttes isemajandamise süsteemi kaudu (üksikasjalikult käsitletakse seda XIV peatükis).

Väärtusseadus toimib teatud tendentsina. See tähendab, et igal konkreetsel juhul hinnad väärtusega tavaliselt ühte ei lange, vaid kalduvad väärtusest kõrvale, kõiguvad selle ümber.

Arenemise plaanipärasus ja väärtusseadus

Tootmisvahendite eraomandusel põhinevas kaubamajanduses toimib väärtusseadus stiihilise jõuna, mis valitseb inimeste üle.

Kaubatootmises, mille aluseks on tootmisvahendite ühiskondlik omandus, on lugu teisiti. Väärtusseadus ja plaanipärasus siin teineteist sugugi ei välista. See tuleb sellest, et väärtusseadus ei toimi sotsialismi tingimustes stiihiliselt, vaid plaanipäraselt. Mida see tähendab?

Lugeja teab juba, et väärtusseaduse toime avaldub hindade kaudu. Kuid sotsialistlikus majanduses ei kujune hinnad turul toimuva stiihilise konkurentsivõitluse tagajärjel, vaid neid kehtestavad tavaliselt plaaniorganid tsentraliseeritud korras. Sealjuures ei kehtesta riik hindu meelevaldselt, vaid tugineb väärtusseaduse toime arvestamisele ja täiustab plaanipäraselt hindade süsteemi. See tagab ettevõtete ja majandusorganisatsioonide kollektiivide ning üksikute tootmise alal töötajate materiaalse stimuleerimise nende võitluses tööviljakuse tõstmise eest. Ka majanduse arendamise suunda määravate kapitaalmahutuste jaotamisel ei jää riik stiihiale lootma. Plaaniorganid arvutavad majanduslikult välja kapitaalmahutuste efektiivsust, kasutades selleks tavaliselt plaanihindu.

Väärtusseaduse ja tsentraliseeritud planeerimise orgaaniline seos ilmneb kujukalt sotsialismimaades läbiviidavate majandusreformide käigus. Reformid peavad suurendama tsentraliseeritud planeerimise tähtsust, rahvamajandusplaanide teaduslikku põhjendatust ja ühtaegu tagama rahvamajanduse plaanipärasel juhtimisel väärtusseaduse igakülgse kasutamise. Nii näiteks näeb NSV Liidus läbiviidav majandusreform ette plaani väärtuseliste näitajate — realiseeritava toodangu, kasumi ja rentaabluse osatähtsuse suurendamist.

Kodanlikud ideoloogid ei suuda kuidagimoodi mõista väärtusseaduse ja plaanipärasuse ühtsust. Nad on arvamusel, et väärtussuhete osatähtsuse suurendamine majandusreformide läbiviimisel tähendavat loobumist tsentraliseeritud planeerimisest ja Nõukogude majanduse järkjärgulist üleminekut kapitalismi rööbastele. Ka «pahempoolsed» oportunistid ei mõista väärtusseaduse toime uut ühiskondlikku sisu ega plaanipärast iseloomu. Nad tõlgendavad NSV Liidus ja Euroopa sotsialistlikes maades toimuvat

üleminekut uutele majanduse plaanipärase juhtimise ja majandusliku stimuleerimise meetoditele «kapitalismi restaureerimisena».

Kas on võimalik, et väärtusseaduse toime põhjustab mõningatel juhtudel ka sotsialismi tingimustes tööjõu ja tootmisvahendite plaanivälist ümberjaotamist? Katsume selles küsimuses selgusele jõuda.

Plaaniväline ümberjaotamine toimub vaid neil juhtudel, kui hinnad ei ole väärtusseadusega ja plaanis ettenähtud ülesannetega kooskõlastatud. Nii näiteks pidurdasid loomakasvatussaaduste liiga madalad hinnad pikema aja jooksul selle tähtsa põllumajandusharu arengut, põhjustasid loomakasvatuse arendamise plaanide täitmatajätmist, sest nad kutsusid esile tootmisvahendite ja tööjõu äravoolu sellest tootmisharust, tema tehnilise mahajäämuse.

Niisiis on ressursside plaaniväline ümberjaotamine antud juhul tingitud väärtusseaduse halvast kasutamisest, tema rikkumisest, mitte aga sellest, nagu sisaldaks see seadus mingit stiihia alget, mis ei sõltu ühiskondlikest tingimustest, kus ta toimib. Antud juhul ei ole «süüdi» objektiivne väärtusseadus, vaid tootmise planeerimises ja hinnakujundamises esinenud puudused. Seepärast on väärtuskategooriate toime mehhanismi ja majanduse plaanipärase juhtimise pidev täiustamine väärtusseaduse nõuete õige arvestamise ja majanduslikus tegevuses realiseerimise vältimatuks tingimuseks.

Hinnakujundamine sotsialistlikus majanduses

Väärtusseaduse toime sotsialistlikus majanduses, nagu me juba nägime, määrab ette ära sellise väärtuskategooria olemasolu nagu h i n d. Kauba hind kujutab endast ka sotsialismi tingimustes kauba väärtuse rahalist väljendust. Ent erinevalt kapitalismist ei ole hinnakujundamine siin stiihilise, vaid plaanipärase iseloomuga, hind kui majanduslik kategooria väljendab sotsialistlikke tootmissuhteid.

Sotsialismi tingimustes täidab hind mitmeid funktsioone. Esiteks on ta toodanguühiku tootmiseks minevate töökulutuste mõõt, tootmiskulude ja tootmise tulemuste arvestamise ja kõrvutamise vahend. Teiseks stimuleerib hind materiaalselt individuaalseid kulutusi vähendama, teaduse ja tehnika progressi kiirendama, tootmist laiendama ja

toodangu kvaliteeti tõstma. Kolmandaks võimaldab ta kooskõlastada kaupade nõudmist ja pakkumist. Teatavasti suurendab tavaliselt ühtede või teiste kaupade hinna alandamine nõudmist, kuna hindade tõstmine seda vähendab.

Rahvamajanduse vajaduste kõige paremaks teenindamiseks peavad hinnad, mille aluseks on ühiskondlikult vajalikud töökulutused, kajastama ka teisi hinnakujundamise tegureid.

Majanduslikult põhjendatud hind peab kajastama mitte ainult jooksvaid kulusid (omahinda), vaid ka erikapitaalmahutusi, s. o. tootmise fondimahukust. Oletame, et jooksvad kulud 100 meetri riide ja 1 tonni malmi tootmiseks langevad ühte ning on 30 rubla, kapitaalmahutused on aga vastavalt 20 ja 50 rubla. Sel juhul ei saa kehtestada ühesugust hinda 100 meetrile riidele ja 1 tonnile malmile, kuigi jooksvad kulud (omahind) on neil võrdsed.

Hindade planeerimisel on vaja samuti arvesse võtta kauba tarbimisväärtust, tema kvaliteeti. Kõrgema kvaliteediga kaupadele tuleb kehtestada ka kõrgem hind, mis loob ettevõtetes materiaalse huvi toodangu kvaliteedi tõstmise vastu.

Tehnika progressi materiaalseks stimuleerimiseks on väga oluline kehtestada kõrgemad hinnad suure tootlikkusega ja töökindlatele masinatele. Sealjuures on tarvis, et selliste masinate väljalaskmisest saadav kasu jaotataks põhjendatult tootja ja tarbija vahel.

Hindade süsteem hõlmab sotsialistlikus majanduses terve rea hinnaliike: hulgihinnad, mille alusel riiklikud ettevõtted tasuvad üksteisele ja turustusorganisatsioonidele hangitava toodangu eest; riigi poolt kolhoosidelt, sovhoosidelt ja elanikkonnalt ostetavate põllumajandussaaduste kokkuostu- ja realiseerimishinnad; rahvatarbekaupade jaehinnad ja elanikkonna poolt tasutavad teenuste tariifid; väliskaubanduslikud hinnad, mille alusel riik tasub sisseveetavate ja saab väljaveetavate kaupade eest. Igal hinnaliigil on oma iseärasused. Iga hinnaliigi otstarve, funktsioonid ja planeerimise meetodid on mõningal määral erinevad.

Sotsialistliku kaubamajanduse hindade süsteemi näidisskeem on toodud lk-l 222.

Hindade süsteem on lahutamatult seotud kõigi majanduslike tingimustega. Seepärast ei saa ta jääda muutumatuks ja täiustub pidevalt. NLKP programmis öeldakse, et

SOTSIALISTLIKU KAUBAMAJANDUSE HINDADE SÜSTEEM
(Näidisskeem)

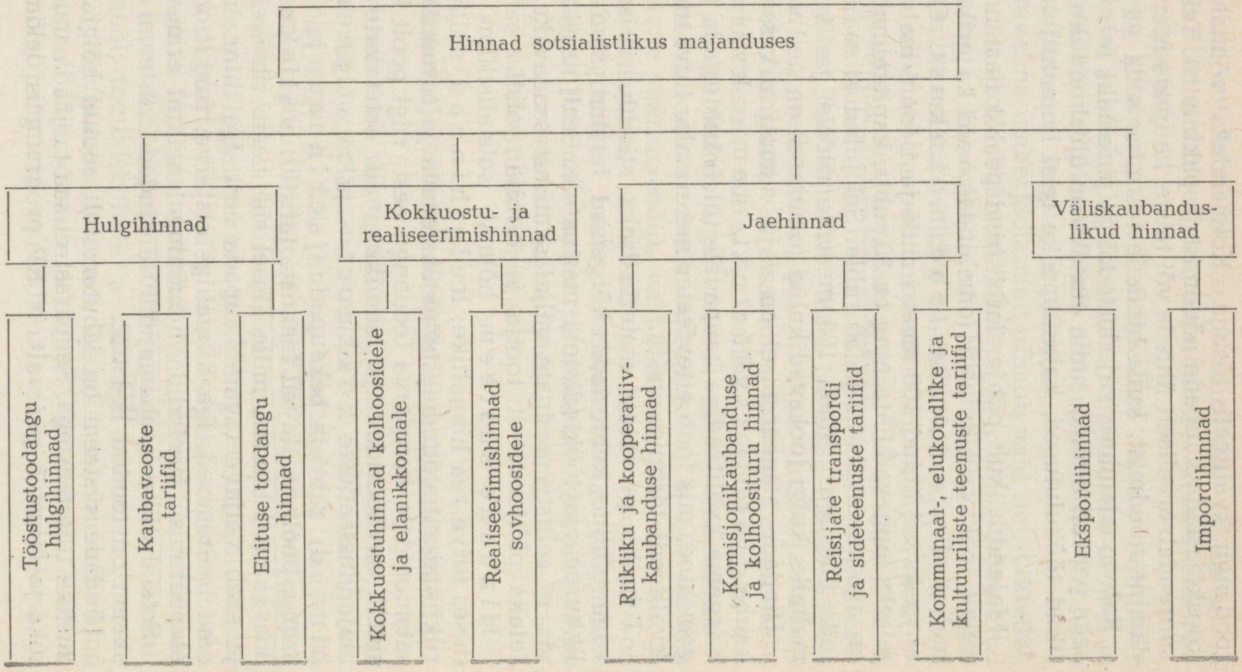

tuleb pidevalt parandada hindade süsteemi, viies ta vastavusse kommunistliku ülesehitustöö ülesannetega, tehnika progressiga, tootmise ja tarbimise kasvuga, tootmiskulude vähendamisega. Hinnad peavad üha suuremal määral kajastama ühiskondlikult vajalikke töökulutusi, tagama tootmis- ja ringluskulude asendamise ning teatud kasumi igale normaalselt töötavale ettevõttele.

Töökulutused üksikute kaupade tootmiseks muutuvad pidevalt. Sellepärast on tarvis hindade taset ja vahekorda perioodiliselt revideerida, viia hinnad vastavusse kaupade tootmise ja realiseerimise tingimuste muutumisega. Hindade paindlikkuse ja stabiilsuse ühendamine on üks sotsialistliku plaanilise hinnakujundamise tähtis printsiip. Niisama oluline on õigeaegselt alandada vananenud toodete hindu, et ettevõtted lõpetaksid nende tootmise ja asuksid valmistama uusi, täiuslikumaid masinaid, aparaate ja seadmeid.

Need hinnakujundamise printsiibid on erilise aktuaalsuse omandanud uutes majandamistingimustes. Asi on selles, et põhilisteks plaaninäitajateks kujunevad nüüd realiseeritud toodangu maht, kasum ja rentaablus. Nende näitajate täitmisest olenevad suurel määral ettevõtete ja majandusorganisatsioonide finantsolukord, tootmise laiendamise ja töötajate materiaalse ergutamise võimalused. Kuid valmistatud toodangu müügist saadav sissetulek, kasumi suurus ja rentaabluse norm sõltuvad mitte üksnes sellest, kuidas ettevõte töötab, vaid ka tema toodangu hindade, samuti tooraine ja materjalide hindade tasemest. Seepärast peavadki hinnad olema teaduslikult põhjendatud. Kui hind on kõrgendatud, siis on ettevõtete kollektiividel kerge elu, nad saavad suuri tulusid ilma eriliste jõupingutusteta. Toodete madalate hindade puhul aga ei anna isegi hea töö ettevõttele soovitud tulemusi.

Sellepärast ei oleks õige, kui hindade kehtestamise õigus antaks otseselt ettevõtetele. Unistus tagasipöördumisest «vabale», stiihilisele hinnakujundamisele on sotsialistliku majanduse tingimustes reaktsiooniline utoopia. Ettevõtete ja koondiste isemajanduslike õiguste laiendamisega peab kaasnema hinnapoliitika ühtsuse tugevdamine, riikliku distsipliini kõvendamine hindade valdkonnas. Nende ülesannete lahendamine on pandud riiklikele plaanipärase hinnakujundamise organitele.

Hindade süsteemi plaanipärane täiustamine ja oskuslik

kasutamine stimuleerib ühiskondliku töö kokkuhoidu ning teaduse ja tehnika progressi kiirendamist, aitab tõsta plaanimajanduse efektiivsust.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Millised on kaubatootmise iseärasused sotsialistlikus ühiskonnas?
2. Missuguseid funktsioone täidab raha sotsialismi tingimustes?
3. Kuidas toimib väärtusseadus sotsialistlikus majanduses?
4. Millised on sotsialistliku plaanilise hinnakujundamise iseärasused?

XII PEATÜKK

ÜHISKONDLIK TÖÖ SOTSIALISMI TINGIMUSTES

1. TÖÖ SOTSIALISTLIKU ORGANISEERIMISE PÕHIJOONED

Töö iseloom sotsialismi tingimustes

Töö on inimühiskonna olemasolu ja arenemise igavene tingimus ja selles mõttes kujutab ta K. Marxi kujuka väljenduse järgi endast alati loomuliku paratamatuse riiki. Töö on loonud kõik inimkonna käsutuses olevad materiaalsed hüved ja vaimsed väärtused.

Tööd tehakse alati teatud ühiskondlikes tingimustes, mis annavad talle spetsiifilisi jooni. Ajalugu tunneb orja tööd, pärisorja tööd, kapitalistliku ettevõtte palgatöölise tööd, sotsialistliku ühiskonna töötaja tööd.

Sotsialismi tingimustes on tööl oma spetsiifiline iseloom, mis eraldab teda tööst teistes sotsiaalmajanduslikes formatsioonides.

Eraomandusele rajatud ühiskonnas valitseb inimese ekspluateerimine põhimõttel: kas sina röövid teist või röövib tema sind, kas sina töötad teise heaks või töötab tema sinu heaks. Sotsialism muudab tootmisvahendid ühiskondlikuks omanduseks ning kaotab sel alusel inimese ekspluateerimise.

Töö produkt kuulub sotsialismi tingimustes ühiskonnale ja seda kasutatakse kõigi töötajate huvides. V. I. Lenin rõhutas: «Esmakordselt pärast sajandeid kestnud tööd võõraste kasuks, sunniviisilist tööd ekspluateerijate kasuks avaneb võimalus t ö ö t a d a e n d a j a o k s, kusjuures see töö tugineb kõigile uusima tehnika ja kultuuri saavutustele.» Ekspluateerimisest vaba töö, töö enda jaoks, oma ühiskonna heaks — selles on sotsialismi tingimustes tehtava töö peamine printsipiaalne iseärasus.

Põhjalikult muutub töötajate seisund tootmises ja ühiskonnas, seepärast muutub ka nende töössesuhtumine, mis avaldub kujukalt töötajate loovas aktiivsuses. Töö, mis oli raskeks koormaks, inimeste orjastamise vahendiks, muutub nende vabastamise vahendiks. Igaühel on üha

suuremad võimalused oma füüsiliste ja vaimsete võimete arendamiseks ja avaldamiseks.

Kuid töö säilitab sotsialismi tingimustes veel mitmes suhtes vana ühiskonna «sünnimärgid». Esineb olulisi erinevusi tööliikide vahel, töö ei ole sotsiaalselt homogeenne. Sotsialismi tingimustes on likvideeritud füüsilise ja vaimse töö, samuti linna ja maa vastandlikkus, kuid nende vahel säilib veel olulisi erinevusi.

Sotsialismi tingimustes on kaotatud majanduslikud tingimused, kus ühed müüvad oma tööjõudu teistele kui kaupa. Siin pole niisuguseid sotsiaalseid gruppe ega klasse, kes on tootmisvahendeist ilma jäetud, samuti puuduvad siin sotsiaalsed grupid ja klassid, kes monopoolselt valdavad tootmisvahendeid, kasutavad neid ekspluateerimise tööriistana, võõra töö omastamise vahendina. Kui tootmisvahendid on ühiskondlikus omanduses, lakkavad nad olemast kapital, tööjõud aga lakkab olemast kaup. Töötajate palkamise suhted sotsialistlikes ettevõtetes erinevad oma majanduslikult sisult, osatähtsuselt ja ülesannetelt kapitalismi tingimustes esinevast tööjõu ostust ja müügist põhjalikult.

Ühiskondliku töö plaanipärane organiseerimine

Üks ühiskondliku töö tähtsaid eeliseid sotsialismi tingimustes on töö plaanipärane organiseerimine kogu ühiskonna ulatuses. See võimaldab ühendada ja kooskõlastada kõigi ettevõtete, tootmisharude ja majanduspiirkondade töötajate tööd, suunata nende jõupingutused ühiskondliku tootmise järjekindlale arendamisele ja rahva materiaalse heaolu tõstmisele.

Sotsialistliku töö plaanipärane organiseerimine on lahutamatult seotud teaduse saavutuste ja eesrindlike kogemuste ulatusliku rakendamisega kõigis rahvamajanduse lülides, mis muudab iga töötaja töö viljakamaks. Plaanipärane töö organiseerimine eeldab elava ja asjastatud töö mittetootlike kulutuste kõrvaldamist, kõigi sisemiste tööviljakuse tõstmise reservide väljaselgitamist ja kasutamist niihästi igas ettevõttes kui ka kogu ühiskonna ulatuses.

Ühiskondliku töö plaanipärane organiseerimine tagab töövõimelise elanikkonna täieliku rakendatuse, suurendab

töötajate aktiivsust ja omaalgatust ühiskondliku tootmise arendamisel.

Sotsialismi tingimustes muutub töö oma iseloomult otseselt ühiskondlikuks. Iga töötaja ja iga ettevõtte kollektiivi töö esineb juba otseselt tootmises plaanipäraselt organiseeritud kogutöö osana. F. Engels kirjutas, et niipea kui ühiskond hakkab valdama tootmisvahendeid ja rakendab neid tootmises otseselt ühiskonnastatud vormis, muutub iga üksikisiku töö algusest peale ka otseselt ühiskondlikuks tööks, olgu töö spetsiifiliselt kasulik iseloom kui tahes erinev.

Kapitalistlikus ühiskonnas ilmneb individuaaltöö vajalikkus, tema ühiskondlik tähtsus alles pärast tootmisprotsessi lõpuleviimist, kauba müümisel turul. Sotsialismi tingimustes on juba otseselt tootmises plaanipäraselt kindlaks määratud iga töötaja ja ettevõtte koht ühiskondlikus tööjaotuses. See võimaldab ühiskondlikku tööd ratsionaalsemalt kasutada.

Ent lõplikult tunnistatakse individuaaltöö vajalikkust, ühiskondlikku tähtsust sotsialistlikus ühiskonnas kaupade realiseerimisel. Ettevõtte toodangu valmistamine ja realiseerimine kaupadena võimaldab kontrollida, kas plaanid on majanduslikult põhjendatud, kas plaanis ettenähtud proportsioonid vastavad ühiskonna vajadustele. Sellepärast on oluline juba plaanide koostamisel arvesse võtta kaubatootmist, väärtusseadust, nõudmise ja pakkumise vahekorda.

Üldine töökohustus. Õigus tööle

Kõigis antagonistlikes klassiformatsioonides on töö kohustuslik ainult otsestele tootjatele. Ühtede ülemäärane töö on seal teiste jõudeelu, parasiitliku eksisteerimise aluseks, nende olemasolu aluseks, kellele kuuluvad tootmisvahendid. Paljude sajandite vältel nähti töös needust, jumala karistust.

Tootmisvahendite muutmine ühiskondlikuks omanduseks likvideerib tingimused, kus ühiskonna üks osa võib elada teise osa arvel, tegemata ise ühiskondlikult kasulikku tööd. Sotsialistlik ühiskond on töötajate ühiskond. Siin ei saa keegi oma osavõttu kogutööst teise kaela veeretada. Ühiskondlikult kasulik töö kujuneb igale ühis-

konna töövõimelisele liikmele elatusvahendite saamise obligatoorseks tingimuseks. Kes ühiskondlikult kasulikust tööst kõrvale hoiab, jääb ilma õigusest saada tarbeesemeid.

«Kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma» — selline on sotsialismi põhimõte. V. I. Lenin rõhutas, et selles lihtsas ja käegakatsutavas tões on sotsialismi alus, tema jõu ammendamatu allikas, lõpliku võidu tagatis. Üldine töökohustus on sotsialismi tähtis eelis, kapitalistlikust kiirema arenemistempo üks eeltingimusi.

Üldine töökohustus sotsialismi tingimustes on lahutamatult seotud iga inimese õigusega tööle. See õigus on fikseeritud ja garanteeritakse sotsialismimaade konstitutsiooniga. Garanteeritud õigus tööle on töötajate suur saavutus.

Kapitalistlik kord ei saa oma loomuse tõttu kindlustada töötajate täielikku töölerakendamist. Kapitalismi paratamatuks kaasnähtuseks on tööpuudus. Tööpuudus võib mitmesugustel põhjustel suureneda või väheneda, kuid selle eksisteerimine on kapitali akumulatsiooni seaduspärane tulemus, tema vajalik tingimus.

Sotsialism likvideerib selle pahe. Õiguse tööle tagavad siin kõigepealt sotsialistlik majandussüsteem, tootmise pidev kasv, tootmise arendamise plaanipärane iseloom, anarhiat ja majanduskriise põhjustavate tingimuste kõrvaldamine.

Sotsialismi tingimustes ei tunne töötajad hirmu tööpuuduse ees ega muret homse päeva pärast. M. Gorki märkis, et «meie noorsoo ees ei seisa töö saamise, vaid kutseala valiku küsimus». Tootmise järjekindlat kasvu ja tehnika progressi ühendatakse siin maksimaalse hulga töövõimeliste ühiskonnaliikmete üheaegse kaasatõmbamisega tootmisse, nende täieliku töölerakendamisega.

Ainuüksi möödunud seitseaastakul suurenes meie maa rahvamajanduses tööliste arv 14 miljoni ning spetsialistide ja teenistujate arv 7 miljoni inimese võrra. Käesoleval viisaastakul suureneb rahvamajanduses töötavate tööliste ja teenistujate arv veelgi. Eeskätt käib see niisuguste tootmisharude nagu masinaehituse, keemiatööstuse, naftakeemiatööstuse, samuti kerge- ja toiduainete tööstuse töötajate arvu kohta. Eriti suuresti kasvab mittetootmissfääris, peamiselt tervishoiu, hariduse ja teaduse alal ning kommunaalmajanduses töötavate töötajate arv.

Töö stimuleerimise sotsialistlikud meetodid

Sotsialistlikus ühiskonnas kujunevad oma meetodid inimeste kaasatõmbamiseks tööle ja nende töö stimuleerimiseks. Töötajad ei tööta sotsialismi tingimustes ekspluataatori kasuks, vaid enda jaoks, oma ühiskonna heaks. Siin ei määra inimese seisundit ühiskonnas rikkus ega aristokraatlik päritolu, vaid tema töössesuhtumine, võimed, tööalased edusammud. Sotsialismi tingimustes muutuvad esmakordselt ajaloos kõige tuntumateks ja austatumateks inimesteks need, kes ausalt ja kohusetruult töötavad, ühiskonna rikkust suurendavad. Sotsialistlikus ühiskonnas on kuulsad need inimesed, kes oma tööga on silma paistnud.

See kõik muudab põhjalikult inimeste töössesuhtumist, kutsub esile tööalase entusiasmi, sotsialistliku võistluse kui tööviljakuse suurendamise ja kogu ühiskondliku tootmise täiustamise meetodi. «Töötada oma rahva hüvanguks,» kirjutab meie maa kuulus tekstiilitöötaja, sotsialistliku töö kangelane J. Vetšerova, «ei ole mitte üksnes meie kodanikukohus, vaid ka suurim õnn. Kas pole suur rõõm tunda, et sinu töö on kasulik ja inimestele vajalik, et oma kollektiivi, rahva huvid on sulle kõige kallimad!»

Moraalsed tööstiimulid kujunevad ühiskonna arenemise tähtsaks liikumapanevaks jõuks. Suurt osa etendavad seepärast mitmesugused moraalse ergutamise vormid (kiituse avaldamine, autahvlile kandmine, autasustamine aukirjade, ordenite ja medalitega, sotsialistliku töö kangelase nimetuse andmine, kaevurite päeva, õpetajate päeva jne. üldrahvalik tähistamine).

Samal ajal on sotsialistlikus ühiskonnas oluline tähtsus materiaalsete stiimulite kasutamisel, inimestes materiaalse huvi äratamisel nii isiklike töötulemuste kui ka kogu ühiskondliku tootmise efektiivsuse tõstmise vastu.

Materiaalne huvi tagatakse kõigepealt töö järgi jaotamise kaudu, mis seab iga töötaja teenistuse, tema materiaalse heaolu sõltuvusse ühiskondlikus tootmises tehtava töö hulgast ja kvaliteedist. Suure tähtsusega on ka isemajandamise järjekindel elluviimine, väljamaksete ja soodustuste suurendamine ühiskondlike tarbimisfondide arvel, töötingimuste parandamine jne.

Materiaalsed ja moraalsed stiimulid on omavahel orgaa-

niliselt seotud, täiendavad teineteist ning neid kasutatakse sotsialismi tingimustes kogu ühiskonna ja iga töötaja huvides, sotsialismi ja kommunismi ülesehitamiseks.

Sotsialistlik töödistsipliin

Ühine töö pole võimalik ilma töödistsipliinita, teatud eeskirjade ja käitumisnormide silmaspidamiseta. Töödistsipliini tugevdamine on tööviljakuse tõstmise vältimatu tingimus. Üksikute töötajate distsiplineerimatus, lohakus ja hoolimatus tootmises vähendavad kollektiivi üldisi saavutusi, põhjustavad mittetootlikke tööajakadusid, madala kvaliteediga toodangu väljalaskmist. Ühtlasi on võitlus töödistsipliini tugevdamise eest suure tähtsusega kommunistliku töössesuhtumise kasvatamisel, inimeste teadvuses säilinud iganditest ülesaamisel.

Töödistsipliinist kinnipidamine ja selle tugevdamine sotsialismi tingimustes vastab töötajate põhihuvidele ja on neile südamelähedane. Sotsialistlik töödistsipliin on töötajate enda teadlik distsipliin. «Ühiskondliku töö kommunistlik organisatsioon — esimeseks sammuks selle poole on sotsialism — püsib,» rõhutas V. I. Lenin, «ja mida rohkem edasi, seda enam püsib, endalt nii mõisnike kui ka kapitalistide ikke heitnud töötajate eneste vaba ja teadliku distsipliini najal.»

Sotsialistliku töödistsipliini loomisel ja tugevdamisel etendavad määratu suurt osa veenmismeetodid, ideeline kasvatustöö. Raske on ülehinnata ka sotsialistliku võistluse, palga õige organiseerimise ja töö normeerimise tähtsust.

Töö sotsialistlik organiseerimine ei välista ka sundimismeetodeid töödistsipliini pahatahtlike rikkujate suhtes. V. I. Lenini sõnade järgi on igasugune nõrkus, sentimentaalitsemine loodrite, nöörijate ja tööluusijate suhtes kuritegu sotsialismi ees.

Kommunistliku ülesehitustöö käesoleval etapil, kus tormiliselt arenevad teadus ja tehnika, kasvab tootmise ulatus, süveneb tööjaotus ning juurutatakse rahvamajanduse juhtimise uut süsteemi, on distsipliin ja organiseeritus veelgi vajalikumad kui enne. NLKP Keskkomitee 1969. aasta detsembripleenumil rõhutati, et on vaja likvideerida ebamajanduslikkus ja pillamine, tõsta kõigi lülide vastu-

tust, igati tugevdada töö- ja tootmisdistsipliini, intensiivistada võitlust selliste ühiskonnavastaste nähtuste nagu tööluuside, alkoholi kuritarvitamise jne. vastu. Võitluses distsipliini ja enesedistsipliini tugevdamise eest, samuti korra loomisel tootmises ja avalikes kohtades etendavad otsustavat osa töötajad, tootmiskollektiivid.

Vajalik töö ja lisatöö

Sotsialistlik tootmine toimub inimese, tema materiaalsete ja vaimsete vajaduste rahuldamise nimel. Ent töötajate töö ei saa ka sotsialismi tingimustes piirduda ainult nende isiklikku tarbimisse minevate eluhüvede loomisega. Selle kõrval peab töö looma produkti, mida on vaja tootmise laiendamiseks, samuti mitmete teiste ühiskondlike vajaduste rahuldamiseks. Seepärast jaguneb töö objektiivselt ka sotsialismi tingimustes vajalikuks tööks ja lisatööks.

Kuid see jagunemine väljendab printsipiaalselt teistsuguseid tootmissuhteid kui kapitalismi tingimustes. Seal omastavad tasuta lisatöö tulemusi kapitalistid. Vajalik töö ja lisatöö sotsialistlikus ühiskonnas on tootmise alal töötajate töö, kes ei tunne ekspluateerimist ega rõhumist, töötavad enda jaoks, oma ühiskonna heaks. Nii vajaliku töö kui ka lisatöö produkt kuulub sotsialismi tingimustes kogu ühiskonnale ning seda kasutatakse ühiskonna ja iga tema liikme huvides. Seega kõrvaldatakse antagonistlik vastuolu vajaliku töö ja lisatöö vahel.

V a j a l i k t ö ö loob sotsialismi tingimustes vajaliku produkti, mis läheb otseselt töötajate isiklikuks tarbimiseks, nende materiaalsete ja vaimsete vajaduste rahuldamiseks. Vajaliku produkti arvel rahuldatakse tootmise alal töötajate vajadusi toiduainete, rõivaste, jalatsite ja muude tarbeesemete järele, mida ostetakse palga eest. Tagatakse töötajate meditsiiniline teenindamine, nende väljaõpetamine, kultuuriline ja elutarbeline teenindamine jne. Vajalik produkt suureneb sedamööda, kuidas areneb sotsialistlik tootmine ja tõuseb tööviljakus.

L i s a t ö ö loob lisaprodukti, mida kasutatakse tootmise laiendamiseks, reservide moodustamiseks, mitmete ühiste vajaduste rahuldamiseks, nagu näiteks valitsemine, riigikaitse, raukade, invaliidide ülalpidamine jne. V. I. Lenin

rõhutas, et sotsialismi tingimustes läheb lisaprodukt kõigile töötajaile, ja ainult neile. Lisaprodukti suurendamine tööviljakuse kasvu alusel tagab tootmise laiendamise ja tehnilise täiustamise, mis võimaldab inimeste vajadusi täielikumalt ja igakülgsemalt rahuldada. Lõppkokkuvõttes on kogu tööprodukt vajalik nii ühiskonnale tervikuna kui ka igale tema liikmele ja seda kasutatakse nende huvides.

Tööpäev ja selle piirid

Tööpäev kujutab endast riigi poolt kindlaksmääratud aega, mille vältel tuleb võtta osa tööst rahvamajanduse ettevõtetes või asutustes. Tööpäev koosneb vajalikust ajast ja lisaajast. Tööpäeva pikkust ei saa ka sotsialistlikus tootmises taandada üksnes vajalikule ajale, mille vältel luuakse vajalik produkt. Tööpäev peab sisaldama ka lisatööaega. Ilma selleta ei ole võimalik arendada sotsialistlikku tootmist ega rahuldada mitmeid ühiskonna vajadusi.

Sotsialistlikule ühiskonnale on iseloomulik tööpäeva süstemaatiline lühendamine. Nõukogude võimu üheks esimeseks dekreediks oli tööpäeva lühendamise dekreet. NSV Liidu tööstuses oli 1966. aastal töönädala keskmine pikkus 18 tunni võrra lühem kui 1913. aastal.

Tööpäeva pikkus on sotsialismi tingimustes lahutamatult seotud tööviljakusega. Mida kõrgem on ühiskondliku tööviljakuse tase, seda lühemaks kujuneb tööpäev.

Seoses tööpäeva lühendamisega on veelgi lubamatumad tööajakaod, veelgi suurema tähtsuse omandab tööaja efektiivne kasutamine, töö intensiivsus ühiskondlikult normaalsel tasemel. Tööpäeva iga tunni, iga minuti väärtus kasvab.

Tööpäeva lühendamisega pikeneb vaba aeg, mida kasutatakse inimese, tema vaimsete ja füüsiliste võimete igakülgseks arendamiseks.

1967. aastal viidi NSV Liidu töölised ja teenistujad põhiliselt üle viiepäevasele töönädalale (viis tööpäeva ja kaks puhkepäeva), kusjuures töönädala üldine kestus säilis (41 tundi). Selle tähtsa sotsiaalmajandusliku abinõu rakendamise tulemusena kujunevad täiendavad võimalused töötingimuste parandamiseks ning tööliste ja teenistujate vaba aja ratsionaalseks kasutamiseks. Väheneb öövahe-

tuste arv, lüheneb tööle minekuks ja sealt tagasitulekuks kuluv aeg, avanevad suuremad võimalused puhkuse organiseerimiseks, laste kasvatamiseks, õppimiseks tööd katkestamata, tegelemiseks kehakultuuri ja spordiga, osavõtmiseks kunstilisest isetegevusest jne.

Sellest abinõust sai kasu ka tootmine. Viiepäevane töönädal võimaldab paremini ette valmistada tootmisprotsessi ja seadmete remonti, kokku hoida elektrienergiat ning kütust, lühendada ettevalmistus- ja lõpetamisaega, mis on seotud töö alguse ja lõpuga jne.

2. ÜHISKONDLIKU TÖÖ VILJAKUS

Tööviljakuse osa sotsialistliku ühiskonna arenemises

Tööviljakuse tõus on üldine majandusseadus, mis on omane kõigile inimühiskonna arenemisastmetele. Kuid selle majandusseaduse toime iseloom, tema tulemused ja tagajärjed sõltuvad esmajoones eksisteerivast tootmisviisist.

Tööviljakuse tõus tähendab kapitalismi tingimustes palgatööliste töö ekspluateerimise astme tõstmist. Tööviljakuse kasvu tulemused omastavad ettevõtete omanikud. Töötajad on sunnitud sihikindlalt võitlema kapitalistide vastu, et oma tööviljakuse kasvu tulemusi kas või osaliseltki kasutada.

Sotsialistlikus ühiskonnas luuakse tingimused tööviljakuse järjekindlaks kasvuks. Ühiskondliku töö viljakuse kõrge taseme saavutamine on lõppkokkuvõttes uue ühiskonnakorra võiduks kõige tähtsam, kõige peamine.

Tööviljakuse kasv on sotsialismi tingimustes ühiskondliku produkti suurendamise otsustav tingimus. Tööviljakuse tõstmise arvel saadi esimesel viisaastakul 51 protsenti kogu tööstustoodangu juurdekasvust, teisel viisaastakul 79 protsenti, sõja-aastatel ja neljandal viisaastakul 69 protsenti, viiendal viisaastakul 68 protsenti. Seitseaastakul saadi tööviljakuse tõstmise arvel kaks kolmandikku tööstustoodangu juurdekasvust. Põllumajanduses saavutatakse toodangu kogu juurdekasv tööviljakuse suurendamise teel.

Tööviljakuse kasv on töötajate elatus-

taseme tõstmise alus. Teist teed materiaalse jõukuse ja külluse loomiseks sotsialismi tingimustes pole. Ainult siis, kui iga tööline ja kolhoosnik, iga tootmiskollektiiv suurendab tööviljakust, on võimalik ühiskonna ja iga tema liikme heaolu järjekindel tõus. Tööviljakuse tõusuga kaasneb sotsialismi tingimustes tööpäeva lühenemine, vaba aja pikenemine, mis on vajalik töötajate igakülgseks ja harmooniliseks arenemiseks.

NLKP XXIII kongressi direktiivid rahvamajanduse arendamise viie aasta (1966—1970) plaani kohta näevad ette tööviljakuse kiiremat kasvu. Tööviljakuse keskmine kasvutempo moodustas ajavahemikul 1966—1968 ühe tööstustöötaja kohta ligikaudu 6 protsenti aastas 1961.—1965. aasta 4,6 protsendi asemel.

Kolhooside ühismajapidamises ja sovhoosides oli tööviljakuse kasvutempo ajavahemikul 1961—1965 keskmiselt 3,7 protsenti aastas, käesoleva viisaastaku kolme aasta jooksul aga kasvas see 22 protsenti. Tööviljakuse kiire kasvutempo põllumajanduses kujutab endast peamist tingimust tööstuse ja põllumajanduse arendamisel esinenud disproportsioonide likvideerimiseks ning linna- ja maatöötajate elatustaseme erinevuste vähendamiseks.

Tööviljakuse igakülgne tõstmine on sotsialistliku majanduse arendamise üks peamisi, põhilisi ülesandeid, kommunismile ülemineku tähtis tingimus.

Teaduse ja tehnika progressi kiirendamine

Tegurid, millest sõltub tööviljakus, on väga mitmesugused. Tööviljakuse järjekindla kasvu materiaalseks aluseks sotsialismi tingimustes on teaduse ja tehnika progress. Selle peasuunaks on tootmise kompleksne mehhaniseerimine ja ulatuslik automatiseerimine. Just sel viisil on võimalik kõigepealt tagada töö kokkuhoidu, välja lasta maksimaalset toodangut minimaalsete kulutustega. Teaduse ja tehnika progressi tähtsaks küljeks on tootmise kemiseerimine. Viimane on seotud uute ökonoomsete materjalide ja tehnoloogias keemiliste meetodite laialdase rakendamisega. Tootmise kemiseerimine avaldab revolutsioneerivat mõju tootmisprotsessile paljudes rahvamajandusharudes. Teaduse ja tehnika progress, järelikult aga ka tööviljakuse tõus on lahutamatult seo-

tud tootmise elektrifitseerimisega, ilma milleta pole tänapäeva tingimustes võimalik tootmise kompleksne mehhaniseerimine ja automatiseerimine, kemiseerimine, tehnoloogia täiustamine jne. Üha kasvava tähtsuse omandab teaduse kiire arendamine, tema saavutuste ulatuslik juurutamine tootmisse.

NLKP XXIII kongress pööras erilist tähelepanu tungivale vajadusele kiirendada teaduse ja tehnika progressi, rõhutas, et see on tähtis majanduslik ja poliitiline ülesanne. Käesoleval viisaastakul tuleb NSV Liidu tööstuses üle 70 protsendi tööviljakuse kasvust tagada uue tehnika ja tehnoloogia juurutamise arvel. Eriti tähtis on lähematel aastatel mehhaniseerida abitöid, raskeid ja töömahukaid protsesse, vähendada märgatavalt käsitsitööd.

Käesoleva viisaastaku iseärasuseks on suund kogu rahvamajanduse kiirele tehnilisele rekonstrueerimisele. Selle ülesande lahendamisel kuulub tähtis koht masinatööstusele. NLKP XXIII kongressi direktiivides on ette nähtud suurendada viie aasta jooksul masinaehituse ja metallitööstuse toodang 1,6—1,7-kordseks. Sealjuures kasvab ennaktempos sepise- ja pressmasinate ning kõige progressiivsemate metallilõikepinkide, eriti suure täpsusega tööpinkide, spetsiaalsete ja agregaattööpinkide, automaat- ja poolautomaattööpinkide, samuti automaatliinide tootmine. Erilist tähelepanu pööratakse masinatööstuse nende harude arendamisele, mis toodavad seadmeid kerge- ja toiduainete tööstusele. Uute tööpinkide tootlikkus kasvab umbes 20—30 protsenti. Ulatuslikult rakendatakse mehhaniseerimist ja automatiseerimist rahvamajanduse juhtimise süsteemis, mitmesuguste inseneri-, majandus- ja finantsalaste arvutuste tegemiseks jne.

Teaduse ja tehnika progressi kiirendamine on eriti suure tähtsusega põllumajanduse arendamise seisukohalt. Viie aasta jooksul suunatakse maale niisama palju masinaid nagu möödunud kümne aasta vältel. See võimaldab põllumajanduse tootmispõhifonde peaaegu kahekordistada ja neid oluliselt uuendada. Töö energiaga varustatus suureneb kolhoosides ja sovhoosides 1965. aastaga võrreldes 2-kordseks. Elektrienergia tarbimine kasvab umbes 3-kordseks. Meie maa põllumajandus jõuab oma tootmistehniliselt tasemelt tööstusele märksa lähemale.

Teaduse ja tehnika progressi iseloomule ja tempole avaldab mõju tootmise harustruktuur. Käesoleval viisaastakul

toimuvad suured struktuurilised nihked keemia-, nafta- ja gaasitööstuse ning teiste majanduslikult efektiivsete rahvamajandusharude kiirema arendamise alusel. See tagab ühiskondliku töö märgatava kokkuhoiu ja efektiivsuse tõusu.

Teaduse ja tehnika progressi kiirendamine eeldab toodangu kvaliteedi parandamist, masinate kasutusea pikendamist, nende suuremat töökindlust, mis on samaväärne toodangu täiendava väljalaskega ja tööviljakuse tõusuga. Tööstuse ees seisavad suured ülesanded uute toodanguliikide loomisel, mis oma kvaliteedilt peavad mitte ainult vastama maailmatoodangu praegusele tasemele, vaid seda koguni ületama.

Tootmise spetsialiseerimise ja koopereerimise arendamine

Tööviljakuse kasv on lahutamatult seotud spetsialiseerimise edasiarendamisega. Spetsialiseerimine on niisugune tootmise organiseerimise ühiskondlik vorm, mille puhul samalaadse toodangu, selle osade ja detailide valmistamine või koguni üksikute tehnoloogiliste operatsioonide sooritamine kinnistatakse teatud tootmisharudele, ettevõtetele, tsehhidele.

Spetsialiseeritud ettevõtetes toimub tavaliselt massiline tootmine, kusjuures väljalastavate toodete nomenklatuur pole suur. Tootmise spetsialiseerimise tõttu on majanduslikult otstarbekohasem rakendada suure tootlikkusega spetsialiseeritud seadmeid, automaate, poolautomaate ja automaatliine. Avanevad laialdasemad võimalused tootmise kompleksseks mehhaniseerimiseks ja automatiseerimiseks, progressiivsete tootmise ja töö organiseerimise meetodite juurutamiseks, töötajate kvalifikatsiooni tõstmiseks. Täielikumalt kasutatakse tehnikat ja kaadrit, vähenevad tööajakaod.

Nõukogude võimu aastail on tootmise spetsialiseerimise arendamisel toimunud suured nihked, on loodud hulk spetsialiseeritud tööstusharusid. Näiteks elektrivedurite väljalase spetsialiseeritud ettevõtetes moodustab üle 90 protsendi nende üldtoodangust, turbiinide ja diislite väljalase — ligikaudu 70 protsenti jne. Samal ajal valmistavad paljud ettevõtted tooteid väikeste partiidena väga ulatuslikus nomenklatuuris, tootmisel on individuaalne

ja väikeseerialine iseloom. Paljude ühetüübiliste toodete väljalase on killustatud arvukate ettevõtete vahel. Eriti jääb maha detailide järgi spetsialiseerimise ja tehnoloogilise spetsialiseerimise areng. See pidurdab tootmise kompleksset mehhaniseerimist ja automatiseerimist, tööviljakuse kasvu.

Spetsialiseerimise arenemine on orgaaniliselt seotud tootmisettevõtete koopereerimisega. Nende vahel tugevnevad ja süvenevad tootmisseosed. See kutsub esile vajaduse parandada tootmise materiaal-tehnilist varustamist ja suurendada ettevõtete vastutust koopereerimisalaste kohustuste õigeaegse täitmise eest.

Kaadri kultuurilise ja tehnilise taseme ning kvalifikatsiooni tõus

Sotsialism avas laialdased võimalused kõigi töötajate kultuurilise ja tehnilise taseme pidevaks tõstmiseks, mis avaldab tohutut mõju tööviljakuse kasvule. Nende üldharidusliku ja kutsealase taseme tõstmine muutub üldrahvalikuks ülesandeks, mida organiseeritakse plaanipäraselt kogu ühiskonna ulatuses.

Töötajate kultuurilise ja tehnilise taseme tõus eeldab kõigepealt üldharidusliku ettevalmistuse taseme tõstmist. Mida kõrgem on üldharidusliku ettevalmistuse tase, seda kiiremini omandavad töötajad kutseoskuse, seda kiiremini õpivad nad ajakohast tehnikat tundma ja paremini kasutama. Meie maal on rahvahariduse arendamisel tehtud tohutuid edusamme. Ainuüksi ajavahemikul 1959—1967 suurenes kõrgema (täieliku ja mittetäieliku) ja keskharidusega isikute arv tööstustööliste hulgas 45 protsendilt 59 protsendini ja kolhoosnikute hulgas 23 protsendilt 33 protsendini.

Huvitav on niisugune fakt. 1918. aastal läbiviidud uurimine näitas, et Putilovi tehase töölised olid käinud koolis keskmiselt kaks ja pool aastat. Nüüd on selle tehase, praeguse Kirovi-nimelise tehase töölistel keskmiselt seitsme-kaheksaklassiline haridus. Iga kuues selle tehase tööline õpib koolis, tehnikumis või kõrgemas õppeasutuses.

Sotsialismi tingimustes võtab tohutu ulatuse kutseharidus. Ainuüksi 1969. aastal valmistati meie maa kutsekoolides ette ligi 1,5 miljonit kvalifitseeritud töölist. Dominee-

riv osa töötajaist omandab kutse ja tõstab oma kvalifikatsiooni otseselt ettevõtetes. Vahetult ettevõtetes, asutustes ja organisatsioonides, samuti kolhoosides organiseeritud individuaalsetel ja brigaadiviisilistel õppustel ning kursustel tõstsid 1969. aastal oma kvalifikatsiooni või omandasid uue kutseala ligi 18 miljonit inimest.

Rahvamajanduse ja kultuuri kiire arendamine nõuab kõrgema ja kesk-eriharidusega töötajate arvu pidevat suurendamist. 1968/69. õppeaastal õppis meie maa kõrgemates õppeasutustes 5,5 korda rohkem üliõpilasi kui 1940. aastal ja 35,2 korda rohkem kui 1914. aastal. Märgatavalt on kasvanud tehnikumide ja teiste kesk-eriõppeasutuste õpilaste arv. 1968. aastal töötas NSV Liidus peaaegu 15 miljonit spetsialisti, sealhulgas üle 6 miljoni kõrgema haridusega spetsialisti.

Sotsialistlik võistlus

Sotsialismi lahutamatuks jooneks on seltsimehelik koostöö ja vastastikune abistamine, mis väljenduvad sotsialistlikus võistluses. Sotsialistlik võistlus tähendab ühiskondliku tootmise arendamist töötajate maksimaalse aktiivsuse, omaalgatuse ja initsiatiivi alusel. Sotsialistlikus võistluses avaldub kõige kujukamalt uus töössesuhtumine, töötajate teadlik ja vabatahtlik hool tööviljakuse tõstmise ja tootmise efektiivsuse suurendamise eest. Sotsialistliku võistluse jõud peitub eeskätt tema massilises, üldrahvalikus iseloomus.

Sotsialistlikul võistlusel on kuulsusrikas ajalugu. Esimesed kommunistlikud laupäevakud laose ja Kodusõja tingimustes, lööktöö ja stahhaanovlik liikumine sõjaeelsetel viisaastakutel, massiline töökangelaslikkus Suure Isamaasõja aastail ja rahvamajanduse taastamise perioodil, praegu toimuv üldrahvalik kommunistliku töö liikumine — niisugused on sotsialistliku võistluse arenemise tähtsamad teetähised.

Praegused sotsialistliku võistluse mitmekesised vormid väljendavad tema kasvavat osa kõigi sotsialistliku tootmise külgede täiustamisel. Ulatuslikult on levinud liikumine, mille eesmärgiks on tööviljakuse tõstmine igal töökohal, töö teadusliku organiseerimise plaanide koostamine ja elluviimine, tooraine ja materjalide kokkuhoid, toodangu kvaliteedi parandamine jne.

Uutes planeerimise ja materiaalse stimuleerimise tingimustes on kõik sotsialistliku võistluse vormid seotud võitlusega tootmise rentaabluse tõstmise eest, igas ettevõttes täieliku isemajandamise juurutamise eest. Sotsialistliku võistluse eesmärgiks on praegu käesoleva viisaastaku ülesannete ennetähtaegne täitmine. «Rohkem, paremini, odavamalt!» — sellise loosungi all töötavad miljonid töötajad, tuhanded ettevõtted.

Sotsialistlik võistlus ei ole ajutine kampaania, vaid sotsialistliku ühiskonna arenemise objektiivne seaduspärasus. V. I. Lenin pidas sotsialistliku võistluse organiseerimist tähtsaks riiklikuks ülesandeks. Sotsialistliku võistluse edukaks organiseerimiseks on väga tähtis avalikkusele teatavaks teha näitajad ja tulemused ning neid kõrvutada, õigesti ühendada materiaalseid ja moraalseid tööstiimuleid, otsida konkreetseid ja efektiivseid võistluse vorme, tagada sellised organisatsioonilised ja tehnilised tingimused, et iga töötaja saaks oma töös eesrindlaste kogemusi kasutada ja novaatorite saavutusi korrata.

Sotsialistliku võistluse seaduspäraseks jätkuks ja arenduseks käesoleval etapil on kommunistliku töö liikumine, mis kulgeb deviisi all «Õppida töötama ja elama kommunistlikult». Sellest liikumisest osavõtjate kohustustes etendab peamist osa kõigepealt lubadus saavutada kõrgem tööviljakus uusima tehnika ja eesrindliku tehnoloogia rakendamise ning töö teadusliku organiseerimise, samuti töötajate kultuurilise ja tehnilise taseme tõstmise alusel jne. Ent võistlus kommunistliku töö lööklase ja kollektiivi nimetuse saamise eest pole mitte üksnes liikumine kõrge tööviljakuse eest, vaid ka võitlus uue inimese, kommunistliku ühiskonna inimese eest. See võistlus liidab üheks tervikuks töö, õppimise ja igapäevase elu. Kommunistliku töö lööklaste ja brigaadide deviisiks on: «Üks kõigi, kõik ühe eest», «Mida oskad ise, seda õpeta ka seltsimehele», «Kui näed, et naaber maha jääb, siis tule ja aita» jne.

3. TOOTMISE JA TÖÖ TEADUSLIK ORGANISEERIMINE

Mis on töö teaduslik organiseerimine

Sotsialism tagab kõik vajalikud eeldused töö organiseerimiseks teaduslikul alusel. Tööstuses ja ehitustegevuses töö organiseerimise küsimustes kokkukutsutud üleliidulise nõupidamise (1967. aasta juunis) soovitustes rõhutatakse:

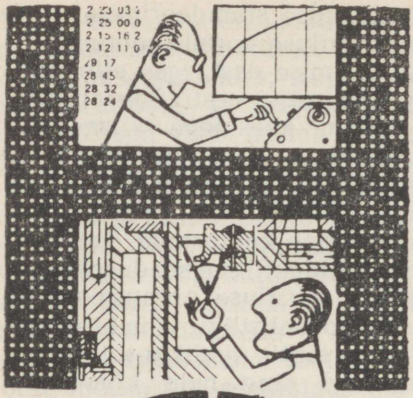

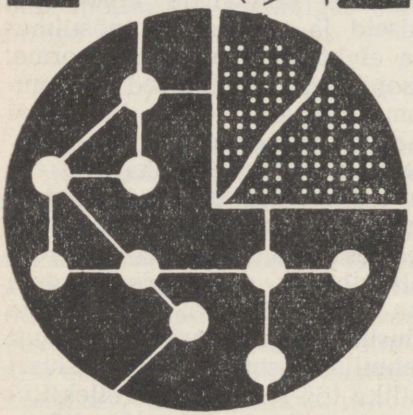

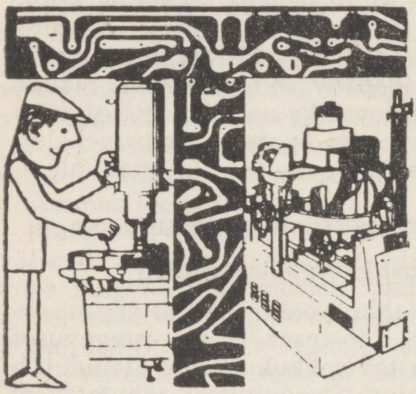

«Tänapäeva tingimustes tuleb pidada teaduslikuks niisugust töö organiseerimist, mis rajaneb süstemaatiliselt tootmisse rakendatavatel teaduse saavutustel ja eesrindlikel kogemustel, võimaldab kõige paremini ühendada tehnika ja inimesed ühtses tootmisprotsessis, tagab materiaalsete ja tööjõuressursside kõige efektiivsema kasutamise ning tööviljakuse järjekindla kasvu, aitab kaitsta inimese tervist ja soodustab töö järkjärgulist muutumist esimeseks eluvajaduseks.»

Töö teaduslik organiseerimine on igas ettevõttes tihedalt seotud kõige ökonoomsemate ja tootlikumate töövõtete juurutamisega, tööprotsessi kõige ratsionaalsema korraldamisega, töökoha õige organiseerimisega ja selle häireteta varustamisega. Üks keskseid ülesandeid on kindlaks määrata ja rakendada kõige otstarbekohasemaid tööjaotuse ja -kooperatsiooni vorme, mis võimaldavad korraldada efektiivset koostööd üksikute töötajate, jaoskondade, tsehhide ning osakondade vahel.

TTO eeldab kõrget tootmiskultuuri igas ettevõttes, raske töö kõrvaldamist, töötingimuste olulist parandamist ja tervendamist, sanitaar-hügieenilises ja esteetilises suhtes soodsa olukorra loomist.

Väga oluline on parandada töö normeerimist, tõsta tehniliselt põhjendatud normide osatähtsust ja kvaliteeti, oluliselt laiendada põhjendatud normide rakendamist ajatööliste, insener-tehniliste töötajate ja teenistujate töö puhul. Suurt tähelepanu pööratakse ka abinõudele kaadri ettevalmistamise parandamiseks, tema kultuurilise ja tehnilise taseme tõstmiseks, sotsialistliku võistluse organiseerimise täiustamiseks, töötajate ulatuslikumaks kaasatõmbamiseks tootmise juhtimisele jne.

Töö teaduslik organiseerimine on kompleksne, mitmekülgne protsess. See peab hõlmama kõik tootmisstaadiumid, kõik allüksused ja tegevussfäärid, alates töökohast ja lõpetades kogu ettevõttega. Töö teadusliku organiseerimise põhi- ja lähterakukeseks ettevõttes on töökoht. Sellepärast on ulatuslikult levinud Uraali Keemiamasinatehase kollektiivi algatus, mis näeb ette TTO plaanide väljatöötamist ja rakendamist igal töökohal. TTO plaanid on selle tehase ellu sügavalt juurdunud. Nende realiseerimise tulemusena tõuseb tööviljakus 10—15 protsenti.

Töö teadusliku organiseerimise abinõud peavad hõlmama nii põhi- kui ka abitöölisi, samuti insener-tehnilisi töötajaid ja teenistujaid. Sealjuures võib töö parem organiseerimine igal töökohal anda vajalikku efekti ainult siis, kui sellega kaasneb töö organiseerimise täiustamine jaoskonnas, tsehhis, kogu ettevõttes. Igas ettevõttes rakendatav TTO on tihedalt seotud töö teadusliku plaanipärase organiseerimisega tootmisharu, majanduspiirkonna ja kogu meie maa rahvamajanduse ulatuses. Igas ettevõttes töö teaduslikuks organiseerimiseks on vajalik rahvamajanduse põhjendatud planeerimine, mõistlik spetsialiseerimine ja koopereerimine, täpselt korraldatud materiaal-tehniline varustamine, õigesti väljatöötatud tariifi-palgamäärad jne.

Tootmise ja töö teadusliku organiseerimise tähtsus tööviljakuse tõstmise ja töötingimuste parandamise seisukohalt

Väga oluline on varustada ettevõtted uusima tehnikaga. Niisama tähtis on kvalifitseeritud kaadri olemasolu ning tema kultuurilise ja tehnilise taseme tõstmine. Kuid sellest on veel vähe. Paljudes ettevõtetes kasvab tööviljakus aeglaselt, kuigi tootmise tehnilise varustatuse tase on kõrge ning kaadri kultuuriline ja tehniline tase tõuseb. Isegi kõige täiuslikum tehnika, millesse on tohutud vahendid paigutatud, ei anna vajalikku efekti, kui selle rakendamisega ei kaasne tootmise ja töö organiseerimise täiustamine.

Tootmise ja töö teaduslik organiseerimine peab ühendama tehnikat ja inimesi, tagama nende optimaalse kooskõlastamise ühtses tootmisprotsessis. See võimaldab maksimaalselt kasutada seadmeid vastavalt nende tehnilis-majanduslikele näitajatele, vähendab praaki, parandab toodangu kvaliteeti, hoiab kokku toorainet ja materjale. Seal, kus tootmine ja töö on hästi organiseeritud, on tööajakaod ja ületunnitööd minimaalsed ning likvideeritakse tormamine. Igal töötajal on võimalik töötada suure efektiivsusega, ulatuslikult kasutada eesrindlaste kogemusi. Tööviljakus kasvab märgatavalt ilma suurte kapitaalkulutusteta, suureneb rentaablus. Suurenevad võimalused tootmise laiendamiseks, kusjuures töötajate arv on endine või sellest isegi väiksem. Meie maal on laialdaselt tuntud Štšokino Keemiakombinaadi kogemused. Selles ettevõttes kasvab tootmine hoolimata sellest, et töötajate arvu märgatavalt vähendatakse. Suurel määral tagavad selle töö ja tootmise parem organiseerimine ning töötajate materiaalse huvi suurendamine. Štšokinlaste kogemused on ulatuslikult levinud.

Tootmise ja töö organiseerimine teaduslikul alusel on suure sotsiaalse tähtsusega. Ta eeldab töötingimuste igakülgset kergendamist ja tervendamist, töökaitse ja ohutustehnika parandamist, resoluutset võitlust mustuse vastu. Vähenevad ja kaovad kutsehaigused ja tootmistraumad. Tingimused, milles inimene töötab, avaldavad tema tervisele soodsat mõju.

Tootmise ja töö teadusliku organiseerimise tingimustes arenevad ja avalduvad ulatuslikumalt ja täielikumalt töö-

tajate vaimsed ja füüsilised võimed, suureneb igaühe vastutus üldiste tulemuste eest, tugevnevad seltsimeheliku koostöö ja vastastikuse abistamise suhted.

Nagu rõhutas NLKP XXIII kongress, kujutab tootmise ja töö organiseerimise täiustamine endast üht esmajärgulist rahvamajanduse arendamise ülesannet. Ettevõtete üleviimine uutele planeerimise ja materiaalse stimuleerimise tingimustele loob selleks soodsad tingimused igas ettevõttes ja kõigis rahvamajanduse lülides. Ühtlasi suureneb uutes tingimustes mõõtmatult ka tootmise ja töö teadusliku organiseerimise tähtsus, sellises olukorras ei saa sallida olemasolevaid puudusi. Sellealane töö omandab üha süstemaatilisema ja plaanipärasema iseloomu. Üha rohkem ettevõtteid koostavad töö teadusliku organiseerimise plaanid tehnika-, tootmis- ja finantsplaani osana.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Milles seisavad töö sotsialistliku organiseerimise eelised?
2. Milline tähtsus on tööviljakuse kasvul kommunismi võidule?
3. Mille arvel tõuseb tööviljakus?
4. Mida annab tootmise ja töö teaduslik organiseerimine?

XIII PEATÜKK

TÖÖ JÄRGI JAOTAMINE JA ÜHISKONDLIKUD TARBIMISFONDID

1. TÖÖ JÄRGI JAOTAMINE ON SOTSIALISMI MAJANDUSSEADUS

Eluhüvede jaotamise iseloom sotsialistlikus ühiskonnas

Igal ühiskondlik-majanduslikul formatsioonil on oma spetsiifilised majandusseadused, millega kooskõlas jaotatakse materiaalseid ja vaimseid hüvesid.

Sotsialismi tingimustes on eluhüvede jaotamine otseselt seotud sotsialistliku tootmise eesmärgiga, kõigile ühiskonnaliikmetele heaolu ja igakülgse arenemise tagamisega.

Materiaalsete ja vaimsete hüvede jaotamine sotsialistliku ühiskonna liikmete vahel toimub eeskätt töö järgi jaotamise näol. See on peamine, põhiline, kuid mitte ainus jaotusvorm. Osa eluhüvesid jaotatakse ühiskondlike tarbimisfondide kaudu, suurel määral olenemata iga inimese tööpanusest. Jaotamine ühiskondlike tarbimisfondide kaudu esineb täiendava jaotusvormina.

Sotsialistliku ühiskonna liikmete vahel jaotatakse töö hulga ja kvaliteedi põhjal ning ühiskondlike tarbimisfondide kaudu ainult osa ühiskonnas loodud koguproduktist. Koguprodukti arvel asendatakse ka äratarvitatud tootmisvahendeid, laiendatakse ja täiustatakse tootmist, rahuldatakse selliseid ühiseid ühiskonna vajadusi nagu riigikaitse, riigivalitsemine jne. Sotsialismi tingimustes on vaja plaanipäraselt kehtestada ja tagada niisugused ühiskondliku koguprodukti arvel loodavate eri fondide vahekorrad, mis võimaldavad kiiresti ja järjekindlalt arendada ühiskondlikku tootmist ning üha täielikumalt rahuldada töötajate ja nende perekonnaliikmete materiaalseid ja vaimseid vajadusi.

Töö järgi jaotamise vajalikkus

Miks jaotatakse eluhüved sotsialismi tingimustes töö, mitte aga vajaduste järgi? See on tingitud sellest, et tootlike jõudude ja tööviljakuse tase pole sotsialismi tingi-

mustes veel küllalt kõrge, et tagada materiaalsete hüvede küllus ja jaotada vajaduste järgi. Pealegi pole töö veel kõigile ühiskonnaliikmetele harjumuseks saanud, pole veel esimeseks eluvajaduseks muutunud. Mõningate inimeste teadvuses säilivad veel eraomandusliku psühholoogia igandid. Kuigi juba sotsialismi tingimustes muutuvad moraalsed stiimulid ühiskonna arenemise võimsaks liikumapanevaks jõuks, on vaja siiski kasutada materiaalset ergutamist inimeste kaasatõmbamiseks töösse.

Sotsialismi tingimustes määrab töö ära nii töötaja koha, seisundi tootmises ja ühiskonnas kui ka tema individuaalse osasaamise tarbeesemete jaotamisel. *Töö järgi jaotamine on sotsialismi majandusseadus.*

Töö järgi jaotamine eeldab ühiskonna, riigi ranget kontrolli töö- ja tarbimismäära üle. Ilma selleta ei saa kindlustada võrdset tasu võrdse töö eest. Kontrollides töö- ja tarbimismäära, seab ühiskond iga töötaja poolt saadavate produktide hulga otsesesse sõltuvusse tema osavõtust ühiskondlikust tootmisest, tema tööviljakuse tasemest. Tasu maksmine olenevalt töö hulgast ja kvaliteedist loob igas töötajas materiaalse huvi selle vastu, et täielikumalt ja efektiivsemalt kasutada tööaega ja seadmeid, likvideerida seisuajad ja tööluusid, tõsta oma kvalifikatsiooni, ratsionaliseerida tootmisprotsessi jne. Seega avaldab töö järgi jaotamine suurt mõju sotsialistliku tootmise arendamisele.

Materiaalse huvitatuse printsiibi järjekindel rakendamine töö järgi jaotamise alusel õpetab töötajat teadlikult ja kohusetruult suhtuma oma kohustustesse, tõstma oma kvalifikatsiooni, avaldama loovat aktiivsust ja initsiatiivi. Järk-järgult muutuvad need omadused harjumuseks, kujunevad iga töötaja loomulikuks käitumisnormiks.

Ühiskonna, ettevõtete kollektiivide ja üksikute töötajate majanduslike huvide ühendamine

Sotsialismi iseloomulikuks jooneks, tema eeliseks on iga töötaja, ettevõtte kollektiivi ja kogu ühiskonna huvide ühtsus. See tuleneb tootmisvahendite sotsialistlikust omandusest, ühiskondliku tootmise arendamisest kõigi inimeste kasvavate materiaalsete ja vaimsete vajaduste üha täielikumaks rahuldamiseks. Ühiskonna, ettevõtete kollektiivide ja iga töötaja huvide harmooniline ühendamine avaldub

ka töö järgi jaotamises. Iga töötaja teenistus sõltub töö hulgast ja kvaliteedist, tema tööviljakusest. Samal ajal oleneb töötajate töötasu ja reaaltulude tase ning kasvutempo väga suurel määral kogu ühiskondliku töö viljakuse tõstmisest.

Isiklikul materiaalsel huvil pole sotsialismi tingimustes midagi ühist egoistliku, ükskõikse suhtumisega ühiskondliku tootmise arendamisse. Iga töötaja on materiaalselt huvitatud nii oma isiklikest töötulemustest kui ka ettevõtte kollektiivi ja kogu rahvamajanduse efektiivsest tööst.

Ettevõtete üleminek uuele planeerimise ja materiaalse stimuleerimise süsteemile loob soodsad tingimused ühiskonna, ettevõtete kollektiivide ja iga töötaja huvide harmooniliseks ühendamiseks. Materiaalse ergutamise fondi moodustamine võimaldab igal ettevõttel oma sisemiste allikate arvel suurendada oma töötajate tulusid vastavalt realiseeritud toodangu mahu suurenemisele, kasumi kasvule, rentaabluse taseme tõusule ja toodete kvaliteedi paranemisele. Töötasu tõstmine seatakse otsesesse sõltuvusse kogu ettevõtte kollektiivi majanduslikest töötulemustest. Seega seostatakse iga töötaja materiaalsed huvid tihedamini ettevõtte kollektiivi ja kogu sotsialistliku ühiskonna huvidega.

Võrdsustamise kahjulikkus töötasustamisel

Töö järgi jaotamine eeldab resoluutset võitlust võrdsustamisega töötasustamisel. Võrdsustaval jaotamisel ei tehta vahet kvalifitseeritud ja kvalifitseerimata töö vahel, kohusetruu töötaja ja loodri vahel. Mõlemad saavad ühesugust, võrdset töötasu, mis on kasulik ainult loodritele. See kõik nõrgendab töötaja isiklikku materiaalset huvi selle vastu, et paremini töötada, oma kvalifikatsiooni pidevalt tõsta, tööviljakust suurendada. Töö tasustamisel esineval võrdsustamisel ei ole midagi ühist sotsialistliku jaotusprintsiibiga, see on vastuolus sotsialistliku tootmise arendamise vajadusega.

V. I. Lenin astus resoluutselt välja trotskistide katsete vastu peale sundida tootmise alal tähtsamakspidamise ja tarbimise alal võrdsustamise poliitikat. Trotskistide vaateid hukka mõistes kirjutas V. I. Lenin: «Teoreetiliselt on see täielik vassing. See on täiesti vale. Tähtsamakspidamine on eelistamine, eelistamine aga ei ole ilma tarbimiseta

midagi . . . Eelistamine tähtsamakspidamises on eelistamine ka tarbimises. Ilma selleta on tähtsamakspidamine unistus, unelm, meie aga oleme siiski materialistid. Ka töölised on materialistid; kui ütled tähtsamakspidamine, siis anna nii leiba kui ka riideid ja liha.»

Otseseks taganemiseks Lenini seisukohtadest on pahempoolsete oportunistide teooria ja praktika. Nad ignoreerivad isiku materiaalse huvi tähtsust, rikuvad jämedalt töö järgi jaotamise printsiipi. Käsitledes töö materiaalset stimuleerimist kodanliku igandina, kuulutasid «pahempoolsed» oportunistid NSV Liidus ja teistes sotsialismimaades läbiviidavad tootmise majandusliku efektiivsuse ja rahva elatustaseme tõstmise abinõud «revisionismiks», «ökonomismiks» ja koguni «kapitalismi restaureerimiseks».

Võrdsustava jaotamise ideed kujutavad endast väikekodanlikku utoopiat. Sääraselt kujutavad sotsialismi ja võrdsust väikekodanlased ja nende ideoloogid.

Marksism-leninism õpetab, et võrdsusel sotsialismi tingimustes pole midagi ühist võrdsustamisega. Võrdsus seisab eeskätt kõigi ühiskonnaliikmete võrdses vahekorras tootmisvahenditega, ühiskondliku omanduse valitsemises, selle alusel inimese ekspluateerimise likvideerimises, kõigi töötajate võrdses töökohustuses, õiguses tööle, võrdses tasus võrdse töö eest. Sellise võrdsuse saavutamine on inimühiskonna progressiivses arenemises suur edusamm.

Kuid sotsialism ei saa veel kindlustada täielikku varalist võrdsust. Kuigi sotsialismi tingimustes eksisteerib võrdne vahekord tootmisvahenditega, ei ole ühiskonnaliikmete vajaduste rahuldamise aste ühesugune. See on tingitud töö järgi jaotamisest, sellest, et ühtset mõõdupuud — tööd — rakendatakse inimeste suhtes, kelle võimed, vastupidavus ja kvalifikatsioon on erinevad ning kellel on erinev arv ülalpeetavaid. Alles kommunismi ajal saavutatakse inimeste vajaduste rahuldamise võrdne aste.

Sotsialismi tingimustes ei ole jaotamisel võrdsustamine lubatav. Ühtlasi aga peab palga vahe vastama töö hulga ja kvaliteedi ning töötingimuste ja -tulemuste erinevustele. Sedamööda kuidas vähenevad töö erinevused, väheneb ka erinevus mitmesuguste kategooriate töötajate töö tasustamises. Kiiremas tempos kasvavad madalapalgaliste töötajate tulud. Selles etendasid suurt osa NLKP Keskkomitee 1967. aasta septembripleenumi otsuste põhjal rakendatud abinõud.

Palga organiseerimise olemus ja põhiprintsiibid

Töö järgi jaotamine toimub riiklikes ettevõtetes palga vormis.

Tööjõud on sotsialismi tingimustes lakanud olemast kaup, seepärast ei ole palk siin enam tööjõu kui kauba väärtuse ja hinna muundunud vorm. Sotsialistlikus ühiskonnas kujutab p a l k endast natsionaalse tulu osa, mis (väljendatuna raha vormis ja kehtestatuna plaanilises korras) läheb töötajaile isiklikuks tarbimiseks ning jaotatakse proportsionaalselt ühiskondlikus tootmises kulutatud töö hulga ja kvaliteediga.

Palk on sotsialismi tingimustes eluhüvede jaotamise põhivorm. Koos ühiskondlikest tarbimisfondidest saadavate soodustuste ja väljamaksetega tagab palk tööjõu sotsialistliku laiendatud taastootmise. Seoses sellega on väga tähtis kindlaks määrata palgatase ja tõsta seda vastavalt ühiskondliku tootmise arenemisele.

Palga suurus on sotsialismi tingimustes vaba paljudest kitsendustest, mis kehtivad kapitalismi tingimustes. Sedamööda kuidas ühiskondliku töö viljakus kasvab ja natsionaalne tulu suureneb, tõuseb süstemaatiliselt ka palk. 1940. aastal moodustas NSV Liidu rahvamajanduses rakendatud tööliste ja teenistujate keskmine kuupalk 33,1 rubla, 1950. aastal 64,2 rubla, 1960. aastal 80,6 rubla, 1969. aastal 117 rubla.

Palga kui töö järgi jaotamise organiseerimine peab tagama võrdse tasu võrdse töö eest, selle õige diferentseerimise sõltuvalt töö hulgast ja keerukusest, töötajate kvalifikatsiooni tasemest, töötingimustest, ettevõtte majanduslikest töötulemustest, tootmisharu rahvamajanduslikust tähtsusest, samuti erinevate piirkondade elutingimustest jne. Olulise tähtsusega on palga arvutamise süsteemi lihtsus ja selgus, et iga töötaja võiks näha oma palga seost töö hulga ja kvaliteediga ning tööviljakusega. Palga organiseerimine peab olema paindlik, õigeaegselt ergutama materiaalselt töötajate initsiatiivi ja seega stimuleerima tootmise edasiarendamist.

Sotsialismi tingimustes kujuneb palga organiseerimine kogu ühiskonna asjaks. Peamised lähtepunktid, mille alusel määratakse palgatase ja toimub selle diferentseeri-

mine, kehtestab sotsialistlik riik. Sealjuures ühendatakse palga tsentraliseeritud plaaniline reguleerimine ettevõtete laiade õiguste ja iseseisvusega.

Palk kui tarbeesemete jaotamise põhivorm kujutab endast sotsialismi tingimustes tööviljakuse tõstmise vahendit. Palga organiseerimise peaülesandeks on maksimaalselt stimuleerida tööviljakuse kasvu ja selle alusel parandada töötajate heaolu. Seetõttu peab tööviljakus kasvama kiiremini kui palk.

Tööviljakuse kiirem kasv võimaldab tõsta töötajate palka igas ettevõttes ja ühtaegu alandada toodanguühiku omahinda, suunata märkimisväärseid vahendeid sotsialistliku akumulatsiooni suurendamiseks, tehnika progressi kiirendamiseks, ühiskondlike tarbimisfondide laiendamiseks.

Palgavormid ja -süsteemid

Palga põhivormideks on tükipalk ja ajapalk. A j a p a l g a puhul määratakse palga suurus olenevalt tegelikult töötatud ajast ja töötaja kvalifikatsioonist. Tükipalga puhul sõltub palga suurus otseselt valmistatud (teatud kvaliteediga) toodangu hulgast. Sotsialistlikus ühiskonnas aitavad nii tükipalk kui ka ajapalk tõsta tööviljakust.

Mitmesugused p a l g a s ü s t e e m i d kujutavad endast kahe nimetatud palgavormi eriliike. Ajapalka rakendatakse lihtsa ajapalgasüsteemi ja premiaalse ajapalgasüsteemi näol. Tükipalk esineb lihtsa tükipalgasüsteemina, premiaalse tükipalgasüsteemina, progressiivse tükipalgasüsteemina, akordtasuna jne. Tükipalk võib olla nii individuaalne kui ka kollektiivne (brigaadiviisiline).

Millist palgavormi (-süsteemi) on otstarbekohane ühtede või teiste tööde tasustamisel kasutada, sõltub organisatsioonilistest ja tehnilistest tootmistingimustest, tootmise iseärasustest ja iseloomust. Mõnedel töödel on majanduslikult efektiivsem rakendada tükipalgavormi, üht või teist tükipalgasüsteemi, teiste tööde puhul aga ajapalgavormi. Sedamööda kuidas laieneb tootmise automatiseerimine ja kemiseerimine, muutuvad ulatuslikumaks protsessid, millel on rangelt reglementeeritud tehnoloogiline tsükkel, ja suurenevad nõudmised toodangu kvaliteedi suhtes, rakendataksegi ulatuslikumalt ajapalka ja mitmesuguseid kollektiivse töötasu liike.

Palga organiseerimisel kuulub juhtiv koht tariifisüsteemile (tariifi- ja kvalifikatsiooniteatmikud, tariifivõrgud, tariifimäärad). Selle alusel määratakse kindlaks palga suurus, toimub palga diferentseerimine olenevalt töö keerukusest, iseloomust ja tingimustest. Tariifi- ja kvalifikatsiooniteatmikud sisaldavad antud tootmisharu konkreetsete tööliikide karakteristikaid, määravad tööde keerukuse astme (liigi). Neis on ka loendatud, mida iga kategooria tööline peab teadma ja oskama. See võimaldab kindlaks teha töötaja kvalifikatsioonijärku. Tariifivõrgud koosnevad tariifijärkudest ja tariifikoefitsientidest, mis määravad töötasu vahekorra sõltuvalt töö keerukusest ja tööliste kvalifikatsioonist. Tariifimäärad sisaldavad esimese kategooria töötasu suuruse ühe tunni, tööpäeva eest. Neid diferentseeritakse olenevalt töötingimustest (tavalised, rasked, tervist kahjustavad tööd), tootmisharust, palgavormist, meie maa looduslikest ja klimaatilistest tsoonidest.

Palga kui töö hulga ja kvaliteedi järgi jaotamise vormi efektiivse organiseerimise vajalikuks tingimuseks on õige töö normeerimine, mille käigus määratakse kindlaks töönormid (ajanormid, tootlusnormid, teenindamisnormid, arvulise koosseisu normatiivid jne.). Töönorme kasutatakse töö mõõduna, iga töötaja tööviljakuse mõõduna. Nad määravad kindlaks töömahu, mida iga tööline ajaühikus tegema peab. Töönormid peavad olema teaduslikult põhjendatud. Neid revideeritakse sedamööda, kuidas rakendatakse uut tehnikat, juurutatakse eesrindlikku tehnoloogiat, parandatakse töö organiseerimist ja muid organisatsioonilisi ning tehnilisi töötingimusi.

Sedamööda kuidas areneb sotsialistlik tootmine, kiireneb teaduse ja tehnika progress, tõuseb töötajate kultuuriline ja tehniline tase, paranevad töö- ja elutingimused, tuleb täiustada ka palga organiseerimist. Vastavalt NLKP XXIII kongressi direktiividele rakendatakse käesoleval viisaastakul mitmeid tähtsaid abinõusid palga organiseerimise edasiseks parandamiseks, palga stimuleeriva osa suurendamiseks sotsialistliku tootmise arendamisel.

Töötasu iseärasused kolhoosides

Nagu kõigis sotsialistlikes ettevõtetes, nii makstakse ka kolhoosides töötasu vastavalt töö järgi jaotamise seadusele. Ent siin on töötasul mitmeid iseärasusi, mis on tingitud tootmisvahendite kolhoosliku omandusvormi omapärast ja kolhoosimajanduse arengutasemest. Kolhoosnik saab oma töö eest ühismajandis tasu, mis kujutab endast tema osa antud kolhoosi töö järgi jaotamise fondist. Tööühiku tasustamise ulatus on eri kolhoosides erinev. See oleneb suurel määral kolhoosi majanduslikust olukorrast ja tulude suurusest. Isegi ühe rajooni või oblasti piires esineb eri kolhooside kolhoosnikute töötasu tasemes erinevusi.

Paljudes kolhoosides makstakse veel praegugi töötasu mitte ainult rahavormis, vaid ka naturaalvormis. Töötasu keskmine tase NSV Liidu kolhoosides on üldiselt madalam palgatasemest riiklikes ettevõtetes. See on tingitud eeskätt töö tehnilise varustatuse taseme ja lõppkokkuvõttes tööviljakuse taseme erinevustest.

Ühismajandis tehtav töö on kolhoosniku põhiline tuluallikas. Ühtlasi on tähtsaks täiendavaks tuluallikaks töö isiklikus abimajandis. Elu on näidanud, kuivõrd põhjendamatud olid katsed isiklik abimajapidamine kunstlikult likvideerida.

Pika aja jooksul toimus kolhoosides töö hulga ja kvaliteedi järgi jaotamine kõikjal normipäevade alusel. Töid hinnati normipäevades olenevalt nende keerukusest (liigist). Töönormide täitmisel arvestati mõne töö eest näiteks 0,5 normipäeva, teiste tööde eest 1 normipäev jne. Iga kolhoosniku töötasu suuruse määras talle arvestatud normipäevade summa ning saaduste ja raha hulk, mida kolhoositulude jaotamisel aasta lõpul ühe normipäeva kohta eraldati. Normipäeva kui töö- ja jaotamismäära vajalikkus oli tingitud kolhooside tootlike jõudude ja ökonoomika arenemistasemest, sellest, et nende tulud polnud küllalt stabiilsed ja kaubalisuse aste oli madal. Normipäev vastas kolhoositootmise teatud ajaloojärgule ja etendas kolhooside arendamisel progressiivset osa, aitas suurel määral kaasa võitlusele, mille eesmärgiks oli võrdsustamise kaotamine töö organiseerimisel ja tasustamisel. Kuid normipäev ei vasta täielikult kolhoositootmise kasvanud kaubalisusele, kolhoosnikute stimuleerimise uutele nõuetele. Tekkis

vajadus täiustada töötasuvorme kolhoosides, järk-järgult üle minna kolhoosnikute garanteeritud rahalisele töötasule.

Kolhoosnikute garanteeritud töötasu sisseseadmine

1966. aasta mais vastuvõetud NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus «Kolhoosnikute materiaalse huvi suurendamisest ühiskondliku tootmise arendamise vastu» pani aluse uuele tähtsale kolhoosnikute töötasu arenemisetapile. Selle määruse kohaselt on kõikjal kolhoosides sisse seatud kolhoosnikute garanteeritud töötasu (rahas ja natuuras). Kui töötasufond kujutas endast varem jääki, mis jäi järele pärast vahendite eraldamist jagamatutesse ja teistesse ühiskondlikesse fondidesse, siis nüüd on töötasu suurus aegsasti fikseeritud. Need sätted on kirja pandud kolhoosi näidispõhikirjas.

Garanteeritud töötasu sisseseadmine ja selle edasine tõstmine eeldab põllumajandussaaduste tootmise laiendamist, tööviljakuse tõstmist, toodangu omahinna alandamist, liialduste likvideerimist administratiiv- ja teenindava personali arvulises koosseisus, mittetootlike kulude märgatavat vähendamist, kokkuhoiurežiimi ranget silmaspidamist. Garanteeritud töötasu osutub efektiivseks ainult siis, kui igas kolhoosis juurutatakse kolhoosisisest isemajandamist, reguleeritakse töö tarifitseerimine ja normeerimine.

Kolhoosnikute materiaalse huvi suurendamiseks põllumajandussaaduste tootmise laiendamise ning nende kvaliteedi parandamise ja omahinna alandamise vastu soovitatakse kolhoosi näidispõhikirjas rakendada põhitöötasu kõrval ka lisatasu maksmist ja muid materiaalse stimuleerimise viise.

Kolhoosnikute garanteeritud töötasu sisseseadmine on tähtis praktiline samm, mis on suunatud põllumajanduse edasiarendamisele ja kolhoositalurahva heaolu parandamisele. Kolhoosides garanteeritud töötasu sisseseadmine soodustab töötasu taseme ja organiseerimise vormide lähendamist kolhoosides ja riiklikes ettevõtetes. Ühtlasi tähendab garanteeritud töötasu eri kolhoosides makstava töötasu erinevuste vähendamist, võrdse töö eest võrdse tasu printsiibi järjekindlamat rakendamist kogu rahvamajanduse kolhoosisektori ulatuses.

Ühiskondlike tarbimisfondide tähtsus

Töö järgi jaotamine on sotsialistlikus ühiskonnas materiaalsete ja vaimsete hüvede jaotamise peamine, kuid mitte ainus vorm. Tähtsat osa etendavad ka ühiskondlikud tarbimisfondid, mis jaotatakse suurel määral olenemata töö hulgast ja kvaliteedist ning rahuldavad kõigepealt töötajate sotsiaalseid ja kultuurilisi vajadusi. Ühiskondlikud tarbimisfondid väljendavad sotsialistliku ühiskonna hoolt sirguva põlvkonna kasvatamise ja arendamise eest, raukade ja töövõimetute ülalpidamise, kõigi ühiskonnaliikmete üldharidusliku ja kutsealase ettevalmistuse, nende tervise ja igakülgse vaimse arenemise eest.

Kapitalistlikes maades on töötajad sunnitud tasuma hariduse ja meditsiinilise teenindamise eest, eraldama pensionifondi osa oma teenistusest, maksma kallist üüri jne. Sotsialismi tingimustes võtab domineeriva osa neist kulutustest enda kanda riik.

Nõukogude Liidus oli näiteks 1969. aastal lastesõimedes ja -aedades 9 miljonit last. Ühe lapse ülalpidamine neis asutustes läheb maksma umbes 300—400 rubla aastas. Perekond tasub neist kuludest ligi 15—25 protsenti, riik aga ühiskondlike tarbimisfondide arvel 75—85 protsenti. NSV Liidus õpib iga kolmas inimene. Haridus on tasuta. Riik kulutab ühe üldharidusliku kooli õpilase peale umbes 90 rubla ja ühe üliõpilase peale ligi 850 rubla aastas. Nõukogude riik võtab enda peale kuni kaks kolmandikku kuludest, mis on seotud elamumajanduse korrashoiuga.

1969. aastal said meie maal pensioni 39 miljonit inimest, kellest umbes 12 miljonit on kolhoosnikud. Vanaduspensioni suurus moodustab 50—100 protsenti keskmisest palgast. Ühiskondlike tarbimisfondide arvel annab riik tasuta arstiabi, rakendab ulatuslikke abinõusid kultuurilise ja elukondliku teenindamise parandamiseks jne.

See kõik tõstab tunduvalt töötajate elatustaset. 1969. aastal moodustas NSV Liidu tööliste ja teenistujate keskmine kuupalk koos ühiskondlikest tarbimisfondidest saadavate väljamaksete ja soodustustega 157 rubla. Madalapalgalised töötajate kategooriad ning lasterikkad perekonnad saavad suuremas ulatuses väljamakseid ja soodustusi ühiskondlikest tarbimisfondidest. Ühiskondlike tarbimis-

fondide kasv suurendab madalapalgaliste ja lasterikaste töötajate tulusid suuremal määral kui teistel töötajate kategooriatel ning aitab seega kaasa tulude erinevuse vähenemisele.

Ühiskondlike tarbimisfondide liigid

Milline on ühiskondlike tarbimisfondide struktuur väljamaksete ja soodustuste majandusliku otstarbe järgi?

Domineerivat osa ühiskondlikest fondidest kasutatakse sirguva põlvkonna ülalpidamiseks ja kasvatamiseks, kaadri ettevalmistamiseks, tervise kaitseks ja puhkuse organiseerimiseks. Märkimisväärne osa ühiskondlikest tarbimisfondidest kulutatakse raukade ja töövõimetute ülalpidamiseks, samuti elanikkonna kultuuriliseks ja elukondlikuks teenindamiseks.

Suur osa ühiskondlikest tarbimisfondidest läheb töötajaile haridus-, tervishoiu-, kultuuri-, kehakultuuri- ja spordiasutuste tasuta teenuste näol. Umbes pool ühiskondlikest fondidest saadavatest väljamaksetest ja soodustustest saavad töötajad rahavormis (pensionid, stipendiumid, abirahad jne.). Osa tarbimisfonde kasutatakse soodustatud teenustena (elamumajandus, laste ülalpidamine koolieelsetes asutustes, internaatkoolides, soodustatud tingimustel antavad puhkekodu- ja sanatooriumituusikud). Paljud väljamaksed ja soodustused sõltuvad ühel või teisel määral töötajate palga suurusest. Näiteks on töötaja pension seda suurem, mida kõrgem oli tema keskmine palk. Laste ülalpidamise eest lasteaedades ja -sõimedes maksavad vähem need, kelle palk on väiksem.

Osa ühiskondlikest tarbimisfondidest kasutatakse individuaalse tarbimise vormis, osa — kollektiivselt, vajaduste ühise rahuldamise vormis. Ühiskondlike tarbimisfondide ühise, kollektiivse kasutamise osatähtsus kasvab üha enam.

Domineeriv osa ühiskondlikest tarbimisfondidest kujundatakse riigieelarve abil. Mõningane osa ühiskondlikest tarbimisfondidest moodustatakse ettevõtete, kooperatiivkolhooslike ja ühiskondlike organisatsioonide vahendite arvel. Selle osa tähtsus praegu kasvab. Riiklikes ettevõtetes on loodud sotsiaal-kultuuriliste ürituste ja elamuehituse fond. Kolhoosides luuakse puhastulu ühe osa arvel kultuurilis-elukondlikud fondid, sotsiaalhoolduse ja kolhoosnikute materiaalse abistamise fondid.

Ühiskondlike tarbimisfondide ja töö järgi tasumise vahekord

Töötajate enamikule kujutavad ühiskondlikest tarbimisfondidest saadavad väljamaksed ja soodustused lisa põhitulule, mis saadakse vastavalt töö hulgale ja kvaliteedile. Need suurendavad tööliste ja teenistujate palka keskmiselt ligikaudu ühe kolmandiku võrra.

Sedamööda kuidas kasvab tööviljakus ja suureneb natsionaalne tulu, saab sotsialistlik ühiskond võimaluse jaotada üha suuremat osa vahendeid ühiskondlike tarbimisfondide kaudu. Ühiskondlikud tarbimisfondid suurenevad kiiremini kui töö järgi tasumise fond. Seepärast kasvabki järk-järgult ühiskondlikest fondidest saadavate väljamaksete ja soodustuste osatähtsus töötajate reaaltuludes.

Ühiskondlike tarbimisfondide kasv ja nende kasutamise täiustamine ei takista töö järgi jaotamist, mis on jaotamise peamine, põhiline vorm, vaid täiendab seda. Käesoleval ajal ei ole töötajate heaolu tase sageli ühesugune isegi siis, kui saadakse ühesugust palka. Siin avaldab mõju perekonna suuruse ja töövõimetute perekonnaliikmete arvu erinevus. Ühiskondlike tarbimisfondide kasvuga võtab ühiskond enda kanda üha suurema osa kuludest, mis on seotud laste ülalpidamise ja kasvatamisega, samuti raukade ja invaliidide ülalpidamisega. Seega tõuseb iga töötaja üldine tarbimistase, eriti aga materiaalselt vähem kindlustatud perekondades.

4. RAHVA ELATUSTASEME TÕUSU PÕHINÄITAJAD

Rahva elatustaseme tõus

Töötajate elatustaset iseloomustab terve näitajate süsteem. Esmajärgulise tähtsusega on natsionaalse tulu maht ja kasv ning selle kasutamine. Ainuüksi ajavahemikul 1966—1968 suurenes NSV Liidu natsionaalne tulu rohkem kui 25 protsenti ja moodustas 1968. aastal üle 243 miljardi rubla. Peaaegu kolm neljandikku natsionaalsest tulust kasutatakse rahva materiaalsete ja vaimsete vajaduste rahuldamiseks.

Natsionaalse tulu suurenemisega sotsialismi tingimustes kaasneb töötajate reaaltulude kasv. Töötajate reaal-

KESKMINE KUUPALK NING ÜHISKONDLIKEST TARBIMISFONDIDEST SAADAVAD VÄLJAMAKSED JA SOODUSTUSED (RBL.)

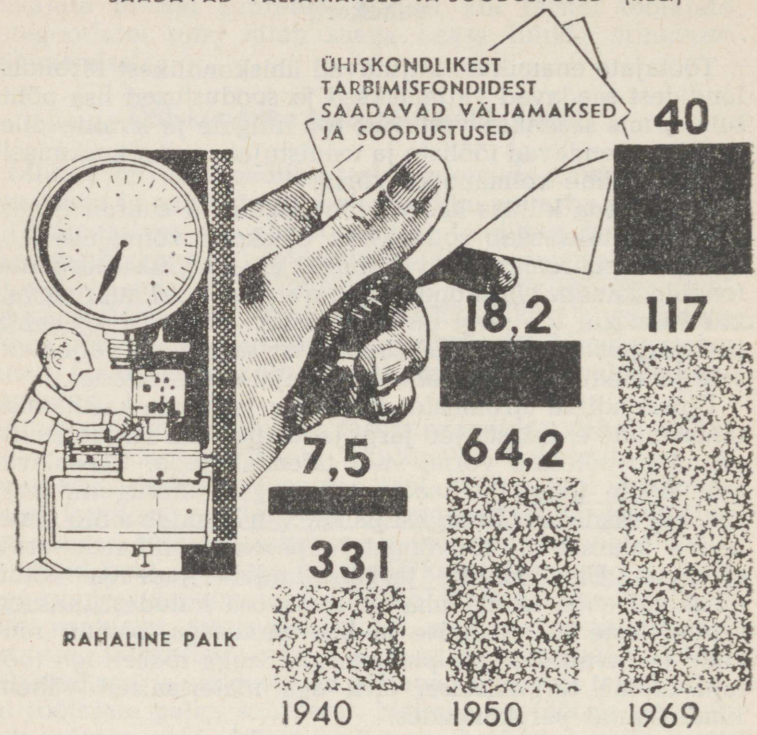

(NSV Liidu rahvamajanduses rakendatud ühe töötaja kohta)

tulude ja järelikult ka nende elatustaseme kujundamisel etendab peaosa reaalpalk. Reaalpalk väljendub nende kaupade ja teenuste summas, mida töötaja võib oma rahapalga eest osta. Reaalpalga tase oleneb rahapalga suurusest, maksude ulatusest, rahvatarbekaupade ja teenuste hinnatasemest. Töötajate reaaltulud sõltuvad ka ühiskondlikest tarbimisfondidest saadavate väljamaksete ja soodustuste ulatusest, mis kujutavad endast omamoodi lisandit reaalpalgale.

Sotsialismi tingimustes on töötajate elatustaseme ja selle tõusu tähtsateks näitajateks töövõimelise elanikkonna täielik tööle rakendamine, töötingimuste paran-

damine, varustamine korteriga, vaimse rikkuse kasv, eluea pikenemine jne.

Töötajate elatustaseme järjekindel tõus on sotsialistliku ühiskonna arenemise seaduspärasus. Nõukogude võimu 50 aasta jooksul on tööliste reaaltulud kasvanud 6,6-kordseks ja talupoegade reaaltulud 8,5-kordseks. Peaaegu kolmandiku võrra on tööstusettevõtetes lühenenud töönädal.

Nõukogude rahva heaolu kasv aastail 1966—1970

Meie maa on praegu niisuguses arenemisstaadiumis, kus sotsialismi eelised tulevad hoopis täielikumalt esile kui varem. Nõukogude majanduse kiire ja stabiilne arengutempo loob aluse rahva materiaalse heaolu kiireks kasvuks.

Reaaltulude suurenemise ja elatustaseme tõusu tempo läheneb märgatavalt ühiskondliku tootmise ja natsionaalse tulu kasvutempole. Tarbimisfondi iga-aastane juurdekasv oli ajavahemikul 1966—1970 tunduvalt suurem kui eelneval viiel aastal. Reaaltulud iga elaniku kohta arvestatuna kasvavad sel ajavahemikul keskmiselt 1,3-kordseks. Tööliste ja teenistujate keskmine kuupalk koos ühiskondlikest tarbimisfondidest saadavate väljamaksete ja soodustustega moodustas 1969. aastal 157 rubla. Kiiremas tempos tõuseb kolhoosnikute elatustase. Nende ühismajapidamisest saadavad tulud suurenevad käesoleval viisaastakul keskmiselt 35—40 protsenti. Kuigi säilib tootmisvahendite tootmise eelisarendamine, kiireneb tarbeesemete tootmise kasvutempo, laieneb oluliselt nende sortiment ja paraneb kvaliteet.

Töötajate elatustaseme tõstmise peasuunaks on tööliste ja teenistujate r a h a p a l g a kasv ja kolhoosnikute t ö ö t a s u suurenemine. Tööliste ja teenistujate keskmine kuupalk suureneb aastail 1966—1970 25 protsenti.

Nõukogude Liidus ehitati ja anti ekspluatatsiooni ainuüksi 1959.—1965. aastal niisama palju elamispinda, kuipalju ehitati ja anti ekspluatatsiooni kõigil nõukogude võimu aastatel kuni 1958. aastani. Käesoleval viisaastakul luuakse elamufond niisugusele hulgale inimestele, kelle arv ületab tunduvalt selliste Lääne-Euroopa suurriikide

nagu Saksa Föderatiivse Vabariigi, Inglismaa või Prantsusmaa rahva arvu.

NLKP XXIII kongressil kavandatud abinõusid elatustaseme tõstmiseks viiakse edukalt ellu. 1966.—1968. aastal suurenesid elanikkonna reaaltulud igal aastal 6 protsenti. Vastavalt NLKP Keskkomitee 1967. aasta septembripleenumi otsustele suurendati 1968. aasta jaanuarist alates tööliste ja teenistujate minimaalpalka kuni 60 rublani kuus, üksikutel töötajate kategooriatel aga suurendati minimaalseid tariifimäärasid ja ametipalku kuni 70 rublani. Tõsteti masina- ja metallitöötlemistehaste ning -tsehhide tööpingitööliste tariifimäärasid. Olulise tähtsusega on Kaug-Ida ja Euroopa põhjaosa piirkondade töötajate palga tõstmine ja soodustuste laiendamine. Jätkub tööliste ja teenistujate palgalt võetavate maksude vähendamine ja kaotamine: 61—80 rubla suuruselt kuupalgalt võetavate maksude määrad vähenesid keskmiselt 25 protsenti. Oluliselt on paranenud sõja- ja tööinvaliidide pensioniline kindlustus. Viie aasta võrra on vähendatud vanust, mis annab kolhoosiliikmetele õiguse vanaduspensioni saamiseks.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programmis sisalduv tees «Kõik inimese heaks, kõik inimese õnne nimel» realiseerub iga aastaga üha täielikumalt ja järjekindlamalt.

Elanikkonna tulude taseme lähendamine

Sotsialismi seaduspärasuseks on tendents vähendada eri kategooriate elanike tulude taseme erinevust. See on võimalik kõigepealt minimaalsete palgamäärade kiirema tõstmise tõttu. Töötajate tulude taseme erinevuste vähendamine on tihedalt seotud ka teaduse ja tehnika progressiga, töötajate kultuurilise ja tehnilise taseme tõstmisega. Nii viib kiiretempoline tootmise mehhaniseerimine ja automatiseerimine kvalifitseerimata töö väljatõrjumiseni ja madalapalgaliste töötajate arv väheneb. Kvalifikatsiooni tõstmine võimaldab paljudel madalapalgalistel töötajatel saada kõrgemat palka.

Ühtlustub eri rahvamajandusharudes rakendatud töötajate palga tase. Näiteks vähenes aastail 1960—1968 tööstuses ja sovhoosides töötavate tööliste ning teenistujate rahalise palga taseme vahe poole võrra, kiiremini kasvas

elamu- ja kommunaalmajanduse, teenindussfääri, haridus- ala- ja kultuuritöötajate palk.

Tulude taseme lähendamisel etendab väga tähtsat osa ühiskondlike tarbimisfondide kasv. Madalapalgalised töötajad ja paljulapselised perekonnad saavad ühiskondlikest tarbimisfondidest suuremas ulatuses väljamakseid ja soodustusi. Ühiskondlike tarbimisfondide kasv suurendab madalapalgaliste ja paljulapseliste töötajate tulusid suuremal määral kui teistel töötajatel ning aitab seega kaasa tulude erinevuse vähenemisele.

Tähtsaks sotsiaal-majanduslikuks probleemiks on kolhoosnikute ja riiklike ettevõtete töötajate tulude taseme lähendamine. Kolhoosnikute rahalised ja naturaaltulud kasvavad 1966.—1970. aastal peaaegu kaks korda kiiremini kui tööliste ja teenistujate palk. Samal ajal lähenevad ka töö ja töötasu organiseerimise vormid kolhoosides ja riiklikes ettevõtetes, vähenevad töötasu suuruse erinevused kolhoosisektori piirides.

Seega on täielikult kinnitust leidnud see, et õigus oli V. I. Leninil, kes juba 1918. aastal ütles: «Ainult sotsialism annab võimaluse ühiskondlikku tootmist ja saaduste jaotamist laialdaselt arendada ja neid tõeliselt allutada teaduslikele kaalutlustele selle kohta, kuidas teha kõigi töötajate elu võimalikult kergeks, neile heaolu võimaldavaks.»

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Miks on vaja jaotada vastavalt töö hulgale ja kvaliteedile?
2. Millistes vormides makstakse töötasu riiklikes ettevõtetes ja kolhoosides?
3. Mis on ühiskondlikud tarbimisfondid ja millist osa nad etendavad töötajate reaaltuludes?
4. Milliseid abinõusid rakendatakse meie maal rahva elatustaseme tõstmiseks?

XIV PEATÜKK

ISEMAJANDAMINE JA RENTAABLUS

Kaubalis-rahaliste suhete ja väärtusseaduse kasutamine sotsialistlikus plaanimajanduses toimub mitmekesistes vormides. Nende hulgas on tähtsal kohal isemajandamine, mis on sotsialistlike ettevõtete ja majandusorganisatsioonide plaanipärase juhtimise meetod.

1. ISEMAJANDAMISE OLEMUS JA SELLE ORGANISEERIMISE PRINTSIIBID

Sotsialistlik tootmisettevõte

Sotsialistlik rahvamajandus kujutab endast komplitseeritud organismi. Selle organismi alglüliks on tootmisettevõte — tehas, vabrik, kaevandus, elektrijaam, kolhoos, sovhoos, ehitusobjekt jne. Just ettevõtetes toodetakse materiaalseid hüvesid. Sellest, kas ettevõte töötab hästi või halvasti, oleneb lõppkokkuvõttes kogu rahvamajanduse edukas arenemine.

Ettevõtete ja nende koondiste tegevust suunatakse ühtse riikliku plaani alusel. Kuid rahvamajandusplaan ei pea reglementeerima ega saagi reglementeerida kõiki ettevõtte majandusliku tegevuse külgi. Igal majandusliku tegevuse küljel on omad tehnilised, organisatsioonilised ja majanduslikud iseärasused, mida arvestamata pole võimalik edukalt majandada. Kõiki neid iseärasusi ei saa keskusest ette näha. Rahvamajandusplaan võib kindlaks määrata ja peab kindlaks määrama ainult ettevõtte töö lõpptulemused, millest oleneb teiste rahvamajanduse lülide tegevus ning vajaliku proportsionaalsuse tagamine rahvamajanduses. Muudes küsimustes aga peab ettevõte olema iseseisev.

Milles see iseseisvus väljendub? Ettevõtted organiseerivad ise toodangu valmistamist, lahendavad tootmise teh-

nilise täiustamise, töö organiseerimise, tootmisvõimsuste, tooraine, materjalide ja kütuse kasutamise põhiküsimusi. Ettevõtete tootmistehniline iseseisvus täieneb nende kui sotsialistlike kaubatootjate varalise, majandusliku eraldatusega. Ettevõtted majandavad iseseisvalt: ostavad tootmisvahendeid, võtavad töötajaid tööle, realiseerivad toodangut, omastavad ja kasutavad oma vajaduste rahuldamiseks osa tootmise tulemustest.

Ettevõtete iseseisvus avab laialdased võimalused majandusliku initsiatiivi, omaalgatuse avaldamiseks, kollektiivide majandusliku võistluse arendamiseks. See soodustab ettevõtete sisemiste reservide mobiliseerimist nii plaani koostamisel kui ka selle täitmisel.

Sotsialistlike ettevõtete kui iseseisvate tootmis- ja majandusüksuste kollektiividel on oma materiaalsed (majanduslikud) huvid. Need seisavad ettevõtte töö parandamises, et antud kollektiivi liikmete tulud suureneksid. Juba V. I. Lenin pidas vajalikuks kõrvutada palka üldiste tootmise tulemustega. Mida paremini ettevõte töötab, seda suurem peab olema kollektiivi teenistus. Majandusliku ülesehitustöö kogemused näitavad, et kollektiivse materiaalse huvi alahindamine avaldab negatiivset mõju majanduse arenemisele, ei võimalda sotsialistliku majandussüsteemi eelistel täielikult esile tulla.

Kuid poleks õige ka kollektiivse huvi ühekülgne esiletõstmine, selle vastuseadmine üldrahvalikule huvile, mis seisab kogu ühiskondliku tootmise arendamises ja täiustamises, et parandada rahva üldist heaolu. Kollektiivset huvi tuleb sotsialismi tingimustes ühendada üldrahvaliku huviga vastavalt printsiibile: «See, mis on kasulik ühiskonnale, peab olema kasulik ka üksikule ettevõttele.»

Ühiskondlik omandus loob objektiivse võimaluse üldrahvalike ja kollektiivsete huvide õigeks ühendamiseks. Kuidas seda võimalust realiseeritakse, oleneb ettevõtete juhtimise konkreetsetest vormidest ja meetoditest, plaaninäitajate ja hinnete valikust jne. Nii näiteks viis kogutoodangu näitaja kasutamine planeerimisel ja ettevõtte töö hindamisel selleni, et kogutoodangu plaani täitmise eesmärgil valmistasid ettevõtted sageli toodangut, ilma et nad oleksid arvesse võtnud ühiskonna vajadusi. Ettevõtted ei töötanud tarbija jaoks, vaid lattu, mis on vastuolus ühiskonna huvidega.

Uus planeerimise ja materiaalse stimuleerimise süsteem,

ettevõtete majandusliku tegevuse hindamine realiseerimise mahu ja kasumi näitajate alusel, loob soodsad tingimused nii kollektiivse huvi osatähtsuse kasvuks kui ka selle õigeks ühendamiseks kogu ühiskonna huvidega.

Isemajandamise olemus

Isemajandamise olemus seisab ettevõtete isetasuvuses ja rentaabluses. See tähendab, et ettevõtete vahendid on lahutatud riigikassast. Kõik kulud katab ettevõte toodangu realiseerimisest saadava sissetuleku arvel. Veelgi enam, ettevõtte tulud peavad süstemaatiliselt ületama kulusid. Ainult sel tingimusel võib ettevõte töötada kasumiga, saab kanda vahendeid riigieelarvesse ühiskonna vajaduste rahuldamiseks, samuti laiendada ja täiustada tootmist ning oma kollektiivi liikmeid täiendavalt materiaalselt ergutada.

Isemajandav majandamismeetod on üks tähtsaid sotsialismi majandusseaduste kasutamise konkreetseid vorme. Ta on otseselt tingitud kaubalis-rahalistest suhetest ja väärtusseaduse toimest sotsialistliku plaanimajanduse tingimustes. Sealjuures kasutatakse väärtusseadust niihästi kulude ja tulemuste arvestamiseks ja kõrvutamiseks kui ka tootmise majanduslikuks stimuleerimiseks. Toodangu realiseerimine näitab, mil määral antud ettevõtte individuaalkulutused vastavad ühiskondlikult vajalikele kuludele. Sellest sõltub ka kollektiivide materiaalne hüvitamine. Isemajandamine eeldab kogu väärtuseliste hoobade süsteemi — omahinna, hinna, kasumi, preemia, krediidi, protsendi jne. — kasutamist.

Isemajandamine on põhiline vahend kokkuhoiurežiimi läbiviimiseks sotsialistlikus majanduses. Elava töö, tooraine, materjalide, kütuse ja energia ratsionaalne, säästlik kulutamine, tootmisvõimsuste täielik kasutamine väljendavad nii töötajate kõrget teadlikkust kui ka ettevõtte majanduslikku vajadust. Ühtaegu stimuleerib isemajandamine ühiskonnale vajaliku toodangu suurendamist ja selle kvaliteedi parandamist. Toodangut, mida tarbijad ei nõua, pole võimalik müüa, ettevõte aga ei saa kulutatud vahendeid asendada. Niisiis aitab isemajandamine rahuldada kõige täielikumalt ühiskonna vajadusi kõige väiksemate kulutustega.

Isemajandamine on lahutamatult seotud plaaniga. Lähtudes riiklikest põhiülesannetest, koostab ettevõte ise oma tegevuse plaani. Ta püüab toota ühiskonnale vajalikku toodangut minimaalsete kulutustega ja maksimaalse rentaablusega. Selle tõttu tagatakse plaanis ühiskonna huvide ja ettevõtte huvide ühendamine. Loomulikult on ettevõte huvitatud niisuguse plaani parimast täitmisest.

Seega tugineb isemajandamine kogu sotsialismi majandusseaduste süsteemile, aitab neid ära kasutada ja tootmise efektiivsust tõsta.

Isemajandamise printsiibid

1) Isemajandamise organiseerimise üheks põhiprintsiibiks on tsentraliseeritud plaanilise juhtimise õige ühendamine ettevõtete majandusliku iseseisvusega. See võimaldab ühelt poolt kasutada tsentraliseeritud planeerimise eeliseid ja teiselt poolt soodustab töötajate loova aktiivsuse arendamist. Ettevõtte majanduslik iseseisvus seisab selles, et tal on iseseisev bilanss, milles kajastub ettevõttele kinnistatud vahendite liikumine, oma arvelduskonto pangas, õigus tööle võtta tööjõudu, sõlmida majanduslepinguid teiste ettevõtete ja organisatsioonidega.

Majandusreform laiendab ettevõtete majanduslikku iseseisvust tunduvalt. Märgatavalt väheneb kõrgemalseisvate majandusorganite poolt kinnitatavate plaaninäitajate arv. Mitmekümne näitaja asemel, mis hõlmasid kõiki ettevõtte majandusliku tegevuse külgi, on nüüd direktiivselt kehtestatud ainult niisugused näitajad, mis iseloomustavad ettevõtte töö lõpptulemusi ja on tähtsad kogu rahvamajandusele: realiseeritud toodangu maht, toodangu põhinomenklatuur, kasum ja rentaablus, palgafond jne. Tugevneb ka ettevõtete finantsalane iseseisvus. Riigieelarvest hakkavad ettevõtted minimaalses ulatuses tasuta vahendeid saama, kuid ühtlasi saavad nad suuremaid võimalusi ja õigusi kasumi, amortisatsiooni ning pangakrediitide kasutamisel.

2) Teiseks niisama oluliseks isemajandamise organiseerimise printsiibiks on ettevõtte kollektiivi materiaalne huvi üldiste töötulemuste vastu. Kui niisugune huvi puudub, omandab isemajandamine paratamatult formaalse iseloomu. Ettevõtete juhtimise endise korra tingimustes

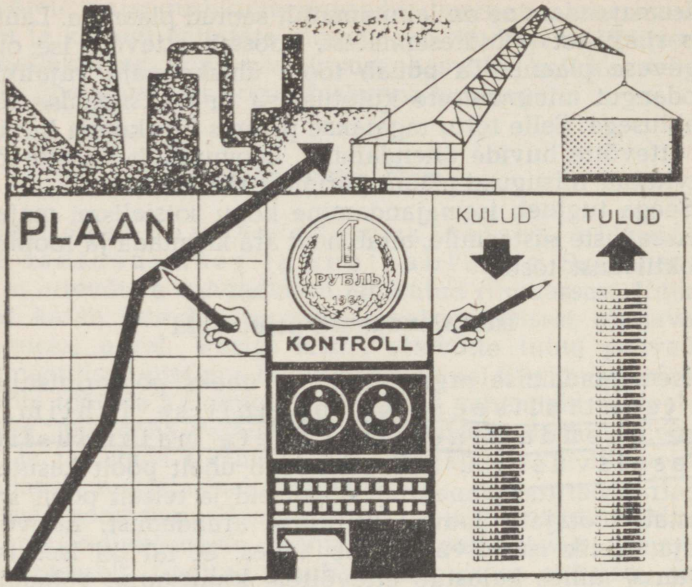

polnud tegelikult kollektiivse materiaalse stimuleerimise efektiivseid vorme. Töötajaid premeeriti põhiliselt palgafondist, kusjuures see polnud seostatud kasumiga. Kasumi arvel kujundatud ettevõttefond ei etendanud kuigivõrd olulist osa.

Täielikule isemajandamisele üleminekuga stimuleeritakse efektiivselt ettevõtete kollektiive kasumi arvel ja selle suurusest sõltuvalt. Seatakse sisse töötajate teenistuse otsene seos mitte ainult töö hulga ja kvaliteediga, vaid ka kogu ettevõtte majandusliku tegevuse efektiivsusega.

Materiaalse huviga on lahutamatult seotud ettevõtte kollektiivi materiaalne vastutus talle eraldatud vahendite kasutamise ja plaani täitmise eest (kontroll rublaga). Rubla abil toimuva kontrolli tähtsus suureneb eriti ettevõtete üleviimisel uutele majandamistingimustele. Kui ettevõte ei täida realiseeritava toodangu mahu, kasumi ja rentaabluse plaani, siis vähendatakse eraldisi ergutusfondidesse. Ettevõttele eraldatud vahendite kasutamise efektiivsust kontrollitakse majanduslikult fondimaksu abil. Ettevõte kannab materiaalset vastutust oma

tellijate ees. Kahju, mis tekitatakse lepinguliste kohustuste rikkumisega (hanketähtaegadest mittekinnipidamine, toodangu mittekomplektsus või madal kvaliteet), peab süüdlane hüvitama.

Rublaga kontrolli tagamisel peab tähtsat osa etendama Riigipank. Ta annab ettevõtetele laenu vahendite ajutise vajaduse katmiseks. Krediit tuleb aga tagastada, lisaks sellele peab maksma veel protsenti. Tänu sellele kontrollitakse ettevõtte vahendite käibekiirust ja krediidi arvel rakendatavate abinõude efektiivsust. Uutes tingimustes laieneb krediteerimine veelgi. Krediiti antakse nüüd ettevõtetele mitte ainult käibevahendite täiendamiseks, vaid tähtajaga kuni 6 aastat ka rekonstrueerimiseks ja tootmise laiendamiseks.

Isemajandamise organiseerimise printsiipide süvendamine ja järjekindlam elluviimine tähendab üleminekut piiratud, formaalselt isemajandamiselt sotsialistlike ettevõtete täielikule isemajandamisele. Üleminek täielikule isemajandamisele toob kaasa vajaduse rakendada isemajandamise printsiipe kõigis ettevõtte lülides ja kõrgemalseisvates majandusorganisatsioonides.

Ulatuslikult hakkab levima tehasesisene isemajandamine, s. t. tsehhide, jaoskondade, brigaadide jne. isemajandamine. Üksikud ettevõtte lülid ei ole iseseisvad kaubatootjad, kuid iga lüli annab oma panuse ettevõtte üldistesse töötulemustesse. Tehasesisese isemajandamise ülesanne on selles, et võimalikult täpselt kindlaks teha iga tsehhi, jaoskonna jne. panus ettevõtte üldisesse töötulemusse ja seostada sellega töötajate täiendavat materiaalset ergutamist. Tehasesisene isemajandamine on seda efektiivsem, mida tihedamini ettevõtte üksikute osade planeerimise ja materiaalse stimuleerimise näitajad on seotud kogu ettevõtte näitajatega.

Majandusreform eeldab ka ettevõtte suhtes kõrgemalseisvate majanduslülide üleviimist isemajandamisele. Sotsialistlikes maades töötavad edukalt isemajandamise alusel ettevõtete tootmiskoondised (Nõukogude firmad, rahvaettevõtete koondised Saksa Demokraatlikus Vabariigis jne.). Isemajandamise printsiibid leiavad järk-järgult rakendamist peavalitsuste ja ministeeriumide töös. Ka nemad peavad majanduslikult vastutama oma tegevuse tulemuste eest ja olema materiaalselt huvitatud kogu tootmisharu näitajate parandamisest.

Isemajandamine kolhoosides

Isemajandamine on levinud mitte ainult riiklikes, vaid ka kolhooslik-kooperatiivsetes ettevõtetes. Juba oma majanduslikult loomuselt on kolhoos kui kollektiivne ettevõte isemajandav üksus. See on sotsialistlik kaubatootja, kes omal käel iseseisvalt majandab. Kolhooside kui kollektiivsete ettevõtete suhtes on eriti lubamatu iseseisvuse ja majandusliku initsiatiivi piiramine, administreerimine ja šabloon, materiaalse huvi printsiibi rikkumine. Riik kehtestab kolhoosidele plaaniülesanded ainult ühe näitaja — põllumajandussaaduste riigile müümise mahu osas. Kõik ülejäänud majandusliku tegevuse küljed ja näitajad määrab kolhoos ise kindlaks, lähtudes sealjuures konkreetsetest tingimustest, võimalustest ja ülesannetest.

Isemajandamise tugevdamine kolhoosides nõuab selle juurutamist ka kolhoosisisestes suhetes — brigaadide ja farmide tegevuses, samuti omahinna kalkuleerimise praktika parandamist ja üksikute harude, saaduste jne. rentaabluse arvestamist.

Tööviljakus kolhoosides oleneb suurel määral sellest, milline on kasutatavate maade kvaliteet: looduslikust mullaviljakusest ja maatükkide asukohast. Paremate maatükkidel kujuneb lisatulu. Seoses sellega võtab ühiskond tarvitusele abinõud eri kolhooside ökonoomiliste majandamistingimuste võrdsustamiseks. Sellise võrdsustamise põhimeetodiks on põllumajandussaaduste tsonaalsete kokkuostuhindade kehtestamine. Soodsates mulla- ja kliimatingimustes asuvates kolhoosides toodetavate saaduste madalamate hindade kehtestamise kaudu võtab riik ära neis tsoonides kujuneva lisatulu (diferentsiaalrendi) ja kasutab seda üldisteks vajadusteks.

Kokkuostuhindade stabiilsus õhutab kolhoose maad täielikumalt kasutama ja selle kvaliteeti pidevalt parandama. Koos põllumajandustehnika täiustamisega ning tööjõuressursside ratsionaalse kasutamisega suurendab see põllumajandussaaduste toodangut ja muudab need odavamaks.

Ettevõtte fondide koosseis

Isemajandavale ettevõttele kinnistatud vahendid käibivad pidevalt. Nende vahendite käive hõlmab kolm staadiumi: tootmisvahendite soetamine raha eest, tootmisprotsess ja valmistoodangu realiseerimine. Sealjuures on ettevõtte vahendid igal antud momendil ühes või teises proportsioonis tootmisvahendite, valmistoodangu ja pangas kontol asuva vaba raha vormis.

Ettevõtete vahendid tootlikus vormis, s. o. tootmisvahendite näol, moodustavad tema tootmisfondid. Vahendeid, mis asuvad ringlussfääris valmiskaupade ja raha näol, nimetatakse ringlusfondideks. Ettevõtete vahendite põhiline osa langeb tootmisfondidele. Nii moodustasid 1969. aasta algul NSV Liidu tööstuse tootmisfondid 246 miljardit rubla, ringlusfondid aga 12,3 miljardit rubla.

Olenevalt käibeviisist jagunevad tootmisfondid omakorda tootmispõhifondideks ja tootmiskäibefondideks.

Tootmispõhifondid sisaldavad töövahendeid, s. o. masinaid, mootoreid, ülekandemehhanisme, hooneid, rajatisi, transpordivahendeid jne. Töövahendeid ei tarvitata tootmisprotsessis ära korraga, vaid nad funktsioneerivad mitme tootmistsükli vältel. Nende väärtus kandub valmisproduktile üle järk-järgult, osade kaupa. Masinate planeeritavast kasutusest lähtudes kehtestatakse majanduslikus praktikas masinate, hoonete, rajatiste amortisatsiooninormid, kusjuures aluseks võetakse nende väärtus, mis igal aastal produktile osaliselt üle kandub. Kui näiteks masin peab funktsioneerima kümme aastat, siis moodustab iga-aastane amortisatsiooninorm 10 protsenti masina väärtusest.

Masina kasutusiga sõltub nii tema vastupidavusest ja töökindlusest kui ka tehnilisest täiuslikkusest. Paljudel juhtudel ei ole tehniliselt vananenud masina kasutamine otstarbekas ja see tuleb asendada kaugelt enne tema füüsilist kulumist. Ent sellega seotud kaod teeb kuhjaga tasa kokkuhoid, mis saadakse uute, täiuslikumate töövahendite kasutamisest. Nii on viimasel aastakümnel meie maal ekspluatatsioonist eemaldatud tuhanded auruvedurid. Raudteetranspordi käsutuses on praegu uued, ökonoomsemad

veduriliigid — mootor- ja elektrivedurid. Märkimisväärsed kulud, mida ühiskond seoses sellega kandis, tehti kiiresti tasa tänu tööviljakuse tõusule, kütuse kokkuhoiule ja muude tootmiskulude vähenemisele.

T o o t m i s k ä i b e f o n d i d hõlmavad töö objekte — toorainet, materjale, kütust, remondiks vajalikke tagavaraosi, kiiresti kuluvaid instrumente, majanduslikku inventari ja lõpetamata toodangut. Töö objektid tarbitakse ühe tootmistsükli vältel, nende väärtus kandub valmisproduktile üle otsekohe ja täielikult. Pärast kauba müümist kasutatakse osa saadud rahast jällegi tooraine, materjalide, kütuse ostmiseks.

Oma liikumisel on tootmiskäibefondid tihedalt seotud ringlusfondidega. Nad lähevad pidevalt üle teineteiseks. Seepärast käsitletakse majanduslikus praktikas tootmiskäibefondidesse ja ringlusfondidesse mahutatud vahendeid kui üht tervikut — k ä i b e v a h e n d i t e n a.

Käibevahendid kaetakse ettevõtte enda vahenditega ulatuses, mis tagab tema pideva, püsiva vajaduse. Vahendite vajaduse ajutine suurenemine (tooraine, materjalide ja kütuse sesoonsete varude loomine, toodangu ärasaatmise ja selle kinnimaksmise tähtaegade erinevus jne.) kaetakse pangakrediitide arvel, mida antakse teatud ajaks ja protsendi tasumise eest. Vahendite struktuuri vt. järgneval skeemil:

ISEMAJANDAVA ETTEVÕTTE VAHENDITE STRUKTUUR

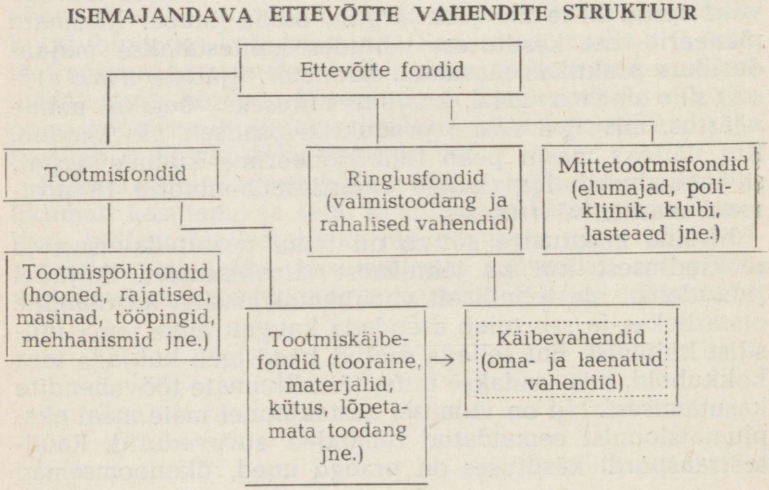

Üksikute ettevõtete käsutuses olevad tootmisfondid moodustavad sotsialistliku ühiskonna materiaalse rikkuse põhilise ja kõige tähtsama osa. NSV Liidus oli 1969. aasta alguseks tootmispõhifonde ja materiaalseid käibevahendeid rohkem kui 530 miljardi rubla ulatuses. Selle arvu taga seisavad kümned tuhanded tehased, vabrikud, kaevandused, ehitusobjektid, raudteed ja muud materiaalsed väärtused. Ühiskonnal on väga oluline kasutada rahvamajanduse tootmisfonde kõige ratsionaalsemalt ja ökonoomsemalt, ühtlasi aga ka kõige efektiivsemalt. See oleneb peamiselt ettevõtte ning iga tema tsehhi, jaoskonna ja brigaadi majanduslikust tegevusest.

Tootmisfondide parema kasutamise teed

Tootmisfondide koosseisus kuulub peamine koht põhifondidele. 1968. aasta lõpuks oli meie maal tootmispõhifonde rohkem kui 390 miljardi rubla ulatuses. Toodangu suurendamiseks peab ühiskond pidevalt ehitama uusi vabrikuid, tehaseid, elektrijaamu, kaevandusi ja laiendama tegutsevaid ettevõtteid. See nõuab hiiglasuuri kapitaalmahutusi. Kuid on olemas ka teine tee toodangu suurendamiseks. See seisab juba olemasolevate põhifondide paremas kasutamises. Nii võib meie maa tingimustes saada täiendavalt miljon tonni terast, kui suurendada terasetoodangut tegutsevates ettevõtetes olemasolevate seadmete parema kasutamise arvel ühe protsendi võrra või kui ehitada keskmise suurusega metallurgiatehas. Ühiskonnale on muidugi esimene tee palju kasulikum. Ta ei pruugi sel juhul teha paljudesse miljonitesse ulatuvaid kapitaalmahutusi. Säästetud vahendid võib suunata muudeks tootmisalasteks vajadusteks või siis kasutada töötajate elatustaseme tõstmiseks. Lisaks sellele muutub metall odavamaks, sest tootmisvõimsuste parema kasutamisega kaasneb üldreeglina tööviljakuse kasv ja materiaalsete ressursside kokkuhoid.

Põhifondide kasutamise näitajaks on fonditootlikkus. See väljendab toodangu väljalaset tootmisfondide ühe rubla kohta. Fonditootlikkust võib esitada ka valemi kujul, mis on toodud lk-l 271.

MIDA ANNAB
TOOTMISFONDIDE
TOOTLIKKUSE
TÕSTMINE

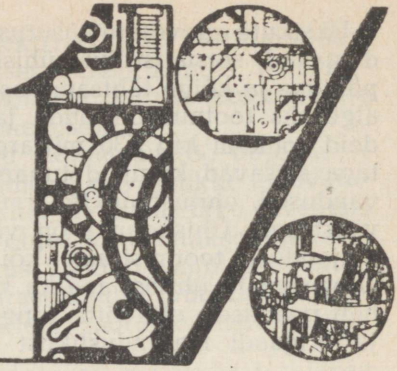

VÕRRA

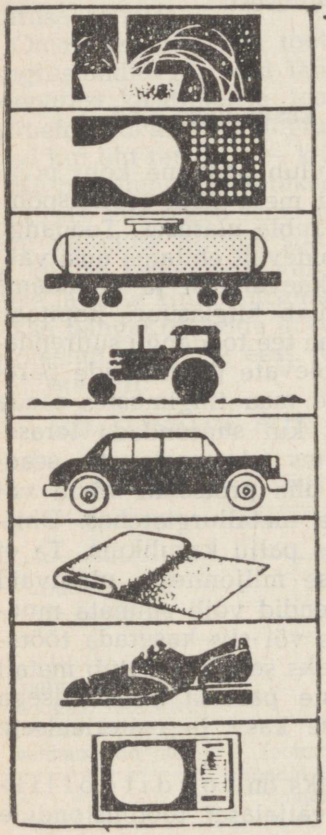

Teras —
üle 1 miljoni tonni

Elektrienergia —
peaaegu 7 miljardit kilovatt-tundi

Nafta —
üle 3 miljoni tonni

Traktorid —
peaaegu 4500 tk.

Autod — üle
8000 tk.

Riie — ligemale
90 miljonit ruutmeetrit

Jalatsid —
üle 6 miljoni paari

Televiisorid —
66 000 tk.

$$FT = \frac{T}{F},$$

kus FT — fonditootlikkus,
T — toodang,
F — tootmisfondid.

Alles hiljaaegu täheldati NSV Liidu tööstuses fonditootlikkuse mõningat langust. Selle puuduse kõrvaldamine võimaldab tõsta tootmise efektiivsust ja parandada rahva heaolu.

Ettevõtetel on suuri võimalusi toodangu väljalaske suurendamiseks olemasolevate tootmisfondide alusel. Fonditootlikkuse suurendamiseks on vaja anda täielikult ekspluatatsiooni ülesseadmata seadmeid, mittevajalikke ja liigseid masinaid aga müüa teistele ettevõtetele, kes neid vajavad. Seadmete seisakuid võib vähendada remondi kiirendamise ja selle kvaliteedi tõstmise ning ettevõtete materiaal-tehnilises varustamises esinevate organisatsioonilist ja tehnilist laadi häirete likvideerimise teel. Suured reservid peituvad seadmete kasutamise vahetuste arvu suurendamises. Tihtipeale kasutatakse seadmeid keskmiselt ainult poolteise vahetuse jooksul ööpäevas. Häid tulemusi on võimalik saavutada ka masinate töökiiruse suurendamise, tootmisprotsesside kiirendamise jne. teel.

Ettevõtete iseseisvuse ja nende rahanduslike võimaluste laiendamine avab soodsad perspektiivid fonditootlikkuse tõstmiseks. Ettevõtetel on võimalik omaenda vahendite ja krediitide arvel õigeaegselt asendada vananenud tehnikat uuega, võtta tarvitusele abinõusid seadmete moderniseerimiseks neil juhtudel, kui see majanduslikult end õigustab. Ühtlasi suurendab põhitootmisfondide ja käibevahendite eest tasumine märgatavalt ettevõtete huvi nende parema kasutamise vastu.

Pärast üleminekut uutele töötingimustele kasvab enamikus ettevõtetes toodang märksa kiiremini kui tootmisfondide maksumus. See saavutati tänu põhifondide efektiivsemale kasutamisele, tooraine, materjalide ja kütuse varude suhtelisele vähendamisele, käibevahendite käibe kiirendamisele jne.

Toodangu omahind

Omahind kujutab endast ettevõtte kulutusi toodangu valmistamiseks, kusjuures neid väljendatakse rahavormis. Teiste sõnadega, omahind on see, mis ettevõttele toodang maksma läheb. Omahinda kuuluvad äratarvitatud tooraine, materjalide, kütuse, energia jne. väärtus, masinate, hoonete ja rajatiste ülekantud väärtus (amortisatsioonieraldised); palga väljamaksmisega seotud kulutused. Omahinda arvatakse ka ettevõtte kulutused, mis on seotud toodangu realiseerimisega, samuti mõningad puhastulu elemendid (eraldised sotsiaalkindlustusfondi).

Tootmise planeerimise ja majandusliku stimuleerimise uue süsteemi tingimustes ei kinnita kõrgemalseisvad organid ettevõtte toodangu omahinna plaani. See aga ei tähenda sugugi, et toodangu omahinna näitaja oma tähtsuse kaotab. Omahinna planeerimise ja analüüsita ei saa ükski ettevõte läbi. Ilma selleta pole võimalik majanduslikult põhjendatud majandamine. Ettevõtte tootmis- ja realiseerimiskulude vähendamine on kasumi suurendamise peamine tee. Iga sotsialistlikust tootmisest osavõtja peab andma oma panuse toodangu omahinna alandamisse.

Omahinna alandamise teed

Omahinna alandamise seisukohalt on otsustav tähtsus tööviljakuse tõstmisel. Ent tööviljakuse kasvu tuleb kõrvutada palga kasvuga. Kui näiteks toodang ühe töötaja kohta suurenes mingis ettevõttes 20 protsendi võrra ja keskmine palk tõusis samuti 20 protsenti, siis jääb toodanguühikule langev palgakulu muutumatuks ja omahind selle elemendi osas ei alane. Toodangu omahinna alandamisel on tähtsaks tingimuseks, et tööviljakus kasvaks palgaga võrreldes kiiremini.

Toodangu omahinna alandamise tähtsaks teeks on materiaalsete ressursside kokkuhoid. See võimaldab mitte ainult tootmist odavamaks muuta, vaid ka kokkuhoitud materjalidest täiendavat toodangut valmistada. Direktiivid viie aasta (1966—1970) plaani kohta

seavad suured ülesanded materiaalsete ressursside parema kasutamise alal. Kulude vähendamise arvel peame 1970. aastal kokku hoidma 8 miljonit tonni musta valtsmetalli, 85 miljonit tonni tingkütust, 40—50 miljardit kilovatttundi elektrienergiat. Selle ülesande täitmiseks on vaja resoluutselt võidelda praagi ja muude kadudega, rakendada kõige ökonoomsemaid toodete konstruktsioone, tagada, et toorikud vastaksid enam-vähem valmistoodete mõõtmetele ja kujule, ulatuslikumalt kasutada odavaid aseaineid, tootmisjäätmeid jne. Suurt organiseerivat osa peavad etendama materiaalsete ressursside kulunormid. Neid ei tohi kehtestada silma järgi, kogemuslik-statistilisel teel, vaid sügava, teaduslikult põhjendatud kalkulatsiooni abil.

On olemas ka teised omahinna alandamise teed — põhifondide parem kasutamine, tootmise teenindamise ja juhtimisega seotud kulutuste vähendamine jne. Omahinna alandamise teede ja reservide analüüsimisel tuleb arvesse võtta iga ettevõtte, tsehhi, jaoskonna spetsiifilisi iseärasusi.

Ent poleks õige käsitleda omahinna alandamist omaette eesmärgina, taotledes seda ükskõik milliste vahenditega. Ei tohi näiteks alandada omahinda toodangu kvaliteedi halvenemise arvel: kasu asemel saaks ühiskond sel juhul kahju. Samuti tuleb arvesse võtta kapitaalkulutuste ulatust, mis on vajalikud omahinna alandamise abinõude rakendamiseks. Omahinna alandamisest saadav kokkuhoid peab täiendavad kapitaalmahutused lühima ajaga tasa tegema.

Puhastulu ja kasum

Omahind on toodangu väärtuse ühe osa rahaline väljendus. Väärtuse teise osa moodustab p u h a s t u l u (ehk lisaprodukti väärtus).

Puhastulu luuakse sotsialistlikust tootmisest osavõtjate tööga lisaks väärtusele, mis makstakse neile välja palga näol. Majanduslikus praktikas omandab puhastulu mitmesugused vormid. Osa puhastulust kuulub sotsiaalkindlustusfondi eraldiste näol toodangu omahinda. Teine puhastulu osa läheb niinimetatud k ä i b e m a k s u n a otseselt kogu ühiskonna käsutusse. Ent puhastulu kõige tähtsamaks vormiks on k a s u m. Kasum kujutab endast ettevõtte

toodangu müügihinna ja selle toodangu omahinna vahet.

Sotsialismi kodanlikud arvustajad väidavad, et kasum olevat omane ainult kapitalistlikule majandussüsteemile. Asjaolus, et sotsialismimaades kasutatakse kasumit, püüavad nad näha kapitalistlike majandamismeetodite ülevõtmist. Säärased väited on tõest kaugel. Tegelikult pole kasum sotsialismi loomusega, sotsialistliku majandusega vastuolus, sest sotsialistlik tootmine on kaubatootmine.

Ühtlasi aga erineb sotsialismi tingimustes saadav kasum nii oma sisult kui ka osatähtsuselt kapitalistlikus majanduses esinevast kasumist tunduvalt. Kasum sotsialismi tingimustes ei väljenda enam ekspluateerimissuhteid ega pole võõra töö tulemuste omastamise vorm. Kasum on siin puhastulu vorm, kusjuures selle loovad töötajad ja seda kasutatakse nende huvides. Kasum väljendab kogu ühiskonna ettevõtete kollektiivide ja üksikute töötajate sotsialistlikke tootmissuhteid.

Sotsialistlikus majanduses pole kasum enam tootmise määrav eesmärk. Sealjuures säilitab ta oma tähtsuse ettevõtete majandusliku tegevuse kokkuvõtliku näitajana ja selle parandamise olulise materiaalse stiimulina. Mida madalam on hinnaga võrreldes toodangu omahind, seda suurem on ettevõtte kasum, seda intensiivsem on kollektiivi täiendav materiaalne stimuleerimine ja seda suurem on selle efektiivsus.

Sotsialistlike ettevõtete rentaablus

Tuleb vahet teha ettevõtte poolt saadava kasumi summa ja kasuminormi (rentaabluse normi) vahel. Vaatamata oma suurele tähtsusele ei anna üldine kasumisumma veel ettekujutust sellest, kui efektiivselt ettevõte töötab. On tarvis teada mitte ainult seda tulemust, vaid ka neid kulutusi, mille abil see on saadud. Kui näiteks on teada, et ettevõte on suurendanud kasumit 1 miljonilt rublalt 1,1 miljoni rublani, siis ei saa selle alusel veel järeldada, et ettevõte on hakanud paremini töötama. Oluline on, millise hinnaga seda kasumit suurendati, s. o. kuidas on muutunud ettevõtte tootmisfondid. Kasum, mis on kõrvutatud ettevõtte tootmisfondide väärtusega, annabki r e n t a a b l u s e n o r m i. Seda arvutatakse järgmise valemi abil:

$$r' = \frac{R}{F},$$

kus r' — rentaabluse norm,
R — kasumi suurus (mass),
F — tootmisfondide väärtus.

Vana planeerimissüsteemi puhul arvutati rentaabluse norm kasumi ja toodangu omahinna suhtena:

$$r' = \frac{R}{O},$$

kus O — toodangu omahind.

Ent niisugune näitaja ei kajasta täielikult ettevõtte majandusliku tegevuse efektiivsust — sellele ei avalda peaaegu mingit mõju põhitootmisfondide kasutamine. Kasumi ja tootmisfondide väärtuse suhe aga kajastab kõigi ettevõtte ressursside — nii elava töö, materiaalsete ressursside kui ka avansseeritud fondide kasutamise astet. Sellepärast ongi uues majandamissüsteemis võetud ettevõtte rentaabluse normi plaani- ja hindenäitajana kasumi ja tootmisfondide suhe. Kuid üksikute toodete rentaabluse analüüsimiseks on tarvis teada ka kasumi ja toodangu omahinna suhet.

Kasumi jaotamine

Kasumi jaotamisel läheb osa sellest kogu ühiskonna käsutusse (riigieelarvesse), teise osa aga omastab ettevõte ja seda kasutatakse tema enda vajadusteks.

Kasumist kantakse kõigepealt riigieelarvesse fondimaks. NSV Liidu tööstuses moodustab fondimaks tavaliselt 6 protsenti põhifondide ja käibevahendite väärtusest. Fondimaks väljendab kogu ühiskonna ja üksikute ettevõtete majandussuhteid ettevõttele eraldatud üldrahvalike ressursside kasutamisel ja puhastulu jaotamisel. Fondimaksu põhiliseks funktsiooniks on stimuleerida tootmisfondide paremat kasutamist. Tasu maksmine innustab ettevõtet kiiremini saavutama uute seadmete projektvõimsusi, rakendama abinõusid masinate seisakute likvideerimiseks, liigsete seadmete realiseerimiseks jne.

Ühtede või teiste toodanguliikide ülemäära suure rentaabluse puhul võidakse osa kasumist võtta riigieelarvesse

fikseeritud maksete näol. Seejärel maksab ettevõte pangale protsente saadud krediidi eest.

Pärast neid makseid jääb järele puhaskasum (arvestuslik), mis on kolme majandusliku stimuleerimise fondi — tootmise arendamise fondi, materiaalse ergutamise fondi ning sotsiaal-kultuuriliste abinõude ja elamuehituse fondi moodustamise allikaks. Seejärel suunatakse osa kasumist tsentraliseeritud kapitaalmahutuste finantseerimiseks, omakäibevahendite täiendamiseks ja muudeks plaanilisteks üritusteks. Ja lõpuks, kasumi vaba jääk kantakse riigieelarvesse.

Kasumi jaotamist võib illustreerida järgmise skeemi abil:

Bilansiline kasum					
			Arvestuslik kasum		
Fondimaks	Fikseeritud maksed	Krediidi protsent	Majandusliku stimuleerimise fondid	Ettevõtte plaaniliste vajaduste katmine	Vaba jääk

Majandusliku stimuleerimise fondid

Isemajandavas ettevõttes täidavad väga tähtsaid funktsioone majandusliku stimuleerimise fondid, mis luuakse kasumi arvel.

Tootmise arendamise fond luuakse kasumieraldiste, samuti amortisatsioonifondi ühe osa ja liigsete seadmete müügist saadava sissetuleku arvel. Koos pangakrediidiga on see tootmise pidevaks täiustamiseks ja tehniliseks rekonstrueerimiseks vajalike vahendite allikas. Mida edukamalt ettevõte töötab, mida suurem on tema kasum, seda rohkem on selles võimalik tootmist tehniliselt täiustada. Sel juhul avanevad suured võimalused töötajate loova initsiatiivi avaldamiseks.

Materiaalse ergutamise fond on insenertehnilistele töötajatele ja teenistujatele makstavate preemiate ühtseks allikaks. Töölistele jääb preemiate saamise põhiallikaks palgafond. Samal ajal saavad töölised preemiat ka materiaalse ergutamise fondist. Peale selle makstakse materiaalse ergutamise fondist töötajatele tasu ettevõtte üldiste töötulemuste eest, samuti ühekordset tasu silmapaistnud töötajatele. Ettevõtte eduka töö korral võib iga kollektiivi liige saada märkimisväärset palgalisa.

Sotsiaal-kultuuriliste ürituste ja elamuehituse fondi kasutatakse elumajade ning kultuuri- ja kommunaalobjektide ehitamiseks ja remondiks, samuti ettevõtte töötajate kultuurilise ja elukondliku teenindamise parandamiseks.

Need fondid täidavad tähtsat sotsiaal-majanduslikku ülesannet — seostavad töötajate tulud, samuti nende kultuuriliste ja elutarbeliste vajaduste rahuldamise ettevõtte majandusliku tegevuse üldtulemustega. Selle tulemusena suureneb kollektiivi ja tema üksikute liikmete huvi tootmise igakülgse täiustamise vastu. Sealjuures on plaani täitmise eest kehtestatud kõrgemad ergutusfondidesse kasumi eraldamise normid kui plaani ületamise eest. See tähendab, et kõrgemate plaaniülesannete täitmist ergutatakse suuremal määral kui madaldatud plaanide ületamist.

Eri sotsialismimaades on läbiviidava reformi tulemusena kujunenud omad iseärasused kasumi jaotamise ja ergutusfondide loomise konkreetsetes viisides. Ent selles valdkonnas majandusreformi tingimustes toimunud muutuste olemus on üks ja seesama — suurendati ettevõtete õigusi kasumi omastamisel ja selle kasutamisel tootmise edasiarendamiseks ning oma töötajate heaolu taseme tõstmiseks.

Isemajandamine ja hind

Täieliku ja efektiivse isemajandamise organiseerimisel etendavad esmajärgulist osa hulgihinnad. Nende hindadega müüvad ettevõtted oma toodangut ja ostavad vajalikke tootmisvahendeid. Põllumajanduses etendab ettevõtte hulgihinna osa riigi poolt kolhoosidelt ostetavate saaduste kokkuostuhind ja sovhooside saaduste realiseerimishind.

Hulgihind peab vastama üldistele nõuetele, mis sotsia-

listlikus majanduses hinnale esitatakse: kajastama ühiskondlikult vajalikke töökulutusi, stimuleerima kõige efektiivsemate toodete valmistamist ja tarbimist, mõjutama aktiivselt üksikute kaupade nõudmise ja pakkumise vahekorda. Ühtlasi aga on tal ka omad erilised ülesanded. Just ettevõtte hulgihinna kaudu peab ühiskond tagama tootmiskulude asendamise ja kasumi igale normaalselt töötavale ettevõttele. Kõrgendatud hinna puhul kujunevad ettevõttele eriti soodsad tingimused. Ta saab erilise vaevata suurt kasumit. Seevastu toodete liiga madalad hinnad võivad viia selleni, et kõigist kollektiivi jõupingutustest hoolimata ettevõte töötab kahjumiga. Kasum, mis lülitatakse ettevõtte hulgihinna koosseisu, peab olema piisav fondimaksu tasumiseks, ettevõtte muude kohustuste täitmiseks ja majandusliku stimuleerimise fondide moodustamiseks.

Mitmes tootmisharus erinevad samalaadset toodangut valmistavate ettevõtete kulud suuresti. Need erinevused on suurel määral tingitud looduslikest ja mõningatest teistest tingimustest, mis ei sõltu üksikute tootmiskollektiivide jõupingutustest. Sel juhul on võimalik kehtestada *arvestushinnad* umbes ühesugustes majandamistingimustes asuvate ettevõtete gruppidele. Selle toodangu tarbijatele peab hind olema ühesugune. Teistel juhtudel kasutatakse ettevõtte isemajandamise tugevdamiseks fikseeritud makseid.

Mõningatele toodanguliikidele (peamiselt tarbeesemed) on peale ettevõtte hulgihinna kehtestatud ka *tööstuse hulgihinnad*. Nende hindadega antakse kaubad tööstusest kaubandusse. Tööstuse hulgihinna ja ettevõtte hulgihinna vahe moodustab niinimetatud käibemaksu, samuti turustusorganisatsiooni kasuks tehtava hinnakõrgendi. Käibemaks on ainult nime järgi maks. Põhiliselt kujutab ta endast osa puhastulust, mille on loonud erinevate rahvamajandusharude töötajad ja mille ühiskond kui tervik omastab.

Kaupadele, mis realiseeritakse elanikkonnale riikliku ja kooperatiivkaubanduse kaudu, on kehtestatud *jaehinnad*. Jaehind erineb tööstuse hulgihinnast kaubandusliku hinnakõrgendi võrra, mille arvel kaetakse kaubandusorganisatsioonide kulud ja kujuneb nende kasum.

Üldiselt võib tööstusliku tootmise produkti hinna struktuuri kujutada järgmiselt:

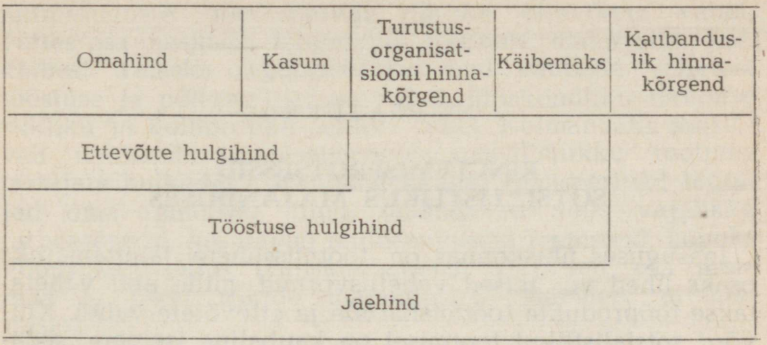

Hindade süsteem on selleks tulipunktiks, kuhu koonduvad nii ühiskonna, ettevõtte kui ka töötajate huvid. Seepärast etendab mitmesugustele produktidele teaduslikult põhjendatud hindade kehtestamine tähtsat osa rahvamajanduse ja tema alglüli — ettevõtte plaanilisel juhtimisel. Hinnakujundamise täiustamise põhisuunaks, nagu märgitakse NLKP programmis, on hindade lähendamine ühiskondlikult vajalikele töökulutustele, kulutuste asendamine ja igale normaalselt töötavale ettevõttele vajaliku kasumi tagamine.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Milles on isemajandamise olemus?
2. Missugust mõju isemajandamise arendamisele avaldab praegune majandusreform?
3. Millised on tootmispõhifondide ja käibevahendite parema kasutamise teed?
4. Mida annab ühiskonnale ja ettevõtte kollektiivile rentaabluse tõstmine?

XV PEATÜKK

RINGLEMISPROTSESSID SOTSIALISTLIKUS MAJANDUSES

Igasuguses ühiskonnas on tootmissuhete lahutamatuks osaks ühed või teised vahetusvormid, mille abil vahetatakse tööprodukte tootmisharude ja ettevõtete vahel. Kuivõrd sotsialistlikul tootmisel on kaubaline iseloom, sedavõrd on eri tootjate majanduslike seoste konkreetseks vormiks kaubavahetus. Kaubavahetust vahendab raha. Seepärast toimub kaupade liikumine sotsialistlikus ühiskonnas kaubaringluse vormis, s. o. leiab aset kaupade ostu ja müügina. Kaubaringlus ja mitmesugused rahaliste vahendite liikumise vormid moodustavad üheskoos sotsialistliku ühiskonna *ringlussfääri*, mis etendab eluliselt tähtsat osa rahvamajanduse arendamisel. Hästi korraldatud ringlussfääri funktsioneerimine, s. o. kaubandusettevõtete, materiaal-tehnilise varustamise organisatsioonide, pankade, finantsorganite jne. hea töö on sotsialistliku majanduse arendamisel suure tähtsusega. See määrab paljus ära ka tootmise normaalse, häireteta arenemise ning töötajate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamise astme.

1. KAUBANDUS SOTSIALISMI TINGIMUSTES

Kaubanduse osa sotsialistlikus majanduses

Kaubaringlus, kaupade ostu ja müügi protsess toimub erilise rahvamajandusharu kaudu, mida nimetatakse kaubanduseks. Selle tõttu, et kogu kaubakäive on kontsentreeritud spetsiaalsetesse kaubandusorganisatsioonidesse, kiireneb märgatavalt vahetusprotsess ning ühiskond säästab märkimisväärseid rahalisi ja materiaalseid vahendeid.

Kaubandusorganisatsioonid täidavad sotsialistlikus ühiskonnas mitut tähtsat majanduslikku funktsiooni. Esiteks

esinevad nad tootmisvahendite vahetuses vahendajatena mitmesuguste tootmisharude riiklike ettevõtete vahel, võttes osa masinate, tööpinkide, tooraine, materjalide jne. käibest. Teiseks organiseerivad nad kaupade vahetust tööstuse ja põllumajanduse vahel, ühiskondliku tootmise riikliku ja kolhoosliku sektori vahel. Kolmandaks seostavad kaubandusorganisatsioonid sotsialistlikku tootmist tarbijate hulkadega. Kaubanduse abil realiseerivad töötajad oma rahalised tulud, omandavad neile vajalikke tarbeesemeid, kasutavad mitmesuguseid teenuseid. Lõpuks võtab kaubandus (väliskaubandus) aktiivselt osa meie maa ja teiste riikide majanduslike sidemete arendamisest.

Realiseerides tootmisvahendeid ja tarbeesemeid, võimaldab seega kaubandus sotsialistlikel tootjatel (tehastel, vabrikutel, sovhoosidel ja kolhoosidel) tootmist uuendada ja laiendada, töötajail aga oma materiaalseid ja kultuurilisi vajadusi rahuldada.

Öeldust on selge, et kaubandusorganisatsioonide tegevus on sotsialistliku taastootmise protsessi lahutamatu ja tähtis moment.

Mille poolest erineb sotsialistlik kaubandus kapitalistlikust kaubandusest

Kaubandus sotsialismi tingimustes erineb printsipiaalselt kaubandusest kapitalistlikus ühiskonnas, kus kaubanduse materiaalseks baasiks on kapitalistlik tootmine, kaubandus ise aga esineb eraettevõtluse sfäärina. Meil aga on kaubanduse materiaalseks aluseks ühiskondlik tootmine nii linnas kui maal ja seda arendavad põhiliselt sotsialistlikud kaubandusorganisatsioonid — riiklikud ja kooperatiivsed. Ainult väikese osa kaubakäibest realiseerivad üksikud töötajad kolhoositurgudel.

Sotsialistlikku kaubandust arendatakse plaanipäraselt. Riik planeerib kaubakäibe mahtu, hindade taset, kaubandusvõrgu arengut, kaubavarude jaotamist, ringluskulusid, mis võimaldab ühiskonnal selles tegevussfääris märkimisväärselt tööd kokku hoida. Kui kapitalistlikes maades langeb kaupade hinnast ringluskuludele 35—50 protsenti, siis meie jaekaubanduses moodustavad ringluskulud keskmiselt vähem kui 7 protsenti kaupade müügihinnast. Ring-

luskulude süstemaatiline vähendamine on jaehindade alandamise üks tingimusi. Mõistagi ei tule ringluskulude kokkuhoidu saavutada töötajate teenindamise kvaliteedi halvendamise arvel, vaid progressiivsete kaubandusvormide juurutamise, palju jõukulu nõudvate protsesside mehhaniseerimise, veokulude vähendamise jne. teel.

Kaubanduse arendamise tähtsaks iseärasuseks sotsialismi tingimustes on laiade töörahva hulkade ostujõulise nõudmise järjekindel kasv. Ostujõuline nõudmine rajaneb sotsialistliku tootmise laiendamisel. See tagab kaubakäibe mahu pideva ja kiire kasvu. Kui 1940. aastal moodustas riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekaubakäibe maht 17,5 miljardit rubla, 1950. aastal 36 miljardit, 1960. aastal 78,6 miljardit, siis 1969. aastal oli see 142,8 miljardit rubla; 29 aasta jooksul suurenes jaekaubakäive rohkem kui 8-kordseks.

Kaubaringluse vormid ja kaubanduse liigid

Kaupade liikumine ringlussfääris toimub sotsialismi tingimustes mitme kanali kaudu, kusjuures igal kanalil on omad iseloomulikud jooned.

Riiklikus tööstuses loodavate tootmisvahendite põhiline osa realiseeritakse hulgihindadega materiaal-tehnilise varustamise organisatsioonide kaudu. Praegu on meie maal üle 4000 varustus- ja turustusorganisatsiooni ning baasi, tootmis-tehnilise otstarbega toodangu käive aga moodustab üle 170 miljardi rubla aastas. Selle kaubaringluse vormi põhiülesandeks on tehaste, vabrikute, ehituste ja teiste ettevõtete häireteta varustamine tootmisvahenditega vastavalt tootmisplaani ülesannetele. Majandusreform muutis mitmeti materiaal-tehnilise varustamise organiseerimist. Sotsialistlikele ettevõtetele on antud suuremad õigused mittevajalike (liigsete) tootmisfondide realiseerimisel, tellijate ja hankijatega otseste sidemete loomisel. Mõningate seadmete ja materjalide alal minnakse üle fondidejärgselt varustamiselt hulgikaubandusele.

Teiseks sotsialistliku ühiskonna kaubakäibe vormiks on põllumajandussaaduste riiklik kokkuost kolhoosidest ja sovhoosidest. Tsentraliseeritud toor- ja toiduainete fondi kujundamine plaanilise kokkuostu teel on rahvamajanduse plaanipärase arenemise

vajalikuks tingimuseks. Põllumajandussaaduste varumise süsteemi täiustamisel olid ülisuure tähtsusega NLKP Keskkomitee 1965. aasta märtsipleenumi otsused. Kokkuostu kindlate plaaniülesannete kehtestamine mitmeks aastaks ja kokkuostuhindade märkimisväärne tõstmine tagavad ühiskonna huvide vajaliku ühendamise kolhooside ja sovhooside huvidega.

Väga oluliseks kaubakäibe vormiks on rahvatarbeesemetega kauplemine. Selle põhiülesandeks on viia kaupu kiiremini tarbijateni — laiade töörahvahulkadeni, hoolitseda nende vajaduste täielikuma ja parema rahuldamise eest. Seepärast peavad kaubandusettevõtted pidevalt uurima tarbijate soove ja maitset, esitama vastavaid nõudmisi tootmisele, aktiivselt kaasa aitama kaupade sortimendi laiendamisele ja kvaliteedi parandamisele, samuti järjekindlalt täiustama ostjate teenindamise kultuuri. Eriti suuri võimalusi tootmise aktiivseks mõjutamiseks on saanud kaubandusorganisatsioonid tänu tööstusettevõtetega loodavate otseste sidemete süsteemile.

Tarbeesemetega kauplemist arendavad meil riik, tarbijate kooperatiivid, samuti kolhoosid ja kolhoosnikud. Juhtiv koht kuulub riiklikule kaubandusele, kellele langeb üle kahe kolmandiku kogu meie maa jaekaubakäibest. Tarbijate kooperatiivid, kelle kaubandusvõrk asub maakohtades, müüvad põhiliselt samuti riiklike ettevõtete toodangut. Peale selle realiseerivad tarbijate kooperatiivid komisjonitasu eest kolhooside ja kolhoosnikute toodangut.

Riiklik ja kooperatiivkaubandus moodustavad planeeritava turu, kus kaubakäibe maht ja hindade tase kehtestatakse riikliku plaani alusel. Nendele kahele kaubanduse liigile langeb üle 97 protsendi kogu meie maa jaekaubakäibest.

Meie maa kaubakäibes etendavad teatavat osa ka kolhoositurud. Kolhoosid ja kolhoosnikud (samuti isiklikku abimajandit omavad töölised ja teenistujad) müüvad kolhoositurgudel oma toodangu ülejääke vabalt kujunevate hindadega. Seda kaubandust riik otseselt ei planeeri, kuid mõjutab kaudselt sellega, et sõlmib kolhoosidega lepinguid turule toodavate kaupade mahu ja müügile laskmise tähtaegade kohta, peamiselt aga paralleelselt analoogiliste kaupade müümise teel kindlate riiklike hindadega. Kolhoosikaubanduse olemasolu on majandusli-

kult otstarbekohane esiteks sellepärast, et toodangu ülejääkide vaba müük tuleneb kooperatiiv-kolhoosliku omanduse iseärasustest ja töötajate isiklike abimajandite säilimisest, teiseks sellepärast, et see parandab linnade ja töölisasulate elanikkonna varustamist põllumajandussaadustega.

Sotsialistliku kaubanduse eriliigiks on väliskaubandus, mida meie riik arendab nii sotsialistlike kui ka kapitalistlike maadega. NSV Liidu majanduslikud sidemed välisriikidega arenevad pidevalt. Väga kiiresti kasvab väliskaubanduse käibe maht, ja seda eriti sotsialistliku maailmasüsteemi maadega. Nii näiteks suurenes see ajavahemikul 1946—1968 peaaegu 15-kordseks. Veelgi suurema ulatuse võtab sotsialistlike maadega arendatav kaubandus seoses tootmise spetsialiseerimise ja koopereerimise järjekindla arendamisega. Selle kõrval laiendab meie maa väliskaubanduslikke sidemeid Aasia ja Aafrika arenevate maadega ja nende kapitalistlike riikidega, kes tahavad meiega kaubelda võrdõiguslikkuse ja vastastikuse kasulikkuse printsiipide alusel.

Väliskaubandust arendatakse riikliku monopoli alusel, mis tähendab seda, et riigil on ainuõigus sõlmida kaubanduslepinguid ja tehinguid välisriikide ja -firmadega. Väliskaubanduse monopol garanteerib meie siseturu stabiilsuse, kaitseb seda kapitalistliku stiihia mõju eest, tagab meie maa väliskaubanduslike sidemete arenemise plaanipärasuse.

2. SOTSIALISTLIKU ÜHISKONNA RAHANDUS

Sotsialistlik finantssüsteem

Kaubatootmise ja kaubaringluse olemasolu tingib sotsialistlikus ühiskonnas rahaliste suhete säilimise.

Iga sotsialistliku ettevõtte, rahvamajandusharu ja kogu ühiskonna tootmistegevus kajastub rahaliste vahendite liikumises. Varem tehtud, asjastatud töö kulu esineb rahakuluna, mis on seotud masinate, tööpinkide, tooraine, materjalide ja kütuse ostmisega, elektrienergia eest tasumisega jne.; vajaliku elava töö kulu esineb palgakuluna ja arvutistena palgalt. Ettevõttes loodav lisaprodukt realiseeritakse ja jaotatakse samuti raha vormis. Tootmise

tulemus esineb lõppkokkuvõttes toodangu realiseerimisest saadava rahalise sissetulekuna. Seepärast hõlmab iga ühiskondliku tootmise lüli majanduslik tegevus tingimata rahanduslikku külge — rahaliste fondide moodustamise ja kulutamise protsesse. Sealjuures on see kehtiv nii materiaalse sfääri ettevõtete kui ka mittemateriaalse sfääri organisatsioonide ja asutuste tegevuse kohta.

Rahaliste vahendite eri fondide moodustamise ja kulutamise kaudu arvestab ja kontrollib sotsialistlik riik plaanipäraselt nii üksikute ettevõtete ja majandusharude tegevust kui ka kogu ühiskondliku produkti ja natsionaalse tulu tootmist ja jaotamist.

Meie maa finantssüsteem sisaldab riiklike ja kolhooslik-kooperatiivsete ettevõtete rahandust, majandusharude rahandust ja sotsialistliku riigi rahandust. Sotsialistlikul finantssüsteemil on plaanipärane iseloom ja seda kasutatakse ühiskondliku rikkuse pidevaks suurendamiseks ja rahva elutingimuste parandamiseks.

Riigieelarve kui meie maa põhiline finantsplaan

Sotsialistliku rahanduse süsteemis etendab juhtivat osa riigieelarve. Riigieelarve kujutab endast rahaliste vahendite tsentraliseeritud fondi, mida moodustab ja kasutab sotsialistlik riik. Riigieelarvesse kontsentreerub ühiskonna rahaliste vahendite põhiosa. Riigieelarve kaudu mahutatakse tohutuid summasid rahvamajandusse, jaotatakse plaanipäraselt ümber vahendeid majandusharude ja meie maa eri piirkondade vahel, finantseeritakse teaduse, kultuuri, kunsti arendamist, tugevdatakse riigikaitset, antakse finantsabi kolhoosidele ja teistele kooperatiivsetele ettevõtetele. Sellepärast on *riigieelarve meie maa põhiline finantsplaan*, mis hõlmab sotsialistliku ühiskonna natsionaalse tulu suurema osa jaotamist ja kasutamist.

Sotsialistlik riik on meie maa tootmisvahendite suurema osa omanik. Seepärast kujunevad siin riigieelarve *tulud* peamiselt riiklikes ettevõtetes loodava puhastulu arvel. Need tulud laekuvad riigieelarvesse käibemaksuna, fondimaksuna ja muude kasumieraldistena, sotsiaalkindlustussummadena ning mõningate teiste kanalite kaudu. Teatud osa oma puhastulust (käibemaksu näol) kannavad riigieel-

arvesse üldriiklikeks vajadusteks ka kolhooslik-kooperatiivsed ettevõtted. Üldse moodustavad sotsialistlike ettevõtete maksed üle 90 protsendi kogu riigieelarve tuludeosast ja ainult väikeses ulatuses (vähem kui 9 protsenti) kujunevad riigieelarve tulud elanikkonnalt võetavate maksude ja muude maksete arvel. Seoses elanikkonnalt võetavate maksude järkjärgulise kaotamisega väheneb selle artikli osatähtsus riigieelarve tuludeosas iga aastaga.

Sotsialistliku riigi eelarve iseärasused tulevad eriti kujukalt esile, kui vaadelda riigieelarve kuludeosa. Meie riigieelarve k u l u d e põhiartikliteks on rahvamajanduse ning sotsiaalsete ja kultuuriliste ürituste finantseerimine. Riigieelarve vahendite arvel ehitatakse uusi tehaseid, vabrikuid, transpordimagistraale, elektrijaamu, tehakse maaparandustöid, rekonstrueeritakse tegutsevaid ettevõtteid jne.; riigieelarve vahendid suunatakse tervishoiu, hariduse, teaduse ning kultuuri finantseerimiseks, samuti pensionide, toetuste ja stipendiumide väljamaksmiseks. Riigieelarve kulud, mis on ette nähtud rahvamajanduse arendamiseks ja töötajate elatustaseme tõstmiseks, suurenevad pidevalt. Üldse kasutati NSV Liidu 1968. aasta riigieelarves selleks otstarbeks üle 78 protsendi kõigist riigieelarve kuludest. See tõendab, et sotsialistliku riigi eelarve teenib rahva huve.

Teatava osa riigieelarve vahenditest suunab sotsialistlik riik meie maa kaitsevõime tugevdamiseks ja valitsemisorganite ülalpidamiseks. Peale selle annab meie riik eelarve vahendite arvel majanduslikku abi sotsialistlikele riikidele ja arenevatele maadele, et tugevdada nende sõltumatut rahvuslikku majandust.

Riigieelarve edukas kujundamine ja kasutamine sõltub lõppkokkuvõttes sotsialistlike ettevõtete tootmis- ja finantsalasest tegevusest. Plaaniülesannete täitmine tootmise ja kasumi kasvu alal on aluseks sellele, et ettevõtted ja tootmisharud oma kohustused riigieelarve suhtes õigeaegselt ja täielikult täidavad. Sellepärast on kõigi sotsialistliku rahvamajanduse lülide tähtsaks ülesandeks ellu viia ranget kokkuhoiurežiimi, võidelda ebaperemehelikkusega, liigsete kuludega, praagi ja teiste kadudega ning pidevalt otsida tootmisreserve.

Krediidisuhete osa

Üheks raha liikumise tähtsaks vormiks sotsialistlikus ühiskonnas on krediit. Krediidi kaudu jaotatakse ümber ajutiselt vabad rahalised vahendid mitmesuguste ettevõtete ja rahvamajandusharude vahel. Krediidisuhete vajalikkus on tingitud sellest, et majanduslikus tegevuses ei lange sotsialistlikel ettevõtetel ühte raha laekumise ja raha kulutamise aeg. Ühtedel ettevõtetel kujuneb näiteks pärast suure kaubapartii müümist ajutiselt vaba, kasutamata raha, kuna teised ettevõtted vajavad mingiks tähtajaks täiendavaid vahendeid, et tagada taastootmise protsessi pidevus. NSV Liidu krediidiasutused, kelle hulgas kuulub põhiline koht Riigipangale, mobiliseerivad ettevõtete, asutuste, kolhooside ja elanikkonna ajutiselt vaba raha ja annavad seda ajutiseks kasutamiseks nendele ettevõtetele ja majandusharudele, kes peavad oma rahalisi ressursse ajutiselt täiendama. Selle tõttu ei jää ajutiselt vabad rahasummad kasutamata, vaid nad tõmmatakse aktiivsesse majanduskäibesse, mis kiirendab loomulikult laiendatud taastootmise tempot.

Sotsialistlikus ühiskonnas esineb krediit rahavormis ja seda annavad ainult riiklikud krediidiasutused. See annab krediidile plaanilise ja sihipärase iseloomu, muudab krediidi sotsialistliku majanduse arendamise võimsaks hoovaks.

Kõik riiklikud ettevõtted ja kolhoosid hoiavad oma vabad rahasummad Riigipanga kontodel. Sinna koonduvad ka eelarveliste organisatsioonide reservid ja (hoiukassade kaudu) elanikkonna ajutiselt vaba raha. Niisiis kontsentreerib Riigipank enda kätte kõik meie maa krediidiressursid. Riigipank annab ka laenu ettevõtetele ja asutustele, kes vajavad täiendavaid vahendeid. Sealjuures kontrollib Riigipank, kuidas ettevõtted omavahendeid kasutavad, krediiti annab aga vastavalt tootmis- ja realiseerimisplaani ülesannetele. Järelikult on krediit sotsialismi tingimustes ühtse rahvamajandusplaani üks koostisosi, tootmise mõjutamise tähtis tegur.

Olenevalt laenu tähtajast ja ka sihtotstarbest jagunevad laenud, mida Riigipank sotsialistlikele ettevõtetele annab, lühiajalisteks ja pikaajalisteks.

Lühiajalised laenud (antakse tavaliselt tähtajaga kolm kuni kuus kuud) on määratud ettevõtete käibevahendite täiendamiseks. Igal isemajandaval ettevõttel on teatud ulatuses omakäibevahendeid. Täiendavaid vajadusi aga, mis on seotud näiteks sellega, et hooajal on tarvis suurendada toorainevarusid, et tellijatelt raha saamise aeg ei lange ühte hankijatele maksmise ajaga jne., rahuldatakse laenatud vahendite — Riigipanga lühiajaliste laenude arvel. Käibevahendite täiendamine lühiajalise krediidi arvel tagab tootmisprotsessi pidevuse ja kiirendab tootmise arengutempot. Lühiajaline krediit on üheks tähtsaks vahendiks, mis võimaldab kontrollida ettevõtete tootmis- ja finantsalast tegevust. Enne laenu andmist kontrollib Riigipank hoolikalt omakäibevahendite seisukorda, seda, kuidas ettevõte täidab rahvamajandusplaani kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid näitajaid.

Pikaajalised laenud antakse mõneks aastaks või pikemaks ajaks ning neid kasutatakse sotsialistlike ettevõtete põhifondide uuendamiseks ja juurdekasvuks, s. o. uueks kapitaalehituseks, masinapargi uuendamiseks jne. Pikaajalise krediidi põhiallikaks on riigieelarve vahendid. Pikaajalise krediidi kaudu osutab sotsialistlik riik suurt finantsilist abi nii riiklikele kui ka kolhooslik-kooperatiivsetele ettevõtetele.

Sotsialistlikus ühiskonnas rajaneb krediit järgmistel põhiprintsiipidel:

a) laenud antakse rangelt kindlaksmääratud tähtajaks, mille möödumisel tuleb need pangale tagastada;

b) saadud laene peavad ettevõtted kasutama ettenähtud otstarbeks;

c) laenude kasutamise eest tasuvad ettevõtted ja asutused pangale teatud protsenti.

Protsendi tasumine on vajalik pangaaparaadi ülalpidamiseks. Lisaks sellele sunnib laenuprotsendi tasumine ettevõtteid oma vahendeid paremini kasutama ja liigset raha mitte võlgu võtma, sest protsendi tasumine toimub ettevõtete kasumi arvel.

Krediidisuhete tähtsus uutes majandamistingimustes

Majandusreformi käigus toimuv sotsialistlike ettevõtete üleviimine täielikule isemajandamisele suurendab märgatavalt krediidisuhete osa rahvamajanduses.

Lühiajalist krediiti kasutatakse ulatuslikumalt ettevõtete käibevahendite kujundamisel. Nüüd antakse lühiajalisi laene isemajandavatele ettevõtetele mitmekülgsete vajaduste katmiseks. Mitte üksnes ajutise rahapuuduse katmine, vaid ka omakäibevahendite (normatiivsete) täiendamine toimub põhiliselt pangalaenude arvel. See suurendab tunduvalt nende osa ettevõtete käibevahendites.

Täieliku isemajandamise tingimustes omandab eriti suure tähtsuse pikaajaline krediit. Enne majandusreformi tehti kapitaalmahutusi ettevõtte põhifondide täiendamiseks peamiselt tasuta finantseerimise arvel. Säärane olukord ei stimuleerinud säästlikku suhtumist kapitaalmahutusteks eraldatud vahenditesse. Nüüd peavad tegutsevad ettevõtted põhifondide uuendamise ja laiendamisega seotud kulud katma peamiselt omavahenditega (tootmise arendamise fondist), puudujäävä osa aga pikaajaliste laenude arvel. See abinõu suurendab märkimisväärselt ettevõtete materiaalset huvi kapitaalehituse tähtaegade lühendamise, selle maksumuse vähendamise ja põhitootmisfondide kasutamise efektiivsuse tõstmise vastu. Laenuks saadud raha hakkavad ettevõtted mahutama ainult niisugustesse täiendavatesse põhifondidesse, mis tingimata tasuvad end majanduslikult ära toodangu suurendamise ja tootmise rentaabluse tõusu näol.

Rahaliste ressursside säästlikuma ja ratsionaalsema kasutamise ülesannet teenib ka pangaprotsendi määra ulatuslikum diferentseerimine: soodustatud protsentide rakendamine käibevahendite käivet kiirendavate laenude suhtes ja kõrgema protsendi võtmine laenude pealt, mille tähtaeg on mööda lastud.

Niisiis kasvab uutes majandamistingimustes märgatavalt krediidi osa nii laiendatud taastootmise allikana kui ka ettevõtete materiaalse huvi suurendamise vahendina, sest ettevõtted on nüüd huvitatud parimate tulemuste saavutamisest kõige väiksema vahendite kuluga.

Raharingluse planeerimine

Krediit kujutab endast üht raha liikumise tähtsat vormi, kuid raha liigub ka veel mitmete teiste kanalite kaudu. Nende hulka kuuluvad riiklike ettevõtete vastastikused arveldused kaupade hankimise eest, varumisorganisatsioonide ja kolhooside arveldused, raha väljaandmine palga maksmiseks jne. Sellepärast on Riigipank mitte ainult ühtne krediteerimise keskus, vaid peab ka arvestust ja teostab kontrolli kogu meie maa rahakäibe üle. Panga vahendusel toimuvad sotsialistlike ettevõtete ja asutuste arveldused, ta sooritab riigieelarve kassalise täitmisega seotud operatsioone ja laseb raha välja ringlusse, hoiab meie maa valuutareserve ja teeb arveldusi välisriikidega. V. I. Lenin rõhutas, et Riigipank teostab sotsialismi tingimustes üldriiklikku arvepidamist, üldriiklikku arvestust ja kontrolli saaduste tootmise ja jaotamise üle.

Rahaliste vahendite käive leiab rahvamajanduses aset nii sularahata arvelduste teel kui ka sularaha abil. Sotsialistlike ettevõtete ja asutuste vastastikused arveldused toimuvad põhiliselt sularahata, kõik ettevõtete ja asutuste arveldused töötajatega toimuvad aga sularaha abil. Sularaha läheb Riigipangast ringlusse riiklike panga- ja riigikassatähtede ning metallmüntide (vahetusraha) näol.

Rahaliste vahendite liikumist reguleeritakse Riigipanga kassaplaani abil, milles võetakse arvesse kõik sularaha väljamaksed ja selle tagasivoolamine panga kassadesse eri kanalite kaudu.

Raharingluse planeerimine on suure tähtsusega vajalike proportsioonide tagamisel elanikkonnale laekuva sularaha hulga ning elanikkonnale realiseeritavate kaupade ja teenuste hulga vahel, samuti Nõukogude raha stabiilsuse kindlustamisel.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Millist osa etendab kaubandus sotsialistlikus ühiskonnas?
2. Missugune tähtsus on sotsialistliku riigi eelarvel?
3. Miks on sotsialismi tingimustes vajalikud krediidisuhted ja kuidas need on organiseeritud?

XVI PEATÜKK

SOTSIALISTLIK TAASTOOTMINE

Seni käsitlesime sotsialistlike tootmissuhete üksikuid külgi, analüüsisime sotsialismi majandusseaduste kasutamise vorme ja meetodeid mitmesugustes majandusliku tegevuse sfäärides. Nüüd võime iseloomustada sotsialistliku tootmise arenemist tervikuna, s. o. täiendada sotsialistliku majanduse analüüsi, käsitledes taastootmisprotsessi seaduspärasusi.

1. SOTSIALISTLIKU LAIENDATUD TAASTOOTMISE OLEMUS

Sotsialistliku taastootmise iseärasused

Tarvidus rahuldada sotsialistliku ühiskonna liikmete järjest kasvavaid materiaalseid ja kultuurilisi vajadusi nõuab tootmise mahu järjekindlat suurendamist ja selle kvalitatiivset täiustamist. Teiste sõnadega, majandusseaduste, eeskätt aga sotsialismi põhilise majandusseaduse toime tingib laiendatud taastootmise vajaduse. Igasuguse taastootmise materiaalseks aluseks on ühiskondlik koguprodukt. Ühiskondliku produkti ühe osa arvel uuendab ja suurendab ühiskond igal aastal materiaalseid, esemelisi tootmiselemente (tootmisvahendeid); teise osa (isikliku tarbimise fond) arvel taastoodetakse tööjõudu, s. o. tagatakse töötajate elu- ja töövõime. Niisiis uuendatakse taastootmise käigus pidevalt ühiskonna tootlikke jõude. Olenevalt sellest, kelle omandiks läheb ühiskondlik produkt, kuidas ja kelle huvides seda jaotatakse ja kasutatakse — taastoodetakse üht või teist tootmissuhete tüüpi. Järelikult seisab ühiskondliku taastootmise protsessi sisu tootlike jõudude ja tootmissuhete pidevas uuendamises.

Need taastootmisprotsessi üldised momendid avalduvad iga ühiskonnakorra tingimustes erinevalt. Sotsialistlik taastootmine erineb mitmeti ja printsipiaalselt taastootmisest kapitalismi tingimustes. Sotsialistliku taastootmise peamine erinevus ja eelis seisab selles, et ta toimub tootmisvahendite ühiskondliku omanduse valitsemise ja inimese ekspluateerimise puudumise tingimustes. Tootmise ühiskondlikule iseloomule vastab siin ka tootmise tulemuste ühiskondlik omastamine. Ühiskondlik koguprodukt, mis luuakse nii riiklikes ettevõtetes kui ka kolhoosides, on ühiskondlik (riiklik või kooperatiiv-kolhooslik) omand ning jaotatakse plaanipäraselt kõigi ühiskonnaliikmete huvides. Ühiskondliku koguprodukti arvel taastab ja suurendab ühiskond sotsialistlike ettevõtete tootmisfonde, tasub töötajate töö eest vastavalt selle hulgale ja kvaliteedile, moodustab ühiskondlikud tarbimisfondid, arendab haridust, teadust ja kunsti, parandab nii linna- kui ka maatöötajate kultuurilist ja elukondlikku teenindamist. Seepärast täiustuvad iga uue sotsialistliku taastootmise tsükliga ühiskondliku omanduse, sotsialistliku jaotuse, tööproduktide plaanipärase kaubavahetuse suhted. Järkjärgult kaovad olulised sotsiaal-majanduslikud erinevused linna ja maa vahel, vaimse ja füüsilise töö vahel. See aga tähendabki *sotsialistlike tootmissuhete laiendatud taastootmist*.

Sotsialistlikud tootmissuhted, mis arenevad ja täiustuvad koos tootlike jõudude arenemisega, ei sisalda antagonistlikke vastuolusid. Sellepärast nad mitte ainult ei pidurda tootmise arenemist, vaid aitavad hoopis igati kaasa tema järjekindlale ja kiirele kasvule.

Üks sotsialistliku taastootmise põhilisi iseärasusi seisabki *ühiskondliku produkti kiires ja stabiilses kasvutempos*. Üksikutel aastatel on ka kapitalistlikes maades võimalik saavutada kõrgeid tootmise kasvu näitajaid, kuid seal asenduvad elavnemis- ja tõusuperioodid paratamatult seisaku- ja kriisiperioodidega. Sotsialismi tingimustes aga areneb tootmine pidevalt kiires tempos. Sellepärast on meil üldine majandusliku arenemise tempo märksa kiirem kui kapitalistlikes riikides. Nii moodustas viimase 18 aasta (1951—1968) jooksul tööstustoodangu keskmine aastane kasvutempo NSV Liidus 10,4 protsenti, Ameerika Ühendriikides 4,5, Inglismaal 2,9 ja Prantsusmaal 5,4 protsenti. 20 sõjajärgse aasta

(1945—1965) jooksul suurenes NSV Liidu rahvamajanduse kogutoodang peaaegu 7-kordseks, kuna Ameerika Ühendriikides kasvas see samal ajal ainult 1,7-kordseks.

Üheks tähtsaks teguriks, mis määrab ühiskondliku koguprodukti stabiilse ja kiire kasvutempo, on *sotsialistliku taastootmise planeerimine*. Ettevõtete ja tootmisharude majanduslikud sidemed, nende arendamise proportsioonid kehtestatakse ja tagatakse sotsialismi tingimustes teadlikult. See garanteerib, et sotsialistlikus taastootmises ei esine majanduskriise ega tootmislangusi, mis on iseloomulikud kapitalistlikule taastootmisele.

Lõpuks kuuluvad sotsialistliku taastootmise põhiliste iseärasuste hulka *tööjõu printsipiaalselt uus seisund* ja *uued taastootmise tingimused*. Sotsialistliku ühiskonna töötajad astuvad tootmisprotsessi tootmise tõeliste peremeestena, kes ei tööta ekspluataatorite kasuks, vaid *enda jaoks*, oma materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamise nimel, oma ühiskonna heaks. Ühiskondliku tootmise plaanipärane ja kiire arendamine väldib töötajate tööta ja teenistuseta jäämist, mis pidevalt ähvardab kapitalistlike maade töölisi. Sotsialistlik ühiskond tagab töötajaile täieliku rakendatuse, peale selle aga valmistab ühiskonna kulul plaanipäraselt ette kvalifitseeritud töötajaid kõigile materiaalse tootmise harudele ja muudele tegevussfääridele. Iga ühiskonnaliikme ees avanevad meil laialdased võimalused üld- ja eriharidusе saamiseks, vajaliku kvalifikatsiooni omandamiseks, oma kultuurilise ja tehnilise taseme tõstmiseks. Ja ainult töötajast endast, tema distsiplineeritusest, tööarmastusest ja võimetest sõltub tema koht elus.

Sotsialistliku laiendatud taastootmise protsessis toimuvad meie maal ühiskonna tööjõus olulised muutused: järkjärgult elavad oma aja ära ja kaovad vanad elukutsed ning tekivad uued kutsealad, mis on seotud ajakohase tehnika kasutamisega. Sealjuures on üldiseks tendentsiks, et tootmine vajab üha kvalifitseeritumaid, tehniliselt haritud inimesi. Sellepärast on kaadri ettevalmistamise planeerimine, hoolitsus töötajate kvalifikatsiooni ning kultuurilise ja tehnilise taseme tõstmise eest nii kogu rahvamajanduse kui ka iga sotsialistliku ettevõtte üks tähtsamaid ülesandeid.

Rõhutades sotsialistliku taastootmise vaieldamatuid eeli-

seid, ei tohi aga arvata, et ta on täiesti vaba igasugustest vastuoludest ja et selles ei esine raskusi. Sotsialistliku tootmise arenemise käigus tekivad vastuolud nii selle tõttu, et üksikud tootmissuhete küljed kiiresti arenevatest tootlikest jõududest maha jäävad, kui ka juhtimises ja planeerimises esinevate puuduste tõttu. Kuid erinevalt kapitalismist ei ole sotsialistliku taastootmise vastuoludel antagonistlikku iseloomu. Tänu kõigi ühiskonnaliikmete peamiste huvide ühtsusele muudetakse sotsialismi tingimustes teadlikult, plaanipäraselt neid tootmissuhete vorme, mis ei vasta enam uutele tootmise arendamise ülesannetele. Heaks näiteks on majandusreform, mis muudab oluliselt majandussuhteid ühiskonna ja kollektiivi vahel, üksikute töötajate kollektiivide vahel, kaubakäibe organiseerimist jne. Ühtaegu muutustega tootmissuhetes täiustab ühiskond tootmise planeerimise ja juhtimise meetodeid vastavalt majanduse arendamise pakilistele vajadustele.

Ühiskondlik koguprodukt ja selle koostisosad

Teatud perioodi (tavaliselt on niisuguseks perioodiks aasta) vältel on ühiskondliku tootmise arenemise tulemuseks ühiskondlik koguprodukt. See sisaldab toodangut, mida on välja lasknud kõik riiklikud ettevõtted ja kolhoosid, samuti töötajate isiklikes abimajandites toodetud saadusi. Oma naturaalvormis koosneb ühiskondlik koguprodukt paljudest kõige mitmekesisematest tarbimisväärtustest. Ainuüksi tööstus valmistab praegu sadu tuhandeid mitmesuguseid toodanguliike. Ühiskondliku koguprodukti loomisest võtavad osa kõik materiaalse tootmise harud. 1968. aastal langes meie maa koguproduktis tööstusele 64,7 protsenti, põllumajandusele 15,3, ehitusele 10,2, transpordile ja sideasjandusele 4, kaubandusele, varumisele ja materiaal-tehnilisele varustamisele 5,8 protsenti.

Kõik rahvamajanduses väljalastava toodangu liigid võib nende järgneva kasutamise iseloomu alusel jaotada kaheks suureks rühmaks: tootmisvahendid ja tarbeesemed. Vastavalt sellele jaguneb ka ühiskondlik tootmine I ja II alajaotuseks. Tööstust käsitledes nimetatakse tavaliselt I alajaotust A-rühmaks ja II alajaotust

NSV LIIDU
ÜHISKONDLIKU
KOGUPRODUKTI
STRUKTUUR
1968. AASTAL

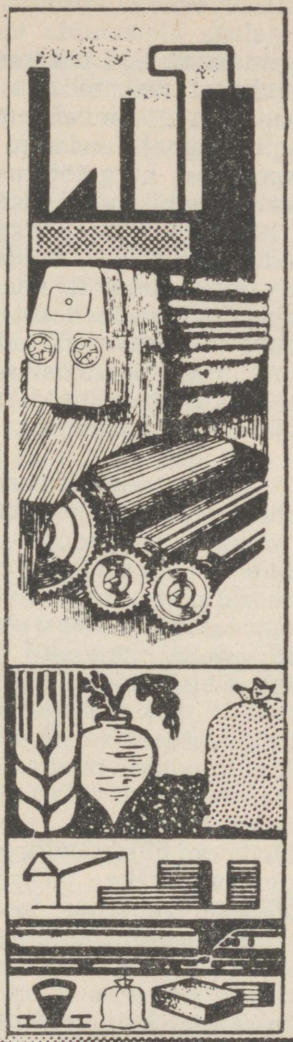

TÖÖSTUS 64,7%

PÕLLUMAJANDUS 15,3%

EHITUS 10,2%

TRANSPORT JA SIDE 4,0%

RINGLUSSFÄÄR 5,8%

B-rühmaks. Tootmisvahendid tagavad tootlike jõudude materiaalsete, esemeliste elementide taastamise ja arendamise, tarbeesemete arvel aga taastoodetakse tööjõudu.

I alajaotusse kuuluvad rasketööstuse harude (masinaehitus, metallurgia, maagi kaevandamine, söe, nafta, elektrienergia jne. tootmine) toodangu põhiosa, tööstusehitus, kaubatransport, osa kergetööstuse ettevõtteid, mis valmistavad edasist töötlemist vajavat toodangut (näiteks kedrus, tehnilised kangad, nahk, sünteetilised kiud jne.), samuti põllumajandus sel määral, kuidas ta toodab tööstusele vajalikku toorainet (puuvill, lina, suhkrupeet jne.) või siis tootmisvahendeid, mida kasutatakse jälle põllumajanduslikus tootmises (seeme, söödad, väetised jne.).

II alajaotusse kuulub see osa tööstusest ja põllumajandusest, mis loob produkte otseselt töötajate isiklikuks tarbimiseks, elamu- ja kommunaalehitus, reisijate transport jne.

Et sotsialismi tingimustes eksisteerib kaubatootmine, siis hinnatakse ühiskondlikku produkti väärtuse järgi. Väärtuse järgi jaguneb ühiskondlik produkt samuti kaheks osaks: *varem loodud, ülekantud väärtus*, mis võrdub antud aastal kulutatud tootmisvahendite väärtuse suurusega, ja *uus loodud väärtus*, mis omakorda jaguneb vajaliku produkti väärtuseks ja lisaprodukti väärtuseks. Ühiskondliku koguprodukti väärtusvormi arvestamine ja kasutamine on vajalik mitmesuguste toodanguliikide tootmise õigete proportsioonide tagamiseks ning koguprodukti ratsionaalseks jaotamiseks asendamisfondi, tarbimisfondi ja akumulatsioonifondi vahel.

Nagu juba öeldud, on ühiskondlik koguprodukt taastootmisprotsessi materiaalseks aluseks. Ühiskondliku koguprodukti jaotamise, vahetuse ja tarbimise käigus tuleb katta kõik ühiskonnaliikmete isiklikud vajadused ning luua tingimused tootmise uuendamiseks ja laiendamiseks.

Erinevalt kapitalismist, kus laiendatud taastootmine leiab aset antagonistlike vastuolude tingimustes, mis häirivad proportsionaalset arengut ja põhjustavad majanduskriise, toimub see protsess sotsialismi tingimustes plaanipäraselt, kogu ühiskonna huvides. Raskusi ja üksikuid disproportsioone kõrvaldab ühiskond plaanilises korras.

Tootmisvahendite tootmise ülekaalukas kasv

Sotsialistliku laiendatud taastootmise protsess saab normaalselt kulgeda siis, kui eri rahvamajandusharude ja taastootmissfääride vahel tagatakse objektiivselt vajalikud proportsioonid, s. o. nende arengutaseme ja -tempo vahekorrad.

Kõige tähtsamaks rahvamajanduslikuks proportsiooniks on ühiskondliku tootmise I ja II alajaotuse arendamise vahekord. Kumb neist peab kiiremini arenema? Millistesse tootmisharudesse peab ühiskond suunama rohkem materiaalseid, rahalisi ja tööjõuressursse? Nende küsimuste lahendamisele ei saa läheneda subjektiivselt. Marksistlik-leninlik poliitiline ökonoomia avas laiendatud taastootmise objektiivsed seadused. Nendele tulebki laiendatud taastootmise arendamise plaanipärasel juhtimisel tugineda.

Laiendatud taastootmiseks on vaja, et ühiskondlik aastaprodukt sisaldaks niisugust hulka tootmisvahendeid, millega oleks võimalik asendada mitte ainult mõlemas alajaotuses äratarvitatud tootmisvahendid, vaid ka suurendada nende hulka uues taastootmistsüklis. Silmas pidades asjaolu, et koos tehnika progressiga ja tööviljakuse kasvuga suureneb järjekindlalt tootmisvahendite hulk, mida iga töötaja liikuma paneb, pole raske näha, et ühiskond peab suurema osa oma tööst kulutama tootmisvahendite tootmiseks. Vastasel korral pole laiendatud taastootmine võimalik.

Tootmisvahendite tootmise (ülekaalukas) ennakkasv on igasuguse laiendatud taastootmise, sealhulgas ka sotsialistliku taastootmise majandusseadus. Mitte juhuslikult ei hoidnud seepärast Kommunistlik Partei kogu sotsialismi ehitamise perioodil meie maal järjekindlalt kurssi rasketööstuse harude esmajärgulisele ja kiiremale arendamisele, sest nendes luuakse tootmisvahendite põhimass. Kui 1940. aastal oli A-rühma osatähtsus kogu tööstustoodangus 61,2 protsenti, siis 1965. aastal langes A-rühmale juba 75 protsenti tööstuse kogutoodangust. Käesoleval viisaastakul säilib samuti tootmisvahendite tootmise eelisarendamine. Üldiselt peab viie aasta jooksul tootmise maht A-rühma harudes suurenema 55 protsenti ja B-rühma harudes 49 protsenti.

Tootmisvahendite tootmise eelisarendamise (ülekaaluka kasvu) vajalikkus ei tähenda muidugi, et kahe alajaotuse arengutempo erinevus peab kõigil sotsialistliku majanduse arenemise etappidel ühesugune olema. Sõjaeelsetel viisaastakutel arenes NSV Liidus eriti kiiresti rasketööstus, mis jõudis oma arengus tunduvalt ette kergetööstuse, toiduainete tööstuse ja põllumajanduse arengust. See oli ainus tee, mis võimaldas rajada maailma esimese sotsialistliku riigi industriaalse võimsuse alusmüüri, jagu saada meie maa tehnilisest ja majanduslikust mahajäämusest, kindlustada tema sõltumatust ja riigikaitset. Teatud määral oli see vajalik ka esimestel sõjajärgsetel viisaastakutel.

Ent praegu on olukord märgatavalt muutunud: meie maa käsutuses on nüüd võimas, kõrgesti arenenud tööstuslik baas, mis on võimeline vajalikul hulgal tootma kõiki ajakohase tehnika liike. Seepärast pole majanduslikult otstarbekohane säilitada suurt erinevust tootmisvahendite tootmise ja tarbeesemete tootmise kasvutempos. Lõppkokkuvõttes pole tootmisvahendite tootmise kasv omaette eesmärk, vaid ainult vahend tarbeesemete tootmise järjekindlaks ja kiireks laiendamiseks.

NLKP XXIII kongressil märgiti, et viimastel aastatel on meil ühiskondliku tootmise I ja II alajaotuse arendamisel tekkinud mittevastavus, mis raskendas rahva heaolu tõstmise ülesannete lahendamist. On tarvis silmas pidada, et rahva heaolu kasv on tähtis ka I ja II alajaotusele vajaliku tööjõu taastootmise seisukohalt. Seepärast ongi NSV Liidu rahvamajanduse arendamise üheks tähtsaks iseärasuseks uuel viisaastakul tootmisvahendite tootmise ja tarbeesemete tootmise kasvutempo märgatav lähendamine. See saavutatakse A-rühma ja B-rühma arengutempo lähendamisega tööstuses ja kasvutempo kiirendamisega põllumajanduses, mille toodangust märkimisväärse osa moodustavad tarbeesemed või nende tootmiseks vajalik tooraine. A-rühmas pööratakse erilist tähelepanu niisuguste masinate, tööpinkide ja muude tootmisvahendite tootmisele, mis on vajalikud II alajaotuse tootmisharudele. Käesoleval viisaastakul saavad tarbeesemeid tootvad harud (põllumajandus, kerge- ja toiduainete tööstus) kaks korda rohkem tootmisvahendeid kui eelmise viie aasta jooksul. Viisaastaku esimesel kahel aastal ületas A-rühma tootmisharude toodangu iga-aastane keskmine juurdekasv B-rühma toodangu kasvutempo

ainult 17 protsenti 54 protsendi asemel eelmisel viiel aastal. 1968. aastal moodustas toodangu juurdekasv A- ja B-rühmas vastavalt 8 ja 8,3 protsenti, s. t. B-rühma kasvutempo oli veidi kiirem A-rühma kasvutempost. See muidugi ei kaota üldist seaduspärasust — tootmisvahendite tootmise eelisarendamist. Ent kogutud tootmispotentsiaal võimaldas märksa kiirendada tarbeesemete tootmise arengutempot. See on vajalik selleks, et ellu viia Kommunistliku Partei poolt töötajate elatustaseme tõstmiseks tarvituselevõetud abinõusid.

2. NATSIONAALNE TULU

Sotsialistliku ühiskonna natsionaalne tulu

Nagu eelöeldust selgus, peab ühiskond ühiskondliku koguprodukti arvel kõigepealt uuendama kulutatud tootmisvahendeid. Ühiskondliku koguprodukti osa, mida selleks otstarbeks kasutatakse, moodustab asendamisfondi. Ülejäänud osa moodustab natsionaalse tulu. Oma naturaalvormis koosneb natsionaalne tulu tarbeesemetest ja sellest tootmisvahendite osast, mis pärast asendamisfondi mahaarvamist järele jääb. Väärtuse järgi kujutab see tulu endast aasta jooksul loodud uut väärtust, mis sisaldab vajaliku töö ja lisatöö tulemusi.

Kõik ühiskondlikud vajadused (välja arvatud kulutatud tootmisvahendite asendamine) kaetakse natsionaalsest tulust. Natsionaalse tulu arvel tasutakse kõigi ühiskonnaliikmete töö eest, kujundatakse ühiskondlikud tarbimisfondid, laiendatakse tootmist, arendatakse mittemateriaalset sfääri jne. Seepärast etendab natsionaalne tulu taastootmisprotsessis väga tähtsat osa, loodava natsionaalse tulu maht (nii tervikuna kui ka iga elaniku kohta) on aga antud maa majanduse arenemistaseme tähtis näitaja.

Sotsialistlik ühiskond on eluliselt huvitatud natsionaalse tulu järjekindlast ja kiirest kasvust, sest see võimaldab pidevalt tõsta töötajate elatustaset ja edukalt lahendada muid kommunistliku ülesehitustöö ülesandeid. Sotsialistlikul korral on natsionaalse tulu kiire kasvutempo tagamisel vaieldamatuid eeliseid. Peamine neist seisab selles, et erinevalt kapitalismist kujutab natsionaalne tulu sotsialismi tingimustes endast rahva

tõelist ühisvara, seda kasutatakse täielikult töötajate huvides. Sellepärast on iga ühiskonnaliige isiklikult huvitatud natsionaalse tulu suurendamisest ja aitab sellele aktiivselt kaasa. Peale selle tagab plaanipärane sotsialistlik majandus, kus on likvideeritud anarhia, konkurents, kriisid ja teised kapitalistliku korra pahed, tootmise kiire kasvutempo ja järelikult ka kapitalismiga võrreldes kiirema natsionaalse tulu kasvu. 1968. aastal suurenes meie maa natsionaalne tulu 1913. aastaga võrreldes 40-kordseks.

Natsionaalse tulu kasvu tegurid

Missugustest teguritest sõltub natsionaalse tulu kasv? Et natsionaalne tulu on uus loodud väärtus, mis luuakse tööga materiaalse tootmise harudes, siis on selle sfääri töötajate arvu suurendamine natsionaalse tulu kasvu allikas. Sotsialismi eelis seisab selles, et puuduvad parasiitlikud klassid, kes ei võta osa ühiskondlikust tootmisest ja elavad võõra töö ekspluateerimise arvel, et koos tööpuuduse likvideerimisega on kaotatud ka teatud osa inimeste sunnitud jõudeolek. Sellepärast võib sotsialistlik ühiskond kapitalismiga võrreldes rakendada suhteliselt rohkem inimesi materiaalse tootmise sfääris.

Kuid töötajate arvu suurendamine on tootmise arendamise ekstensiivne tee nii üksikus ettevõttes kui ka kogu rahvamajanduses. Seda ei või pidada natsionaalse tulu kasvu põhiallikaks. NLKP programmis märgitakse, et suhteliselt üha suurem osa alles töölkäimist alustavaid inimesi suunatakse mittemateriaalsesse sfääri — tervishoiu, hariduse, kultuuri ja teiste töötajate teenindamise valdkondade arendamiseks.

Natsionaalse tulu kasvu peamiseks teguriks on ühiskondliku tootmise efektiivsuse tõstmine, ühiskondliku töö viljakuse suurendamine järjekindla tehnika progressi ning tööliste, kolhoosnikute, insener-tehniliste töötajate ja teenistujate kvalifikatsiooni tõusu, tootmisfondide ratsionaalsema kasutamise ning töö ja tootmise teadusliku organiseerimise alusel. Just sellele orienteerivad meie maa töötajaid NLKP XXIII kongressi ja NLKP Keskkomitee hilisemate pleenumite otsused.

Milliseid natsionaalse tulu kasvu reserve sisaldab tootmise efektiivsuse tõstmine, sellest annab näiteks tunnistust asjaolu, et kui suurendada toodangut olemasolevatel tootmisvõimsustel ainult ühe protsendi võrra, siis võiks saada umbes 2,3 miljardi rubla väärtuses lisatoodangut.

Põhifondide parema kasutamise kõrval on tootmise efektiivsuse tõstmise tähtsaks allikaks tooraine, materjalide, kütuse, elektrienergia ja muude käibefondide kokkuhoid. Mida säästlikumalt kulutatakse toorainet, materjale ja kütust, seda väiksem on nende kulu, järelikult väheneb suhteliselt ka asendamisfond ja suurem osa ühiskondlikust koguproduktist läheb natsionaalsesse tulusse.

Tootmise efektiivsuse tõstmise üldistavaks näitajaks on t ö ö v i l j a k u s e k a s v. Natsionaalse tulu põhiline juurdekasv (75—80 protsenti) saavutatakse sotsialismi tingimustes just selle teguri arvel. Sealjuures kasvab natsionaalse tulu suurendamisel kommunistlikus ülesehitustöös pidevalt tööviljakuse tõusu osatähtsus.

Käesoleval viisaastakul peab natsionaalne tulu meie maal kasvama 38—41 protsenti. Ühtlasi tuleb silmas pidada, et iga juurdekasvu protsendi absoluutne suurus aastast aastasse kasvab. Nii näiteks moodustas 1968. aastal natsionaalse tulu absoluutne juurdekasv 17,6 miljardit rubla, aastatel 1961—1965 oli see keskmiselt 9 miljardit rubla.

Viie aasta plaanis ettenähtud natsionaalse tulu kasvu ülesannete täitmiseks on tarvis veelgi tõsta ühiskondliku tootmise efektiivsust, rakendada neid tohutuid reserve, mis on meie rahvamajanduse käsutuses. Selle ülesande lahendamise tähtsaks vahendiks on majandusreform, mis, nagu näitavad kogemused, tõstab märgatavalt majandamise taset ettevõtetes ja koondistes, tagab tootmisfondide parema kasutamise, elava ja asjastatud töö kulu kokkuhoiu ning tootmise rentaabluse suurenemise.

Natsionaalse tulu jaotamise iseärasused sotsialismi tingimustes

Me teame juba, et erinevalt kapitalismist on kogu natsionaalne tulu sotsialismi tingimustes töörahva hulkade ühisvara. Riik jaotab seda plaanipäraselt töötajate huvides — niihästi iga ühiskonnaliikme isiklike vajaduste kui

ka üksikute töötajate kollektiivide ja kogu sotsialistliku ühiskonna vajaduste rahuldamiseks. Teiste sõnadega, natsionaalne tulu jaotatakse nii, et sotsialistlikul ühiskonnal oleks võimalik tootmist uuendada ja laiendada ning rahva heaolu parandada.

Nagu teisedki majanduslikud protsessid, nii toimub natsionaalse tulu jaotamine sotsialismi tingimustes plaanipäraselt, see peab rahuldama kõigi ühiskonnaliikmete isiklikud vajadused ning tagama ühiskondliku tootmise edasise kasvu. Nagu juba öeldud, luuakse natsionaalne tulu materiaalse tootmise harudes. Esmasel jaotamisel jääb osa natsionaalsest tulust ettevõtetesse, moodustades palgafondi, samuti kasumi arvel kujundatavad ettevõttefondid. Natsionaalse tulu teine osa läheb ettevõtete mitmesuguste maksete näol riigi käsutusse. Natsionaalse tulu selle osa arvel tagab sotsialistlik riik mittemateriaalse sfääri ülalpidamise ja arendamise, eraldab vajalikud vahendid riigikaitse tugevdamiseks ja suunab tsentraliseeritud kapitaalmahutusi materiaalse tootmise sfääri.

Natsionaalse tulu lõplikku jaotamist võib kujutada järgmise skeemi abil:

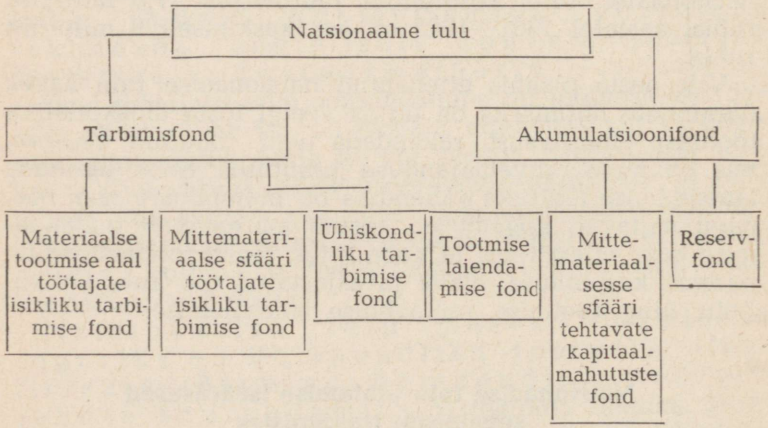

Natsionaalse tulu jaotamise ja ümberjaotamise tulemusena jaguneb ta lõppkokkuvõttes kaheks suureks fondiks — tarbimisfondiks ja akumulatsioonifondiks. Tarbimisfondi arvel rahuldatakse materiaalse

tootmise ja mittemateriaalse sfääri töötajate isiklikud vajadused. Akumulatsioonifondi arvel aga laiendatakse tootmist, ehitatakse koole, haiglaid, teatreid jne., samuti luuakse riiklikud reservid.

3. AKUMULATSIOON JA TARBIMINE SOTSIALISMI TINGIMUSTES

Tarbimisfond ja selle koostisosad

Tarbimisfond kujutab endast natsionaalse tulu osa, mille arvel taastoodetakse materiaalseks tootmiseks vajalikku tööjõudu ja tagatakse teistes ühiskonnale vajalikes tegevussfäärides (haridus, tervishoid, teadus, kultuur, kunst jne.) rakendatud töötajate elu alalhoidmine. Sellepärast on tarbimisfondi kujundamine (rööbiti kulutatud tootmisvahendite asendamise fondiga) taastootmise protsessi esmajärguline ülesanne. Tarbimisfondile langeb põhiline osa — umbes kolm neljandikku — meie maa natsionaalsest tulust.

Üks osa tarbimisfondist jaotatakse individuaalselt — tööliste, kolhoosnikute, insener-tehniliste töötajate ja teiste ühiskonnaliikmete töö tasustamisena vastavalt nende töö hulgale ja kvaliteedile. Tarbimisfondi teise osa arvel moodustatakse ühise, ühiskondliku tarbimise fondid nii üksikutes ettevõtetes (näiteks sotsiaal-kultuuriliste ürituste ja elamuehituse fond) kui ka tsentraliseeritud, üldriiklikus ulatuses, peamiselt riigieelarve vahendite arvel.

Rahva tarbimise kasv

Sotsialistliku tootmise eesmärgiks on kõigi ühiskonnaliikmete materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste üha täielikum rahuldamine. Sotsialismi ajal ei piira rahva tarbimise kasvu need kitsad raamid, mis kapitalismi tingimustes sõltuvad tööjõu kui kauba väärtusest.

Töötajate tarbimise tase tõuseb järjekindlalt koos sotsialistliku tootmise ja natsionaalse tulu kasvuga. Nii näiteks kasvas seitsme aasta jooksul (1959—1965) tarbimisfondi absoluutne maht 97,3 miljardilt rublalt 140,3 miljardile rublale; tarbimisfondi iga-aastane juurdekasv

moodustas 6,3 protsenti. Tarbimisfondi kasv ennetab tunduvalt elanikkonna juurdekasvu, mis loob aluse kõigi ühiskonnaliikmete elatustaseme pidevaks tõusuks. Viimane väljendub nii individuaalpalga kasvus kui ka ühiskondlike tarbimisfondide suurenemises.

NLKP XXIII kongressi direktiivides viie aasta (1966—1970) plaani kohta on ette nähtud suurendada viisaastakul tarbimisfondi 36—39 protsenti. Üldiselt kasvab tööliste ja teenistujate palk vähemalt 25 protsenti, kolhoosnikute tulud ühismajapidamisest umbes 40 protsenti, väljamaksed ja soodustused ühiskondlikest tarbimisfondidest suurenevad vähemalt 40 protsenti.

Ent rahvamajanduse edukas arendamine ja natsionaalse tulu plaanilise kasvutempo kiirendamine võimaldasid viisaastaku esimesel kahel aastal rahva tarbimise kasvu plaaniülesanded ületada. Elanikkonna rahalised tulud olid 1966. aastal 5 miljardi rubla ja 1967. aastal 6,5 miljardi rubla võrra suuremad, kui oli direktiivides ette nähtud. Veelgi märgatavamalt kasvab rahva tarbimine viimasel ajal seoses NLKP Keskkomitee 1967. aasta septembripleenumil kavandatud abinõudega, mille eesmärgiks on tõsta paljude töötajate kategooriate palka ja muid tulusid. Ainuüksi 1968. aastal kasvas rahvatarbimisfond 12,7 miljardi rubla ulatuses.

Sotsialistliku akumulatsiooni iseloomulikud jooned

Kui suur töötajate tarbimise tähtsus ka oleks, ei saa sotsialistlik ühiskond selleks otstarbeks kogu oma natsionaalset tulu kasutada. Rahva tarbimise taseme järjekindlaks tõstmiseks peab ühiskond tootmise ulatust pidevalt suurendama, järelikult peab ta akumuleerima. Teiste sõnadega, ühiskond ei saa elada ainult tänaste huvidega, hoolitsemata homse päeva eest. Akumulatsioon tähendab natsionaalse tulu teatud osa (lisaprodukti) kasutamist tootmise laiendamiseks, s. o. uute ettevõtete ehitamiseks, tegutsevate ettevõtete rekonstrueerimiseks ja laiendamiseks, masinate ja seadmete moderniseerimiseks jne. Lisaks sellele kasutatakse osa akumulatsioonifondist uute koolide, haiglate, teatrite, kultuurimajade, raamatukogude ja muude mittemateriaalse sfääri objektide ehitamiseks, samuti reservide moodustamiseks.

Akumulatsioon on tootmise laiendamise põhiallikas ükskõik missuguses ühiskonnas, kuid tema iseloom ja sotsiaal-majanduslikud tagajärjed on sotsialismi tingimustes printsipiaalselt teistsugused kui kapitalismi ajal.

Kodanlikus ühiskonnas toimub akumulatsioon kapitalistide omakasupüüdlikes huvides. Vastupidiselt sellele toimub sotsialistlik akumulatsioon kõigi töötajate huvides. See suurendab riikliku ja kooperatiiv-kolhoosliku omanduse objekte, aitab parandada rahva heaolu. Sotsialistliku akumulatsiooni tulemusena toimub tootmise kiire ja plaanipärane laiendamine, mis tagab kõigile töövõimelistele ühiskonnaliikmetele täieliku rakendatuse ning rahva materiaalse ja kultuurilise elatustaseme järjekindla tõusu. Sellepärast ei ole sotsialismi tingimustes antagonistlikku vastuolu akumulatsiooni ja tarbimise vahel. Sotsialistliku akumulatsiooni protsessis arendatakse ja täiustatakse nii tootlikke jõude kui ka tootmissuhteid, s. o. lahendatakse kommunismile järkjärgulise ülemineku ülesandeid.

Erinevalt kapitalistlikust ühiskonnast, kus akumulatsioon läheb paljude eraisikute kätte, kus sellel on stiihiline iseloom ja see toimub ägedas konkurentsivõitluses, reguleeritakse sotsialistlikku akumulatsiooni ühtse rahvamajandusplaani alusel. See võimaldab sotsialistliku akumulatsiooni fondi kõige efektiivsemalt ja sihipärasemalt kasutada. Nende eeliste tulemusena on akumulatsiooni tempo sotsialistlikes maades märksa kiirem kui kapitalismi tingimustes, mis kajastub ühiskondliku tootmise kiiremas kasvutempos.

Sotsialismile on iseloomulik nii akumulatsiooni kiire tempo kui ka akumulatsioonifondi, eeskätt aga selle põhiosa — rahvamajandusse paigutatavate kapitaalmahutuste pidev absoluutne kasv. Sellest annavad tunnistust järgmised andmed: kõigil sõjaeelsetel viisaastakutel kokku moodustasid kapitaalmahutused üle 41 miljardi rubla, neljandal ja viiendal viisaastakul 118,9 miljardit rubla, 1956.—1960. aastal 146,3 miljardit rubla, 1961.—1965. aastal 211,8 miljardit rubla. Käesoleval viisaastakul on ette nähtud kapitaalmahutusi 303 miljardi rubla ulatuses. Sellest nähtub, kuidas kiireneb meie areng, milliste tõeliselt seitsmepenikoormasammudega areneb sotsialistlik majandus.

Ühtlasi tõstab kapitaalmahutuste kasv iga ettevõtte,

tootmiskoondise ja ministeeriumi vastutust rahva vahendite ökonoomse ja ratsionaalse kasutamise eest. Meie majanduse arendamisel oli veel hiljaaegu üheks puuduseks kapitaalmahutuste vähene efektiivsus. See oli tingitud mitmest põhjusest: kapitaalmahutused killustati paljude objektide vahel, nende struktuur oli ebaratsionaalne, uute ettevõtete ja tsehhide ehitamise ja käikulaskmise tähtajad venitati pikale ning sellega oli seotud vahendite pikaajaline kinnikülmutamine, olemasolevaid tööpinke, masinaid ja seadmeid kasutati halvasti jne. Seepärast rõhutatakse NLKP XXIII kongressi otsustes, et uue kapitaalehituse odavamaks muutmine ja kiirendamine ning käikulastavate tööstus- ja muude objektide efektiivsuse (tasuvuse) suurendamine on üks tähtsamaid rahvamajanduslikke ülesandeid.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Milles on sotsialistliku taastootmise eelised?
2. Milline on ühiskondliku koguprodukti struktuur?
3. Missuguste tegurite arvel kasvab natsionaalne tulu ja kuidas seda jaotatakse?
4. Milliseid eesmärke teenib akumulatsioon sotsialistlikus ühiskonnas?

XVII PEATÜKK

SOTSIALISTLIK MAAILMAMAJANDUSE SÜSTEEM

Seni käsitlesime sotsialistlikke tootmissuhteid ja sotsialismi majandusseaduste toimet peamiselt rahvuslike majanduste ulatuses. Ent sotsialism on juba ammu väljunud üksikute maade piiridest ja muutunud maailmamajanduse süsteemiks. Sotsialistlike riikide majandussuhetel, majandusseaduste toimel ja kasutamise mehhanismil on sotsialistlikus maailmamajanduses oma spetsiifilised jooned.

1. SOTSIALISTLIKU MAAILMAMAJANDUSE KUJUNEMINE JA PÕHIJOONED

Sotsialismi muutumine maailmasüsteemiks

Sotsialism saavutas esialgu võidu ühel maal — Nõukogude Liidus. Maakera ühel kuuendikul kindlustus uus poliitiliste, majanduslike ja sotsiaalsete suhete kord, näidates kogu inimkonnale, milliseks kujuneb tema lähem tulevik.

Ent sotsialism ei muutunud otsekohe maailmamajanduse süsteemiks. Pikka aega sammusid sotsialismi teed ainult Nõukogude Liit ja Mongoolia Rahvavabariik, keda ümbritsesid kapitalistlikud riigid. Alles pärast Teist maailmasõda, kui mitmel Euroopa ja Aasia maal saavutas võidu sotsialistlik revolutsioon ning sotsialismi teele asunud riikide vahel arenes ja tugevnes igakülgne koostöö, tekkis sotsialismi maailmasüsteem.

Sotsialistliku maailmamajanduse süsteemi tekkimine oli tingitud tootlike jõudude arengutasemest, nende internatsionaliseerimise protsessist ja väljumisest üksikute rahvuslike majanduste piiridest.

Sotsialistlike riikide rahvusvahelise tööjaotuse süvendamise ja nende majandusliku koostöö tugevdamise alusel on võimalik igal maal tagada kiire tootmise kasvutempo ja rahva elatustaseme tõus.

Maailma sotsialistliku sõprusühenduse aluseks on sotsialistlikku ja kommunistlikku ühiskonda ehitavate vabade ja võrdõiguslike maade majandusliku ja sotsiaal-poliitilise korra ühtsus.

«See ühtsus tagab raskustest jagusaamise ning sotsialismi süsteemi ühtsuse edasise tugevnemise marksismi-leninismi ja proletaarse internatsionalismi printsiipide alusel,» öeldakse 1969. aasta juunis Moskvas toimunud kommunistlike ja töölisparteide rahvusvahelise nõupidamise dokumendis. Igal sotsialismimaal on põhilised tootmisvahendid ühiskondlikuks omandiks, on kaotatud inimese ekspluateerimine teise inimese poolt, kindlustunud sotsialistlikud tootmissuhted, toimivad ühed ja samad majandusseadused. Sotsialistlikes maades on võimul töölisklass liidus kõigi töörahvahulkadega. Valitsevaks ideoloogiaks on marksism-leninism.

Sotsialismimaade ühtsuse materiaalset alust nägi V. I. Lenin tendentsis «luua ühtne, kõigist rahvustest proletariaadi poolt ühise plaani järgi reguleeritav ülemaailmne majandus kui tervik. Selline tendents on täiesti selgesti ilmnenud juba kapitalismi ajal ning areneb tingimata edasi ja kujuneb täielikult välja sotsialismi tingimustes.»

Sotsialismimaade ühtsesse sõprusühendusse koondumise vajalikkus tuleneb ka imperialistliku agressiooni ohust. Üksikult, ilma üksteise vennaliku abistamiseta ja igakülgse toetuseta on neil maadel raskem võidelda majandusliku blokaadi vastu või imperialismi katsete vastu sotsialismi sõjalisel teel lämmatada. Seepärast on tarvis pidevalt tugevdada sotsialistlikku maailmasüsteemi kuuluvate maade ühtsust ja monoliitsust, suurendada nende majanduslikku ja sõjalist võimsust sotsialismi saavutuste kaitsmiseks. Sotsialistlike maade ühendatud jõud kaitsevad kindlalt iga sotsialismimaad rahvusvahelise imperialismi kallalekippumiste eest.

Oma arengus on sotsialismi maailmasüsteem läbi teinud mitu etappi. Umbes 50-ndate aastate lõpuni toimus sotsialistliku maailmamajanduse süsteemi kujunemise protsess, loodi majanduslikud sidemed sotsialismimaade vahel, töö-

tati välja kõige efektiivsemad majandusliku, poliitilise, kultuurilise ja sõjalise koostöö vormid.

Sotsialistliku sõprusühenduse uus arenemisetapp algas 50-ndate aastate lõpust. Sotsialistlik revolutsioon saavutas võidu ühel läänepoolkera maal — Kuubas. Tootmise tormiline kasv sotsialismimaades ning nende majandusliku ja sõjalise võimsuse tugevnemine tähendasid, et sotsialism muutub kaasaja otsustavaks jõuks, inimkonna progressi tähtsaks teguriks. Ühtki kuigivõrd tähtsat sündmust tänapäeva maailmas pole võimalik õigesti hinnata, kui ei võeta arvesse sotsialismi maailmasüsteemi, tema mõju sündmuste käigule.

Rahvusvaheliste majandussuhete uus tüüp

Mille poolest erineb sotsialistlik maailmamajanduse süsteem kapitalistlikust maailmamajanduse süsteemist?

Kapitalistlikku maailmamajandusse kuuluvate maade suhted rajanevad ägedal konkurentsivõitlusel, sellel, et tugevad maad nõrku maid rõhuvad ja ekspluateerivad. Selles toimivad majandusseadused, eeskätt ebaühtlase arenemise seadus süvendavad kuristikku käputäie arenenud ja enamiku mahajäänud rahvaste vahel.

Printsipiaalselt teistsugustele põhimõtetele on rajatud sotsialismi maailmasüsteem. NLKP programmis on öeldud, et sotsialismi maailmasüsteem on «sotsiaalne, majanduslik ja poliitiline sõpruseliit, kuhu kuuluvad vabad ja suveräänsed rahvad, kes sammuvad sotsialismi ja kommunismi teed, keda ühendavad huvide ja eesmärkide ühtsus, rahvusvahelise sotsialistliku solidaarsuse tihedad sidemed».

Riikide suhetele sotsialismi maailmasüsteemis on omased needsamad jooned, mis üldse iseloomustavad sotsialistlikke ühiskondlikke suhteid: monoliitsus võitluses ühiste eesmärkide eest, täielik võrdõiguslikkus, suveräänsuse ja rahvuslike huvide vastastikune austamine, seltsimehelik koostöö ja vennalik vastastikune abistamine. «Vanale maailmale, rahvusliku rõhumise, rahvusliku vaenu või rahvusliku endassesulgumise maailmale,» kirjutas V. I. Lenin, «seavad töölised vastu kõigist rahvustest töötajate ühtsuse uue maailma, kus pole kohta mitte ühelgi privileegil ega inimese kõige vähemalgi rõhumisel.»

Sotsialistlikus maailmasüsteemis toimivad uued arenemise seaduspärasused, mida kapitalistlikus maailmamajan-

duses ei ole ega saagi olla. Kapitalistlikus maailmas püüavad imperialistlikud riigid pidurdada majanduslikult mahajäänud maade ja rahvaste progressi, et neid oleks võimalik ekspluateerida, arenenumad sotsialismimaad aga peavad oma internatsionaalseks kohuseks abistada igakülgselt vähemarenenud maid, et nende edasiliikumist kiirendada.

Sotsialistliku maailmamajanduse arenemise seaduspärasuseks on sotsialismimaade majandusliku arenemistaseme ühtlustumine. Varem mahajäänud rahvuslikud majandused arenevad kiiremas tempos. Näiteks 1968. aastal kasvas tööstustoodang 1950. aastaga võrreldes Korea Rahvademokraatlikus Vabariigis (1948. aastaga võrreldes) 25-kordseks, Bulgaarias 10-kordseks, Poolas 6-kordseks ja Rumeenias 9-kordseks, kuna Tšehhoslovakkias, Saksa Demokraatlikus Vabariigis ja Ungaris kasvas see 4,4—4,7-kordseks. Eri maades väheneb iga elaniku kohta tuleva tööstustoodangu hulga erinevus.

Muidugi ei saa sajandite vältel kujunenud majandusliku arenemistaseme erinevusi kaotada lühikese ajaga. Kuid sotsialistliku korra eeliste ning tiheda majandusliku koostöö ja vennaliku vastastikuse abistamise tõttu jõuavad oma majanduslikus arengus mahajäänud maad edasijõudnud maadele kiiresti järele.

Uut tüüpi rahvusvaheliste suhete, sealhulgas ka majandussuhete loomise kindlaks tingimuseks, öeldakse NLKP Keskkomitee teesides V. I. Lenini 100. sünni-aastapäevaks, on kommunistlike ja töölisparteide õige poliitika, uue ühiskonna ülesehitamise leninliku õpetuse kõrvalekaldumatu ellurakendamine, sotsialistliku internatsionalismi printsiipidest kinnipidamine.

Sotsialismi majandusseadused väljuvad rahvuslikest piiridest

Sotsialistlikus maailmasüsteemis reguleerib rahvuslike majanduste vahelisi suhteid sotsialismile omaste majandusseaduste süsteem.

Mõistagi, et maailma sotsialistlikus sõprusühenduses toimivad majandusseadused teisiti kui iga rahvusliku majanduse piires. Iseseisvate, täiesti võrdõiguslike riikide majandussuhete aluseks ei saa olla mingi riigist kõrgemal seisva

organi juhendid, mis on kõigile maadele kohustuslikud. Iga maa otsustab ise, millised majandussidemed on talle kasulikud ja efektiivsed. Kuid majanduse arendamise põhilised seaduspärasused on üldised nii kõigile maadele kui ka kogu sotsialistliku maailmamajanduse süsteemile.

Süsteemis toimib sotsialismi põhiline majandusseadus. Sotsialistliku tootmise eesmärk — rahva vajaduste üha täielikum rahuldamine — on ühesugune nii igale sotsialismimaale kui ka kogu sõprusühendusele. Praegu erineb sotsialismimaade rahvaste elatustase oluliselt. Selle ajalooliselt kujunenud erinevuse kaotamisele aitab kaasa sotsialismimaade vastastikune abistamine ja koostöö süvendamine.

Majanduse plaanipärane arendamine ja põhiliste tootmisalaste proportsioonide teadlik reguleerimine on objektiivselt vajalikud mitte ainult iga sotsialismimaa piires, vaid ka sotsialistlikus maailmamajanduses. Iga aastaga veetakse üha rohkem toodangut välismaale või tuuakse seda sisse. On raske koostada antud maa rahvamajanduse arendamise perspektiivplaani, kui ei teata ette, kui palju toodangut ja missuguse hinnaga hakatakse välja ja sisse vedama. Rajades uut maagi- või söekaevandust, mille toodang läheb välismaale, arendades spetsialiseeritud tootmist ulatuseni, mis rahuldab mitme maa vajadusi, peab olema veendunud, et toodang realiseeritakse, ja tundma selle realiseerimise tingimusi.

Kuid erinevalt rahvuslikest majandustest, kus proportsioonid kehtestatakse tsentraliseeritult antud maa plaaniorganite otsusega, kooskõlastavad ja koordineerivad sotsialistlikus maailmamajanduse süsteemis vastavaid proportsioone asjast huvitatud maad vabatahtlikult ja kõigile osalistele kasulikel alustel.

Sotsialistlikus maailmamajanduses toimib ka ühiskondliku töö viljakuse järjekindla kasvu seadus. Tööjaotuse süvendamine sotsialismimaade vahel, tootmise spetsialiseerimine ja koopereerimine, samuti teaduslik-tehniline koostöö on tähtsateks teguriteks, mis võimaldavad tõsta tööviljakust kogu sotsialistlikus maailmasüsteemis ja igal maal eraldi.

Maailma majandussüsteemis on avar tegevusväli väärtusseadusel. Vahetussfääris — sotsialistlikul maailmaturul — peavad sotsialistlike maade suhted rajanema ekvivalentsuse, vastastikuse kasulikkuse printsiipidel.

Iga maa esineb kauba üksikomanikuna — tootjana. Vahetuseks oma toodangu vastu tahab iga maa saada teist kaupa, milles on kehastunud niisama palju ühiskondlikku tööd. Väärtusseaduse õige kasutamine ja teaduslikult põhjendatud hinnakujundamine omavahelises kaubanduses on sotsialismimaade majandusliku koostöö edasiarendamise ning selle efektiivsuse tõstmise vältimatu tingimus.

Võitlus sotsialismimaade sõprusühenduse tugevdamise eest

Kõik uus elus ei teki hõlpsalt. Sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimine on keerukas ja mitmetahuline protsess, mis on seotud objektiivset ja subjektiivset laadi raskuste ületamisega. Sotsialistliku maailmamajanduse süsteemi, riikide suhete uue tüübi kujunemine ja arenemine ei saa toimuda ilma raskuste ja vastuolude võitmiseta.

Ühed vastuolud on tingitud sellest, et sotsialismimaade majanduslik, sotsiaalne ja kultuuriline arenemistase on erinev. See kutsub esile teatud erinevusi rahvuslikes huvides, lähenemises mõningatele vastastikuse koostöö küsimustele. Selliseid erinevusi on tarvis arvesse võtta, leida kõigile maadele vastuvõetav lahendus.

Kuid esineb ka teist tüüpi vastuolusid. Need tulenevad sotsialismile võõraste klassijõudude mõjust. Mõnedes maades on väikekodanlikud mõjud ning natsionalismi ja šovinismi jäänused küllaltki tugevad. Kui nende vastu pidevalt ei võidelda, võivad nad omandada ohtliku iseloomu ja viia katseteni vastandada ühed sotsialismimaad teistele, katkestada väljakujunenud majanduslikud sidemed, ehitada sotsialismi üksinda, ignoreerides sealjuures teiste sotsialistlike maade kogemusi ja toetust. Säärane seisukoht võib tekitada ainult kahju niihästi selle maa rahvale kui ka kogu sotsialistlikule sõprusühendusele. Ei tohi alahinnata ka sotsialismimaade ühtsuse õõnestamist taotleva imperialistliku propaganda ja poliitika mõju.

Sotsialismi maailmasüsteemi eduka arenemise seisukohalt on vajalik sotsialistlike maade monoliitsus ja intensiivsem koostöö. Seda ülesannet lahendades võitlevad NLKP ja teiste sotsialismimaade vennasparteid katsete vastu lõhestada sotsialistlikku sõprusühendust, lõhkuda sotsialismimaade majandusliku koostöö mehhanismi, mis võiks pidurdada sotsiaal-majandusliku arenemise

tempot, nõrgendada sotsialistliku maailma positsioone olukorras, kus on olemas imperialistliku agressiooni oht. 1969. aasta juunis Moskvas toimunud kommunistlike ja töölisparteide rahvusvahelise nõupidamise põhidokumendis rõhutati: «Sotsialismi saavutused, tema mõju maailma sündmuste käigule, selle võitluse efektiivsus, mida ta peab imperialistliku agressiooni vastu, sõltuvad suurel määral sotsialistlike maade monoliitsusest. Sotsialismimaade tegevusühtsus on kõigi antiimperialistlike jõudude ühtekoondamise tähtis tegur.»

Ühtlasi astuvad NLKP ja teised vennasparteid välja selle vastu, et ei ignoreeritaks üksikute sotsialismimaade huvide paratamatuid erinevusi mõningates küsimustes, nende sotsiaal-majandusliku arenemise ja rahvuslike traditsioonide iseärasusi, samuti katsete vastu seada sisse niisugused koostöövormid, milleks pole veel kujunenud objektiivseid tingimusi. Ainult nii suurte kui ka väikeste sotsialistlike rahvuste täieliku võrdõiguslikkuse ning nende vastastikuse abistamise ja kasulikkuse printsiipidel, proletaarse internatsionalismi alusel võib sotsialistlik maailmamajandus edukalt areneda.

2. SOTSIALISMIMAADE MAJANDUSLIK KOOSTÖÖ JA VASTASTIKUNE ABISTAMINE

Sotsialistlik rahvusvaheline tööjaotus

Sotsialistlike maade majandusliku koostöö objektiivseks aluseks on nendevaheline tööjaotus, mille aluseks on vabatahtlikkuse, võrdsuse ja vastastikuse kasulikkuse põhimõtted.

Sotsialismimaad on erineval määral kindlustatud looduslike ressurssidega. Nii näiteks on Tšehhoslovakkial ja Poolal rikkalikud kivisöevarud, kuid neil pole küllalt rauamaaki. Bulgaarias kaevandatakse värviliste ja mustade metallide maaki, kuid vähe on koksisütt ja naftat. Kiiresti areneva tööstuse varustamiseks tooraine ja kütusega peavad sotsialismimaad oma jõupingutusi ühendama.

Niisama tähtis on ka masinatööstuse spetsialiseerimine. Et masinate kvaliteet oleks kõrge ja omahind madal, on tarvis luua spetsialiseeritud suurtootmine. Ainult siis, kui

üksikud maad spetsialiseeruvad ühtede või teiste toodanguliikide väljalaskele, on võimalik organiseerida nende tootmist igal maal kaasaegsel tehnilisel maailmatasemel, suures ulatuses ja minimaalsete kulutustega. Seepärast areneb tootmise spetsialiseerimine ja koopereerimine sotsialistlike maade vahel.

Rahvusvaheline tööjaotus on arenenud ka kapitalistlikus maailmamajanduse süsteemis. Kuid seal kujunes see stiihiliselt, konkurentsivõitluse käigus. Kapitalistliku rahvusvahelise tööjaotuse tagajärjeks on mahajäänud maade majanduse ühekülgne, ebardlik arenemine, see, et imperialistlikud riigid suurendavad nende maade ekspluateerimist. Näiteks spetsialiseerub Venetsueela nafta tootmisele, Boliivia — inglistina tootmisele ja Brasiilia — kohvi tootmisele; nende saaduste kokkuostmisel aga dikteerivad Ameerika Ühendriikide monopolid oma tingimusi ja pidurdavad teiste majandusharude arenemist. Tagajärjeks on see, et looduslike ressursside poolest rikaste maade töörahva elatustase on äärmiselt madal.

Teistsugune olukord valitseb sotsialistlikus maailmamajanduses. Siin kujuneb tööjaotus maade vahel plaanipäraselt, vastastikku kasulikel alustel. Tööjaotus aitab kaasa kõige kasulikumate proportsioonide kehtestamisele nii iga maa majanduse kui ka kogu sotsialistliku maailmamajanduse arenemises. Rahvusvaheline tootmise spetsialiseerimine on ühendatud rahvusliku majanduse kompleksse arenemisega igal maal leiduvate looduslike, materiaalsete ja tööjõuressursside ratsionaalse kasutamise alusel. Sel baasil saadakse järk-järgult üle ajalooliselt kujunenud erinevustest üksikute maade majanduslikus arenemistasemes, kasutatakse kõige täielikumalt iga maa sisemisi võimalusi ja rahvusvahelise koostöö eeliseid.

Sotsialismimaade majandusliku koostöö organisatsioonid

Sotsialistlike maade majandusliku koostöö arenemine tõi kaasa vajaduse luua rahvusvahelisi majandusorganisatsioone.

Üheks tähtsaks organisatsiooniks on Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu (VMAN). See loodi 1949. aastal. VMAN on uut tüüpi rahvusvaheline organisatsioon, mille aluseks on kõigi sellesse kuu-

luvate maade täielik võrdõiguslikkus ja seltsimehelik vastastikune abistamine. Praegu on Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmeteks Bulgaaria, Mongoolia, Nõukogude Liit, Poola, Rumeenia, Saksa Demokraatlik Vabariik, Tšehhoslovakkia ja Ungari. Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu tööst võtab koostöölepingu alusel osa ka Jugoslaavia. Peale selle võtavad Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu komisjonide istungitest sageli vaatlejatena osa ka teiste sotsialismimaade esindajad.

Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu organid — täitevkomitee, sekretariaat, alalised komisjonid, töögrupid jne. koordineerivad rahvamajandusplaane, annavad soovitusi tootmise spetsialiseerimise ja seadmete standardiseerimise küsimustes, soodustavad omavahelise kaubanduse ja teaduslik-tehnilise koostöö arendamist.

Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikide igakülgse koostöö arendamise ja selle efektiivsuse tõstmise ning sotsialistliku majandusliku integratsiooni protsessi süvenemise uued perspektiivid on kavandatud Vastastikuse Majanduse Abistamise Nõukogu XIII eriistungjärgu (1969) otsustes.

On olemas ka muid sotsialismimaade majandusliku koostöö organisatsioone. 1964. aastal loodi organisatsioon «Intermetall», mille ülesandeks on arendada koostööd musta metallurgia valdkonnas; sellesse kuuluvad Bulgaaria, NSV Liit, Poola, Saksa Demokraatlik Vabariik, Tšehhoslovakkia ja Ungari. Selle organisatsiooni loomine aitas paremini kasutada mustade metallide, terastorude ja metalltoodete tootmise võimsusi, täielikumalt rahuldada nende maade rahvamajanduse vajadusi mustade metallide järele, suurendada nende toodanguliikide vastastikust vahetust.

Analoogilisi ülesandeid lahendab ka organisatsioon, mille ülesandeks on arendada koostööd laagritööstuses. Sellesse organisatsiooni kuuluvates maades läks korda jagu saada 260 laagriliigi tootmises esinenud parallelismist ja suurendada laagrite vastupidavust 15 protsendi võrra.

Raudteede-alase koostöö organisatsioon on loonud ühise vagunipargi (üle 100 000 kaubavaguni), mis võimaldas vähendada vagunite seisuaega nii pealekui ka mahalaadimistöödel, samuti vagunite tühisõitu.

Tühisõitude vähendamine ainult 1 protsendi võrra võimaldab aga vabastada ligi 1000 vagunit ja vedada täiendavalt 1 miljon tonni kaupa aastas.

Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu süsteemis on loodud Rahvusvaheline Majandusliku Koostöö Pank. See hõlbustab ja lihtsustab sotsialistlike maade mitmekülgseid arveldusi, avab soodsad võimalused vastastikuse kaubanduse edasiarendamiseks ja selle efektiivsuse tõstmiseks.

Sotsialistlike maade majandusliku koostöö vormid

Sotsialismimaade majanduslikus koostöös kuulub tähtis koht rahvamajandusplaanide koordineerimisele. See võimaldab kooskõlastatult kindlaks määrata kõige kasulikumad tootmise ja vastastikuse vahetuse arendamise proportsioonid ning spetsialiseerida tootmist üksikutes maades. Tootmise spetsialiseerimine ja koopereerimine annavad võimaluse iga maa looduslike ja tööjõuressursside efektiivsemaks kasutamiseks ning tootmise tehnilise taseme tõstmiseks.

Sotsialistlike maade plaanide koordineerimine toimub vabatahtlikkuse ja vastastikuse kasulikkuse alusel. Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu abil on läbi viidud selle organi tööst osavõtvate sotsialismimaade rahvamajanduse arendamise 1956.—1960. aasta, 1961.—1965. aasta ja 1966.—1970. aasta plaanide koordineerimine. Jõuab lõpule järgmise viie aasta rahvamajandusplaanide koordineerimine. Rahvamajanduse arendamise plaanide koordineerimine on Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu tegevuse põhisuunaks.

Sotsialistlike maade tootmisalase koostöö edasiarendamine nõudis jõupingutuste ühendamist suurte ettevõtete ja rajatiste ühiseks ehitamiseks. Niisuguse koostöö heaks näiteks on maailma suurima naftajuhtme «Sõprus» ehitamine, mille pikkus on ligi 4500 kilomeetrit. 1962. aastast kuni 1969. aasta jaanuarikuuni transporditi NSV Liidust Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikidesse üle 85 miljoni tonni naftat. Naftajuhtme ekspluateerimine tagab igale sellest osavõtvale maale kümnetesse miljonitesse rubladesse ulatuva kokkuhoiu nafta välja- või sisseveoga seotud transpordikulude arvel.

NSV Liit saadab Tšehhoslovakkiasse ja Poolasse loodusliikku gaasi ühiselt ehitatud gaasijuhtmete kaudu.

Ühendatud energiasüsteemi «Rahu» loomine, mille kaudu anti ainuüksi 1968. aastal üle 9 miljardi kilovatt-tunni elektrienergiat, võimaldas liikmesriikidel märgatavalt kokku hoida kütust ja elektrienergiat. 1,2 miljoni kilovati võrra vähenesid vajalikud reservvõimsused. See moodustab peaaegu poole kõigi Ungari elektrijaamade võimsusest. Energiasüsteemide ühendamisest saadav kokkuhoid ületas kahekordselt ühendusliinide rajamise kulud. Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikide koostöös leiavad realiseerimist V. I. Lenini ideed. Ta kirjutas: «... Ajakohane eesrindlik tehnika nõuab tungivalt *kogu maa — ja mitmete naabermaade — elektrifitseerimist ühe* plaani järgi...»

Luuakse mitme maa ühiseid ettevõtteid. Näiteks töötab 1959. aastast alates edukalt Ungari-Poola ühine ettevõte «Haldex», mis töötleb Poola kaevanduste söejäätmeid Ungari tehnoloogia järgi. On loodud Ungari-Bulgaaria ettevõte «Intransmaš», mis tegeleb tehasesisese transpordi probleemidega. Rumeenia ja Jugoslaavia teevad ettevalmistustöid hüdroenergeetika- ja navigatsioonikompleksi rajamiseks Raudväravate juures Doonaul. Kompleks hakkab igal aastal andma üle 10 miljardi kilovatt-tunni elektrienergiat, s. o. rohkem, kui tootsid elektrienergiat kõik Nõukogude Liidu hüdroelektrijaamad kokku 1948. aastal.

Sotsialismimaade majandusliku koostöö üks tähtsaid vorme on väliskaubandus. Sotsialismi maailmasüsteemi tekkimise ja arenemise esimestel etappidel oli väliskaubandus koostöö peamiseks vormiks. Seejärel kaldus raskuspunkt tootmistegevuse otsesele koordineerimisele. Kuid tootmise spetsialiseerimise kokkulepped ja rahvamajandusplaanide koordineerimine realiseeruvad lõppkokkuvõttes väliskaubanduse kaudu. Sellest, kui kiiresti areneb vastastikune kaubavahetus ja kuivõrd õigesti on sotsialistlikul maailmaturul kehtestatud hinnad, sõltub suurel määral kõigi teiste majandusliku koostöö vormide arenemine ja efektiivsus.

Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikide väliskaubanduse käive kasvab järjekindlalt. 18 aasta jooksul (ajavahemikul 1950—1968) suurenes see rohkem kui 5,5-kordseks. Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikide omavaheline kauba-

käive moodustab ligi kaks kolmandikku nende väliskaubanduse käibest.

Erilise tähtsusega on sotsialismimaade teaduslik-tehnilise koostöö arendamine. Teadus ei tunne piire. Kaasaegse teaduslik-tehnilise revolutsiooni tingimustes pole ühelgi maal küllalt võimalusi selleks, et arendada kõiki teaduse ja tehnika progressi suundi kõrgeimal tasemel. Sotsialistlike maade jõupingutuste ühendamine ja koordineerimine ning teaduse ja tehnika saavutuste vastastikune kasutuselevõtmine kiirendavad nii iga maa kui ka kogu sotsialistliku sõprusühenduse majanduse kasvutempot.

Sotsialismimaad vahetavad omavahel projekt- ja tehnilist dokumentatsiooni. Eriti suurt teaduslik-tehnilist abi annab teistele sotsialistlikele riikidele Nõukogude Liit. Üle 1600 tänapäeva teaduslik-tehnilisel tasemel oleva suurettevõtte, ehituse ja muu objekti on sotsialismimaades ehitatud või ehitatakse Nõukogude projektide järgi ja Nõukogude spetsialistide abiga. Nende hulgas on Kremikovtsi metallurgiakombinaat ja elektrijaam «Maritsa-Ida 1» Bulgaarias, V. I. Lenini nimeline metallurgiakombinaat Poolas, Kagu-Aasia suurim superfosfaaditehas Vietnami Demokraatlikus Vabariigis ja paljud teised. NSV Liidu abiga ehitatud 33 metallurgiatehase üldvõimsus oli 14,7 miljonit tonni malmi, 15,2 miljonit tonni terast ja 17,3 miljonit tonni valtsmetalli. See on 2,9 korda rohkem kui kõigi sotsialismimaade (ilma NSV Liiduta) 1950. aasta malmitoodang ja 1,6 korda rohkem kui 1950. aasta terasetoodang.

Kümneid tuhandeid spetsialiste — teaduslikke töötajaid ja insenere — suunati teistesse maadesse kogemuste vahetamiseks ja konsulteerimiseks. Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu raames koordineeritakse tähtsate teaduslike uurimistööde plaane. Mõningatel juhtudel luuakse ühiseid instituute kõige aktuaalsemate ja keerukamate kaasaegse teaduse probleemide uurimiseks. Näiteks on aatomi saladuste avastamisel ja aatomienergia rahuotstarbelisel kasutamisel suuri edusamme teinud Tuumauuringute Ühendatud Instituut Dubnas (NSV Liit).

Vastastikuse Majanduse Abistamise Nõukogu Standardiseerimise Instituut töötab välja soovitusprojekte standardite unifitseerimise kohta, põhjendab ettepanekuid, mis on seotud Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikide rahvamajanduses kõige progressiiv-

semate standardite rakendamisega, määrab kindlaks nende juurutamisest saadava majandusliku efekti. Instituudi tegevus aitab kaasa sotsialismimaade toodangu kvaliteedi paranemisele ja maailma parimate näidiste taseme saavutamisele.

Sotsialistlike maade majandusliku koostöö tugevnemine väljendub ka krediidialaste sidemete laienemises. Mõned suured kombinaadid, tehased ja kaevandused, mille ehitamisest on huvitatud mitmed maad, nõuavad suuri kapitaalmahutusi. Neil juhtudel annab see maa, kes hakkab antud ettevõtte toodangut kasutama, krediiti sellele riigile, kelle territooriumile vastav ettevõte ehitatakse. Kui ehitustööd on lõpule jõudnud, kustutatakse krediit selle tehase toodanguga. Niisugusest koostööst võidavad mõlemad maad. Teistel juhtudel antakse krediiti vennaliku abistamise korras uute tööstusobjektide ehitamiseks, mis on vajalikud antud maa industrialiseerimiseks.

Krediitide üldsumma, mida NSV Liit on teistele sotsialistlikele riikidele vastastikku kasulikel alustel andnud, moodustas 1967. aasta alguseks üle 9 miljardi rubla.

Koostöö arendamises etendab tähtsat osa vastastikune abi kaadri ettevalmistamisel. Mitmel sotsialismimaal pidurdas kvalifitseeritud kaadri nappus industrialiseerimist ja rahvamajanduse tehnilist rekonstrueerimist. Arenenumad maad ja eeskätt Nõukogude Liit osutasid neile vennalikku abi paljude tuhandete inseneride, agronoomide, ökonomistide ja teiste spetsialistide ettevalmistamisel. Sajad noored sotsialismimaade teadlased kaitsesid dissertatsioone Nõukogude kõrgemates õppeasutustes. Nõukogude Liidu tehastes tegid läbi ettevalmistuse ja tõstsid oma kvalifikatsiooni tuhanded sotsialistlike riikide töölised ja spetsialistid.

Sotsialismimaade majandusliku koostöö mitmekesiste vormide kasutamine on allutatud ühele eesmärgile: kõigi maade jõupingutuste plaanipärase ühendamise ja kooskõlastamise alusel soodustada majandusliku ning teaduse ja tehnika progressi kiirendamist, ühiskondliku töö viljakuse suurendamist ning kõigi sotsialismimaade rahvaste elatustaseme kiiret tõstmist. Sotsialismimaade tihedas majanduslikus koostöös avaldub nende solidaarsus sotsialistliku maailmamajanduse süsteemi võimsuse suurendamisel. Nende koostöö on võimas tegur majanduslikus võistluses kapitalistliku maailmamajanduse süsteemiga.

Kahe süsteemi võistlus inimtegevuse otsustavas sfääris

Sotsialism ja kapitalism on kaks erinevat ja vastandlikku sotsiaal-majanduslikku süsteemi. Nende võitlus maailma areenil on paratamatu. Kuid mõlemad süsteemid asuvad ühel planeedil. Nende ees seisab alternatiiv: kas sõda või rahulik kooseksisteerimine. Kõik imperialistide katsed purustada sotsialistlikku maailma jõuga on nurja läinud. Ettenägelikumad kodanlikud poliitikategelased on tahestahtmata sunnitud tunnistama erineva sotsiaalse korraga riikide rahuliku kooseksisteerimise leninlikku printsiipi.

Ent rahulik kooseksisteerimine ei tähenda sugugi üldist leppimist, kapitalismi ja sotsialismi võitluse lakkamist. Vastupidi, rahulik kooseksisteerimine on ise kahe süsteemi vahel majanduse, poliitika ja ideoloogia valdkonnas toimuva võitluse vorm. See võitlus kestab terve ajaloojärgu — kapitalismilt sotsialismile ülemaailmses ulatuses toimuva ülemineku ajajärgu jooksul.

Kahe süsteemi võitluse kõige tähtsamaks areeniks on majandus. Materiaalne tootmine on inimtegevuse otsustav sfäär. Võit majanduslikus võistluses kapitalismiga rajab aluse täielikule võidule ka poliitikas ja ideoloogias.

V. I. Lenin rõhutas, et otsustavat mõju maailma arenemisele avaldame me oma majanduspoliitikaga, majandusliku ülesehitustöö edusammudega. Arendades ja täiustades tootmist, tõstes tööviljakust ja rahva elatustaset ning tugevdades sotsialismimaade koostööd, lähendame sotsialismi ülemaailmset võitu kapitalismi üle, täidame oma internatsionaalset kohust.

Kahe maailmasüsteemi võitlus lõpeb paratamatult sotsialismi võiduga. Ent oleks naiivne mõelda, et see toimub iseenesest, hõlpsasti ja lihtsalt. Ei tohi kujutleda kahe süsteemi majanduslikku võistlust kui sotsialismi üldist triumfikäiku. Oleks viga vastast selles võitluses alahinnata. Kapitalistlik kord ei sarnane jõuetu, oma aja äraelanud raugaga, vaid surmavalt haavata saanud kiskjaga, kes on ikka alles tugev ja ohtlik. Kapitalism tugineb maailmas mitme tehniliselt arenenud maa tööstuslikule võimsusele. Iga aastaga saab ilmsemaks kapitalismi parasitism ja roiskumine. Kuid ta on veel suuteline tootmist arendama, mõningates maades võib majandus üksikutel perioodidel

hüppeliselt kasvada, kui tingimused on eriti soodsad. Seepärast ei tohi võistluses arvestamata jätta meie vastase nii nõrku kui ka tugevaid külgi.

Sotsialismi võit majanduslikus võistluses on paratamatu

Milliste näitajate alusel võib otsustada kahe süsteemi majandusliku võistluse käigu ja tulemuste üle?

Esiteks *majanduse arenemistempo*. Sotsialistlik revolutsioon saavutas esialgu võidu niisugustes maades, mis olid arenenud kapitalismimaadest majanduslikult maha jäänud. Kahe süsteemi võistlus algas olukorras, mis polnud sotsialismile soodne. Seepärast peab sotsialism arenema kiires tempos, et kõige arenenumatele kapitalismimaadele järele jõuda ja seejärel neist ette minna.

Kuidas areneb siis võistlus selles valdkonnas? Pöördume arvude poole. 1950.—1968. aasta jooksul suurenes tööstustoodang sotsialismimaades 528 protsenti, arenenud kapitalistlikes riikides aga 150 protsenti. Sotsialismimaade tööstustoodangu aasta keskmine kasvutempo oli neil aastail 10,8 protsenti, kapitalistlikes riikides aga 5,5 protsenti. See tähendab, et sotsialistlikus maailmasüsteemis areneb tööstus kaks korda kiiremini kui kapitalistlikus maailmasüsteemis. Majanduse kiire kasvutempo annab veenvalt tunnistust sotsialistliku maailmasüsteemi eelistest ja tagab sotsialismi võidu majanduslikus võistluses kapitalismiga.

Teiseks. *Sotsialismimaade osatähtsuse suurenemine maailmatoodangus*. Kui 1950. aastal oli sotsialismi osatähtsus maailma tööstustoodangus kõigest 20 protsenti, siis 1968. aastaks kasvas see umbes 39 protsendini. 1950.—1968. aastal tõusis Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikide osatähtsus maailmas mitme tähtsama tööstustoodangu liigi tootmises järgmiselt (protsentides):

Toodanguliik	1950	1968
elektrienergia	14	20
süsi	23	33
nafta	8	17
teras	19	27
mineraalväetised	21	27
tsement	14	25
puuvillane riie	14	21

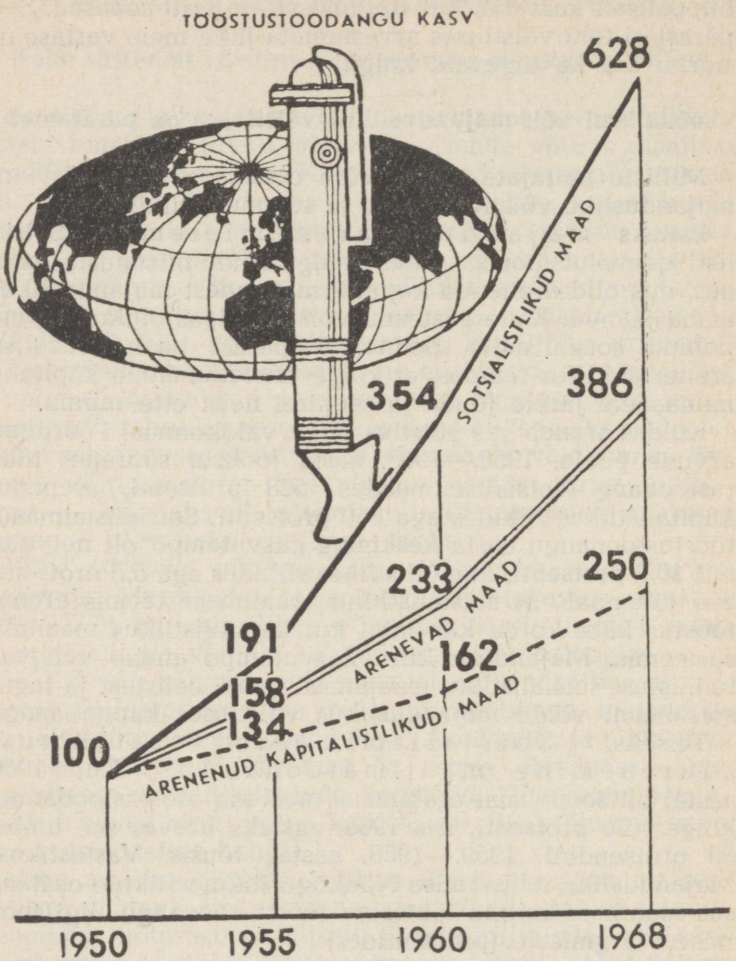

Nagu nendest andmetest nähtub, toodavad sotsialistlikud maad järjest suurema osa mõningatest tähtsamatest toodanguliikidest.

Kolmandaks. Tähtsamate toodanguliikide hulk iga elaniku kohta. See on üldistav näitaja, mis iseloomustab võrreldavates andmetes ühe või teise maa majanduslikku arenemistaset. Sotsialismi maailmasüs-

teem tervikuna on iga elaniku kohta tuleva toodangu maailmataseme ületanud: sotsialistlikus maailmasüsteemis elab 34,4 protsenti maakera elanikkonnast, sel ajal kui tööstustoodangut antakse 39 protsenti üldisest maailmatoodangust (sealhulgas elab NSV Liidus 6,8 protsenti maakera elanikkonnast ja siin toodetakse üks viiendik maailma tööstustoodangust).

Kuid selle näitaja poolest jäävad sotsialismimaad kõige arenenumatest kapitalismimaadest ikka veel maha.

Sotsialistlike maade ja arenenud kapitalistlike riikide vahe tööstustoodangu hulgalt iga elaniku kohta väheneb pidevalt. Nii vähenes 1950.—1968. aastal vahe NSV Liidu ja Ameerika Ühendriikide vahel mõningate tähtsate toodanguliikide tootmises keskmiselt iga elaniku kohta järgmiselt: looduslik gaas — 9 korda, keemilised kiudained — umbes 7 korda, nafta — 4,8 korda, süsi — 2,5 korda, teras — 2,8 korda, mineraalväetised — 2,3 korda, puuvillane riie — 2,2 korda, elektrienergia — 1,9 korda. 1950. aastal toodeti NSV Liidus 4,5 korda vähem tsementi kui Ameerika Ühendriikides, kolmandiku võrra vähem peensuhkrut, 3 korda vähem rauamaaki. 1968. aastal olid Ameerika Ühendriigid nende toodanguliikide alal seljataha jäetud.

Mõnede toodanguliikide hulgalt iga elaniku kohta on Saksa Demokraatlikus Vabariigis ja Tšehhoslovakkias ületatud paljude kõige arenenumate kapitalismimaade tase (Saksa Demokraatlik Vabariik — söe, mineraalväetiste ja keemiliste kiudainete, Tšehhoslovakkia — terase ja söe alal).

Neljandaks. T ö ö v i l j a k u s e k a s v u t e m p o. Selle näitaja poolest on sotsialismimaade ja arenenud kapitalistlike riikide vahe märgatavalt vähenenud. Ajavahemikul 1951—1968 tõusis tööviljakus NSV Liidu tööstuses 3-kordselt, Ameerika Ühendriikides 1,8-kordselt, Inglismaal 1,6-kordselt, Prantsusmaal ja Saksa Föderatiivses Vabariigis 2,3-kordselt. Ent mahajäämine Ameerika Ühendriikidest selle näitaja osas on veel küllaltki märgatav. NSV Liidu tööstuses moodustab praegu tööviljakus ligi 50 protsenti Ameerika Ühendriikide tasemest, ehituses — rohkem kui 60 protsenti ja põllumajanduses — umbes 20—25 protsenti. Me ei kasuta veel küllaldaselt märkimisväärseid reserve tööviljakuse tõstmiseks ning töö ja tootmise teaduslikuks organiseerimiseks.

NSV Liidus ja mõnedes teistes sotsialismimaades läbiviidavad majandusreformid võimaldavad täielikult kasutada kõiki sotsialistlikus majandussüsteemis peituvaid reserve ühiskondliku tootmise efektiivsuse tõstmiseks.

Viiendaks. Rahva elatustaseme tõus. Rahva heaolu kasv on sotsialistliku majanduse arenemise seaduspärasus. 1968. aastal ületas NSV Liidu natsionaalne tulu 1950. aasta taseme 4,6-kordselt, teistes Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikides 2,7—5,2-kordselt, kuna Ameerika Ühendriikides suurenes natsionaalne tulu neil aastail 1,9-kordselt, Inglismaal 1,6-kordselt ja Prantsusmaal 2,3-kordselt. Natsionaalse tulu kasv on rahva elatustaseme järjekindla tõusu ja sotsialistliku tootmise kiire arengutempo alus.

Rahva vajaduste rahuldamise aste oleneb tootmise arenemistasemest. Mitmete elatustaseme näitajate poolest jääme veel ikka maha kõige arenenumatest kapitalismimaadest, eriti Ameerika Ühendriikidest. Ent mõnede väga tähtsate näitajate poolest on sotsialism kindlalt esikohale asunud.

Näiteks rahvahariduse ja meditsiinilise teenindamise taseme poolest on sotsialistlikud maad arenenud kapitalistlikest riikidest ette jõudnud. Nii tuleb NSV Liidus 10 000 elaniku kohta 187 üliõpilast, Korea Rahvademokraatlikus Vabariigis 155, Bulgaarias ja Tšehhoslovakkias 96, Poolas 94, Inglismaal aga 63, Saksa Föderatiivses Vabariigis 49 ja Prantsusmaal 88 üliõpilast. 10 000 elaniku kohta on NSV Liidus 26 arsti, Ameerika Ühendriikides aga 19, Inglismaal 15 ja Prantsusmaal 16 arsti. Pealegi saavad Nõukogude kodanikud tasuta arstiabi, kuna Ameerika Ühendriikides peavad töötajad kulutama raviks märkimisväärse osa palgast. Üle veerandi kõigist maailma arstidest asub NSV Liidus.

Niisiis kaldub kahe ühiskondliku maailmasüsteemi majanduslikus võistluses vaekauss üha enam sotsialismi poole.

Sotsialismimaade abi vabanenud maade rahvastele

Kahe maailmasüsteemi majandusliku võistluse lõpptulemus on otsustava tähtsusega koloniaalsõltuvusest vabanenud ja iseseisva rahvusliku arenemise teele asunud rahvaste saatusele.

Need rahvad on oma kogemuste najal tunda saanud, mida tähendab kapitalistlik ekspluateerimine. Nad jõuavad üha enam järeldusele, et ainult sotsialismi teel võib lühikese ajaga üle saada majanduslikust ja kultuurilisest mahajäämusest, rajada sõltumatut majandust ja kiiresti tõsta oma elatustaset. Läheb täide V. I. Lenini teaduslik ettenägemine: «On täiesti selge, et tulevastes maailmarevolutsiooni otsustavates lahingutes pöördub maakera rahvastiku enamiku liikumine, mis algselt oli suunatud rahvuslikule vabanemisele, kapitalismi ja imperialismi vastu ning võib-olla etendab hoopis suuremat revolutsioonilist osa, kui me arvame.»

Sotsialismimaad osutavad arenevate maade rahvastele järjest suuremat majanduslikku ja poliitilist toetust. Nõukogude Liidu ja teiste sotsialistlike maade abi noortele riikidele pole seotud mingite poliitiliste või sõjaliste tingimustega. Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikide abiga ehitatakse arenevates maades ligi 2000 tööstusettevõtet ja muud objekti. Nendest 680 objektist, mis Aasia ja Aafrika maades Nõukogude Liidu abiga on ehitatud või ehitamisel, on 20 musta ja värvilise metallurgia tehast ja tsehhi, 43 masina- ja metallitehast, ligikaudu 30 elektrijaama. Nende hulgas on niisugused hiigelettevõtted nagu Bhilai metallurgiakombinaat, mis juba praegu annab üle veerandi Indias toodetavast terasest, Assuani pais Araabia Ühinenud Vabariigis, mille rajamine võimaldab suurendada haritavat maad umbes 30 protsenti.

Arenevate maade rahvastele annavad rahvusliku tööstuse arendamisel abi ka teised sotsialistlikud riigid. Nii annab Saksa Demokraatlik Vabariik nendele maadele abi 360 tööstus- ja muu objekti ehitamisel. Tšehhoslovakkia abistab Etioopiat kaasaegse autokummide tootmise tehase ehitamisel. Indias on Rumeenia abiga ehitatud suur naftatöötlemistehas. Ungari abistab alumiiniumi- ja instrumenditehase ehitamisel.

Rahvusliku vabastuse revolutsiooni võit ja sõltumatu majanduse loomine saab neis maades võimalikuks just sellepärast, et sotsialistlik maailmasüsteem tekkis ja hakkas muutuma kaasaja otsustavaks teguriks. Sotsialistlikud riigid ja eeskätt Nõukogude Liit osutavad arenevate maade rahvastele tohutut abi võitluses kolonialismi ja imperialismi vastu, rahvuslike ressursside paremal kasutamisel ja rahvusliku majanduse arendamisel. Nad on kindlaks kil-

biks imperialistlike riikide agressiooni ohu vastu. Tuginedes sellele vennalikule abile ja toetusele, asuvad koloniaalsõltuvusest vabanenud rahvad avarale sotsiaalse ja majandusliku progressi teele.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Mille poolest erineb sotsialismi maailmasüsteem kapitalistlikust maailmamajanduse süsteemist?
2. Millist kasu saavad sotsialismimaad rahvusvahelisest tööjaotusest, tootmise spetsialiseerimisest ja koopereerimisest?
3. Millistes vormides areneb sotsialismimaade majanduslik koostöö?
4. Miks on majanduslikus võistluses kapitalismiga sotsialismi võit paratamatu?

XVIII PEATÜKK

SOTSIALISMILT KOMMUNISMILE

Eelmistes peatükkides tutvusime sotsialistliku majanduse iseloomulike joontega ja sotsialismi majandusseaduste süsteemiga. Kuid sotsialism kujutab endast vaid kommunistliku ühiskondlik-majandusliku formatsiooni esimest faasi. Selleks et selgesti mõista sotsialismi arenemise põhisuundi, on tarvis tundma õppida kommunistliku ühiskonna madalamalt faasilt kõrgemale faasile ülemineku seaduspärasusi ja teid.

Üleminek sotsialismilt kommunismile kestab suhteliselt pikka aega. Selle perioodi vältel kujuneb välja kommunismi materiaal-tehniline baas ja sotsialistlikud tootmissuhted kasvavad järk-järgult ümber kommunistlikeks tootmissuheteks.

1. KOMMUNISTLIKU ÜHISKONNA KAKS FAASI

Et nii sotsialism kui ka kommunism on ühe ja sama ühiskondlik-majandusliku formatsiooni kaks astet, siis on neil ühiseid jooni. Ühtlasi aga on kommunismi madalamal ja kõrgemal faasil paratamatult olulisi erinevusi. Vaatleme seda küsimust üksikasjalikumalt.

Sotsialism ja kommunism: ühised jooned ja erinevused

NLKP programm iseloomustab kommunistliku ühiskonna põhijooni järgmiselt: «Kommunism on klassideta ühiskonnakord, kus kehtib ühtne tootmisvahendite üldrahvalik omandus ja kõigi ühiskonnaliikmete täielik sotsiaalne võrdsus, kus koos inimeste igakülgse arenemisega kasvavad pidevalt areneva teaduse ja tehnika baasil ka tootlikud jõud, kus kõik ühiskonna rikkuse allikad hakkavad voolama täie

jõuga ja viiakse ellu üllas põhimõte «igaühelt tema võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi».»

On selge, et niisugune kord ei saa otsekohe tekkida valmis ja lõplikul kujul justkui nõiaväel. On vajalik terve ajaloojärk, mille vältel luuakse kommunismi materiaalsed, sotsiaal-majanduslikud ja vaimsed eeldused.

Sotsialismil ja kommunismil on üks majanduslik alus — tootmisvahendite ühiskondlik omandus —, mis ei võimalda ühe inimese ekspluateerimist teise inimese poolt. Neil on üks ja seesama tootmise eesmärk — kogu ühiskonna ja iga tema liikme järjest kasvavate vajaduste üha täielikum rahuldamine. Rahvamajandus areneb plaanipäraselt, tootmise kõige efektiivsemad proportsioonid kehtestatakse teadlikult, majanduslikke protsesse juhitakse plaaniliselt. Kõik need jooned on iseloomulikud kommunistliku ühiskonna mõlemale faasile.

Sotsialismi iseloomustades kirjutas V. I. Lenin: «Et tootmisvahendid saavad ü h i s omandiks, siis on ka siin rakendatav sõna «kommunism», kui mitte unustada, et see e i o l e täielik kommunism.»

Ent kommunistliku tootmisviisi madalama ja kõrgema faasi vahel on ka kvalitatiivseid erinevusi.

Sotsialism on printsipiaalselt uus kord, mis erineb põhjalikult ekspluataatorlikest ühiskondadest. Samal ajal on ta kommunistliku formatsiooni esimene faas, mis järgneb kapitalismile ja mis seetõttu kannab endal veel kapitalismi «sünnimärke».

Sotsialistliku ühiskonna tootlike jõudude mitteküllaldase arengu tõttu ei suudeta veel tagada niisugust tööviljakuse taset ja tootmise efektiivsust, mis on vajalik põhiliste eluhüvede külluse loomiseks ja üleminekuks kommunistlikele tootmissuhetele.

Tootmisvahendite ühiskondlik omandus eksisteerib sotsialismi tingimustes kahes vormis — riiklikus ja kooperatiiv-kolhooslikus. Seepärast säilivad ka inimeste klassierinevused, pole kaotatud olulisi erinevusi linna ja maa vahel, vaimse ja füüsilise töö vahel.

Et toodetavaid materiaalseid ja vaimseid hüvesid ei jätku veel kõigi ühiskonnaliikmete põhiliste eluliste vajaduste täielikuks rahuldamiseks ja töö pole muutunud iga inimese esimeseks eluvajaduseks, siis pole võimalik ellu viia kommunistlikku vajaduste järgi jaotamise printsiipi.

Sotsialistlikus majanduses kehtib printsiip: «Igaühelt tema võimete kohaselt, igaühele tema töö järgi.» Selline jaotusviis on paratamatult seotud inimeste teatava varalise ebavõrdsusega.

Sotsialismi tingimustes säilivad kaubalis-rahalised suhted, töökulu on vaja väärtuseliselt mõõta, ulatuslikult on vaja kasutada selliseid hoobasid nagu kasum, hind, isemajandamine, krediit, raha. Alles kommunistliku ühiskonna kõrgemas faasis, kus minnakse üle ühtsele kommunistlikule omandusele ja vajaduste järgi jaotamisele, leiab aset kaubatootmise ja raha järkjärguline väljasuremine.

Seega on sotsialism ja kommunism kommunistliku ühiskonna kaks erinevat ajaloo arenguastet. Läbida vahemaa, mis sotsialismi kommunismist lahutab, pole lühikese ajaga võimalik. Selleks on tarvis pikka ajavahemikku. Kuid üleminek kommunistliku ühiskonna madalamalt faasilt kõrgemale faasile on niisama vältimatu, nagu on vältimatu kevade üleminek suveks, hommiku üleminek päevaks. Kommunism ei ole kellegi väljamõeldis, unistus kaunist tulevikust. Kommunism kasvab paratamatult välja sotsialismi ajal loodavatest majanduslikest, sotsiaalsetest ja ideoloogilistest tingimustest. Tuleviku lähendamiseks ei tule kommunismi võludest maniilovlikult unistada, vaid tööga luua kõik sotsialismilt kommunismile üleminekuks vajalikud materiaalsed ja sotsiaal-majanduslikud eeldused. Kuidas siis see üleminek toimub?

Sotsialismilt kommunismile ülemineku iseärasused

Kapitalismilt sotsialismile üleminekuks oli tarvis läbi viia revolutsioon, kukutada kodanluse ja mõisnike võim, põhjalikult ümber korraldada ühiskonna majanduslik baas ja sotsiaalne struktuur.

Teisiti toimub üleminek sotsialismilt kommunismile. Need ei ole kaks iseseisvat tootmisviisi, vaid ühe ja sama kommunistliku tootmisviisi kaks faasi. Üleminekul kommunistliku ühiskonna kõrgemale faasile pole vaja läbi viia sotsiaalset revolutsiooni, kukutada mingi klassi võimu. Sotsialismi tingimustes pole niisugust klassi, kes kommunismile üleminekule vastupanu avaldaks. Sotsialismi tingimustes toimivad majandusseadused on sotsialismi kommunismiks ümberkasvamise seadused. Järelikult

on sotsialismilt kommunismile üleminekul järkjärgulise ümberkasvamise, mitte aga sotsiaalse revolutsiooni iseloom.

See muidugi ei tähenda, nagu poleks sotsialismi ja kommunismi vahel kvalitatiivset piiri. Kommunismi ülesehitamine kujuneb tohutuks edusammuks, mille maailmaajaloolist tähtsust on raske ülehinnata. Kuid selle kvalitatiivse hüppe elluviimise meetodid erinevad oluliselt neist, mille abil varem ühiskonna ühelt ajalooastmelt teisele üle mindi.

V. I. Lenin käsitles kommunismi kui sotsialismi arenemise ning selles peituvate võimaluste ja eeliste realiseerimise seaduspärast tulemust. Üleminek kommunismile nõuab materiaalsete ja vaimsete eelduste pikaajalist ja tõsist ettevalmistamist.

Vastavalt sotsialismi tugevnemisele ja arenemisele luuakse tema rüpes kommunismi eeldused, võrsed, elemendid. Järk-järgult kasvades muutuvad need aja jooksul domineerivaks. See tähistab astumist kommunistliku ühiskonna kõrgemasse faasi.

Sotsialismilt kommunismile ülemineku järkjärgulisust poleks õige käsitada kui selle protsessi aeglustumist. Vastupidi, sotsialismi tingimustes ühiskondliku progressi tempo kiireneb. Tootlikud jõud saavad vaba tegevusvälja arenemiseks, nende tormiline kasv muudab radikaalselt inimeste ühiskondlikke suhteid ja teadvust. Olles tunnetanud loodus- ja ühiskonna seadusi ning õppinud neid oma huvides organiseeritult kasutama, kiirendavad töötajad ühiskonna edasiliikumist.

Ühtlasi on vaja selgesti mõista, et üleminek kommunismile on seaduspärane protsess, mida ei tohi meelevaldselt kiirendada. «Meie hindame kommunismi üksnes siis,» ütles V. I. Lenin, «kui ta on majanduslikult põhjendatud.» Igasugused katsed sotsialismi faasi vahele jätta või kommunismi printsiipe rutakalt rakendada siis, kui selleks pole objektiivseid ega subjektiivseid eeldusi, võivad tekitada ainult kahju, diskrediteerida kommunismiideed.

Milleni viiks näiteks katse rakendada tänapäeva tingimustes kommunistlikku jaotusprintsiipi? Meie maal toodetavate saaduste hulk pole veel piisav, et külluses rahuldada kõigi inimeste mitmekesiseid vajadusi, ja sel juhul tuleks sisse seada võrdsustav jaotamine. Et aga töö pole veel muutunud esimeseks eluvajaduseks, siis võidaksid

säärasest katsest loodrid ja muidusööjad ning kaotaksid ausad tööinimesed. Väheneks töötajate materiaalne huvi tootmise arendamise vastu, aeglustuks meie ühiskonna edasiliikumine kommunismile.

Sotsialism ei ole mingi hetkeline faas. See on küllalt kestev ja stabiilne faas kommunistliku tootmisviisi arenemises. Üleminek järgmisele faasile on võimalik ainult siis, kui sotsialismis peituvad võimalused on ammendatud ja on loodud eeldused üleminekuks järgmisele ühiskonna arenemisastmele.

Kuigi sotsialism ja kommunism on ühe ja sellesama formatsiooni kaks faasi, ei tohi kujutleda üleminekut madalamalt faasilt kõrgemale rahuliku ja sujuva protsessina.

Uue ühiskonna rajamine, mille sarnast pole inimkonna ajaloos veel nähtud, on väga keerukas ja vastuoluline protsess. Ehkki seejuures esinevad vastuolud ja raskused erinevad printsipiaalselt neist, millest tuli üle saada kapitalismilt sotsialismile üleminekul, on nad sellest hoolimata täiesti reaalsed. Kui raskusi ignoreerida, neist mööda minna ja neid õigeaegselt mitte kõrvaldada, siis võivad ravimata jäetud haigused ohtliku iseloomu võtta.

Kommunismi ehitamisel on tarvis lahendada komplitseeritud ülesandeid — ühiskonna materiaalse baasi kiire arendamine, kogu majanduslike, poliitiliste, rahvuslike ja muude ühiskondlike suhete süsteemi põhjalik ümberkorraldamine, inimese hingeelu ja teadvuse muutmine. On paratamatu uue võitlus vana vastu, kõigi vana kandjate vastupanu murdmine, inertsuse ja harjumuste võitmine, võitlus vaenuliku kapitalistliku maailma katsete vastu kommunismi ehitamist nurja ajada või vähemalt pidurdada. Selline uus ja keerukas üritus ei saa teoks raskuste ja takistuste võitmiseta, sest need on seotud kõige efektiivsemate edasiliikumise teede otsingutega.

Üleminek kommunismile ei saa toimuda stiihiliselt, automaatselt. Kommunismi ehitavad miljonid töötajad teadlikult, ühtse plaani järgi. Laev ei saa edukalt ja kiiresti edasi liikuda, kui seal pole kompassi ega kogenud tüürimeest. Kommunismi ehitavale ühiskonnale on kompassiks marksistlik-leninlik teooria, mida uue maailma loomise praktika pidevalt rikastab; kogenud tüürimeheks — Kommunistlik Partei, kes õpib tundma ühiskonna arenemise seadusi, organiseerib ja suunab rahvahulki võitlusse kommunismi ehitamisel esinevate raskustega.

NLKP programm kommunistliku ülesehitustöö põhiülesannetest

Meie maa rajab inimkonnale esimesena teed kommunismile. See pole mitte ainult suur au, vaid ka tohutu vastutus. Arendades marksistlik-leninlikku õpetust, mis käsitleb sotsialismilt kommunismile ülemineku teid, kavandas NLKP programm kommunistliku ülesehitustöö põhiülesanded.

Partei ja nõukogude rahva majanduslikuks peaülesandeks on NLKP programm kuulutanud kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise.

Kommunismile ei saa üle minna vagade soovide või kellegi administratiivsete käskude abil. Üleminek kommunistliku ühiskonna kõrgemale faasile on tootlike jõudude arengu seaduspärane tulemus. Kommunismi ülesehitamiseks on tarvis pöörata peatähelepanu kommunismi materiaalse baasi loomisele, tööviljakuse suurendamisele, ühiskondliku tootmise efektiivsuse tõstmisele ja tootmise intensiivistamisele.

Ainult sel alusel võib edukalt lahendada NLKP programmis seatud tähtsat ülesannet — kujundada järk-järgult kommunistlikke ühiskondlikke suhteid. Muutused ühiskonna tootlikes jõududes toovad endaga paratamatult kaasa muutusi tootmisvahendite omanduse suhetes, toodetud materiaalsete hüvede jaotamise viisides ja vahetusvormides, sotsiaalsetes, poliitilistes ja rahvuslikes vahekordades. Ei tohi uusi suhete printsiipe rutakalt ellu rakendada, kui nende jaoks pole olemas vajalikke materiaalseid tingimusi. Kuid ei tohi ka märkamata jätta seda uut, mis alatasa ilmneb sotsiaal-majanduslikes suhetes, kinni külmutada kujunenud ühiskondlikke vorme, muutes nad seega tootlike jõudude arengu piduriks. Majanduslike ja teiste ühiskondlike suhete süsteemi plaanipärane täiustamine kujutab endast kommunistliku ülesehitustöö tähtsat külge.

Üleminekul kommunismi kõrgemale faasile tuleb lahendada ka uue inimese kasvatamise ülesanne.

Inimese, tema teadvuse ümberkasvatamise ülesanne on üks kommunistliku ülesehitustöö tähtsamaid ja keerukamaid probleeme. Teadvuses säilinud minevikuigandid, sajandite vältel kujunenud traditsioonid on väga püsivad. Ei tohi samuti ignoreerida kodanliku ideoloogia mõju, mis eri kanalite kaudu välismaalt sisse tungib.

Uue inimese kasvatamise, kommunistliku teadvuse kujundamise aluseks on inimeste töö- ja elutingimustes toimuvad muutused. Tootmise mehhaniseerimise ja automatiseerimise edasine arenemine annab tööle loova iseloomu, mis aitab kaasa kommunistliku töössesuhtumise kasvatamisele. Sotsialistlike tootmissuhete täiustamise tagajärjeks on kollektiivsustunde süvenemine, vastastikune seltsimehelik abistamine, hukkumisele määratud eraomandusliku moraali jäänuste likvideerimine, inimisiksuse igakülgne arenemine. «Kommunismile ülemineku perioodil,» öeldakse NLKP programmis, «suurenevad võimalused selleks, et kasvatada uut inimest, kelles harmooniliselt ühinevad vaimne rikkus, moraalne puhtus ja kehaline täiuslikkus.»

Ei saa arvestamata jätta ka rahvahulkade teadlikkuse tagasimõju tootmise arenemisele. Mida kõrgem on töötajate kultuuriline ja tehniline tase, mida arenenum on kommunistlik töössesuhtumine ja mida tugevam on distsipliin, seda kiiremini kasvab tööviljakus, seda kiiremini luuakse kommunismi materiaal-tehniline baas.

Millises järjekorras lahendatakse kommunistliku ülesehitustöö põhiülesanded?

Tõeliselt teaduslik lähenemine ühiskonna arenemisele nõuab selle tunnistamist, et üleminek kommunismi kõrgemale faasile on võimalik alles siis, kui saavutatakse tootlike jõudude vajalik arenemistase, mis selle ülemineku tagab. Ainult sel alusel võib kujundada kommunistlikke tootmissuhteid ja muid ühiskondlikke suhteid, kommunistlikku teadvust.

See ei tähenda aga, nagu tuleks kogu tähelepanu kontsentreerida materiaalse tootmise arendamisele, lükates kaugemasse tulevikku ühiskondlike suhete täiustamise ja rahvahulkade kommunistliku kasvatamise ülesannete lahendamise. Kõik põhiülesanded tuleb lahendada üheaegselt ja kompleksselt. Sellepärast sisaldavad partei ja valitsuse abinõud rahva majanduse arendamiseks mitte üksnes tööstuse, põllumajanduse, ehitustegevuse, transpordi jne. arendamise programmi, vaid ka konkreetseid samme kolhoosiomanduse lähendamiseks üldrahvalikule omandusele, linna ja maa oluliste erinevuste kaotamiseks, samuti hariduse arendamiseks, kultuuritaseme tõstmiseks ja rahvahulkade intensiivsemaks kommunistlikuks kasvatamiseks.

Kommunismi materiaal-tehnilise baasi iseloomulikud jooned

Ühiskonna arenemise aluseks on muutused materiaalses tootmises, tootlike jõudude kasv. See seaduspärasus säilitab oma jõu ka üleminekul sotsialismilt kommunismile. Kuni pole loodud kommunismi materiaalset baasi, pole võimalik selle printsiipe rakendada. Seepärast kujutab kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine endast peaülesannet üleminekul kommunistliku ühiskonna kõrgemale faasile.

Praegu toimuv teaduslik-tehniline revolutsioon teeb võimalikuks olulise pöörde tootmistehnikas ja -tehnoloogias tootmise elektrifitseerimise, kemiseerimise, komplekssе mehhaniseerimise ja automatiseerimise baasil. See annab võimaluse tõsta ühiskondliku töö viljakust kaasaegse tasemega võrreldes mitmekordselt. «Kommunism,» kirjutas V. I. Lenin, «on kapitalistlikust tööviljakusest kõrgem tööviljakus, vabatahtlike, klassiteadlike, ühinenud, eesrindlikku tehnikat kasutavate tööliste tööviljakus.»

Kommunistliku printsiibi «igaühelt tema võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi» ellurakendamiseks tuleb luua põhiliste eluhüvede küllus. Iga aastaga suureneb meie maa elanike arv (ainuüksi viimase 15 aasta jooksul kasvas see peaaegu 50 miljoni inimese võrra), kasvavad inimeste vajadused. Muidugi pole inimeste põhilised eluvajadused igal antud momendil piiritud. Et aga neid täielikult rahuldada, tuleb tunduvalt laiendada toiduainete, rõivaste, jalatsite, televiisorite tootmist, ehitada rohkem elumaju, sanatooriume jne. Selleks aga on tarvis praeguse tasemega võrreldes toota märksa rohkem terast ja plastmasse, kütust ja ehitusmaterjale, mitmesuguseid masinaid, aparaate jne. Niisuguse ülesande lahendamiseks on vaja, et iga tootmise alal töötaja looks lühema tööpäeva jooksul mitu korda rohkem saadusi kui praegu.

Kommunistlik tootmine rajaneb teaduslikel alustel. Ta eeldab töö ja juhtimise teadusliku organiseerimise ulatuslikku juurutamist, kõrgemat tootmise kontsentreerimise ja spetsialiseerimise taset kõigis rahvamajandusharudes.

NSV Liidu rahvamajandus on nüüd jõudnud niisugusesse staadiumi, öeldakse NLKP Keskkomitee teesides

V. I. Lenini 100. sünni-aastapäevaks, kus tema tähtsamaks arengusuunaks muutub järjest rohkem tootmise intensiivistamine. See nõuab sügavaid kvalitatiivseid muutusi kogu rahvamajanduses, igas selle lülis: tootmise organiseerimise ja juhtimise ajakohase, kõige ratsionaalsema süsteemi loomist; igakülgse tehnilise progressi tagamist, teaduse uusimate andmete praktilist kasutamist; kõigi majandusharude edasist industrialiseerimist; tootmisharudevahelise ja tootmisharusisese struktuuri ning rahvamajanduslike proportsioonide täiustamist; tootmise järjekindlat spetsialiseerimist, materiaalsete ressursside efektiivset kasutamist.

Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine nõuab ka töötajatelt märksa kõrgemat kvalifikatsiooni, nende igakülgset arenemist. Keerukate masinate ja tehnoloogiliste protsesside juhtimine, automaatliinide reguleerimine ning ajakohaste aparaatide ja arvutusmasinate kasutamine pole võimalik teaduse ja tehnika aluste põhjaliku tundmiseta, iga töötaja üldise ja erialase ettevalmistuse küllalt kõrge tasemeta.

Niisiis on kommunismi materiaal-tehniline baas spetsialiseeritud, teaduslikult organiseeritud, plaanipäraselt arenev suurtootmine, mille aluseks on tootmisprotsesside üldine elektrifitseerimine, igakülgne kemiseerimine, kompleksne mehhaniseerimine ja automatiseerimine. Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine võimaldab saavutada niisugust igakülgselt arenenud tootmistöötajate tööviljakuse taset, mis tagab tootmise suurima efektiivsuse ja eluhüvede külluse loomise.

Kommunismi materiaalse baasi loomine on pikaajaline ja keerukas protsess, mis toimub plaanipäraselt ja teaduslikul alusel. Ei tohi teha teostamatuid plaane, meelevaldselt kiirendada üksikute tootmisharude arengutempot, arvestamata sealjuures objektiivseid tingimusi ja võimalusi. Kommunismi kõrgemale faasile ülemineku materiaalsete eelduste loomise grandioosset ülesannet saab lahendada ainult siis, kui tunnetatakse üha täielikumalt ja kasutatakse oskuslikult looduse, tehnika ning ühiskonna arengu objektiivseid seadusi, kui tagatakse teaduslikult põhjendatud proportsionaalsus rahvamajandusharude ja taastootmissfääride arendamisel, kui suurendatakse pidevalt kogu ühiskondliku tootmise efektiivsust ja täiustatakse selle struktuuri.

Kommunistliku ühiskonna majanduse rajamise teljeks on meie maa täielik elektrifitseerimine. Mitte asjata ei pidanud V. I. Lenin seda probleemi nii tähtsaks. «Kommunism,» ütles ta, «see on nõukogude võim pluss kogu maa elektrifitseerimine.»

Elektrifitseerimine on tehnika progressi alus. Elekter paneb liikuma ronge ja tööpinke, automaatliine ja elektronmasinaid, kujundab ümber tootmistehnoloogia ning parandab inimeste töö- ja elutingimusi.

Elektrifitseerimisel tuleb kõigepealt tagada elektrienergia tootmise eelisarendamine. Ajavahemikul 1960—1968 kasvas tööstustoodang 95 protsenti, elektrienergiatoodang aga 133 protsenti.

Märgatavalt suureneb elektrienergia hulk, mis suunatakse tööstusse, põllumajandusse, ehitusse, transporti. Töö elektriga varustatuse kasv loob soodsad tingimused töö mehhaniseerimiseks ja automatiseerimiseks, vabastab sadu tuhandeid töölisi ja kolhoosnikuid raskest käsitsitööst.

Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise teiseks tähtsaks suunaks on tootmisprotsesside komplekssе mehhaniseerimise lõpuleviimine ja üleminek nende ulatuslikule automatiseerimisele. Ilma käsitsitöö asendamiseta masinate süsteemiga pole võimalik mitmekordselt tõsta ühiskondliku töö viljakust, kergendada ja tervendada töötingimusi.

Meie maa industrialiseerimine ja kõigi rahvamajandusharude tehniline rekonstrueerimine tagasid põhiliste tootmisprotsesside kõrge mehhaniseerimistaseme nii tööstuses, põllumajanduses, ehitustegevuses kui ka transpordis. Kuid abioperatsioonid tööstuses ja ehitustegevuses, mitmed põllumajandusliku tootmise tähtsad lõigud (eriti loomakasvatuses ja köögiviljakasvatuses), peale- ja mahalaadimistööd transpordis on ikka veel vähe mehhaniseeritud. Miljonid töölised ja talupojad teevad rasket käsitsitööd. Vähe on mehhaniseeritud ja seetõttu pole ka küllalt tootlik insener-tehniliste töötajate ja teenistujate töö. Sajad tuhanded arvestusalatöötajad kasutavad põhilise tootmisriistana ikka veel kontoriarvelauda — Ivan Groznõi aegset leiutist.

Seepärast on kaasaegsel etapil tähtsaks ülesandeks viia

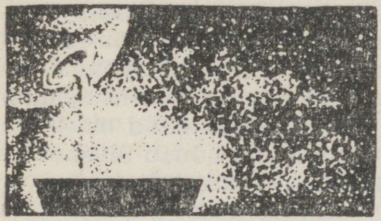

Teras —
110 miljonit tonni

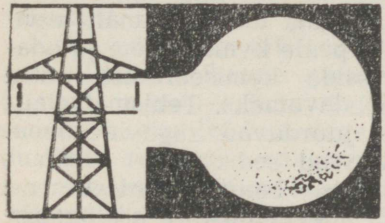

Elektrienergia —
689 miljardit kilovatt-tundi

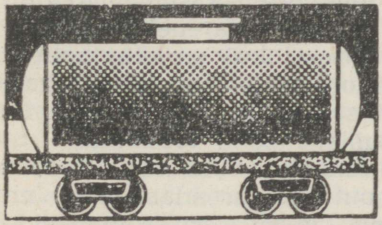

Nafta —
328 miljonit tonni

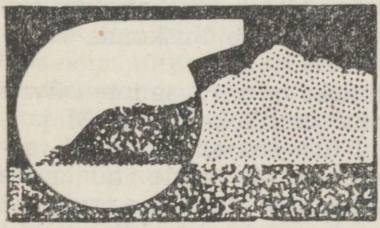

Mineraalväetised (tingühikutes) —
46 miljonit tonni

töö kompleksne mehhaniseerimine lõpule kõigis sfäärides, nii põhioperatsioonidel kui ka abioperatsioonidel, nii tootmisprotsessis kui ka tootmise juhtimises ja teenindamises.

Tootmise kompleksse mehhaniseerimise lõpuleviimine loob tingimused tootmise automatiseerimiseks. Juba praegu tegutsevad automaatliinid, automaattsehhid ja automaatettevõtted, mis tööviljakust kümnekordselt suurendavad. Tootmisprotsesside juhtimise automatiseerimiseks vajaliku raadioelektroonika rakendamine võimaldab üle minna isereguleerivale masinate automaatsüsteemile. Seda laadi eksperimendid on juba käimas. Kuid masinate automaatsüsteemi massiline juurutamine nõuab ühiskonna materiaal-tehnilise baasi kõrgemat küpsusastet.

Teaduse ja tehnika progressi tähtsaks suunaks on tootmise kemiseerimine. Keemia arendamine võimaldab naturaalset toorainet üha ulatuslikumalt asendada sünteetilisega, mis on tihtipeale kvaliteetsem ja odavam. Tehnoloogiliste protsesside kemiseerimise tõttu muutuvad need kiiremaks ja odavamaks. Tehismaterjalidest tehtud rahvatarbeesemed juurduvad sügavale meie igapäevasesse ellu ja kaunistavad seda.

Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomiseks on tarvis märgatavalt suurendada keemiatööstuse osatähtsust meie maa rahvamajanduses, igakülgselt kasutada tootmises keemiateaduse saavutusi. Sellepärast arenebki keemiatööstus kiiresti. Käesoleval viisaastakul on ette nähtud keemiasaaduste tootmist kahekordistada. Eriti kiiresti kasvab plastmasside ja sünteetiliste vaikude, tehiskiudude, mineraalväetiste ja tarbekeemiakaupade tootmine.

Keemia hämmastavad edusammud võimaldavad luua sadu uusi materjale, mis muutuvad asendamatuiks nii tootmises, teaduses, meditsiinis kui ka inimese igapäevases elus. Tootmise kemiseerimine tõstab ühiskondliku töö viljakust, rikastab inimese elu, kiirendab ühiskonna edasiliikumist kommunismile.

Meie aja iseloomulikuks jooneks on teaduse intensiivne muutumine ühiskonna otseseks tootlikuks jõuks. Majanduse kasvutempo oleneb nüüd üha suuremal määral teaduslike uurimistööde arendamisest ja nende tulemuste rakendamisest tootmises. Teaduse ja tehnika progressi võimaluste täielik kasutamine rahvamajanduse kiirendatud arendamiseks ja kõigi ühiskonnaliikmete vajaduste rahuldamiseks on tähtis majanduslik ja poliitiline ülesanne.

Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine on tihedalt seotud tootmise ühiskonnastamise edasiarenemisega. Milles see väljendub?

Esiteks tõuseb tootmise kontsentreerimise tase. Väikeettevõttes on raske juurutada uut tehnikat ja tehnoloogiat, mehhaniseerida tööd ja tõsta tööviljakust. Seepärast ehitatakse uusi ettevõtteid küllalt suurtena, kusjuures võetakse arvesse tehnika kaasaegset arenemistaset. On käimas töö väikeettevõtete ühendamiseks, firmade ja tootmiskoondiste loomiseks.

Teiseks areneb tootmise spetsialiseerimine ja koopereerimine. Tööjaotus, ettevõtete spetsialiseerumine samalaadse toodangu väljalaskele võimaldab organiseerida massilist tootmist, ulatuslikult rakendada mehhaniseerimist ja automatiseerimist, märksa tõsta tööviljakust.

Kolmandaks areneb laialdaselt tootmise kombineerimine. Suurte naftakeemia-, metallurgia-, metsakeemia- ja muude kombinaatide loomine võimaldab väiksemate kapitaalmahutustega komplekssselt kasutada looduslikke ressursse, saavutada suuremat efekti eraldatud tootmisaladega võrreldes, alandada toodangu omahinda ja vähendada transpordikulusid.

Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine eeldab mitte ainult tootmistehnika ja -tehnoloogia ning tootmise organiseerimise vormide põhjalikku muutmist, vaid ka ühiskonna peamise tootliku jõu — inimese uut arenemistaset. Teaduse ja tehnika progress sõltub suurel määral töötajate kvalifikatsiooni tõusust, nende oskusest kasutada uusimaid teaduse saavutusi ja rakendada neid edukalt praktikas, pidevalt täiustada tehnikat ja tootmise ökonoomikat, juurutada töö teaduslikku organiseerimist.

Käesolev viisaastak on tähtis etapp töötajate kvalifikatsiooni tõusus. On seatud ülesandeks viia põhiliselt lõpule üleminek üldisele keskkoolikohustusele. Ettevõttesse tööle minevatel noortel on siis üldreeglina keskharidus. Nad õpivad hõlpsamini kasutama uut tehnikat ja tehnoloogiat, saavad parema ettevalmistuse, mis on vajalik tehnika ja tehnoloogia pidevaks täiustamiseks. Kõrgematest õppeasutustest ja tehnikumidest tuleb viisaastakul rahvamajandusse ligikaudu 7 miljonit spetsialisti. Kutsekoolid valmistavad ette üle 6 miljoni kvalifitseeritud töölise.

Kommunismi materiaal-tehnilise baasi kiirema rajamise tähtsaks tingimuseks on ühiskondliku tootmise

efektiivsuse tõstmine. See on võimalik nii tootmise struktuuri progressiivse muutmise alusel kui ka kõigi ühiskonna ressursside — materiaalsete, rahaliste ja tööjõuressursside parema kasutamise teel. Teravalt on tõstetud päevakorrale ka looduslike ressursside parema kasutamise küsimus. Täiesti lubamatud on niisugused nähtused, kus esineb märkimisväärseid maapõuevarade kadusid, kus looduslikku gaasi põletatakse tarbetult, suhtutakse pillavalt väärtuslikesse põllumajanduslikesse maadesse ja metsadesse, mürgitatakse veekogusid tootmisjäätmetega jne. Loodusvarad on tootmise ja inimeste elu loomulik alus. Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomisel peame säästlikult kasutama meie maa käsutuses olevaid tohutuid loodusvarasid ja andma need heas seisukorras edasi tulevastele põlvkondadele.

Meie maal praegu läbiviidav majandusreform on suunatud majanduse efektiivsuse tõstmisele ja ühiskondliku tootmise intensiivistamisele, millel on väga suur tähtsus kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomisel.

3. SOTSIALISTLIKE TOOTMISSUHETE JÄRKJÄRGULINE ÜMBERKASVAMINE KOMMUNISTLIKEKS TOOTMISSUHETEKS

Sotsialistliku omanduse kahe vormi lähendamine

Ühiskonna tootlike jõudude põhjalik, kvalitatiivne muutumine toob endaga paratamatult kaasa muutusi kogu tootmissuhete süsteemis, eelkõige aga tootmisvahendite omanduse suhetes. Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise alusel kasvavad sotsialistlikud tootmissuhted järk-järgult ümber kommunistlikeks tootmissuheteks ja sotsialistlik omandus — kommunistlikuks omanduseks.

Selle protsessi sisuks on esiteks riikliku sotsialistliku omanduse arenemine üldrahvalikuks kommunistlikuks omanduseks; teiseks, kooperatiiv-kolhoosliku omanduse lähenemine üldrahvalikule omandusele ja tulevikus nende ühtesulamine; kolmandaks, sellel alusel toimuv klassierinevuste kadumine.

Materiaalse tootmise arendamine uusimal tehnilisel baasil ja tööviljakuse märgatav tõstmine aitavad kaasa mõlema omandusvormi arengule ühtse kommunistliku omanduse loomise suunas, maa- ja linnaelanike kultuuri-

lis-elukondlike tingimuste ühtlustumisele, töö iseloomu muutumisele ja klassierinevuste järkjärgulisele likvideerimisele.

Riiklik, üldrahvalik omandus on sotsialismi tingimustes juhtiv ja domineeriv omandusvorm. Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise protsessis kasvab tormiliselt tootmine, suurenevad mitmekordselt riiklikus omanduses olevad põhifondid. Nii kasvasid ainuüksi 1960.—1968. aastal NSV Liidu tööstuse tootmispõhifondid 2,14-kordseks.

Kuid asi pole mitte üksnes riikliku sotsialistliku omanduse objektide kvantitatiivses kasvus — selles toimuvad ka kvalitatiivsed muutused. Tootmise ühiskondliku iseloomu arenemisega tootmise kontsentreerimise ja spetsialiseerimise tulemusena tugevnevad üksikute ettevõtete ja koondiste, tootmisharude ja majanduspiirkondade majanduslikud sidemed. Koos tööviljakuse ennenägematu kasvuga ning töö mehhaniseerimise ja automatiseerimisega muutuvad ka töötingimused, laieneb rahvahulkade osavõtt tootmise juhtimisest, luuakse eeldused tootjate kommunistliku omavalitsuse kujunemiseks.

Kommunismi kõrgemale faasile vastab ühtne kommunistlik üldrahvalik omandus. Ent üleminek kommunistlikule omandusele ei toimu kooperatiiv-kolhoosliku omanduse absorbeerimise teel, vaid selle igakülgse arendamise, kõigi selles peituvate võimaluste kasutamise alusel, kooperatiiv-kolhoosliku omanduse ja üldrahvaliku omanduse teineteisele järkjärgulise lähendamise ning seejärel nende ühtesulamise alusel.

Kolhoosiomanduse lähendamine üldrahvalikule omandusele toimub käesoleval ajal. Esiteks, kolhoositootmise arendamise, mehhaniseerimise ja energiaga varustatuse astme tõstmise ning tööviljakuse suurendamise tõttu lähenevad kolhooside jagamatud fondid oma struktuurilt, iseloomult ja organiseerimisvormidelt riiklike ettevõtete tootmisfondidele. Teiseks, tõuseb kolhooside tootmisvahendite ühiskonnastamise tase. Muu hulgas arenevad kolhoosidevahelised tootmisseosed — kolhooside vahendid ühendatakse ühiste ehitusorganisatsioonide loomiseks, hüdroelektrijaamade ja põllumajanduslikku toorainet töötlevate ettevõtete ehitamiseks ning ekspluateerimiseks. Kasvab ühismajapidamises olevate tootmisvahendite osatähtsus. Suureneb nende saaduste

hulk, mida iga kolhoosnik võib kolhoosist saada. Kolmandaks, kolhoosid lähenevad üldrahvalikele ettevõtetele töö organiseerimiselt, töötasu tasemelt ja vormidelt. Kujuneb kolhoosnikute sotsiaalkindlustuse ühtne süsteem.

Niisiis tõstetakse kolhoosiomandus järk-järgult üldrahvaliku omanduse tasemele. Sel alusel kaovad lõppkokkuvõttes sotsialistlike ettevõtete kahe liigi erinevused, kolhoosiomandus sulab riikliku omandusega kokku ühtseks üldrahvalikuks omanduseks.

Kooperatiiv-kolhoosliku ja üldrahvaliku omanduse lähendamine põhjustab klassierinevuste kadumist.

Praegu on veel säilinud töölisklassi ja kolhoositalurahva olulised erinevused, on olemas eriline sotsiaalne kiht, kes tegeleb peamiselt vaimse tööga — haritlaskond. Kolhoositöö mehhaniseerimise kasvuga ja kolhooside lähendamisega üldrahvalikele ettevõtetele (nii töö organiseerimiselt kui ka töötasu tasemelt) vähenevad kolhoosnikute ja riiklike ettevõtete töötajate sotsiaal-majanduslikud erinevused. Üleminek ühtsele kommunistlikule omandusele, füüsilise ja vaimse töö oluliste erinevuste kaotamine tööliste ja kolhoosnikute kultuurilise ja tehnilise taseme tõstmise alusel viivad lõppkokkuvõttes klasside ja sotsiaalsete rühmade kadumisele.

Linna ja maa oluliste erinevuste kaotamine

Üleminek kommunismi kõrgemale faasile nõuab linna ja maa oluliste erinevuste kaotamist, kõigi ühiskonnaliikmete töö- ja elutingimuste ühtlustamist, olenemata sellest, millises piirkonnas nad elavad.

Selle ülesande lahendamise tähtsaks suunaks on põllumajandusliku töö muutmine tööstusliku töö eriliigiks. Praegu erineb põllumajanduslik töö oluliselt tööstuslikust tööst tehnilise varustatuse ja viljakuse poolest. Põllumajanduses on töö energiaga varustatuse tase ja tootmisprotsesside mehhaniseerimise aste (eriti loomakasvatuses, köögiviljakasvatuses, aianduses) madalam kui tööstuses. Tootmise hooajalisuse tõttu kasutatakse põllumajanduses halvemini tehnikat ja tööjõudu, rakendatakse vähem kaasaegse teaduse saavutusi.

Põllumajandusliku ja tööstusliku töö lähendamisel on

astutud suur samm edasi käesoleval viisaastakul. Ainuüksi 1970. aastal saab põllumajandus rohkem kui 312 000 traktorit, 156 500 veoautot, 14 500 ekskavaatorit, rohkem kui 2,1 miljardi rubla ulatuses põllutöömasinaid. Riiklikud kapitaalmahutused põllumajandusse kasvavad eelmise viie aastaga võrreldes 1,6-kordseks.

Küla tööjõuressursside kasutamisel esinevast sesoonsusest aitavad üle saada abitööndusted arendamine külas ning põllumajanduslikku toorainet töötlevate ettevõtete, tööstusettevõtete filiaalide ja edaspidi ka agraar-industriaalkoondiste loomine. See võimaldab tööle rakendada külas olemasolevat tööjõudu, tööjõuressursse aasta läbi ühtlasemalt kasutada, pingeliste põllutööde ajal aga suunata osa abiettevõtete töötajaid põllutöödele.

Lõppkokkuvõttes kaob põllumajandustöötajate erinevus tööstustöötajaist töö mehhaniseerimise, energiaga varustatuse ja töö organiseerimise taseme poolest. Põllumajanduslik töö muutub tööstusliku töö eriliigiks. See ei tähenda, et kaob igasugune erinevus põllumajandusliku ja tööstusliku töö vahel. Ent nende erinevus ei kujune suuremaks, kui on erinevus kaevuri ja tekstiilitöölise töö vahel.

Linna ja maa oluliste sotsiaal-majanduslike erinevuste kaotamine toimub sedamööda, kuidas kooperatiiv-kolhooslik omandus läheneb üldrahvalikule omandusele, kuidas tõuseb maaelanikkonna elatustase töötasu suurendamise tulemusena ning kaovad töölisklassi ja kolhoositalurahva klassierinevused.

Põllumajandusliku tootmise arendamisega ning maaelanikkonna parema varustamisega toidu- ja tööstuskaupadega langeb ära vajadus kolhoosnikute ja sovhoositööliste isikliku abimajandi järele. Selleks on aga vaja, et kolhoos ja sovhoos varustaksid tööliste, teenistujate ja kolhoosnikute perekondi kõige vajalikuga, et maal oleks häid kauplusi, leivatehaseid, sööklaid, kusjuures toiduainete ostmine kauplusest või sööklast peab olema kasulikum ja hõlpsam, kui neid oma abimajandis toota. Ent käesoleval ajal niisuguseid tingimusi veel pole. Isiklik abimajand on praegu maaelanikkonna tulude suurendamise ja linnaelanike parema varustamise lisaallikas.

Teel kommunismi kõrgemale faasile tuleb kaotada ka linna ja maa kultuurilis-elukondlike tingimuste erinevused, likvideerida küla kultuuriline mahajäämus. Maaelanikkonna kultuurilise ja elu-

kondliku teenindamise taseme tõstmist linnaelanikkonna tasemele pidas partei XXIII kongress aktuaalseks praktiliseks ülesandeks. On eraldatud suuri rahasummasid küla heakorrastamiseks. Maakohtades ehitatakse ajakohaseid maju. Käesoleval viisaastakul antakse maaelanikkonna kommunaalalaste ja elukondlike vajaduste rahuldamiseks kolm korda rohkem elektrienergiat. 1970. aastal kulutatakse selleks otstarbeks 15 korda rohkem elektrienergiat, kui seda toodeti kogu revolutsioonieelsel Venemaal. 1970. aastaks on ette nähtud gasifitseerida ligikaudu veerand maakohtades asuvatest elamutest. Areneb kultuurikollete — kinode, kultuurimajade ja -paleede, raamatukogude ja spordiehituste ehitamine.

Linna ja maa oluliste erinevuste kaotamine eeldab nii küla kui ka suurte linnade ilme muutumist. Selle ülesande lahendamisele aitab kaasa linnade parem hoonestamine, haljastamine, linnaelanikkonna liigtiheduse likvideerimine, satelliitlinnade ja uute mikrorajoonide ehitamine, kus on omavahel ühendatud linnaelu mugavused ja lähedus loodusele.

Sotsialistliku töö ümberkasvamine kommunistlikuks tööks

Kommunistlike tootmissuhete kujundamine on lahutamatult seotud sotsialistliku töö ümberkasvamisega kommunistlikuks tööks.

Kommunistlik töö kujutab endast suure tootlikkusega tööd, mis baseerub kõige eesrindlikumal teadusel ja tehnikal, tagab materiaalsete ja vaimsete hüvede külluse, eeldab iga töötaja kõrget teadlikkust, suhtumist töösse kui inimese esimesse eluvajadusse.

Kommunistliku töö kujunemine on kestev ja keerukas protsess, mis nõuab vajalike materiaalsete, majanduslike ja vaimsete eelduste loomist.

Sotsialistliku töö kommunistlikuks tööks ümberkasvamise tähtsaks materiaalseks eelduseks on töö iseloomu muutumine kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise protsessis. Sel alusel *kaovad* järk-järgult *füüsilise ja vaimse töö piirid*.

Üleminek kommunismile ei sobi kokku raske ja vähekvalifitseeritud käsitsitöö säilimisega. Tootmisprotsesside mehhaniseerimine ja automatiseerimine suurendab nõud-

misi tööliste ja kolhoosnikute üldharidusliku ja erialase ettevalmistuse suhtes. Nende töö omandab üha rohkem loova iseloomu. Kasvab nende operatsioonide osatähtsus, mis nõuavad erialaseid teadmisi. Kõige levinumaks töölise tüübiks kujuneb tööline-haritlane, kellel on mittetäielik või täielik keskharidus, kes õpib mittestatsionaarselt tehnikumis või kõrgemas õppeasutuses, võtab aktiivselt osa ratsionaliseerimisest ja leiutustegevusest. Ta ühendab endas füüsilise ja vaimse töö alal töötajate jooni.

Ühtaegu võimaldab insener-tehniliste töötajate ja teenistujate töö süvenev mehhaniseerimine ja automatiseerimine, samuti arvutusmasinate ja muu tehnika ulatuslik juurutamine vabastada vaimse töö alal töötajad puhtmehhaanilistest, monotoonsetest operatsioonidest ning tõsta märgatavalt nende tööviljakust.

Partei XXIII kongressi direktiivides ettenähtud abinõud tööliste ja kolhoosnikute töö edasiseks mehhaniseerimiseks, raske käsitsitöö osatähtsuse vähendamiseks, arvutustehnika tootmise märgatavaks laiendamiseks ja elanikkonna haridustaseme tõstmiseks aitavad tunduvalt kaasa vaimse ja füüsilise töö oluliste erinevuste kaotamisele, vaimse ja füüsilise töö orgaanilisele ühendamisele tootmisprotsessis.

Töö iseloomu muutumine ning vaimse ja füüsilise töö oluliste erinevuste kaotamine on vajalikud eeldused töö muutumisel inimese esimeseks eluvajaduseks. Seda eesmärki teenib ka sotsialistliku printsiibi «see, kes ei tee tööd, ei pea ka sööma» elluviimine, töötajate kommunistlik kasvatamine, materiaalsete ja moraalsete tööstiimulite õige ühendamine ja sotsialistliku võistluse arendamine.

Igas inimeses kommunistliku töössesuhtumise kasvatamine muutub sotsialismilt kommunismile ülemineku ajajärgul tähtsaks praktiliseks ülesandeks. Esiteks, see on tööviljakuse kasvutempo kiirendamise ja kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise vajalikuks eeltingimuseks. Teiseks, ilma selleta ei ole võimalik lahendada uue inimese kasvatamise ülesannet, sest ei ole paremat kasvatusvahendit kui osavõtt kollektiivsest tööst. Töö on inimkultuuri alus, ühiskonna vundament. «Kultuuri kõrge tase,» kirjutas M. Gorki, «sõltub alati otseselt tööarmastusest.»

Muidugi ei oleks õige ülehinnata kommunistlikule tööle ülemineku tingimuste küpsusastet, püüdes seda juba

praegu sisse seada ja ignoreerides materiaalseid stiimuleid. See võib ainult kahju tekitada. Ent ei saa tähele panemata jätta, et kommunistliku töö võit on paratamatu, et kommunistlik töö kasvab möödapääsmatult välja materiaalsetest, majanduslikest ja sotsiaalsetest tingimustest, mis sotsialistliku ühiskonna arenemisega luuakse.

Kommunistlikule jaotusprintsiibile ülemineku eelduste loomine

Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine, üleminek ühtsele kommunistlikule omandusele ja kommunistliku töö võit võimaldavad järk-järgult ellu viia printsiipi «igaühelt tema võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi».

Selle printsiibi elluviimine on võimalik ainult siis, kui on olemas teatud kindlad eeldused. See on esiteks ühiskonna tootlike jõudude arengutase, mis tagab materiaalsete hüvede külluse; teiseks, töö muutumine inimese esimeseks eluvajaduseks; kolmandaks, uue inimese kasvatamine. Kuni neid tingimusi pole, võib mis tahes katse sisse seada kommunistlikku jaotusprintsiipi uue ühiskonna ehitamisele ainult kahju tekitada. Kommunistlikule jaotusprintsiibile ülemineku eeldused kujunevad järk-järgult sotsialismi tingimustes.

Kommunism ei teki vajaduste askeetliku piiramise ja töötajate madala elatustaseme baasil, vaid, vastupidi, nende vajaduste üha mitmekülgsema arendamise ja rahva heaolu taseme järjekindla tõstmise alusel. Seda eesmärki teenib sotsialistlik töö järgi jaotamise printsiip, mis tagab töötajate materiaalse huvi tootmise laiendamise ja täiustamise vastu, stimuleerib kvalifikatsiooni tõstmist, aitab kaasa töö muutumisele inimese esimeseks eluvajaduseks.

Sellepärast on töö järgi jaotamine materiaalsete hüvede jaotamise põhivormiks kommunismi ehitamise perioodil. NLKP XXIII kongressil rõhutati, et töötajate tulude suurendamise põhisuunaks peab olema tööliste ja teenistujate rahalise palga kasv ning töötasu tõstmine kolhooside ühismajapidamises.

Palgamiinimumi tõstmine ja kolhoosnikute garanteeritud töötasu sisseseadmine soodustavad eri kategooriate töötajate elatustaseme ühtlustamist.

Sedasama eesmärki teenib ka ühiskondlike tarbimisfondide edasiarendamine. Sedamööda kuidas areneb tootmine ning suureneb ühiskonna käsutuses olevate materiaalsete ja vaimsete hüvede hulk, saab ühiskond tasuta rahuldada iga inimese järjest suuremaid vajadusi.

Kodanlikud majandusteadlased on seisukohal, et kommunistlik jaotusprintsiip on teostamatu. Kas suudab ühiskond, ütlevad nad, lõpuni rahuldada inimese vajadusi, kelle ahnus ja rikastumispüüe on ääretu? Mis teha aga juhul, kui iga inimene hakkab nõudma kümneid pianiinosid, paleesid, autosid?

V. I. Lenin naeris välja katsed moonutada teaduslikku ettekujutust jaotamisest kommunismi kõrgemas faasis ja näitas, et kommunism ei eelda kaasaegse tööviljakuse taset ega praegust väikekodanlast, kes on võimeline ühiskondlikku vara rikkuma ja võimatut nõudma.

Inimese mõistlike vajaduste ulatus pole igal antud perioodil piiritu. On olemas teatud kindlad, teaduslikult põhjendatud toitumisnormid, mille ületamine on organismile kahjulik. Täpselt niisamuti on olemas ka mõistlikud nägusa ja mugava riietuse, jalatsite, elamutega jne. varustamise piirid. Inimeste sellealaste vajaduste täielik rahuldamine on tootmise arenedes täiesti võimalik.

Kommunismi kõrgemas faasis rahuldatakse täielikult inimese põhilisi eluvajadusi. Ent inimese kultuurilised ja loomingulised vajadused, tema püüe jõuda looduse alistamises uutele kõrgustele on ääretud. Ühtede vajaduste rahuldamine kutsub esile uusi, kõrgemaid vajadusi. See kujuneb ühiskondliku tootmise pideva laiendamise ja täiustamise stiimuliks.

KÜSIMUSI VESTLUSEKS

1. Milles seisavad kommunistliku ühiskonna kahe faasi ühised jooned ja erinevused?
2. Miks on sotsialismi kommunismiks ümberkasvamine paratamatu ja millised on selle protsessi iseärasused?
3. Miks on kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine partei ja nõukogude rahva majanduslik peaülesanne?
4. Missugused on kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise põhisuunad?
5. Kuidas areneb sotsialistlike tootmissuhete kommunistlikeks tootmissuheteks ümberkasvamise protsess?

SISUKORD

I peatükk. Mida uurib poliitiline ökonoomia 3
1. Mis on ühiskondlik tootmine 3
2. Ühiskonna arenemise majandusseadused . . 14
3. Mispärast on vaja õppida poliitilist ökonoomiat 19
Küsimusi vestluseks 24

Kapitalistlik tootmisviis

II peatükk. Kaubatootmine kapitalismi tingimustes . . . 25
1. Mis on kaubatootmine 25
2. Kaup ja selle omadused 27
3. Raha 34
4. Väärtusseadus 41
Küsimusi vestluseks 44

III peatükk. Kapitalistliku ekspluateerimise olemus . . . 45
1. Kapital ja palgatöö 45
2. Lisaväärtuse tootmine 51
3. Kapitalismi arenemine ja töörahva olukord . 60
Küsimusi vestluseks 67

IV peatükk. Lisaväärtuse jagunemine ekspluataatorite gruppide vahel 68
1. Tööstuskapitalistide kasum 68
2. Kaubanduskapital ja kaubanduslik kasum . . 76
3. Laenukapital ja laenuprotsent 78
4. Maarent kapitalismi tingimustes 84
Küsimusi vestluseks 91

V peatükk. Kapitalistlik taastootmine ja majanduskriisid . 92
1. Lihtne ja laiendatud kapitalistlik taastootmine 92
2. Majanduskriisid 101
Küsimusi vestluseks 111

VI peatükk. Imperialismi põhijooned 112
1. Kapitali ja tootmise kontsentratsioon, monopolide tekkimine 113
2. Finantskapital ja finantsoligarhia 119
3. Võitlus maailma valitsemise pärast . . . 121
4. Imperialismi ajalooline koht 130
Küsimusi vestluseks 135

VII peatükk. Kapitalismi üldkriis 136
1. Kapitalismi üldkriisi olemus ja põhietapid . . 136
2. Riiklik-monopolistlik kapitalism 139
3. Imperialismi koloniaalsüsteemi likvideerimine 142
4. Kaasaegse kapitalismi ebastabiilsuse ja roiskumise süvenemine 145
Küsimusi vestluseks 152

Sotsialism ja kommunism

VIII peatükk. Kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärk . . 153
1. Kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgu vajalikkus ja olemus 153
2. Sotsialistliku majandussüsteemi rajamine . . 160
3. Sotsialismi ehitamise üldised seaduspärasused ja rahvuslikud iseärasused eri maades . . 171
Küsimusi vestluseks 173

IX peatükk. Sotsialistliku majandussüsteemi alused . . . 175
1. Tootmisvahendite ühiskondlik omandus . . 175
2. Sotsialismi majandusseadused 181
3. Sotsialistliku riigi majanduslik osa . . . 186
Küsimusi vestluseks 188

X peatükk. Sotsialistliku majanduse plaanipärane arendamine 189
1. Plaanipärasus on sotsialismi tähtis eelis . . 189
2. Sotsialistlik planeerimine 193
Küsimusi vestluseks 207

XI peatükk. Kaubatootmine sotsialismi tingimustes . . . 208
1. Kaubatootmise iseärasused sotsialismi tingimustes 208

2. Raha sotsialistlikus majanduses 213
3. Väärtusseaduse osa plaanimajanduses . . . 216
Küsimusi vestluseks 224

XII peatükk. Ühiskondlik töö sotsialismi tingimustes . . . 225
1. Töö sotsialistliku organiseerimise põhijooned 225
2. Ühiskondliku töö viljakus 233
3. Tootmise ja töö teaduslik organiseerimine . 239
Küsimusi vestluseks 243

XIII peatükk. Töö järgi jaotamine ja ühiskondlikud tarbimisfondid 244
1. Töö järgi jaotamine on sotsialismi majandusseadus 244
2. Töötasu sotsialistlikes ettevõtetes 248
3. Ühiskondlikud tarbimisfondid 253
4. Rahva elatustaseme tõusu põhinäitajad . . 255
Küsimusi vestluseks 259

XIV peatükk. Isemajandamine ja rentaablus 260
1. Isemajandamise olemus ja selle organiseerimise printsiibid 260
2. Isemajandava ettevõtte fondid 267
3. Sotsialistliku ettevõtte tootmiskulud ja rentaablus 272
Küsimusi vestluseks 279

XV peatükk. Ringlemisprotsessid sotsialistlikus majanduses . 280
1. Kaubandus sotsialismi tingimustes 280
2. Sotsialistliku ühiskonna rahandus 284
3. Krediit sotsialismi tingimustes 287
Küsimusi vestluseks 290

XVI peatükk. Sotsialistlik taastootmine 291
1. Sotsialistliku laiendatud taastootmise olemus 291
2. Natsionaalne tulu 299
3. Akumulatsioon ja tarbimine sotsialismi tingimustes 303
Küsimusi vestluseks 306

XVII peatükk. Sotsialistlik maailmamajanduse süsteem . . . 307
1. Sotsialistliku maailmamajanduse kujunemine ja põhijooned 307

2. Sotsialismimaade majanduslik koostöö ja vastastikune abistamine 313
3. Kahe maailmasüsteemi majanduslik võistlus 320
Küsimusi vestluseks 326

XVIII peatükk. Sotsialismilt kommunismile 327
1. Kommunistliku ühiskonna kaks faasi . . . 327
2. Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine 334
3. Sotsialistlike tootmissuhete järkjärguline ümberkasvamine kommunistlikeks tootmissuheteks 340
Küsimusi vestluseks 348

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ. Для системы партийной учебы. Учебное пособие для школ основ марксизма-ленинизма. На эстонском языке.
Издательство «Ээсти Раамат», Таллин, Пярнуское шоссе, 10.
Toimetajad P. Freidin ja T. Tender. Kunstiline toimetaja S. Stern. Tehniline toimetaja V. Kann. Korrektorid M. Amon ja S. Aron.
Laduda antud 22. VI 1970. Trükkida antud 17. IX 1970. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik, 54×84/16. Trükipoognaid 22. Tingtrükipoognaid 18,5. Arvestuspoognaid 19,06. Trükiarv 10 000. Tellimise nr. 4004. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk t. 2. Hind 57 kop. 1—7—1.

A-
30937
77 802

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00495409 7